

Kaj Ilmonen (toim.)

SOSIAALINEN PÄÄOMA JA LUOTTAMUS

[SoPhi]

"Luottamus on ehkä tärkein yhteiskuntaa koostava voima." - Georg Simmel

Kaj Ilmonen (toim.)

**SOSIAALINEN PÄÄOMA
JA LUOTTAMUS**

SoPhi | Jyväskylän yliopisto 2000

SoPhi 42

Jyväskylän yliopisto

Yhteydet:

Olli-Pekka Moisio

JY/YFI

PL 35 (MaB)

40351 Jyväskylä

puh. 014-260 3123, fax 014-260 3101, e-mail olmoisio@cc.jyu.fi

<http://www.jyu.fi/yhtfil/sophi>

SoPheja myy:

Kampus Kirja

PL 377, 40101 Jyväskylä

puh. 014-2603157, fax 014-611143,

e-mail kirjamyynti@kampusdata.fi

sekä tasokkaat kirjakaupat.

ISBN 951-39-0545-4

ISSN 1238-8025

Copyright © Kaj Ilmonen, kirjoittajat ja SoPhi 2000

Paino Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2001

Kansipaino ER-Paino Ky, Lievestuore

Kansi Tuija Tarkiainen

Taitto Juha Virkki

SISÄLLYS

Esipuhe	5
<i>Kaj Ilmonen</i>	
Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus	9
<i>Adam Seligman</i>	
Luottamuksen ongelma	39
<i>Jussi Kotkavirta</i>	
Luottamus instituutioihin ja yksilöllinen hyvinvointi	55
<i>Anne Kovalainen & Johanna Österberg</i>	
Sosiaalinen pääoma, luottamus ja julkisen sektorin restrukturaatio	69
<i>Petri Ruuskanen</i>	
Luottamus verkostotalouden laidalla	93
<i>Pekka Kaunismaa</i>	
Yhdistyselämä ja sosiaalinen pääoma	119
<i>Martti Siisiäinen</i>	
Järjestöllinen pääoma Suomessa	144
<i>Kaj Ilmonen</i>	
Epilogi	170
Kirjoittajat	180

”Luottamus on yksi tärkeimmistä synteettisistä voimista yhteiskunnassa.”

George Simmel

ESIPUHE

Jokainen uusi aikakausi näyttää virittävän yhteiskuntatieteissä pyrkimyksiä tiivistää tuon aikakauden oleelliset piirteet johonkin yksiselitteiseen käsitteeseen. Näkökulmasta riippuen tämänhetkistä kehittynyttä yhteiskuntaa on kutsuttu milloin jälkitekolliseksi tai post-fordistiseksi yhteiskunnaksi, kulu- tus-, palvelu- ja informaatioyhteiskunnaksi, milloin taas vapaa-ajan yhteis- kunnaksi tai peräti jälkimoderniksi yhteiskunnaksi.

Jos jälkitekollisen yhteiskunnan ja vastaavien käsitteiden ajatellaan olevan tiivistyksiä vallitsevasta tilanteesta, toisin on laita sellaisten uusien yhteis- kuntatieteellisten käsitteiden, joiden uskotaan avaavan uusia näköaloja val- litseviin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Näiden käsitteiden joukkoon kuulu- vat termit verkostoyhteiskunta, riskiyhteiskunta jne. kuten myös tämän kir- jan keskeiset käsitteet luottamus, sosiaalinen pääoma ja kolmas sektori. Ne liittyvät kaikki siihen tilanteeseen, joka on syntynyt elinkeinorakenteen ja työelämän muutoksen sekä globalisoituvien (raha)markkinoiden ja laman myötä. Markkinoiden muutos ja lama ovat poistaneet työmarkkinoilta sato- jatuhansia työpaikkoja ja ylläpitäneet näihin päiviin saakka korkeata työttö- myyttä noususuhdanteesta huolimatta.

Suuri työttömyys rasittaa jatkuvasti valtiontaloutta ja pitää sitä vielä pitkään suomalaisittain poikkeuksellisen epätasapainoisena. Tähän tosin vaikuttaa myös valtion oma pyrkimys sopeutua globaaleille markkinoille ja erityisesti EMU- aikaan. Vakaa valuutta ja alhainen inflaatio eivät ole tavoitteina työllisyyttä suosivia, vaan niilläkin on taipumusta ylläpitää korkeata työttömyyttä. Kun siis näihin tavoitteisiin ei voida turvautua työllisyyspolitiikan keinona, katse kääntyy sellaisille alueille ja sellaisiin käsitteisiin, jotka tuntuisivat lupaavan helpotusta ratkaisemattomilta näyttäviiin poliittis-taloudellisiin dilemmoihin. Nyt uskotellaan esimerkiksi, että kansalaisyhteiskuntaan kasautunut sosiaali- nen pääoma tai kolmas sektori voisivat suoda helpotusta heikon työllisyyden ja väestön vanhenemisen synnyttämiin kasautuviin ongelmiin.

Mielenkiinto sosiaalisen pääoman ja kolmannen sektorin kaltaisiin käsitteisiin kasvaa myös muista syistä. Globalisaation ja sen aatteellisen puolustuksen, liberaalin talouspolitiikan, uskotaan lisäävän yhteiskunnallista epävakautta esimerkiksi siksi, että kumpikin kasaa paineita hyvinvointivaltion purkamiseksi. Hyvinvointivaltiota pidetään sekä liian kalliina keinona taata kansalaisille sosi-

aalista turvallisuutta että moraalisesti epäilyttävänä tapana muuntaa kansalaisten yksilöllinen vastuu itsestä kansakunnan kollektiiviseksi vastuuksi heistä. Pitkälle yksilöllistyneessä palkkatyön yhteiskunnassa tällaiset ajatukset ovat kuitenkin arveluttavia jopa liberaalin talouspolitiikan kannattajien ja hyödyntäjien keskuudessa. Esimerkiksi merkittävä finanssipääomalla spekuloija George Soros on varoitellut lyhyen tähtäyksen ahneuteen perustuvan taloudellisen liberalismiin vaaroista pitkällä tähtäyksellä. Hän esittää, että nykymuotoinen globalisaatio johtaa yhteiskunnalliseen sekasortoon. Erityisesti juuri liberaalin talouspolitiikan pääedustajina maailmanmarkkinoilla toimivissa anglosaksisissa maissa onkin sen vuoksi pitkään keskusteltu yhteisöllisyydestä ja sen suotavuudesta (kommunitaristit) tai epäsuotavuudesta (liberaalit). Ajatellaan, että yhteisöllisyys ja siinä ruumiillistuva sosiaalinen pääoma saattaisivat olla ratkaisu sosiaalisiin ongelmiin. Kansalaisyhteiskunnan yhteisöt voisivat ainakin kantaa aikaisempaa enemmän huolta jäsenistään laman jälkeisessä maailmassa kuten ennen palkkatyön yleistymistä tapahtui.

Ajatus sisältää suuren joukon julkilausumattomia oletuksia, joiden esiintuominen on välttämätöntä, jotta niihin sisältyviin vahvuuksiin ja heikkouksiin päästäisiin kiinni. On kysyttävä, mistä tuo paljon puhuttu kolmas sektori koostuisi. Kysymys on sitäkin aiheellisempi, kun liberaalin talouspolitiikan ylipapit hyökkäävät itse monia sen ilmentymiä vastaan (ay-liike, luonnonsuojeluliike jne.) ja kun he omalla politiikallaan edesauttavat sosiaalisen pääoman viimeistenkin linnakkeiden hajoamista, kuten Pierre Bourdieu on viime aikoina kiivaillut. Maassamme jatkuva kiivas muuttoliike murentaa lopunkin maaseudun ja suurehkojen asutustajamien yhteisöllisyydestä, eikä työelämän myllerrys joustovaatimuksineen suosi sen paremmin vakaata perhe-elämää kuin uusien yhteisöjen muotoutumista muuttovoittoisille alueille. Jos siis yhteisöjä ei ole – ainakaan kommunitaristien haikailemassa muodossa – tai jos niitä vielä on, mutta niiden lukumäärä on vähenemään päin, miten ja missä mielessä niistä voisi olla ratkaisuksi nyky-yhteiskunnan kasautuviin sosiaalisiin ongelmiin? Jos vastaus on se, että sosiaalisen pääoman saarekkeita on vielä viljaltikin kansalaisyhteiskunnassa, olisi niin ikään tarkasteltava, mikä niiden suhde on hyvinvointivaltioon.

Elävätkö sosiaalisen pääoman verkostot loppujen lopuksi hyvinvointivaltion varassa vai ovatko ne siitä riippumattomia?

Jos vastaus ensimmäiseen kysymykseen on myöntävä, jos esimerkiksi suuri osa yhdistyslaitosta on riippuvainen hyvinvointivaltiosta, eikö silloin tulisi pohtia kolmannen sektorin ja hyvinvointivaltion suhteita? Voihan olla, että ne viime kädessä edellyttävät toisiaan. Ilman hyvinvointivaltiota ei kansalaisyhteiskunnassa ole vahvaa sosiaalista pääomaa, ja päinvastoin. Niin ikään pitäisi nykyisiä keskusteluja analyttisemmin eritellä markkinoiden suhdetta molempiin. Jo nyt tiedetään, että perheissä tehtävä kotitaloustyö on työ- ja

tavaramarkkinoiden toiminnan edellytys. Myös hyvinvointivaltiota pitäisi tarkastella samasta näkökulmasta, eikä tuijottaa vain yksisilmäisesti sen kustannusvaikutuksia. Eikö hyvinvointivaltiokin tee perustyötä markkinoiden toimivuudelle? Olipa vastaus mikä tahansa, valtion ja kansalaisyhteiskunnan sosiaalisen pääoman saarekkeiden kytkennöistä on paljon näyttöä. Valtio tukee monia, eri aloilla toimivia yhdistyksiä taloudellisesti. Kun näin on, tulisi katsoa, mikä vaikutus tällä on niiden toimintaan: keskittyvätkö ne alkuperäisen tarkoituksensa mukaisesti ”hyväntekemiseen” vai onko niistä tullut erilaisten valtiollisten (ja myös yksityisesti rahoitettujen) projektien ”hyvintekijöitä”, jotka pyrkivät päämääriä kyseenalaistamatta vain toiminnalliseen tehokkuuteen taatakseen jatkorahoituksen itselleen?

Jos taas vastaus edellä esitettyyn jälkimmäiseen kysymykseen on myönteinen, jos ainakin osa sosiaalisen pääoman saarekkeista on hyvinvointivaltiosta riippumaton, olisi katsottava, olisivatko nämä yhteisöt tosiaankin halukkaita ottamaan hyvinvointivaltion tehtäviä hoitaakseen. Ja jos ovat, millä ehdoilla? Samalla tulisi viimein myös pohtia, ovatko nämä yhteisöt kansalaisyhteiskuntaa kiinteyttävä voima, kuten ajatellaan, vai onko sittenkin niin, että ne pirstovat koko kansalaisyhteiskunnan kollektiivisen itsekkyyden saarekkeisiin, jotka vain murentavat pitkällä tähtäyksellä sosiaalista yhtenäisyyttä?

Monet vastauksista riippuvat varmaan siitä, minkä luonteisia sosiaaliset yhteisöt ja vastaavat verkostot ovat. Niiden ominaisuuksia määrittävät monet seikat: tavoitteet, toimintatavat, hallintamuodot, jäsenkunnan koostumus jne. Näitäkin perustavampaa on se, että sosiaaliset verkostot pysyvät koossa viime kädessä ainoastaan jäsentensä keskinäisen luottamuksen varassa. Jos luottamus on näin keskeisessä asemassa sosiaalisten verkostojen koossapitäjänä ja niiden vuorovaikutuksen kitkattomuuden varmistajana, eikö sillä silloin voisi olla kauaskantoisempiakin vaikutuksia erilaisten sosiaalisten yhteyksien takaajana ja siten koko kansalaisyhteiskunnan integroijana ja sen kaikenlaisen toiminnan näkymättömänä, mutta sitäkin oleellisempänä sujuvuuden takaajana? Sosialististen maiden romahduksen jälkeinen tilanne on ohjannut monen sosiologin ja politologin tarkastelemaan luottamuksen ja eritoten sen puuttumisen merkitystä kansalaisyhteiskunnan toimivuuden näkökulmasta. Näissä tarkasteluissa on tavallisesti esitetty, että entisten sosialististen maiden ongelmana on ollut heikosti kehittynyt kansalaisyhteiskunta. Samalla on oletettu, että pitkälle kehittyneet läntiset teollisuusmaat ovat näiden jälkisosialististen yhteiskuntien vastakohtia. Niissä uskotaan olevan paljon luottamusta kansalaisten välillä. Olettamus on rohkea. Ei ole lainkaan sanottua, että se pitäisi paikkansa. Yhtä hyvin voidaan ajatella, että luottamus on pitkälle eriytyneessä ja yksilöllistyneessä läntisessäkin maailmassa harvinainen voimavara. Alkaahan luottamus vasta siitä, mihin tieto ja ylimalkaan varmuus päättyvät. Luottamiseen sisältyy sen verran riskejä, että

luottamuksen osapuolten huomio kiinnittyy pikemminkin petoksen mahdollisuuteen kuin luottamuksen siunauksellisiin seurauksiin. Kun niin käy, luottamuksesta ei enää ole puhuttakaan.

Tietyksi voidaan ajatella myös toisin päin. Kun työelämässä puretaan institutionaalisia varmuuksia globalisaation ja joustavuuden nimissä, ainoa mikä jää jäljelle, on luottamisen mahdollisuus. Sen merkitys voisi siten olla kasvussa. Sen lisäys ei kuitenkaan tapahdu itsestään. Luottamusta väijyvän petoksen riskin ylittäminen vaatii aina kaikilta osapuolilta erityisiä ponnistuksia ennen kuin siitä tulee vakiintunut ainesosa inhimillisiin suhteisiin. Eikä ole lainkaan sanottua, että se haurautensa vuoksi säilyy sittenkään. Ei ehkä ainakaan ilman sellaisia institutionaalisia rakenteita, jotka tekevät sosiaalisten siteiden vahvistamisen mahdolliseksi.

Tämä kirja on lähtenyt liikkeelle yllä esitettyjen kysymysten ja oletusten pohjalta. Se ei silti pyri antamaan kattavia vastauksia tai esittämään pitäviä kantoja niihin, vaikka joitakin perusteltuja arveluja esitetäänkin. Tämän kirjan tehtävä on toisaalla. Teoksessa pyritään kartoittamaan niitä ongelmia, joita sosiaalisen pääoman ja luottamuksen käsitteisiin liittyy. Tämä on ehkä keskeisin teoksen artikkeleita yhteen liittävä punainen lanka. Käsitteellisten pulmien kartoituksella on tarkoituksensa. Niiden tiedostaminen on tähdellistä, kun halutaan katsoa sitä, miten kyseisiä käsitteitä voisi soveltaa konkreettiseen yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Näiden kartoitusten avulla on jatkossa tarkoitus pyrkiä antamaan empiirisen aineiston varassa täsmennyksiä tässä teoksessa esitettyihin käsityksiin.

Teoksen artikkeleita yhdistää toinenkin juonne. Kuten todettu, käsitteet sosiaalinen pääoma, luottamus, sosiaaliset verkostot jne. eivät ole ilmaantuneet tyhjästä, vaan monet tekijät (sosialismin kaatuminen, hyvinvointivaltion leikkaukset, tarve hakea uutta tasapainoa kansalaisyhteiskunnan ja -velvollisuuksien kesken jne.) ovat tehneet niistä erityisen ajankohtaisia. Niinpä myöskään kirjan artikkeleissa ei ole voitu, eikä haluttukaan välttää aikalaisanalyttisyyttä. Miltei kaikissa kirjan artikkeleissa pyritään erittelemään ja kommentoimaan nyky-yhteiskunnan kehityskulkuja ja ongelmia. Tarkoituksena on jatkaa keskustelua siitä äärettömän vaikeasti haltuun otettavasta kysymyksestä, missä nyt ollaan menossa, millä tavoin kiteyttää aikamme ongelmia juuri nyt. Kommenttien ja erittelyjen osuvuudesta vastaa luonnollisesti jokainen kirjoittaja itse, mutta jokainen heistä toivoo samalla, että ne auttaisivat jäsentämään tämänhetkistä, suuren laman jälkeistä yhteiskunnallista tilannetta. Suotta ei kirja kuulu Suomen Akatemian rahoittamaan ”Lama ja luottamus” -projektiin, joka on puolestaan osa suurta Akatemian ”Taloudellinen kriisi” -ohjelmaa.

Kaj Ilmonen

Jyväskylässä 4.2.2000

Kaj Ilmonen

SOSIAALINEN PÄÄOMA: KÄSITE JA SEN ONGELMALLISUUS

Taloudellinen hyvinvointi on sitten Adam Smithin ja David Ricardon päivien laskettu taloustieteessä luonnonvarojen eli maapääoman ja taloudellisen pääoman varaan. Kun teollistuminen ja teknologinen kehitys on nopeutunut 1900-luvulla, on havaittu, että kansallisen varallisuuden kasvu ei riipu ainoastaan luonnonvarojen suuruudesta ja laadusta, eikä pääomista ja tavoista sijoittaa niitä eri toimialueille, vaan myös yksilöllisestä ammattitaidosta ja sen paranemisesta. Joskus 1950-1960-luvulta alkaen alettiinkin puhua *inhimillisestä pääomasta*, osaamisesta ja koulutuksesta kansallisvarallisuuden merkittävänä kohentajana.

Huomion kiinnittäminen työntekijän luovuttamaan ja käyttämättä jätettyyn ammattitaitoon ja sen merkitykseen työn tuottavuuden kasvussa on ollut epäilemättä hyödyllistä. Tarkastelukulman puutteena on kuitenkin ollut sen yksilökeskeisyys. Sen seurauksena on sivuutettu työn organisoinnin tavat ja työelämän suhteet yleensäkin. Niiden merkityksen on kuitenkin sanottu korostuneen talouden globalisaation myötä. On jopa väitetty, että juuri ne ovat ratkaisevassa asemassa, kun haetaan kilpailuetuja. Tämän vuoksi on ymmärrettävää, että nimenomaan Maailmanpankissa on haluttu kiinnittää huomiota mikrotason taloudelliseen yhteistyöhön niin organisaatioiden sisällä kuin niiden välilläkin. Näitä sidoksia on alettu kutsua *sosiaalisiksi pääomaksi* (ks. Hjerppe 1997). Siitä on kirjoitettu 1990-luvulla lisääntyvässä määrin.

Aloitin tarkasteluni sillä, mitä sosiaalinen pääoma tarkoittaa ja miksi siitä on tullut juuri 1990-luvulla sen verran suosittu, että sitä voisi alkaa ”kolmannen sektorin” käsitteen tavoin pitää jonkinlaisena ”ihmekäsitteenä” (Wunderbegriff), jonka uskotaan tarjoavan ratkaisuja ties mihin ajankohtaisiin ongelmiin. Jatkossa tarkastelen sosiaalisen pääoman käsitteen taustaa. Sitten esittelen Robert Putnamin tutkimusta sosiaalisesta pääomasta. Sen jälkeen arvioin hänen viitekehikkonsa heikkouksia ja keskityn yhteen sosiaalisen pääoman keskeiseen elementtiin, luottamukseen. Lopuksi yritän arvioi-

da, missä suhteessa sosiaalisen pääoman käsite on hedelmällinen, missä suhteessa se tuntuisi sisältävän suurempia lupauksia kuin institutionaalisen taloustieteen virittämät keskustelut houkuttelevat otaksuma.

Sosiaalisen pääoman ajankohtaisuus

Michel Foucault on käsitellyt tiedon arkeologiassaan sitä, miten uudenlaiset tiedon muodot ja käsitteet ovat luoneet omaa todellisuuttaan. Tämä ei ole tapahtunut kuitenkaan sosiaalisessa tyhjiössä. Uudet tiedon muodot ovat kehittyneet yhdessä muun maailman muutosten (erityisesti sen toimintatapojen muutosten) kanssa antamalla tuolle muutokselle tulkinnan. Tällä tulkinnalla on aina kantajansa, jokin sosiaalinen tai professionaalinen ryhmä, uskonnollinen lahko, yhteiskuntaluokka jne., jonka maailmankuva ja ideologia leimaa tulkintaa ja samalla uusia tiedon muotoja (Foucault 1970, 147-44; 1972, 232; Deleuze 1990, 103-108).

Sosiaalisen pääoman käsite liittyy ympäristön tämänhetkisistä muutoksista tehtyihin uusiin tulkintoihin. Vaikka käsitteellä on monivaiheinen tausta, se on silti muotoutunut vasta nyt. Käsite tuntuu kuin tilauksesta avaavan ratkaisuja ongelmiin, joita syntyy, kun vanhat sosiaaliset kitit rapistuvat. Kuten niin monet ”lupaavat” käsitteet myös sosiaalinen pääoma on kuitenkin visainen ja monimutkainen käsite. Siinä on useimmiten kytketty yhteen kolmenlaisia aineksia. Ensimmäinen niistä on a) *sosiaaliset verkostot ja niiden organisoinnin tavat*. Ne edustavat käsitteen muodollista puolta. Tämän lisäksi käsitteellä on sisällöllinen puolensa, joka tuo sen lähelle institutionaalisen taloustieteen instituution käsitettä (ks. esim. North 1990). Verkostojen ajatellaan pysyvän koossa niiden jäsenten toisiaan kohtaan tuntemaan b) *luottamuksen* ja siihen kytkeytyvien c) *normatiivisten sääntöjen, vastavuoroisten odotusten*, pohjalta (ks. esim. Putnam 1993, 167-176). Sosiaalisen verkoston ja siihen sisältyvien luottamussuhteiden ajatellaan muodostavan yhdessä verkoston jäsenten käyttöön pääomaa tai Pierre Bourdieun (1986) sanoin resurssin, joka on tarpeen vaatiessa verkoston jäsenten yhdessä tai erikseen liikuteltavissa.

Sosiaalinen pääoma ei kuitenkaan ole samanlaista kuin taloudellinen pääoma, sillä sitä ei voi irrottaa kantajistaan ja näiden välisistä suhteista. Sosiaalinen pääoma ei ole yhtä helposti liikuteltavaa kuin taloudellinen pääoma, eikä sitä voi sanan varsinaisessa mielessä myöskään sijoittaa sen arvon kasvattamiseksi. Näistä ”puutteista” huolimatta käsite vetää huomiota puoleensa. Miksi? Syitä on useita. Nostan tässä esiin vain muutaman ajankohtaisen tekijän. Yksi niistä on epäilemättä taloudellisen liberalismiin vahva paluu 1980-luvulla niin talous- kuin yhteiskuntapoliittiseen keskusteluunkin. Tätä paluu-

ta ovat puolestaan pohjustaneet sekä työelämässä toteutetut uudistukset että kansallisvaltion taloudellisen pelivaran pieneneminen. Sille luovat taustaa niin ikään jo jälkiteollisen yhteiskunnan käsitteen kuvaamat prosessit, perinteisen yhteisöllisyyden ja yhteiskuntaluokkien rapautumisen trendit sekä niiden pohjalta virinneet yleiset yhteiskuntafilosofiset keskustelut siitä, mitkä ovat hyvän yhteiskunnan tunnusmerkit (ks. Ilmonen 1998a). Monet näistä keskusteluista ovat käynnistyneet jo feodaalisen yhteiskunnan hajoamisvaiheessa ja kytkeytyneet sellaisiin nimiin kuin Thomas Hobbes ja John Locke.¹

Työelämässä toteutetuista muutoksista ainakin kaksi liittyy selkeästi sosiaalisen pääoman käsitteeseen. Ensinnäkin talouden globalisaatio on pakottanut maailmanmarkkinoilla toimivat yritykset harkitsemaan uudelleen tuotantoregiimejään. Vanhaa fordistista toimintamallia ollaan hylkäämässä ja tilalle on kehkeytymässä joustavuutta korostava, verkostomainen toimintatapa. Sen seurauksena vanhat, tarjontapainotteiseen ajatteluun perustuvat hierarkkiset organisaatiot on purettu. Samalla osa vähemmän tärkeäksi määritellystä toiminnasta on ulkoistettu ja hajotettu ympäri maailmankylää. Ydinosaamiseen keskittyvä työ on puolestaan rakennettu asiakashakuiseksi ja tiimityöperustaiseksi toiminnaksi, jossa niin fyysisen tuotannon suunnittelu kuin kokeilukin on pitkälti siirretty informaatioteknologian piiriin. Fordistisen toimintamallin ovat tässä korvanneet maailmanlaajuiset taloudelliset verkostot, joissa ei vain tuoteta tavaroita, vaan myös kerätään fiktiivisen talouden (osakkeet, raha jne.) mahdollistamia pikavoittoja (Castells 1996; Martin & Schuman 1997).

Toiseksi yritysten toimintojen ulkoistaminen ja joustava, verkostoitunut talous ovat muuntaneet vanhat turvalliset työsuhteet satunnaisiksi. Paraikaa uudelleen muotoutuvassa, karikkoisessa maailmassa luoviminen sisältää kasvaneita riskejä ja alituisia pakkoja vaihtaa työpaikkaa. Tässä prosessissa sosiaalinen maailma on jäsentymässä uudelta pohjalta häviäjiin ja voittajiin. Edelliset näyttäisivät vetäytyvän yksityisyyteen, häpeään, tai hakevan uudenlaisen identiteetin pohjaa vanhoista (uskonnollisista) yhteisöistä (Sennett 1998, 134-135). Jälkimmäiseen kastiin kuuluminen tai kipuaminen edellyttää olemassa olevia sosiaalisten suhteiden verkostoja, jotka auttavat pienentämään riskejä. Useissa tutkimuksissa onkin todettu, miten juuri ne työllistyvät, joilla on laajat sosiaaliset verkostot turvanaan. Pitkäaikaistyöttömiltä sen sijaan nuo verkostot puuttuvat tai ainakin murenevat aikaa myöten (Kortteinen & Tuomikoski 1998).

Toinen ilmeinen sosiaalisen pääoman käsitteen suositukseksi nostanut tekijä lienee uusliberalismin virittämä keskustelu hyvinvointivaltion roolista. Hyvinvointivaltio on määrittynyt siinä uudelleen hyväkkeestä haitakkeeksi. Palkkatyön yhteiskunnan myönteiseksi mielletystä turvaverkosta on näin tullut taloudellinen painolasti ja byrokraattinen valvontakoneisto, joka korostaa

pelkästään kansalaisten oikeuksia velvollisuuksien sijasta (Ilmonen 1993, 58). Tämän jälkeen on poliittisessa retoriikassa ollut helppoa siirtää vastuu valtiolta kansalaisille ja kansalaisyhteiskunnan sosiaalisille verkostoille (Culpitt 1992, 16). Ajatuksellisesti tarkoituksena on ollut palata ruohonjuuritason solidaarisuuteen (vrt. Benhabib 1992), ts. kansalaisyhteiskunnassa mahdollisesti uinuvan sosiaalisen pääoman varaan. Sen olemassaolo ei kuitenkaan ole ollut itsestään selvästi osoitettavissa, vaan sitä on tullut jäljittää tutkimuksin. Ne eivät ainakaan toistaiseksi ole antaneet kovin rohkaisevia tuloksia (ks. Matthies, Kotakari & Nylund 1996). Se ei olekaan ihme. Puheissa hyvinvointivaltion tehtävien siirtämisestä kansalaisyhteiskunnan harteille on unohtunut, että esimerkiksi yhdistyslaitos on kukoistanut nimenomaan hyvinvointivaltion tuen turvin. Puheet tarkoittaisivat niin ikään sitä, että historiallinen kello tulisi panna käymään takaperin. Suomen kaltaisessa maassa se merkitsisi paluuta sotia edeltävään aikaan, jolloin meillä vielä vallitsivat vahva paikallisyhteisyys ja sukuun perustuva verkostoituminen.

Kolmanteen sosiaalisen pääoman ajankohtaiseksi tehneeseen tekijäryppäeseen kuuluvat vanhan suku- ym. yhteisöllisyyden vähittäinen heikkeneminen, yksilöllistyminen, kaupungistuminen sekä yhteiskunnallisen eriytyneisyyden kasvu, joka on pakottanut ihmiset lisääntyneeseen keskinäiseen vuorovaikutukseen tuntemattomien kanssa. Näiden pitkäaikaisten, jo 1500-luvulla alkaneiden prosessien seurauksena ovat kiinteät, mm. pysyviin rooleihin kytkeytyvät käyttäytymismallit muuttuneet. Muiden toimintaa ei voi enää ennakoida niiden varassa, kun heistä ei tiedä, mitä odottaa. Tämä koskee erityisesti tuntemattomia, ”toisia”, joiden kulttuurisia käyttäytymissääntöjä ei tiedetä lainkaan. Syntynyttä pulmaa ei voi ratkaista muutoin kuin luottamalla muihin ihmisiin. Tämä edellyttää kuitenkin suuren riskin ottamista, sillä ”sosiaalinen matriisi” tukee luottamuksen antamista yhä vähemmän, kuten Adam Seligman (1997, 160) sanoo. Tämä on modernin yhteiskunnan yksi keskeisimpiä paradokseja.

Samaan paradoksaaliseen tilanteeseen kytkeytyy se, ettei nykyään vaadita ainoastaan luottamusta muita ihmisiä kohtaan tilanteessa, jossa luottamuksen antaminen on yhä riskipitoisempaa, vaan myös luottamusta yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan. Kuten hyvin tiedetään, luottamus ja sen yhteiskunnallinen seuraamus, legitimiisyyden myöntäminen, ovat olleet viimeisen kymmenvuotiskauden aikana kovalla koetteella. Niin meillä kuin muuallakin on alettu suhtautua yhä epäluuloisemmin niin poliittisiin puolueisiin ja poliittiseen eliittiin kuin taloudelliseen eliittiinkin (ks. Martikainen & Yrjönen 1991; Ruostetsaari 1992). Ei ihme, että poliittiset puolueet ovat alkaneet propagoida paluuta perheeseen ja ”hyvään yhteisöllisyyteen”. Jakolinja kulkee tässä retoriikassa uusliberaalien ja kommunitaristien välillä. Edelliset korostavat yksilöä sekä erityisesti tämän vapauksia ja moraalista

autonomiaa. Kommunitaristit sen sijaan ihmettelevät tuon moraalin lähtökohтия ja seuraamuksia. He viittaavat siihen, etteivät ihmiset ole autonomisia partikkeleita. Heillä on historialliset taustansa ja sosiaaliset sidoksensa. Ne eivät välttämättä takaa sitä, että yksilöt käyttäytyisivät moraalisesti. Pikemminkin on ajateltavissa, että vapauksien korostaminen tarkoittaa käytännössä vahvojen (etu) oikeuksien legitimoimista. Uusliberaalit puolestaan näkevät kommunitaristien hyvän yhteisöllisyyden korostamisessa paluuta vanhaan yhteisölliseen sidokseen, idealisoituun *Gemeinschaftiin*, ja moraaliseen identiteettiin, joka on vaikeata sovittaa yhteen nykyisen elämänmenon kanssa ja josta on lähimenneisyydessä huonoja kokemuksia. Zygmunt Bauman menee näitä eritellessään jopa niin pitkälle, että hän sanoo vahvan yhteisöllisyyden ja velvoitemoraalin olevan ”yhtä pitkää marssia vankilaan” (Bauman 1996, 35; ks. myös Kotkavirta 1998, 89-90).

Uusliberaalien ja kommunitaristien näyttää olevan hyvin vaikeata löytää yhteistä säveltä poliittis-moraalisessa kilpalaulannassaan. Yhdessä suhteessa heidän kesken tuntuisi kuitenkin vallitsevan yksimielisyys. Valtiolle ei saa antaa kovinkaan tähdellistä roolia yhteiskunnallisten asioiden järjestyssä. Sen tehtäviä tulee pikemminkin jakaa itseohjautuville yhteisöille (kommunitaristit) tai autonomisille yksilöille (uusliberaalit).

Yhteenvedona sanottakoon, että sosiaalinen pääoma on saanut käsitteenä kantavuutta uusliberaalin poliittisen ja taloudellisen ajattelun myötä. Sen ajatellaan avaavan mahdollisuuksia valtion tehtävien karsimiseen, mutta sen ei kuitenkaan ajatella olevan ratkaisu hyvinvointivaltion purkamiseen ja julkisten palvelujen yksityistämiseen. Sosiaalisen pääoman nähdään myös sisältävän konservatiivisia elementtejä, paluuta vanhaan velvoitemoraalin yhteisöön, erityisesti jos se kytketään kommunitaristiseen poliittiseen ajatteluun. Toisaalta sosiaalinen pääoma sisältää käsitteenä myös myönteistä vetovoimaa. Modernin talouden katsotaan elävän juuri verkostoituneena ja vain yksilön kuuluminen johonkin verkostoon suo hänelle edellytykset selvittää voittajana uudessa taloudellisessa järjestyksessä (Castells 1996, 168-200).

Sosiaalisen pääoman käsitteen taustaa

Verkostoituminen antaa käsitteenä yhden viitteen siitä, minkälaisiin yhteiskuntatieteellisiin keskusteluihin sosiaalisen pääoman käsite liittyy. Ennen kuin alettiin puhua inhimillisen pääoman vaikutuksesta taloudelliseen kasvuun kiinnitettiin huomiota tuon pääoman organisoimisen tapoihin ja niiden vaikutukseen yritystoiminnan taloudelliseen tuottavuuteen. Jo Adam Smith esitti kirjassaan *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776, suom. Kansain varallisuus 1933) ehkä nykynäkökulmasta kestävimmän

otaksumansa siitä, miten nimenomaan työnjako niin kansallisella kuin yritystasolla lisää työn tuottavuutta. Jälkimmäisestä hän kertoo kuulussa esimerkissään nuppineulan valmistamisesta. Se tehostuu hänen mukaansa heti, kun eri ihmiset keskittyvät eri työvaiheisiin sen sijaan, että yksi ja sama ihminen valmistaisi neulan alusta loppuun (Smith 1933, 7). Markkinoiden koosta riippuu kuitenkin Smithin mukaan se, missä määrin työnjakoa on mahdollista yleistää yhteiskunnassa (mt., 23-28). Smith esitti näin vahvan argumentin markkinoiden puolesta, sillä loihan niiden laajentaminen mahdollisuuden tehostaa taloutta yritystasolla.

Smithin ajattelu oli monessa mielessä vailla empiristä pohjaa ja siinä mielessä jälkikäteen paljastunutta taitavaa spekulatiota. Smithin omien sanojenkin mukaan nuppineuloja ja muitakin tuotteita valmistettiin vielä hänen aikanaan hyvin käsityömaisesti. Nuppineuloja alettiin valmistaa koneellisesti vasta 1800-luvun puolella (Brown 1996, 118). Tästä huolimatta hänen ajatuksillaan työnjaosta sekä yrityksen että yhteiskunnan tasolla on ollut kauaskantoisia vaikutuksia. Ne ovat siirtyneet sittemmin niin taloustieteen kuin sosiologian klassisiin teksteihin. Niitä hyödynsi esimerkiksi Karl Marx, joka kiinnitti huomiota siihen, että työnjaollisesti samaan asemaan kuuluvilla työntekijöillä oli parhaat edellytykset jakaa samankaltaista kokemusainesta ja tuntea solidaarisuutta toisiaan kohtaan. Ilman jälkimmäistä eivät etenään rakenteellisesti heikkoihin asemiin joutuneet kykene hänen mukaansa kohentamaan olojaan. He eivät pysty siihen yksin muutoin kuin satunnaisesti. Niinpä heidän onkin Marxin käsityksen mukaan mielekkäämpää toimia kollektiivisesti ja lyhytnäköistä oman edun tavoittelua karttaen. Tämä on mahdollista vain, mikäli solidaarisuus muita samassa asemassa olevia kohtaan on riittävän vahvaa. Se puolestaan edellyttää, että heikoissa asemassa työskentelevät luottavat toisiinsa.

Luottamus ei tietenkään synny itsestään edes silloin, kun ihmiset elävät suurin piirtein samankaltaisissa olosuhteissa. Vaikka ihmiset sijaitsisivatkin rakenteellisesti samankaltaisissa yhteiskunnallisissa asemassa, ei ole itsestään selvää, että he luottaisivat toisiinsa ja tuntisivat toisiaan kohtaan solidaarisuutta. Marxkin oivalsi tämän, kun hän tähdensi, että kansainvälinen solidaarisuus oli saavutettavissa vain poliittista tietä. Hänen näkemyksensä oli oikea, mutta ratkaisunsa väärä. Luottamusta ei voida luoda ikään kuin ylhäältä, vaan se vaatii sitä, että ihmiset ovat konkreettisesti tekemisissä toistensa kanssa. Georg Simmel kiinnitti huomiota sittemmin juuri tähän. Hän tähdensi sitä, miten tärkeitä vastavuoroinen vaihto ja siihen kytkeytyvät ”reiluuden” odotukset ovat sosiaalisen vuorovaikutuksen vahvistajina ja luottamuksen luojina.

Simmelin idea vuorovaikutuksen reiludesta kytkee hänet siihen keskustelun perinteeseen, jonka intellektuaaliset juuret kytkeytyvät 1600-luvun ta-

loudelliseen ja poliittiseen kehitykseen. Talouden ja politiikan suhteet muotoutuivat tuolloin uudelleen, kun ne irtosivat paikallis- ja sukuyhteisöjen otteesta kaupungistumisen ja markkinatalouden laajenemisen myötä. Autonominen yksilö sijoittui tällöin suvun sijasta taloudellisen vaihdon keskiöön. Suvun kunniasäännöt eivät enää sitoneet häntä, vaan hänen katsottiin olevan moraalisesti vastuussa omista valinnoistaan (Seligman 1997, 53). Hyvänä ilmauksena tästä uudesta, yksilökeskeisestä taloudellisen toiminnan läh-
tökohdasta oli 1600-luvun alussa käyttöön otettu *caveat emptor* -periaate, joka on vieläkin yleisesti voimassa. Se vapauttaa osapuolen A kaikesta vastuusta, joka liittyy B:n kanssa tehtyyn sopimukseen kytkeytyviin tulevaisuuden olosuhteisiin (mt., 87). Jos esimerkiksi kauppa oli tehty jo noihin aikoihin yleistyneenä velkakauppana ja maksu ostetusta hyödykkeestä sovittu jossakin valuutassa, myyjän oli otettava kontolleen valuutan arvonalennukseen sisältyvä riski. (Näinhän on yhä edelleenkin.) Hän ei voinut laskea sen varaan, että ostajan suvun takaama kunniantunto olisi taannut syntyneen tapion jakamisen kaupan osapuolten kesken.

Kun suku- tai paikallisyhteisö ei enää ollut takaamassa ihmisten välisen vuorovaikutuksen moraalikoodiston pätevyyttä, syntyi uusi ja outo tilanne. *Ego* ei enää voinut olla varma niistä moraalisisista säännöistä, joiden varassa *alter* toimi. Hänen oli vain yksinkertaisesti luotettava tähän. Tilanne synnytti pitkään jatkuneen pohdiskelun politiikan puolella. Sitä olivat käynnistämässä Samuel von Puffendorf sekä Hugo Grotius ja jatkamassa John Locke, David Hume ja Immanuel Kant. Heidän pohdiskelunsa myötä tuli lupauksen pitämisestä keskeinen idea politiikan teoriassa ja ystävydestä tärkeä teema 1700-luvun moraalifilosofiassa (Seligman 1997, 14-15, 33; Misztal 1996, 28). Lupauksen pitäminen ja ystävyys eivät olleet filosofien mielestä toisistaan irrallisia asioita. Niitä yhdisti luottamus. Ystävyyskeskeinen määre oli juuri lupauksen pitäminen. Tästä syystä erityisesti ystävään saattoi luottaa. Ystävyys-suhteesta tuli tässä suhteessa luottamussuhteen paraatiesimerkki. Luottamussuhteesta muotoutui puolestaan sittemmin sosiaalisen pääoman keskeinen ainesosa.

Sosiaalisen pääoman muut ainesosat, sosiaaliset verkostot ja sosiaalisen vaihdon vastavuoroisuuden normit tulivat sosiologispainotteiseen keskusteluun kuin sattumalta. Työnjakoa koskevat ajatukset siirtyivät nimittäin taloustieteen ja sosiologian klassisista teksteistä sittemmin liikkeenjohdolliseen ajatteluun ja johtivat tieteellisenä liikkeenjohtona tunnettuihin tayloristisiin sovelluksiin. Niissä ”unohdettiin” kuitenkin kokonaan Marxin käynnistämä keskustelu solidaarisuudesta, Simmelin ideat vuorovaikutuksen reiludesta ja häntä edeltävien filosofien näkemykset luottamuksesta. Työorganisaatio ajateltiin liikkeenjohdollisissa ja organisaatioteoreettisissa teksteissä pikeminkin rationaaliseksi koneeksi, jonka tehokas toiminta edellytti suunnitte-

lun ja toteutuksen erottamista toisistaan. Erottelun seurauksena suuri toteuttajien joukko joutui suoriutumaan pienen suunnittelijoiden joukon heille määräämistä tehtävistä keinoin, jotka edelliset kokivat itselleen vieraisiksi.

Tavoitteiden määrääminen ylhäältä, ilman keskustelua alaisten kanssa, soti luottamuksen periaatetta vastaan. Keinojen määrääminen ulkoa murensi puolestaan reiluuden periaatetta. Niinpä ei ollut ihme, että toteuttajat ryhtyivät vastarintaan. Se ei ollut aina järjestäytyntä ja aktiivisesti muodollisiin päämääriin pyrkivää, vaan useimmiten suunnittelematonta ja samalla vaikeasti murrettavaa passiivista vastarintaa. Sen juuret olivat työpaikan epävirallisissa ihmissuhteissa. Ne puolestaan koostuivat pienryhmistä, joita alettiin kutsua ”klikeiksi”, ”klustereiksi” jne. ”Klikit” ja vastaavat pienryhmät muodostivat yrityksissä muodollisen organisaation rinnalle epävirallisia suhdeverkostoja, joiden toimintaa ohjasivat yrityksen virallisista normeista poikkeavat normit. Niiden ylläpito perustui verkoston jäsenten keskinäiseen kanssakäymiseen ja luottamukseen. Yritysten epävirallisten verkostojen olemassaolon tunnistaminen päättyi sosiaalitutkimuksen historiaan Western Electric Companyssa, Chicagossa tehtyjen Hawthorne-tutkimusten nimellä.

Hawthorne-tutkimusten intellektuaalisena taustana olivat eurooppalainen antropologia ja sosiologia. Kanava kulki lähinnä Emile Durkheimista A. R. Radcliffe-Browniin. Tällä oli merkittävä vaikutus erityisesti W. Lloyd Warnerin sosiologisiin näkemyksiin ja hänen kuuluun tutkimukseensa *Yankee City* (Chicago). Warner työskenteli yhdessä itävaltalaisperäisen psykologin E. Mayon kanssa. He olivat lähinnä kiinnostuneita pienryhmistä ja niiden informaalisisista suhteista ja pyrkivät selittämään Hawthorne-kokeiden tuloksia lähtien Durkheimin kollektiivisesta tietoisuudesta ja Vilfredo Pareton eliittien kiertokulkuteoriasta.

Mutta myös toisen ajatustradition kautta virisi mielenkiintoa sosiaalisia verkostoja kohtaan. Simmel oli jo formaalissa sosiologiassaan kiinnittänyt huomiota siihen, miten parisuhteen luonne muuttui, kun kolmas henkilö tuli mukaan suhteeseen. Tällöin avautuu mahdollisuus erilaisille valtapeleille ja informaation kulku mutkistuu. Simmel ajattelikin, että triadeissa (ja mutkikkaammassakin) sosiaalisissa verkostoissa oli sosiaalisen vaihdon oltava vastavuoroista ja täytettävä normatiiviset odotukset, jotta verkosto ei olisi lähtenyt rispaantumaan (Simmel 1908, 6-20; Wolfe 1990, 145-161; Woolcock 1998, 160-161). Simmelin ideoita käytti sittemmin hyväkseen mm. J. Moreno, joka yhdisti niitä terapeutin orientaationsa suuntaisesti eurooppalaiseen hahmopsykologiseen ajatteluun. Näiden kahden lähteen yhdistäminen johdatti hänet tarkastelemaan pienryhmää ”sosiaalisena konfiguraationa”, joka muodostui attraktion, torjunnan, keskinäisen valinnan, ystävyuden, luottamuksen jne. varaan (Eskola 1971, 121-122). Mayon, Morenon ja samoja aiheita käsitelleen Kurt Lewinin ajattelu hedelmöitti viljalti myöhempiä

sosiaalipsykologista pienryhmätutkimusta (Secord & Backman 1964, 252-253; Eskola 1971, 137-139; Scott 1991, 12-13), jolla oli merkitystä sosiaalisten verkostojen ja niiden sisäisten normien analyysille.

Sosiaalisen pääoman käsitettä ei kuitenkaan vielä käytetty sen paremmin sosiaalipsykologisessa ryhmädynamiikan tutkimuksessa kuin Morenoon ja Lewiniin juontuvassa verkostanalyysissä, vaikka luottamuksen käsite oli niissäkin tärkeä. Sosiaalinen pääoma alkoi hahmottua käsitteenä vasta Pierre Bourdieun ja Mark Granovetterin urauurtavien töiden myötä 1970- ja 1980-luvulla.

Kuulussa teoksessaan *La Distinction* (1979) Bourdieu esitteli erilaisia pääoman lajeja. Hän puhui taloudellisesta, kulttuurisesta ja sosiaalisesta pääomasta, mutta hän keskittyi työssään lähinnä tarkastelemaan taloudellisen ja kulttuurisen pääoman jakautumista Ranskassa. Hän muodosti näiden tarkastelujen pohjalta Lewinin tyyliin sosiaalisia avaruuksia, joihin ranskalaiset yhteiskuntaluokat olivat sijoitettavissa. Sosiaalisten tilojen muotoutuminen bourdieulaisessa analyysissä viittasi siihen, että taloudellisen ja kulttuurisen pääoman käsitteet jo sinänsä implikoivat sosiaalisen pääoman käsitteen. Niiden perusteella muotoutui sosiaalisia tiloja, joissa maku tai taloudellinen pääoma liitti etenkin eliitin ja keskiluokan jäseniä luokansisäisesti yhteen (ks. myös Bourdieu 1985).

Bourdieu (1986, 248) pyrki myöhemmin täsmentämään sosiaalisen pääoma käsitettä. Hän esitti, että sosiaalinen pääoma on ”olemassa olevien tai mahdollisten resurssien kokonaisuus, joka liittyy enemmän tai vähemmän institutionalisoituneiden suhteiden, tuttavuuksien ja tuntemisten omaamiseen”. Nämä tuttujen verkostot muodostavat kollektiivisesti hallitun pääoman, joka on hyödynnettävissä joko heti tai pitkällä aikavälillä. Aikaväli ei kuitenkaan saa olla liian pitkä, sillä sosiaalinen pääoma saattaa kulua käyttämättömänä vastavuoroisuuden kadotessa. Niinpä sitä on vaalittava jatkuvasti ”puhtaan” sosiaalisuuden (Simmel) ja sosiaalisen vaihdon avulla (mt., 249-250).

Jos Bourdieu on paljolti velkaa Marxille, Weberille ja Simmelillekin, Granovetter pohjaa toisenlaiseen teoriaperinteeseen. Hän julkaisi jo v. 1973 merkittävän artikkelin, jossa hän yrittää ratkaista sosiometriian avulla yhteiskunnan ruohonjuuri- ja kokonaistason välitysongelman. Granovetter jakaa artikkelissaan sosiaaliset verkostot siteiltään vahvoihin ja heikkoihin. Edelliset ilmentävät nykykäsittein suurta sosiaalista pääomaa. Ne ovat kuitenkin samankaltaisten ja toisilleen tuttujen ihmisten ryppäitä (”klustereita”). Niissä ei viriä luottamuksen ongelmaa, sillä jäsenten sitoutuminen klusteriinsa on voimakasta (Granovetter 1973, 1362). Tämä on kuitenkin vasta asian toinen puoli. Sen kääntöpuolella lymyää mahdollisuus, että klusteri on vahvasti itseensä sulkeutunut, eikä siten liitä jäseniään laajempiin sosiaalisiin

kokonaisuuksiin. Heikon siteen sosiaaliset verkostot eivät kärsi tästä haitasta, vaan ne kykenevät kattamaan pitkiäkin sosiaalisia välimatkoja ja liittämään yksityisen verkoston jäsenen yhteiskuntakokonaisuuteen (mt. 1369, 1377-1378). Granovetter esittää siis nykykäsittein, etteivät suinkaan vahvaa sosiaalista pääomaa edustavat sosiaaliset ryhmittymät integroi jäseniään yhteiskuntaan. Pikemminkin sen tekevät heikkojen sosiaalisten siteiden kytkemät sosiaaliset verkostot. Niilläkin on kuitenkin kääntöpuolensa. Niissä on luottamuksen ongelma alituisen läsnä.

Granovetterin artikkeli heikoista ja vahvoista sosiaalisista siteistä kulkee Granovetter-hypoteesin nimellä. Hän itse piti sitä kuitenkin vain ”teoriafragmenttina” (Granovetter 1973, 1378), mutta jatkoa oli tuleva. Hän julkaisi vuonna 1985 urauurtavan artikkelin ”Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”, jonka ilmestymisen myötä keskustelu sosiaalisesta pääomasta toden teolla käynnistyi. Tässä artikkelissa nojataan lähinnä Karl Polanyin tutkimuksiin ”moraalitaloudesta” ja yritetään osoittaa, etteivät esimerkiksi työmarkkinat toimi rationaalisen valinnan varassa, vaan pikemminkin ne perustuvat (embedd) olemassa oleviin, jopa heikkoihin sosiaalisiin suhteisiin ja luottamukseen (Granovetter 1992, 58-63).

Granovetter ei kuitenkaan vielä käytä käsitettä sosiaalinen pääoma. Sen toi anglosaksiseen sosiologiaan vasta James Coleman, joka nojasi ajattelusaan vahvasti institutionaaliseen talousteoriaan. Artikkelissaan ”Social Capital in the Creation of Human Capital” (1988) hän tarkasteli sitä, miten koulun keskeyttämistä selittävät tekijät jakautuvat eri osatekijöihin. Niistä tärkeimpiä olivat taloudellinen, inhimillinen ja sosiaalinen pääoma. Taloudellinen viittasi perheen taloudellisiin mahdollisuuksiin kouluttaa lapsiaan. Inhimillinen pääoma taas liittyi Bourdieun kulttuuriseen pääomaan, vanhempien koulustaansa. Coleman yhdisti sosiaalisen pääoman puolestaan perheen sisäisen vuorovaikutuksen kiinteyteen ja yhteisöön, jossa perhe asui (Coleman 1988, 110,113). Tarkastelujensa tuloksena hän esitti, että mikäli sosiaalinen kiinteyks oli heikkoa, lapsen koulumenestyskin oli vaatimaton, ja päinvastoin.

Jos Coleman ujutti sosiaalisen pääoman käsitteen yksilölähtöisestä rationaalista valintaa painottavaan sosiologiseen keskusteluun, Robert Putnamin voi sanoa vakiinnuttaneen sen sinne, mutta nyt käsitteen kollektiivista puolta painottaen. Hän julkaisi vuonna 1993 kymmenvuotisen projektinsa tulokset teoksessa *How to Make Democracy Work*, jossa hän vertaa Pohjois- ja Etelä-Italiaa keskenään. Hän toteaa siinä, että Pohjois-Italia on tullut taloudellisesti toimeen etelää paremmin juuri siksi, että pohjoisessa on jo kauan ollut enemmän sosiaalista pääomaa kuin etelässä. Tällä hän tarkoittaa Colemanin tapaan sitä, että Pohjois-Italialle ovat olleet leimallisia historiallisesti pitkään eläneet sosiaaliset verkostot (yhdistykset, oma-apujärjestöt jne.), joi-

den jäseniä ovat liittäneet toisiinsa keskinäinen luottamus ja vastavuoroisuuden normit.

Putnamin jälkeen on sosiaalisesta pääomasta kirjoitettu viljalti sosiologisia tekstejä. Käsittelem kuitenkin seuraavassa lähinnä vain Putnamin teoreettista viitekehikkoa ja hänen tutkimuksensa keskeisiä tuloksia.

Robert Putnam ja sosiaalinen pääoma

On siis olemassa sekä monenlaisia ajatusvirtauksia että yhteiskunnallisia käytäntöjä, jotka ovat olleet omiaan tekemään sosiaalisen pääoman käsitteestä ajankohtaisen. Ne eivät kuitenkaan käänny itsestään selvästi sosiaalisen pääoman ajatukseksi ja sen varaan rakentuvaksi tieteelliseksi diskurssiksi. Näkyvä on myös muunnettava tieteen kielelle. Se edellyttää tavallisesti jo olemassa oleviin teoreettiseen kehittelyihin nojaavaa käsitteistöä ja sen varassa toteutuvaa tutkimusta. Robert Putnamin työryhmän *Democracy*-tutkimus on tässä suhteessa merkittävä.

Putnamin (1993, 6) peruskysymys kuuluu: mitkä ovat ne olosuhteet, jotka ovat omiaan tukemaan vahvan, representatiivisen (poliittisen) instituution syntyä? Hän lähtee purkamaan tätä kysymystä institutionaalisen taloustieteen asettamalla kahdella perusolettamuksella. Ensimmäisen mukaan instituutioilla on yhteiskunnalliset vaikutuksensa. Ne antavat politiikalle muodon. Toinen taas esittää, että instituutiot ovat itse historiallisen kehityksen tulosta (mt., 7-8). Nämä ovat Putnamin mukaan kuitenkin riittämättömiä oletuksia. Ne kytkevät instituutiot vain diakroniseen aikaan. Lisäksi tarvitaan niitä välittävä, synkronista aikaa koskeva oletus. Sen mukaan instituutioiden toimintaa on katsottava kulloisessakin sosiaalisessa kontekstissa. Tämä on luonteeltaan kuitenkin liian yleinen lähtökohta ja sinänsä itsestäänselvyys, joka ei auta viemään tutkimusta eteenpäin. Pelkkä ajankohtaiseen sosiaaliseen tai muuhun kontekstiin viittaaminen ei riitä. Sen lisäksi on kyettävä osoittamaan, mikä kontekstissa on ratkaisevaa. On katsottava, mikä sosiaalisessa kontekstissa vaikuttaa painokkaimmin instituution suorituskykyyn.

Jotta kysymykseen voisi vastata, on ensiksi määriteltävä instituution suorituskyky. Putnam ymmärtää sen implementaatioteorian (toimeenpanoteorian) mukaiseksi yksinkertaiseksi ketjuksi: sosiaaliset vaatimukset – poliittinen vuorovaikutus – hallitus – poliittikkavalinta – toimeenpano (mt., 9; ks. myös Bacharach 1977). Kun suorituskyky on täsmennetty, seuraavaksi on lähdettävä tarkentamaan kontekstia. Putnam pitää ”institutionalistien” tapaan siinä keskeisimpinä *taloudellista ympäristöä* ja *poliittista traditiota* (mt., 10). (Miksi juuri niitä, sitä Putnam ei selitä.) Niitä tarkastellakseen Putnam vertaa Etelä- ja Pohjois-Italiaa keskenään. Vertailu on historiallinen. Sen mukaan Pohjois-

Italia on ollut pitkään monessa suhteessa kansalaisyhteiskuntana vahvempi tai ”sivilisoituneempi” (”more civic”) kuin eteläinen vastineensa. Tämä havainto tekee vertailusta mielekkään ja johdattelee Putnamin kahteen yleiseen johtopäätökseen. Ensimmäisen mukaan aluehallinto on *sitā tehokkaampi, mitä sivilisoituneempi sosiaalinen ympäristö on* (mt., 98). Toinen yleistyks on se, että *alue on sitä varakkaampi, mitä sivilisoituneempi se on*. Jälkimmäisen johtopäätöksen paikkansapitävyys varmennettiin vakioimalla tilastollisesti poliittiset ja taloudelliset tekijät. Niiden selitysvoima katosikin vakioinnin myötä. Vain sivilisoitumisen aste jäi näin jäljelle (mt., 157). Se riitti siis yksinään selittämään myös taloudellisen vaurauden kasvua.

Empiirisistä yleistyksistään Putnam päätyi kahteen astetta yleisempään teoreettisluonteiseen johtopäätökseen:

1) *Kun kansalaisyhteiskunta on vahva eli ”sivilisoitunut”, markkinat toimivat paremmin kuin muutoin* (Putnam 1993, 181). Hän tuli näin vahvistaneeksi sen institutionaalisen taloustieteen ajatuksen, että talous ei ole muusta yhteiskunnallisesta toiminnasta irrallinen saareke, vaan nojaa olemassa oleviin sosiaalisiin rakenteisiin ja institutionaalisiin järjestelyihin sekä niiden virittämään luottamukseen.

2) *Kun kansalaisyhteiskunta on vahva, myös valtio toimii paremmin* (mt., 98, 173, 181). Hän siis esittää, että sosiaalinen pääoma on niin talouden kuin politiikan sujuvuuden ehto. Nämä yleistyksiset ovat Putnamin vastaisku poliittisesti latautuneeseen väittelyyn markkinoiden tai hierarkioiden paremmuudesta. Hänen mukaansa kumpikaan ei toimi hyvin, ellei ole simmeliläistä kolmatta (Noro 1991), välittävää tekijää, sivilisoitunutta kansalaisyhteiskuntaa. Uusliberaalien ja reaaliosialismin hellimät näkemykset markkinoiden ja valtion vastakkaisuudesta ovat sen vuoksi virheellisiä. Molemmat on suhteutettava kansalaisyhteiskuntaan, jonka luonne viime kädessä ratkaisee sen, minkälaiseksi valtion ja markkinoiden suhde muotoutuu.

Putnamin kanta on toisin sanoen se, että juuri kansalaisyhteiskunnan sivilisoituneisuuden korkea aste turvaa markkinoiden ja poliiksen sujuvuuden, koska ”sivilisoituneisuus” takaa sosiaalisen järjestyksen, yhteiskunnan toiminnan häiriöttömyyden. Putnam (1993, 180) toki myöntää, että sosiaalinen järjestys säilyy myös sellaisissa ei-sivilisoituneissa oloissa, joita leimaa vahva hierarkkinen riippuvuus ja riisto. Markkinat ja valtio eivät kuitenkaan toimi tällaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa kitkatta. *Sosiaalinen järjestys ei siis sinänsä vielä takaa talouden ja politiikan sujuvuutta*. Putnamin mukaan syynä on se, että ei-sivilisoituneeseen sosiaaliseen järjestykseen perustuva yhteisö rakentuu feodaaliselle klaanijärjestelmälle ominaiseen riippuvuuden ja hyväksikäytön verkostoon, *suojelusherruuteen eli isäntä-alustalaisuhteeseen* (patronage). Siihen mukautuminen on mielekästä, koska suojelusherruudessa

vaadittua kuuliaisuutta ylöspäin palkitaan jakamalla alas työtehtäviä ja tuke-
malla ”alamaisia” muutenkin. Saatujen tehtävien täyttäminen vaatii kuiten-
kin ehdotonta lojaalisuutta klaania kohtaan. Kun kaikki klaanit toimivat näin,
ei kenenkään ole syytä luottaa muihin kuin klaanin jäseniin. Juuri tällainen
ajattelumalli onkin tyypillinen Etelä-Italialle. Putnam kutsuu tällaista toimin-
tamallia Italian tutkijan E. C. Banfeldin tavoin *amoraaliseksi familismiksi* (Put-
nam 1993, 144; Banfield 1958).

Amoraalisuus ei tarkoita epäamoraalista, vaan erityislaatuista moraalikoodia.
Sen nyrkkisääntö on syllogismin muotoinen ja kuuluu: Pidä aina silmällä
omaa ja sukusi etua, sillä muut toimivat samoin. Jos et toimi näin, tulet
petetyksi. Siis aja omaa etuasi (Putnam 1993, 88)! Tämä toiminatatapa on
rationaalista lyhyellä tähtäyksellä, kun muut toimivat samoin. Pitkällä aika-
jäljenteellä toimintamalli johtaa kuitenkin jo Thomas Hobbesin kuvaamaan
tilanteeseen. Ei kenties kuitenkaan ”kaikkien sotaan kaikkia” vastaan, vaan
sukujen väliseen etupiiritaisteluun. Amoraalisen familismin toinen ongelma
on se, että epäluottamus muita sukuja ja ylimalkaan suvun ulkopuolisia koh-
taan rajoittaa merkittävästi taloudellisia ja muita transaktioita modernissa
maailmassa, kuten siirtolaistutkimukset osoittavat (ks. Misztal 1996, 140).
Taloudellinen ja sosiaalinen toiminta käpertyvät itseensä ja tukevat gettois-
tumista suurkaupungeissa. Amoraalisen familismin kolmas pulma on, että
se ruokkii itse itseään (Putnam 1993, 88). Tämä ei koske vain taloutta, vaan
myös politiikan aluetta, jossa hierarkkisesti tehdyt päätökset mielletään klaan-
ien etujen ajamiseksi. Ne eivät siten ole muiden silmissä legitiimejä.

Putnamin kahtiajaon toisen ääripään, sivilisoituneen yhteisön, tunnus-
piirteenä on vastavuoroisuuden ja luottamuksen sosiaalisten verkostojen ole-
massaolo. Hän mainitsee tästä esimerkkinä 1800-luvun Ranskassa kehitty-
neen ”populaarin sosiaalisuuden”, joka on alkanut yleistyä myös 1800-lu-
vun lopun Pohjois-Italiassa. Sille ovat tunnusomaisia erityisesti keskinäisen
avun yhdistykset, ammattijärjestöt, luottolaitokset², talkooinstituutio (”aiuta-
rella”) jne. (mt., 139). Ne ja muut vastavuoroisuuden sosiaaliset verkostot
edustivat aikansa hyvinvointivaltiota (mt., 199). Niiden olemassaolo vahvis-
ti Putnamin mukaan väestön keskinäistä luottamusta. Se taas edellytti feodaal-
listen, hierarkkisten alistusrakenteiden sijaan tasa-arvon ja yhteisen osallis-
tumisen voimistamista (mt., 104-105). Ne molemmat vahvistavat moraalisia
edellytyksiä ylittää suku- ym. ryhmärajoja.

Osallistumisen voimistumisen ja tasa-arvon ohella sosiaalisen vaihdon
vastavuoroisuus ja yhteistoiminta ovat ”populaarisissa sosiaalisuudessa” sikäli
tärkeitä, että niihin osallistujat muodostavat verkostoja ja pääsevät niiden
välityksellä yhdessä muotoilemaan itseään koskevia normeja. Toinen vasta-
vuoroisuuden tuoma hyöty on se, että vastavuoroisuuden normien rikkojia
on helppo rangaista ja sulkea sen ulkopuolelle (Putnam 1993, 166; ks. myös

Coleman 1988, 106-107). Tämä vahvistaa luonnollisesti *normiyhteisyyttä*, joka on toinen sosiaalisen pääoman tukijalka. Sen kolmas peruselementti on vastavuoroisuuden verkoston osallisten keskinäinen *luottamus* (trust). Putnam (1993, 170) pitää sitä sosiaalisen pääoman tärkeimpänä elementtinä. Luottamus onkin ehkä sikäli strateginen sosiaalisen pääoman ainesosa, että juuri sen välityksellä sosiaalisesta pääomasta tulee itseään ruokkiva systeemi. Luottamus synnyttää yhteistoimintaa. Se helpottaa toimintojen koordinaatiota ja kommunikaatiota. Ne vuorostaan voimistavat vastavuoroisuuden normeja, jotka puolestaan vahvistavat yhteisyyden tunnetta ja yhteistä identiteettiä. Se taas voimistaa keskinäistä luottamusta, joka on sitä vahvempi mitä pidempään vastavuoroista kanssakäymistä on ilmennyt ja mitä suljetumpi vastavuoroisuuden verkosto on (vrt. Coleman 1988, 106-107; North 1990, 11-35; Putnam 1993, 167 ja 1995, 67).

Vastavuoroista kanssakäymistä tai sosiaalista vaihtoa on Putnamin mukaan kahta lajia, ”balansoitua” ja ”yleistynyttä”. Edellinen viittaa samanarvoisten suoritteiden samanaikaiseen vaihtoon. Se on modernissa maailmassa verrattain harvinainen vaihdon muoto, eikä sellaisenaan edellytä välttämättä luottamusta. Jälkimmäinen viittaa puolestaan eriaikaiseen, vastavuoroisia odotuksia synnyttävään sosiaaliseen vaihtoon. Se perustuu olennaisesti luottamukseen, koska siinä uskotaan, että palvelusta seuraa vastapalvelus joskus tulevaisuudessa. Tämänkaltainen odotus vaatii pidättäytymistä lyhytnäköisistä omista eduista ja panostamista pitkän aikavälin, siirrettyihin etuihin (Putnam 1993, 172).

Luottamus ei tietenkään synny tyhjiössä, vaan muotoutuu vasta keskinäisen vuorovaikutuksen varmistaman tuntemisen pohjalta. Vuorovaikutus antaa tietoa toisesta, hänen luotettavuudestaan ja varmistaa omalta puolelta tiedon perillemenon. Tiedon ja jonkun osallisen maineen leviäminen sosiaalisessa verkostossa ovat tärkeitä sosiaalista pääomaa vahvistavia julkisia hyödykkeitä (ks. myös Diani 1997, 129).³ Ilman sosiaalista verkostoa jonkun sen jäsenen maineen ja siihen nojaavan luottamuksen leviäminen olisi hankalampaa, sillä molemmat ovat kollektiivisina hyödykkeinä yhteiskunnassa aliarvostettuja (Oliver 1984, 608-609). Eikä kumpaakaan ole mahdollista saada aikaan yksipuolisesti. Luottamuksen luominen pakolla on yhtä paradoksaalista kuin yrittää nukahtaa väkisin. Jos muut osapuolet päättävät olla luottamatta, asiantilaa ei voi muuttaa käskemällä tai imartelulla, vaan luottamus on tuotettava kiertoteitse, toimimalla sellaisilla tavoilla, jotka herättävät muissa luottamusta. Luottamus kuten hyvä mainekin ovat tavallaan ”oheistuotteita” (ks. myös Coleman 1988, 118). Tämä on yksi luottamuksen ja samalla koko sosiaalisen pääoman kompastuskiviä.

Hankaluuksista huolimatta sosiaalista pääomaa syntyy luottamuksen ja vastavuoroisuuden normien leimaamissa yhteisöissä. Ne ovat Putnamin

kuvaamia sivilisoituneita yhteisöjä, ts. yhteisöjä joilla on vahvoja moraalisia resursseja. On kuitenkin huomautettava, etteivät nuo resurssit aina palvele yksinomaan valtaväestön hyväksymiä arvopäämääriä, kuten Putnam antaa käsitteellään ”sivilisoitunut” ymmärtää. Myös organisoitunut rikollisuus perustuu epävirallisiin sosiaalisiin verkostoihin, joita säätelevät tiukat moraalikoodit ja joissa vallitsee jäsenten keskinäinen luottamus. Yhtä kaikki, käytettiinpä sosiaalista pääoma mihin tarkoituksiin tahansa, se ei välttämättä kulu taloudellisen pääoman tapaan, vaan voi jopa kasvaa, kun sen käyttö tiivistää yhteistyötä ja luo me-henkeä sen jäsenissä (Putnam 1993, 171). Toisin siinäkin lienee yläraja, kuinka paljon jokin osapuoli voi rasittaa sosiaalisen verkostoon kasaantunutta sosiaalista pääomaa. Vain käytön puutteessa sosiaalinen pääoma haihtuu (mt., 169), koska henkilökohtaisen kanssakäymisen laantuessa ei enää saada vahvistusta luottamuksen tunteelle. Säilykseen sosiaalinen pääoma on siis taloudellisen pääoman tapaan pidettävä liikkeessä.

Kun sosiaalinen pääoma on liikkeessä, se on itseään vahvistavaa. Sosiaalisen pääoman vahvistuminen tapahtuu Putnamin mukaan lähinnä kiertoteitse. *Ensinnäkin* luottamuksen pettäminen lisää potentiaalisia kustannuksia yksilöllisissä transaktioissa. *Toiseksi* sosiaalisen verkosto ruokkii toiminnassa vastavuoroisuuden normia. *Kolmanneksi* sen olemassaolo helpottaa kommunikaatiota ja parantaa informaatiovirtoja. *Neljänneksi* verkostoihin kasautuu entisiä yhteistoiminnan onnistumisia, jotka vahvistavat niiden jäsenten uskoa toimintaedellytyksiinsä (mt., 173-174).

Kaiken kaikkiaan Putnam siis esittää, että sosiaalinen pääoma on emergentti ilmiö, joka kulkee kehässä sosiaaliset verkostot – vastavuoroisuuden normit – luottamus – sosiaaliset verkostot. Ne määrittävät yhdessä sivilisoituneen yhteisön. Tällöin sosiaalinen pääoma ei ole yksinomaan talouden ja uskottavan politiikan tuki, vaan se on oikeastaan vastine *yhteiskuntasopimukselle*, joka perustuu pikemminkin legitimitettiin ja moraliin kuin legaaleihin kriteereihin. Ne viittaavat juuri siihen, mitä Durkheim (1990, 71, 255-257) tarkoittaa puhuessaan sopimuksen ei-sopimuksellisesta elementistä.

Sosiaalisen pääoman ja Putnamin kritiikkiä

Putnamin projektilla on ajankohtainen poliittinen tilaus. Se kytkeytyy mainittuun uusliberaalien ja kommunitaristien kiistaan. Putnam osallistui heti *Democracy*-kirjansa ilmestymisen jälkeen tuohon keskusteluun ja asettui vahvasti jälkimmäiselle kannalle (Favell 1998, 222). Putnam (1993, 113) painottaa, että on ”onni elää sivilisoituneessa yhteisössä”. Samalla hän harmittelee sitä, että amerikkalaiseen yhteiskuntaan kasautunut sosiaalinen pääoma

on viime vuosikymmeninä kovasti rapistunut (Putnam 1995, 73), sillä hän uskoo vallitsevan kehityksen heikentävän amerikkalaisen yhteiskunnan integraatiota kokonaistasolla. Ripustautuessaan tähän uskomukseen Putnam sivuuttaa ilman mainintaa Granovetter-hypoteesin, jonka mukaan ei vahvojen, vaan vasta heikkojen sidosten rapistuminen on kohtalokasta yhteiskunnalliselle integraatiolle.

Putnamin kannanotolla on kuitenkin vankat edelläkävijänsä alkaen Alexis de Tocquevillestä ja päätyen mm. Gabriel Almondiin ja Sidney Verbaan sekä sittemmin Roger Brubakeriin ja Willy Kymlickaan. Heitä kaikkia yhdistää ajatus, että sosiaalinen ja poliittinen integraatio makrotasolla onnistuu ainoastaan universaalissa, sivilisoituneessa kulttuurissa, ts. kulttuurissa, jota Putnamin kielellä leimaa vahva sosiaalinen pääoma (ks. Putnam 1993, 214).

Putnam ei tosin käsittele kansallista, poliittista kulttuuria sinänsä, mutta hän tekee selväksi, että sivilisoituneen yhteisön laajentaminen makrotasolle saisi aikaan ”hyvän”, so. vahvasti integroituneen yhteiskunnan. Tässä hän palaa Talcott Parsonsiin ja tämän kautta Emil Durkheimiin. Hehän ovat vakuuttuneita siitä, että arvo- ja normiyhtenäisyys on liberaalin demokratian toiminnan perusta, sillä arvojen ja normien jakaminen antaa elinvoimaa sosiaaliselle pääomalle ja sen karttumiselle. Kasautunut sosiaalinen pääoma auttaa puolestaan ylittämään sen jatkuvan uhkan, jonka yksilöllinen oman edun ajaminen aiheuttaa. Tähän näkemykseen sisältyy implisiittinen normatiivinen painotus. Putnam pyrkii kommunitaristien ja näiden edeltäjien tapaan kiistämään Hobbesin ratkaisun oman edun ajamisen dilemmaan. Sosiaalinen pääoma (tai sivilisoitunut yhteisö) on vaihtoehtoinen, hillitöntä omanvoitonpyyntiä tasapainottava mekanismi vahvalle valtiolle (Favell 1998, 219).

Putnamilaisessa ja yleensä sosiaaliseen pääomaan nojaavassa ajattelussa poliittiseksi ongelmaksi ei siis asetu valtion sääntelijän rooli, vaan kansalaisyhteiskunnan yhteisöllisyyden vahvistaminen. Kansalaisyhteiskunnan yhteen sitovaksi voimaksi ei kuitenkaan ajatella parsonsilaista arvo- ja normiyhtenäisyyttä. Sitä ei ole mahdollista saavuttaa monikulttuurisissa oloissa etenkin silloin, kun eri väestöryhmät eivät edes pyri arvoyhtenäisyyteen (Putnam 1993, 175; Favell 1998, 223). Putnamin tutkimuksen sanoma onkin, ettei arvoyhtenäisyys ole ratkaisu hobbeseilaiseen ”kaikkien sota kaikkia vastaan”-ongelmaan, vaan ratkaisuna on luottamus ja ylimalkaan sivilisoitunut yhteisö, jolle on leimallista sosiaalisten verkostojen ja arvojen moninaisuus. Mutta mitä tehdä, kun verkostotkin (yhdistykset) ovat Putnamin (1995, 67-68) mukaan horjumassa?

Jos ratkaisua etsitään viimeksi mainittuun kysymykseen, silloin ei ole lupa Putnamin tapaan sitoa normatiivisia (so. poliittisia) otaksunia ja selittäviä tekijöitä yhteen. Eikä normatiivisia oletuksia niin ikään pidä ottaa annettuina. Sivilisoituneet yhteisöt voivat olla uskonnollisten lahkojen tapaan myös ah-

distavia loukkoja, ”ilmastoituja painajaisia” (Henry Miller), joista ei ole ulospääsyä. Sen lisäksi ne saattavat pyrkiä vähemmän sivilisoitunein keinoin alistamaan muita pienyhteisöjä, kuten entisen Neuvostoliiton alueella ja Balkanilla on käynyt. Kokonaan toinen asia on sitten se, että valtio, erityisesti hyvinvointivaltio, ja sen laajeneminen, ei ole sivilisoituneen yhteisön vihollinen, vaan historiallisesti ne ovat kasvaneet symbioosissa keskenään, kuten oikeastaan Putnam itsekin on tarkentanut myöhemmin. Toisaalta hän ei ole siltikään kannattanut missään vaiheessa valtion interventiota kansalaisyhteiskuntaan sen vahvistamiseksi (ks. Woolcock 1998, 157).

Jos sosiaalinen pääoma sisältää – ainakin putnamilaisessa käytössä – vahvoja normatiivisia otaksunia (ja oikeutuksia) ja on siinä mielessä pulmallinen, myös käsitteen jälkiosa voi viedä tarkkaamattoman lukijan harhaan. Jo sen tähden on paikallaan kysyä, missä mielessä sosiaalinen pääoma on pääomaa lainkaan. Jotta sosiaalista pääomaa voitaisiin pitää ”oikeana” pääomana, sen tulee täyttää ainakin seuraavat kriteerit. Sosiaalisen pääoman on oltava 1) *varanto, joka on tarvittaessa käytössä* (Hjerppe 1997, 27). Tällaiseksi sosiaalinen pääoma ymmärretäänkin. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että sosiaalista pääomaa voisi ”oikean” pääoman tapaan varastoida tai tallettaa siten, että se säilyttäisi arvonsa. Se yksinkertaisesti katoaa pidemmällä aikavälillä, jos sitä ei käytetä kuten Bourdieu ja Putnam itsekin tähdentävät. 2) Sosiaalisen pääoman on oltava niin ikään *kartutettavissa* tavalla tai toisella (mt., 27). Tässä on kuitenkin pulmansa. Sosiaalinen pääoma on verkostoksi ymmärretty sosiaalinen rakenne, joka voi olla joko vahva tai heikko. Se on tavallisesti heikko, mikäli verkosto on kovin avoin. Kun se taas on suljettu, se on – ainakin periaatteessa – vahva (Granovetter 1973; Coleman 1988). Sikäli kuin verkosto on avoin ja heikko, se ei ole rakenne lainkaan, ja on kyseenalaista, toimiiko se silloin sosiaalisena pääomana tai varantona. Mikäli taas verkosto on suljettu ja vahva, se voi olla siinä määrin tiukka sosiaalinen rakenne, että siitä koituu osallisille suuria kustannuksia, esimerkiksi pakkoa alistua sellaisiinkin toimiin, joita kaikki eivät hyväksy. Sosiaalisen pääoman kartuttamisella määrättömiin ei tällaisessa asetelmassa ole yksityiselle jäsenelle järkeä. Toisin sanoen sosiaalisen pääoman määrän maksimoiminen ei johda mielekkääseen lopputulokseen, sillä vaikka sosiaalisella pääomalla on etunsa, sillä on myös kustannuksensa. Toisin kuin taloudellisen pääoman suhteen sosiaalisen pääoman kartuttamisessa on mielekkäämpää tähdätä sen määrän *optimointiin* mieluummin kuin maksimointiin (Woolcock 1998, 158), sosiaalinen pääoma kun saattaa muuntua resurssista pelkäksi rajoitteeksi, kuten jokainen uskonlahkosta tai vastaavasta eroon pyrkivä kokemuksestaan tietää.⁴

Sosiaalisen pääoman on edelleen oltava 3) *varanto, joka on myös käytettävissä* *kuluvaa* (Hjerppe 1997, 27). Tässäkin suhteessa sosiaalinen pääoma näyttäisi olevan luonteeltaan erilaista kuin taloudellinen pääoma. Sosiaalinen pää-

oma voidaan toki ymmärtää sellaiseksi, että se kuuluu yksityisen käyttäjän näkökulmasta. Saadun palveluksen jälkeen ei liene helppo pyytää uutta palvelusta, ellei itse ole antanut välillä vastapalvelusta. Kun sen sijaan koko sosiaalinen verkosto mobilisoituu käyttämään itseensä sisältyvää potentiaalia, sosiaalinen pääoma saattaa jopa kasvaa, kuten joukkoliiketutkimus (ks. esim. Ilmonen 1998) ja Durkheim (1980) on uskontososiologiassaan osoittanut.

Sosiaalinen pääoma ei siis ole lainkaan samassa mielessä pääomaa kuin taloudellinen pääoma. Kun tähän vielä lisätään, että edellinen on aina henkilösidonnaista ja konkreettista, kun taas jälkimmäinen on yhä enemmän henkilöistä riippumatonta ja virtuaalista, voidaan nähdä, ettei sosiaalisen ja taloudellisen pääoman käsitteillä ole paljonkaan tekemistä toistensa kanssa. Miksi sitten puhutaan sosiaalisesta pääomasta sen sijaan, että tyydyttäisiin vaatimattomammin puhumaan sosiaalisista resursseista? Vaikea sanoa, mutta ehkäpä talouden korostumisella, pääoman vapaan liikkuvuuden tähdentämisellä ja kahlitsemattomien markkinoiden aikana pääoman käsitteellä on sinänsä vahva positiivinen aura?⁵ Tämä houkuttelee laajentamaan käsitteen käyttöä alueille, joihin se istuu epämukavasti. Toisaalta vaihtoehtoinen tapa puhua sosiaalisen pääoman tarkoittamasta asiasta pelkästään sosiaalisena resurssina olisi liian yleistä ja jäsentymätöntä. Sen vuoksi tyydyn tässä edelleenkin puhumaan sosiaalisesta pääomasta, mutta pyydän lukijaa samalla pitämään mielessä tuon pääoman erityisluonteen.

Myös sosiaalisen pääoman *käsitteen moniaineisuus tuottaa ongelmia*. Sosiaaliset verkostot, luottamus ja normit voidaan yhdistellä monella tavalla optimaalisen lopputuloksen, sivilisoituneen yhteisön, aikaansaamiseksi, mutta myös niin, että seurauksena onkin ainakin joitakin osallisia alistava sulkeutunut verkosto. Se saattaa estää heitä osallistumasta muihin verkostoihin. Tuleekin kysyä, miten erottaa nämä sosiaalisen pääoman elementtien erilaiset yhdistelmät toisistaan ja mitä vaikutuksia niillä on makrotasolla (Woolcock 1998, 158). Ei ole lainkaan selvää, että alistava ja suljettu verkosto tuottaa esimerkiksi yleistä yhteiskuntapolitiikkaa tai talouspolitiikkaa tukevaa toimintaa, kuten Putnam tuntuu ajattelevan.

Kolmas sosiaalisen pääoman käsitteeseen liittyvä ongelma on se, onko se väline vai viesti vuorovaikutuksessa. Tai ollaksemme tarkkoja tulee kysyä, *mitkä elementit siinä ovat välineitä, mitkä viestejä* (Woolcock 1998, 156). Lienee järkevää ajatella, että kuten Bourdieun ”kenttä” sosiaalinen verkosto sinällään on lähinnä väline siihen kuuluville. Mutta mikä on luottamuksen asema sosiaalisessa pääomassa? Se on yhtäältä juuri se ”väline”, joka sitoo verkostoa yhteen, mutta toisaalta samalla viesti yhteenkuuluvuudesta verkoston jäsenten kesken. Yksi keino saada tähän tolkkua on pitää analyttisesti erillään luottamuksen eri tasot (Ilmonen ym. 1998, 46-47). Kun luottamus perustuu rationaaliseen harkintaan ja tietoon muiden toiminnasta, sitä kannat-

taa pitää lähinnä välinearvona. Kun se taas sisältää niiden lisäksi vahvan emotionaalisen osan ja luo sitä kautta yhteisen identiteetin, se on välineen viesti tai tuon viestin sisältö.

Neljäs pulma liittyy siihen, että Putnam ja muut sosiaalisen pääoman puolestapuhujat näkevät sen julkisena hyödykkeenä. Sellaisena se on aliarvostettu ja siten sitä eivät tarjoa yksityiset toimijat, koska he eivät oleta saavansa siitä kunnollista hyötyä (Putnam 1993, 170; ks. myös Oliver 1984). Sosiaalinen pääoma on sen vuoksi saatavissa aikaan vain muiden kollektiivisten hankkeiden oheistuotteena, mm. osallistumalla yhdistyksiin. Kuitenkin juuri nämä yhdistykset on nimenomaisesti nähty sosiaalisen pääoman ruumiillistumina (ks. Putnam 1995). Tämän vuoksi tulee hankalaksi *erottaa sosiaalisen pääoman lähteet sen avulla saavutetuista hyödyistä* (Woolcock 1998, 156). Juuri tästä johtunee se, että sosiaalisen pääoman ideaan sekoittuu niin helpolla normatiivisia painotuksia ja että sen avulla tuetaan niin oikeisto- kuin vasemmistopolitiikkaakin. Sosiaalista pääomaa on käytetty perusteluna niin valtiointervention minimoimiseksi kuin myös keinona kahlita esteetöntä markkinoiden toimintatapaa ja liberaalia talouspolitiikkaa. (Ollaksemme kuitenkin rehellisiä Putnam on pyrkinyt omissa teksteissään arvostelemaan kumpaakin äärikantaa.)

Viides käsitteellinen pulma on se, että *sosiaalinen pääoma kytketään tavallisesti sosiaaliseen integraatioon*. ”Hyvä” yhteiskunta on vahvasti integroitunut yhteiskunta. Kun näin ajatellaan, kiinnitetään huomio siihen, mikä yhteiskunnan jäseniä yhdistää, ja unohdetaan se, mikä heitä erottaa. Tarkastelun ulkopuolelle jää tällöin – muutoin kuin kovin yleisellä tasolla – se keiden tai minkä ihmisryhmän etuja sosiaalinen pääoma pääasiallisesti palvelee. Putnam esimerkiksi olettaa, että se toimii tasa-arvoisten osapuolten välillä. Asianlaita ei kuitenkaan välttämättä ole tällainen. Putnam ei puhu juurikaan niistä taloudellisista ja poliittisista voimista, jotka muotoilevat sosiaalista tilaa sekä suosivat tilassa ja ajassa toisia ihmisiä toisten kustannuksella (vrt. Shapiro 1997, 9). Sosiaalinen maailma on hierarkisoitunutta. Vaihto eri osapuolten välillä ei siten ole, eikä voikaan olla tasa-arvoista sosiaalisen verkoston jäsenten kesken. Tämä asetelma johtaa siihen, että sosiaalisessa hierarkiassa alempana olevat pyrkivät omia hyötyjään etsiessään mieluiten olemaan tekemisissä hierarkiassa lähinnä ylempien kanssa. Nämä toimivat vuorostaan samoin (ks. Kiiannmaa 1997, 89-100). Tästä seuraa, ettei sosiaalinen pääoma juuri koskaan toimi optimaalisella tavalla.

Toisaalta Putnam sulkee silmänsä kokonaan systeemi-integraatiolta, sen tuottamilta kulttuurisen pääoman kentiltä ja niihin sisältyviltä eriarvoisilta asemilta käyttäen symbolista valtaa. Tällöin jää havaitsematta, että jopa sosiaalisesti ja taloudellisesti samanarvoiset voivat omata kulttuurista pääomaa eriasteisesti (vrt. Bourdieu 1986). He sijaitsevat bourdieulaisittain sillä ken-

tällä eriarvoisissa asemissa. Tällöinkään ei synny tasa-arvoisia vaihtosuhteita, vaan ”sisä- ja ulkopiiriläiset” eroavat toisistaan.

Ratkaisu käsitteelliseen ongelmaan?

Yksi keino selvittää sosiaaliseen pääomaan kytkeytyvistä käsitteellisistä ongelmista on lähestyä ilmiötä vain sen joltakin puolelta. Tämä tarkoittaisi suunnilleen sitä, että noudatettaisiin Derek Leyderin adaptiivisen teorian rakentamisen ideaa. Leyder esittää siinä, että tutkimusta ohjaamaan tarvitaan lähtökohtaisesti yleisiä teoreettisia käsitteitä, joista joku tai jotkin toimivat tutkimusta suuntaavina ydinkäsitteinä. Ne voidaan sitten tutkimuksen edetessä hylätä, mikäli aineisto viettelee jonkin toisen tai toisten teoreettisten käsitteiden generoimiseen. (Leyder 1998, 116-125.)

Kun näitä tutkimusta edeltäviä ydinkäsitteitä valitaan, on tärkeää tietää, mikä on niiden epistemologinen status. Osa käsitteistä kiinnittyy vahvasti yhteiskunnan rakenteellisiin ja tutkimuksentekoa edeltäviin piirteisiin. Osa käsitteistä taas liittyy vahvasti yksilölliseen toimintaan, jolla puolestaan on rakenteellisia implikaatioita. Viimein on näitä kahta välittäviä käsitteitä (Leyder 1998, 85). Paljolti riippuu tarkasteltavasta ilmiöstä ja tutkimuksessa valitusta näkökulmasta, minkä tason käsite valikoituu ydinkäsitteeksi. Sosiaalisen pääoman käsitteeseen siirrettynä tämä tarkoittaa sitä, että jos kiinnostus suuntautuu yhteiskunnan rakenteellisiin ominaispiirteisiin, esimerkiksi yritysjohdon tapaan täydentää itseään, sosiaalinen verkosto tai verkoston muoto voisi valikoitua ydinkäsitteeksi. Sosiaalista pääomaa lähestytään tällöin verkostokäsitteen ja -teorian kautta. Jos taas tutkimuksen kohteeksi valitaan vaikkapa työelämän organisoinnin muutos, työelämän suhteiden laatu ja luottamus asettuvat luontevasti käsitteelliseen keskiöön. Se näyttäisi olevan erilaisia toimijoita yhteen kytkevä käsite. Kun taas halutaan paneutua työelämän suhteita ohjaaviin sääntöihin tai niiden muuttumiseen, keskitytään rakenteellisten positioiden ja yksilöiden välimaastoon, vastavuoroisuuden normeihin ja institutionaalisiin toimintatapoihin (ks. Ilmonen ym. 1998, 45-47, 171-182). Tässä artikkelissa päädyn samaan ratkaisuun kuin Putnam. Hänhän pitää nimenomaan sosiaalisten suhteiden ominaislaatua, erityisesti luottamusta, sosiaalisen pääoman keskeisenä käsitteenä.

Putnamin ratkaisu on tosin sikäli omalaatuinen, ettei hän missään vaiheessa tutki luottamusta empiirisesti, vaan keskittyy lähinnä erilaisiin yhdistyksiin, joiden hän otaksuu materialisoivan luottamusta. Olettamus ei kuitenkaan välttämättä pidä paikkaansa, eikä yhdistyslaitoksen murenemistä väistämättä tarvitse tulkita myöskään sosiaalisen pääoman vähenemiseksi sinänsä, kuten Putnam (1995) tekee. Suomessa on viljalti historiallisia esimerkkejä siitä,

miten yhdistykset ovat mobilisaatiovaiheen jälkeen muuttuneet epädemokraattisiksi järjestelmiksi, joissa rivijäsenillä ei ole sanansijaa. Meillä on myös runsaasti esimerkkejä siitä, kuinka epäluuloisesti eri vasemmistopuolueiden kannattajat ovat suhtautuneet toisiinsa ammattiosastoissa ja osuuskunnissa, mutta samalla juuri tämä epäluulo on vahvistanut ja aktivoinut noita yhdistyksiä (ks. esim. Ilmonen 1986). Onko se merkinnyt sosiaalisen pääoman kasvua vai heikkenemistä yhteiskunnassa? Tähän ei voine vastata, mutta se lieenee ilmeistä, että se on vahvistanut sosiaalista integraatiota näissä yhdistyksissä, sillä kuten Simmel (1971) vakuuttelee, kiistat sitovat osapuolia toisiinsa usein kiinteämmin kuin samanmielisyys.

Kun Putnam yhdistää sosiaalisen pääoman Tocquevillen hengessä yhdistyksiin ja kansalaisyhteiskunnan vahvistumiseen, syntyy toinenkin pulma. Yhdistykset eivät suinkaan ole ainoa poliittisen toiminnan muoto, joka muokkaa kansalaisyhteiskuntaa. Kuten Michael Shapiro huomauttaa Putnam-kritiikissään, kansalaisyhteiskunnan poliittinen toiminta ei suinkaan ole puristettavissa hallitsevan keskiluokkaisen, valkoihoisen ajattelun mukaiseen muotoon (yhdistystoimintaan, KI). Musta kansalaisaktiivisuus esimerkiksi USA:ssa on pikemminkin siirtynyt kaduille ja rap-musiikkiin. Putnamin empiristiseen otteeseen perustuva sosiaalisen pääoman eroosio ohittaa kokonaan syrjittyjen kansanosien keskinäisen solidaarisuuden ja sen saamat muodot (Shapiro 1997, 11-14).

Luottamusta ei siis tule yhdistää yhdistyslaitokseen sinänsä, luottamus kun ei välttämättä omaksu muodollista hahmoa, vaan ylläpitää nimenomaan epävirallisia sosiaalisia verkostoja, kuten työelämän epävirallista puolta tutkineet ovat kauan tienneet. Tässä mielessä voisi ajatella, että luottamus yhdistyy ennen kaikkea yhteiskunnan piilorakenteisiin ja näkymättömiin toimintatapoihin, vaikkei mikään estä sitä kytkeytymästä myös muodollisiin organisaatioihin. Olipa niin tai näin, tässäkin lähdetään siitä, että luottamus on sosiaalisen pääoman ydinkäsite. Jotta voitaisiin arvioida sen käyttökelpoisuutta tässä suhteessa, sen ominaispiirteet tulee täsmentää. Käytän tässä hyödyksi Adam Seligmanin teosta *The Problem of Trust*, jossa hän asettaa käsitteen historiallisiin yhteyksiinsä.

Seligman ei tyydy Putnamin tavoin käyttämään luottamuksen käsitettä historiallisesti ongelmattomana, vaan pyrkii ymmärtämään käsitteen juuri historiallisissa yhteyksissään. Voidakseen tehdä näin Seligman erottaa henkilöitä kohtaan tunnetun luottamuksen instituutioita ja abstrakteja systeemejä kohtaan tunnetusta luottamuksesta. Hän varaa *luottamuksen* käsitteen vain edelliseen (trust) ja soveltaa *luottavaisuuden* käsitettä (confidence) jälkimmäiseen (Seligman 1997, 18; vrt. Misztal 1996, 17).

Näiden käsitteiden ja niiden kattamien ilmiöiden välillä ei ole aina voinut tehdä Seligmanin mukaan eroa. Tarve siihen on syntynyt vasta, kun kaksi

ehtoa on täyttynyt. Ensimmäinen on klaanijärjestelmään perustuneen feodaalisen (tai herruudellisen) tuotantotavan purkautuminen (Seligman 1997, 36-37). Esimodernissa maailmassa yksilöiden toiminta oli sidoksissa sekä heidän paikkaansa klaanijärjestelmässä että jossakin erityisessä klaanissa. Tällöin kyseisen klaanin ulkopuoliset yhteisön jäsenet tiesivät, mitä odottaa mainitulta yksilöltä, ja pystyivät ennakoimaan tämän tekoja. Ne olivat yhteisön roolijärjestelmän säätelemiä, eivätkä sanan varsinaisessa mielessä toimintaa lainkaan, vaan käyttäytymistä (mt., 35-37; ks. myös Campbell 1996, 25, 95). Roolin mukainen käyttäytyminen oli muille tuttua ja noudatti kunnian koodia, eikä edellyttänyt muilta luottamusta, vaan luottavaisuutta (Seligman 1997, 37, 79, 95).

Toinen ehto on esimodernin yhteiskunnan kosmologisen kokonaisuuden katoaminen. Sen seurauksena yhteisöt jakautuivat julkiseen ja yksityiseen sfääriin. Kun legitimiisyys ja siihen läheisesti liittyvä luottavaisuuden ongelma (Seligman 1997, 14-15) kytkeytyi julkiseen sfääriin ja siinä tehtyihin hallinnollisiin ratkaisuihin, luottamuksen pulma syntyi yksityisessä sfäärissä (mt., 106). Ongelma yhdistyi yhteiskunnan eriytymiseen ja uskonpuhdistukseen sekä niiden myötä vahvistuneeseen yksilöllistymisprosessiin. Yhtäältä yhteiskunnan eriytyminen, kaupungistuminen ja väestön liikkuvuuden kasvu irrottivat esimodernien yhteiskuntien jäseniä vanhoista sukulaisuusverkostoista. Sen seurauksena heitä eivät enää sitoneetkaan samassa määrin vanhat roolit ja niihin kohdistuvat odotukset kuin aikaisemmin. Päinvastoin yhteiskuntien eriytyminen ja modernisoituminen pakottivat heitä omaksumaan useita rooleja ja sovittamaan niitä keskenään. He eivät enää voineet tyytyä ainoastaan käyttäytymään, vaan heistä tuli agenteja, kyyvykkäitä toimimaan toisin. Ulkopuolinen ei siten voinut tietää, mitä roolia itse kukin toteutti – sikäli kuin toteutti mitään – vaan ihmiset kohtasivat toisensa yhä enemmän tuntemattomina, ”toisina”, joiden toiminta ei ollut etukäteen arvattavissa.

Toisaalta uskonpuhdistus vahvisti ajatusta yksilöstä, jolla oli tietoisuus omasta itsestään ja joka juuri tuon tietoisuuden vuoksi joutui itse valitsemaan tiensä maailmassa. Omatunto korvasi tällaisen yksilön sisäisessä todellisuudessa annetun armon ja suvun säätelemän kunniantunnon. Omatunto ymmärrettiin sisäiseksi mekanismiksi, joka teki yksilöstä omista valinnoistaan vastuullisen moraalisen agentin (mt., 54). Tämän tahto ei ollut ”toiselle” läpinäkyvä, vaan pikemminkin epäselvä. Erityisesti ”yleistyneen” vaihdon tilanteessa, jossa vastapalvelus toteutettiin vasta pitkänkin ajan kuluttua, ei voinut tietää, miten kyseinen moraalinen agentti toimi. Ongelmaa helpotti tosin, jos tunnettiin tämän maine, mutta muutoin oli vain luottaminen siihen, että hän toimii moraalisella tavalla. Seligman (mt., 21) sanookin, että luottamuksen pulma aktualisoituu silloin, kun ei ole muuta vaihtoehtoa kuin luottaa.

Luottamus kytkeytyy siis Seligmanin mukaan yksilöllistymiseen. Sen keskeinen ilmentymä on ihmisen kyky vaihtaa roolejaan ja rooliodotuksiaan. Niiden vaihtaminen edellyttää puolestaan vapautumista vanhoista sidoksista ja kykyä toimia agenttina. Juuri agenttina toimiminen onkin Seligmanin mukaan keskeistä luottamukselle. Sen lisäksi on oltava jaettu käsitys ”toisen” sisäisestä moraalisesta arvosta, ts. siitä, että tämä on itse moraalisesti vastuussa omista teoistaan, eikä noudata jotakin ulkoa pakotettua moraalikoodia (mt., 68). Jos taas käyttäydytään tällaisen koodin mukaisesti, ”toinen” noudattaa tuttuuteen perustuvaa kaavaa. Silloin ei luottamus ajankohtaistu ongelmana (mt., 70). Sama pätee tilanteeseen, jossa ”toisen” tiedetään Charles Taylorin ajatuksen mukaan sitoutuneen johonkin vahvaan arvoon (”superhyvään”) (Taylor 1989, 19-20). Se antaa hänelle vakaan identiteetin, joka tekee hänet tutuksi ulkopuoliselle. Tällöinkin on ”toisen” ennakointi mahdollista, eikä luottamus aktualisoidu ongelmana (Seligman 1997, 79).

Kun Seligman kytkee luottamuksen käsitteen lähinnä toimijuuteen (agency) ja jaettuun käsitykseen toisen moraalisesta arvosta, hän samalla itse asiassa irrottaa luottamuksen sosiaalisesta pääomasta. Hän asettaa luottamuksen tilalle luottavaisuuden käsitteen. Se liittyy juuri jaettuihin vahvoihin arvostuksiin ja identiteetteihin. Ne ovat lähtökohta toisen tuttuudelle ja samalla yhdistyselämän perusta (mt., 79). Mikäli Putnamin tavoin katsotaan sosiaalisen pääoman materialisoituvan juuri yhdistyselämässä, luottamusta ei siis voida Seligmanin mukaan pitää sen keskeisenä ainesosana, sillä luottamus on voimavara, joka tulee käyttöön vain ei-tutuissa, satunnaisissa oloissa. Vasta epävarmuus pakottaa luottamaan. Tähän voi hyvinkin yhtyä, mutta silti pelastaa luottamus sosiaalisen pääoman piiriin. Kuten edellä on jo tähdennetty, yhdistyslaitosta ei tarvitse pitää lainkaan sosiaalisen pääoman keskeisenä ilmentymänä, vaan tähän tarkoitukseen voi varata epäviralliset sosiaaliset verkostot tai heikot sosiaaliset siteet, joita ei ole institutionaalisesti (esimerkiksi lainvoimaisesti) vahvistettu.

Kun luottamus varataan satunnaisesti muotoutuneisiin, ”heikkojen siteiden” sosiaalisiin verkostoihin, hyväksytään samalla se Seligmanin kanta, että luottamus implikoi riskin. Se on kahdensuuntainen. Yhtäältä emme voi tietää, onko ”toiseen” kohdistamamme odotus realistinen vai ei. Jälkimmäinen vaihtoehto voi johtaa kannaltamme hankalaan tilanteeseen. Tulemme petetyiksi (Ilmonen ym. 1998, 50). Tämäntyyppistä riskiä voi vähentää vallankäytöllä, kuten Niklas Luhmannkin esittää (1979, 112). Toisaalta myös oma luopumisemme tutusta ja turvallisesta roolista sisältää riskin. Emme milloinkaan voi tietää varmasti, hyväksyykö ”toinen” rooliliikkuvuutemme. Hän saattaa pikemminkin lakata luottamasta meihin (Seligman 1997, 64). Tätä tilannetta ei kuitenkaan voi korjata enää vallankäytöllä, vaan toimimalla tavoilla, jotka lunastavat ”toisen” luottamuksen uudelleen.

Kumpikin luottamukseen sisältyvä riski tekee luottamuksesta hyvin hauraan voimavaran, joka on aina vain harvinaislaatuisempi. Seligman (1997, 163) onkin sitä mieltä, että jos postmodernisteja on uskominen, jopa ystävyysuhteet ovat tyhjenneet luottamuksesta. Ne muistuttavat pikemminkin ”seurustelua naapurin koiran kanssa”. Luottamuksesta tulee näin tyhjä käsite, jolle ei ole viitepistettä modernissa maailmassa. Näin pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei kuitenkaan tarvitse tehdä.

Seligman itsekin tarjoaa vaihtoehdoisen tavan ymmärtää luottamuksen sosiaalista perustaa. Hän viittaa Adam Smithiin ja G. H. Meadiin, jotka tähdentävät sitä, että itsenäinen ego syntyy vasta siinä tilanteessa, kun kykenemme ottamaan etäisyyttä itseemme ja katsomaan itseämme ja muita ”yleistyneen toisen” silmin. Tämä ”puolueettoman” tarkkailijan näkökulma luo perustan sellaiselle moraalille, joka on riippumaton ulkoisesta, kollektiivisesta moraalista. Mutta kun jälkimmäinen lyö lukkoon valmiit rooli-odotukset, edellinen edellyttää nimenomaan keskustelua niistä. Samalla se pakottaa sovittamaan yhteen ristiriitaisia rooli-odotuksia, sillä ”puolueeton” tarkkailija ei ole kuka tahansa toinen, kuten Jukka Gronow Seligman-kritiikissään huomauttaa, vaan tämä ”yleistetty toinen” sisältää jo sinällään useita toisia, joilla on ristiriitaisia intressejä ja rooli-odotuksia (Gronow 1998, 183; Seligman 1997, 113-114).

Ulkoinen kollektiivinen moraalit on aina erityistä, tilaan ja aikaan sidottua moraalit, alakulttuurin moraalit. ”Puolueettoman” tarkkailijan näkökulman varaan rakentuu sen sijaan yksilöllinen moraalit, joka perustuessaan ”yleistettyyn toiseen” on paradoksaalisesti yleisempää kuin kollektiivinen moraalit. Vasta yleinen moraalit luo pohjan autonomiselle, omaa harkintaa käyttävälle minuudelle. Jos nyt lähdemme siitä, että kaikkien minuuks ja moraalikoodit rakentuvat juuri tuon ”puolueettoman” tarkkailijan katseen varaan, muut eivät olekaan meille tuntemattomia, vaan tuttuja. He ovat kuitenkin tuttuja ainoastaan siinä mielessä, että hekin jakavat tuon ”yleistetyn toisen” katsomukset, kuten Gronow (1998, 183) edelleen tähdentää. Tästä taas seuraa, että syntyy perusta luottamussuhteelle minun ja muiden kesken.

Teoreettisesti esitetty ratkaisu luottamuksen ongelmaan on tyylikäs, mutta sen kanssa päädytään heti ongelmiin, kun sitä yritetään soveltaa käytäntöön monikulttuurisessa maailmassa. Keskeiseksi kysymykseksi nousee tällöin tuon ”puolueettoman” tarkkailijan puolueettomuus tai ”yleistetyn toisen” katseen yleisyys. Sosiologisen tutkimuksen kulttuurisen käänteen jälkeen tiedämme, että epiteetit puolueettomuus ja yleisyys ovat poliittisesti hellittyjä myyttejä. Jopa pienissä, kohtalaisen yhtenäisen kulttuurin omaavissa yhteiskunnissa näyttää vallitsevan sellaisia vahvoja jakoja mm. sukupuolten, eri ikäryhmien ja erilaisissa organisaationaalisisa asemisä työskentelevien kesken, jotka rajaavat ”yleistetyn toisen” katseen ja sitovat sen tarkkailijan

aseman suosimaan näkökulmaan.

Toinen, vähintään yhtä suuri pulma luottamuksen näkökulmasta liittyy siihen, että ”puolueettoman” tarkkailijan katseen kohdistaminen itseemme edellyttää etäisyyden ottamista itseemme. Se on johtanut historiallisesti ”tunteiden taloudenpitoon”. Sen keskeisenä piirteenä on tunteiden ja toiminnan irrrottaminen toisistaan. Se viettelee tunteilla ”pelaamiseen”, laskelmoivaan suhteeseen omiin tunteisiimme ja erityisesti niiden julkituomiseen (ks. Ilmonen 1999). Sikäli kuin tunteiden taloudenpidon kyseinen piirre vahvistuu, se rajaa luottamussuhteenkin varsin kapea-alaiseksi ja estää sitä kehittymästä vahvaksi tunnesuhteeksi. Näin tapahtuu erityisen suurella todennäköisyydellä silloin, kun arjessamme törmäämme asioihin, jotka estävät luottamuksen synnyn.

Työelämän ”joustavoittaminen” ja ”osakkeenomistajat ensin” -ideologia näyttävät olevan tällaisia tekijöitä, kuten mm. Richard Sennett korostaa (1998). Ne välittävät kaikille helposti ymmärrettävän viestin, ettei kenenkään kannata luottaa työnantajaansa, sitoutua työorganisaatioonsa ja rakentaa identiteettiään työn varaan. Päinvastoin, jos haluaa tulla toimeen maailmassa, on panostettava työpaikan vaihdon sisältämällä riskeillä laskelmointiin ja epäluottamukseen nykyistä työnantajaa kohtaan. Tällainen panostus ei voi olla välittymättä työntekijöiden yksityiselämään. Sennett (1998, 25-26) esittääkin, ettei työelämä enää voi antaa vanhemmille moraalista luonnemallia (character) lastensa kasvattamista varten, eikä yleensääkään mallia perhe-elämälle, joka lienee (ollut?) luottamussuhteiden vahvin linnake. Lapset oppivat nyt vanhemmiltaan, että ”pärjätäkseen” ei kannata luottaa kehenkään. Miksi siis heidän pitäisi luottaa edes omiin vanhempiinsa, jotka näyttävät aina otollisen tilaisuuden tullen pettävän työnantajansa tai kenen muun tahansa? Tätä vastaan kamppaillessaan vanhemmat tekevät viljalti töitä säilyttääkseen lastensa luottamuksen. He ovat ”pakotettuja” luottamukseen. Samaa viittaa Seligmankin (1997, 165). Hän vain lisää tähän sen täsmennyksen, että olemme riippuvaisempia luottamuksesta kuin koskaan, vaikka edellytykset siihen nojaamiseen ovat vahvasti heikentyneet (mt. 97, 160, 174-175). Ratkaisua tähän ongelmaan on haettu palaamalla tuttuuteen, vahvoihin ryhmäsidoksiin (fundamentalismiin) tai mukautumalla massojen paineeseen, ”toisjohteisuuteen” (Riesman) tai vetäytymällä yksityisyyteen.

Jos siis luottamus ymmärretään Seligmanin tavoin, päädytään lopulta samaan tilanteeseen kuin Putnam eritellessään amerikkalaista yhdistyslaitosta: sosiaalinen pääoma heikkenee. Onko edessä sitten heimopohjainen ”amoraalinen familismi” tai hobbesilainen ”kaikkien sota kaikkia vastaan”? Tämä lienee turhan pessimistinen kulttuuriarvio ajastamme ja perustuu otaksumaan, että sosiaaliset verkostot eläisivät nimenomaan ”vahvojen” siteiden, tuttuuden tai vankan luottamuksen, varassa. Voihan vaihtoehtona olla todellisuus,

jossa on luottamukseen pohjaavia sosiaalisia verkostoja, jotka ovat projektikohtaisia ja alati muuttuvia. Verkostot voivat niin ikään olla heikkoja, mutta silti tärkeitä, kuten Granovetter (1973) tähdentää. Sennettin haastattelemat henkilöt esimerkiksi paljastavat, että uusia työpaikkoja haetaan juuri tuttujen avulla ja että työpaikan vaihtamiseen sisältyviä riskejä pienennetään juuri olemassa olevien sosiaalisten verkostojen varassa.

Jos luottamus on todella niin niukka ”luonnonvara” kuin Seligman antaa ymmärtää, voi alkaa ihmetellä, onko sitä oikeastaan lainkaan syntynytkään ”paljaana” modernisaation monimutkaisuuden vahvistumisen myötä. Jos tämä epäilyys pitää paikkansa, luottamuksen käsitteellä näyttäisi olevan varsin vähän yhteiskuntatieteellistä käyttöä, sillä kun ei olisi silloin vastiketta sosiaalisessa todellisuudessa. Huomio tulisi sen sijaan kiinnittää epäluottamuksen käsitteeseen. Samalla putoaisi pohja koko sosiaalisen pääoman idealta.

On kuitenkin toinenkin vaihtoehto. Meidän ei tarvitse ajatella Seligmanin tapaan, että luottamus esiintyisi erillisenä sosiaalisena mekanismina. Ei edes ystävyysuhde, luottamussuhteen paraatiesimerkki, perustu ainoastaan luottamukseen, vaan myös tuttuuteen (”familiarity”). Ystävät tuntevat toisensa, ja tuttuus on elimellinen osa ystävien keskinäistä luottamusta. Mielestäni voidaankin Luhmannin tapaan perustellusti epäillä, ettei luottamussuhde esiinny edes modernina aikana paljaana, vailla kytkentöjä muuhun sosiaaliseen todellisuuteen, kuten institutionaaliin järjestelyihin ja lainsäädäntöön (Luhmann 1979, 34). Tässä mielessä Seligmanin tapa rinnastaa luottamus yksilölliseen jumalsuhteeseen on harhaanjohtava. Loppujen lopuksi luottamus kuten mikään muukaan sosiaalinen mekanismi ei synny, eikä sitä voi ylläpitää erillään muista sosiaalisista mekanismeista tai käytännöistä.⁶

Seligmanin arvostelua voi vielä jatkaa sillä painavalla argumentilla, ettei hän tähdentäessään ihmisiin kytkeytyvän luottamuksen (trust) ja instituutioihin liitetyn luottavaisuuden (confidence) eroa havaitse näiden luottamuksen muotojen yhtäläisyyksiä. Se tapahtuu parhaiten keskittymällä luottamuksen kohteen sijasta sen sisältöön. Silloin havaitaan, että niin henkilöihin kohdistuva luottamus kuin instituutioihin kytkeytyvä luottavaisuus viittaavat samaan asiaan, tulevaisuuteen ja sen ennustettavuuteen. Asioihin ja ihmisiin luotetaan juuri siksi, että heihin/niihin liittyy piirteitä, jotka tekevät tulevaisuudesta hallittavan. Siinä missä ystävän tuttuus on peruste luottaa hänen sanaansa, institutionaalinen käytäntö (esimerkiksi tulopoliittinen sopiminen) takaa sen, että siihen osallistujat voivat luottaa toisiinsa. Juuri aikaperspektiivi pikemminkin kuin kohde tekee luottamuksesta keskeisen mekanismin sosiaalisessa toiminnassa. Kuten J. M. Barbalet esittää, siinä missä ylpeys viittaa toimijan menneisyyteen, luottamus liittyy hänen tulevaisuuteensa. Vaikka hän käyttääkin ”trust”-käsitteen sijasta termiä ”confidence”, tämä pätee myös edelliseen. Se on sosiaalinen mekanismi, jonka avulla mahdollinen

tulevaisuus tuodaan nykyisyyteen (Barbalet 1998, 86-87) ja joka siten alentaa tulevaisuuteen liittyvää kompleksiteettia (Luhmann 1979, 112).

Loppujen lopuksi on siis ajateltavissa, että seligmanilaisittain ymmärretty luottamus toimii vain institutionaalisesti vakiintuneessa ympäristössä. Luottamuksen edellyttämiä roolineuvotteluja ei voi käydä missä tahansa olosuhteissa, vaan pikemminkin vain turvatuissa oloissa, joissa mm. pakon ja väkivallan käyttö on poissuljettu. Vain sellaisessa ympäristössä ”toisten” ihmisten toiminta on kohtuullisen hyvin ennakoitavissa ja heidän läsnäolonsa siten egolle turvalliseksi koettua. Yritän siis esittää, että kun tulevaisuus on vaikkapa vain kuvitteellisesti hallittavissa, johtuipa tämä hallinnan tunne sitten ihmisistä tai instituutioista, syntyy luottamusta. Se on silloin aina vahvempaa, jos se saa henkilötasolla tuekseen institutionaalisia, kohtalaisen pysyviä ja annetun yhteiskunnan jäsenten hyvin tuntemia toimintamalleja. Vain ja ainoastaan niiden puutteessa luottamus muuntuu harvinaiseksi luonnonvaraksi ja tilalle kehkeytyy klaanipohjainen institutionaalinen järjestely, ”amoraalinen familismi”. Ajatukseni tukena ei kuitenkaan ole vahvaa empiiristä näyttöä, vaikka viime vuonna suomalaisessa työelämässä toteutettu tutkimus puhuukin näkemykseni puolesta (Ilmonen ym. 1998). Luottamussuhteet toimivat organisaatiojohdon ja ay-liikkeen edustajien välillä hyvin siellä, missä oli vakiintuneita, sitä tukevia institutionaalisia toimintamalleja (avoin tiedotus, toisen osapuolen ottaminen mukaan toiminnan kehittämiseen jne.). Näissä organisaatioissa tuntui myös työ eri osapuolten kesken sujuvan parhaiten ”sivilisoituneeseen” tapaan, kuten Putnam havaitsi tapahtuvan Pohjois-Italiassa.

Viitteet

- 1 On jännittävää havaita, että 1980- ja 1990-lukujen taloudellisen liberalismien aikana ajankohtaistuvat itse asiassa ne samat teemat, jotka keskeinen liberalismien taustavaikuttaja John Locke nosti esiin asettaessaan vahvaa monarkiaa ja valtiota vastaan. Samaan aikaan kun hän halusi varmistaa yksityisomistuksen juridisen aseman valtion suhteen, hän asetti ”poliittisen yhteiskunnan” eli kansalaisyhteiskunnan sen takaajaksi. Hän tarkoitti ”poliittisella yhteiskunnalla” kansalaisyhteiskunnan järjestäytynyttä osaa (Locke 1996, 117-119).
- 2 Suomenkielen ilmaisu luottolaitos viittaa luottamukseen. Vastaavasti Manner-Euroopassa oli jo 1000-luvun alun ulkomaankaupassa siirrytty luotto-eli krediittikauppaan. Sen kantasana tulee latinan verbistä credere, luottaa, uskoa.
- 3 On huomattava, että tiedon levittäminen sosiaalisessa verkostossa ei kuitenkaan ole yksinomaan altruistista, verkoston muita jäseniä hyödyttävää kollek-

- tiivista palvelutoimintaa. Tietoja voidaan panna liikkeelle myös omien tarkoitusten ajamiseksi (Coleman 1988, 117). Sikäli kuin ne paljastuvat, sosiaalisessa verkostossa viriää luottamusta heikentävää epäilyä.
- 4 Sosiaalisen pääoman suhteen tilanne on analoginen yli-investoinneille, mutta vain analoginen. Yli-investoinnit merkitsevät samaa kuin pääoman ”laiskuus”, ts. heikosti tuottavaa pääomaa. Sosiaalisen pääoman ”yli-investointi” tarkoittaa puolestaan sitä, että se muuntuu resurssista rajoitteeksi, mitä yli-investointi ei sinällään tee.
  - 5 Vieraillessaan Suomessa 15.4.1999 Michael Woolcock mm. esitti, että vaikka sosiaalinen pääoma ei ehkä olekaan oikeaan pääomaan rinnastettavaa, käsitteeseen kannattaa sitoutua, koska se mm. tasoittaa tietä valtapolitiikkaan (”high policy”), on luonteeltaan tieteidenvälinen, haastaa vallitsevaa yhteiskuntateoriaa, sivuuttaa monien kulttuurisesti sidonnaisempien käsitteiden kuten kotitalouden vertailtavuuteen sisältyviä ongelmia ja palauttaa sosiologian klassikkojen näkemyksiä kunniaan.
  - 6 F. Tonkiss ja A. Passey mm. osoittavat, miten hyväntekeväisyysjärjestöt ovat aina kamppailleet kahden ”logiikan” kanssa. Toinen liittyy hyväntekeväisyyteen ja toinen hyvin tekemiseen, järjestöjen alkuperäiseen tarkoitukseen ja niiden toiminnalliseen tehokkuuteen. Hyväntekeväisyys kytkeytyy sen luottamiseen, että järjestöt todella täyttävät avunsaajasta riippumatta alkuperäistä toimenkuvaansa. Hyvin tekeminen puolestaan kytkeytyy luottavaisuuteen sen suhteen, että ne hoitavat tehtävänsä hyvin. Nämä kaksi odotusta kietoutuvat yhteen, eivätkä ole välttämättä ristiriidassa keskenään. Kuitenkin mitä lähemmäksi nykyaikaa on tultu, sen suurempia paineita on kasaantunut jälkimmäisen tehtävän hoitamiseksi edellisen kustannuksella (1999, 261, 272). Mikä pätee hyväntekeväisyysjärjestöihin, näyttää paljolti pitävän paikkansa myös monen muun vapaaehtojsjärjestön, esimerkiksi kulutusosuustoiminnan ja ay-liikkeen suhteen (Ilmonen 1986; Ilmonen & Kevätsalo 1995).

Kirjallisuus

- Bacharach, E. (1977) *The Implementation of Game*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- Barbalet, J.M. (1998) *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Z. (1996) *Postmodernin luno*. Tampere: Vastapaino.
- Benhahib, S. (1992) *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1979) *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge: The Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1985) The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory & Society* 14, 723-743.

- Bourdieu, P. (1986) *The Forms of Capital*. Teoksessa Richardson, J. (toim.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood.
- Brown, U. (1996) *The Emergence of the Economy*. Teoksessa S. Hall ym., *Modernity. An Introduction to Modern Societies*. Bodmin: Blackwell, 90-121.
- Campbell, C. (1996) *The Myth of Social Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Castells, M. (1996) *The Rise of Network Society* Vol. 1. Oxford: Blackwell.
- Coleman, J. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* Vol. 94, 95-120.
- Culpitt, I. (1992) *Welfare and Citizenship. Beyond the Crisis of the Welfare State*. Guildford: Sage.
- Deleuze, G. (1990) *Foucault*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Diani, M. (1997) Social Movements and Social Capital: A Network Perspective on Movement Outcomes. *Mobilization* 2, 129-147.
- Eskola, A. (1971) *Sosiaalipsykologia*. Helsinki: Tammi.
- EVA (1999) *Mielipiteiden sateenkaari. Raportti suomalaisten asenteista*. Helsinki.
- Favell, A. (1998) A politics that is shared, bounded and rooted? Rediscovering civic political culture in Western Europe. *Theory & Society* Vol. 27/2, 209-236
- Foucault, M. (1992) *Vetandets arkeologi*. Köthen: Bo Cavefors Bokförlag AB.
- Foucault, M. (1993) *Madness & Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage Books.
- Granovetter, M. (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* Vol 78/6, 1360-1379.
- Granovetter, M. (1985) Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* Vol. 91, 481-510.
- Gronow, J. (1998) Adam B. Seligman: The Problem of Trust. *Acta Sociologica*. Vol 41.
- Hjerppe, R. (1997) Sosiaalinen pääoma-tutkimisen arvoinen käsite. *Hyvinvointikatsaus* 1, 26-29
- Ilmonen, K. (1986) *The Enigma of Membership*. Helsinki: KK-Kooperativa Institutet.
- Ilmonen, K. (1993) Kansalaisuus laman kourissa. Teoksessa Allen, T., Heinonen, V. & Pantzar, M. (toim.) *Täyskäännös. Taloutemme valintojen edessä*. Helsinki: Gaudeamus, 53-65.
- Ilmonen, K. (1998a) Uudet ja vanhat liikkeet. Teoksessa Ilmonen, K. & Siisiäinen, M. (toim.) *Uudet ja vanhat liikkeet*. Tampere: Vastapaino.
- Ilmonen, K. (1998b) Moraalikesymysten ajankohtaisuus. Teoksessa Ilmonen K. (toim.): *Moderniteetti ja moraalit*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ilmonen, K., Jokivuori, P., Liikanen, H., Kevätsalo, K. ja Juuti, P. (1998) *Luottamuksesta kiinni. Ammattiyhdistysliike ja työorganisaation suorituskyky*. Jyväskylä: SoPhi.
- Ilmonen, K. & Kevätsalo, K. (1995): *Ay-liikkeen vaikeat valinnat*. Helsinki: Pal-kansaajien tutkimuslaitos. Tutkimuksia 59.
- Kiianmaa, A. (1996) *Moderni totemismi*. Jyväskylä: Kehityksen avaimet.

- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. (1998) *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Hanki & Jää.
- Kotkavirta, J. (1998) Yksilöllisyys, yhteisöllisyys ja etiikka-teema ja variaatioita. Teoksessa Ilmonen, K. (toim.): *Moderniteetti ja moraali*. Helsinki: Gaudeamus.
- Luhmann, N. (1979) *Trust and Power*. Chichester: Wiley.
- Martikainen, T. & Yrjönen, P. (1991) *Vaalit, puolueet ja yhteiskunnallinen muutos*. Helsinki: Tilastokeskus, Tutkimuksia 178.
- Martin, H.-P. & Schuman, H. (1997) *Globalisationsfälla*. Stockholm/Stehag: Brutus Östling Förlag
- Matthies, A.-L., Kotakari, U. & Nylund, M. (toim.) (1996) *Välittävät verkostot*. Tampere: Vastapaino.
- Misztal, B. (1996) *Trust in Modern Societies*. Padstow: Polity Press.
- Noro, A. (1991) *Muoto, moderniteetti ja "kolmas"*. Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta. Helsinki: Tutkijaliitto.
- North, D. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olivier, P. (1984) "If you don't do it, nobody else will": Active and token contributors to local collective action. *American Sociological Review*. Vol. 49, 601-610.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. Vol. 6, 1, 65-78
- Ruostetsaari, I. (1992) *Vallan ytimessä. Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä*. Tampere: Gaudeamus.
- Shapiro, M.J. (1997) Bowling Blind: Post Liberal Civil Society and the Worlds of Neo-Tocquevillian Social Theory. *Theory & Event 1:1*.
- Seligman, A.B. (1997) *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Sennett, R. (1998) *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York & London: W.W. Norton Company.
- Secord, P. F. & Backman, C. W. (toim.) (1964) *Social Psychology*.
- Simmel, G. (1908) *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig.
- Simmel, G. (1971) *Kampf!* Uppsala: Argos.
- Smith, A. (1933) *Kansojen varallisuus*. Porvoo: WSOY.
- Taylor, C. (1989) *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tonkiss, F. & Passey, A. (1999) Trust, Confidence and Voluntary Organisations: Between Values and Institutions. *Sociology*. Vol. 33, No 2, 257-274.
- Woolcock, M. (1998) Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory & Society* Vol. 27/2, 151-208.
- Wolfe, A. (1990) *Whose Keeper. Social Science and Moral Obligation*. California University Press.

Adam Seligman

LUOTTAMUS JA YLEINEN VAIHTO¹

Jos 1800-luku oli ”pitkä” vuosisata – Ranskan vallankumouksesta aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka, – 1900-lukua voidaan pitää erityisen ”lyhyenä” vuosisatana, joka ulottuu vuodesta 1917 vuoteen 1989. Neuvostoliiton ja Itä- ja Keski-Euroopan kommunististen järjestelmien romahdus, Maastrichtin sopimuksen jälkeiset tapahtumat Euroopassa (sekä lisääntyneen yhdentymisen että sen samoissa maissa laukaiseman oikeistolaisten separatistipuolueiden- ja liikkeiden nousun muodossa) ja Yhdysvalloissa vuosituhanen lopussa yleistyneet kamppailut pluralismin ja julkisen elämän moninaisuuden legitimoinnin puolesta asettavat kyseenalaiseksi joitain perusoletuksia, jotka ovat ohjanneet yhteiskuntaelämää ja sen tutkimusta viime kolmen sukupolven ajan.

Nämä muutokset ovat olleet näkyvimpiä poliittisen kentän määrittelyssä, johon sisältyvät yksityisen ja julkisen muuttuvat raja-aidat, yksilöllisen ja kollektiivisen identiteetin määrittely, valtion ja korporatiivisten ryhmien rooli sosiaalipolitiikan teossa ja uudelleen muotoilussa ja kollektiivisessa päätöksenteossa. Lyhyesti sanottuna, käsitykset sekä yksilöstä että yhteiskunnallisesta kentästä (jolla tarkoitan kollektiivista toimintaa ja vuorovaikutusta) ovat valtavien muutosten kourissa.

Nämä muutokset vaikuttavat jokaisen elämään niin tiettyjen kansallisvaltioiden kansalaisina kuin jatkuvasti yhteenkietoutuvan ja -kytkeytyvän maailmantalouden jäsenenä. Ne ovat myös pakottaneet ”punnitsemaan uudelleen” sekä eurooppalaisissa että pohjoisamerikkalaisissa yhteiskunnissa kansalaisuuden ja kollektiiviseen elämään osallistumisen käsitteitä, jotka ovat perinteisesti määritelleet moderniteetin poliittisena kulttuurina. Palauttamalla vain mieleen parhaillaan käytävät debaattit monikulttuurisuudesta, kommunitarismista tai liberalistisen ja republikaanisen kansalaisuuden mallin vastakainasettelusta huomaa, kuinka pakottava tarve vuosituhanen lopun lähesytyessä on luoda tai muotoilla uudelleen tietty sovittu kansalaisuuden malli niin lännessä, Itä- ja itäisessä Keski- Euroopassa kuin Lähi-idässä tai Kaakois-Aasiassakin.

Haluan käsitellä luottamuksen ja sosiaalisen pääoman välistä suhdetta niemenomaan tässä yhteydessä, sillä molempien käsitteiden käyttö ja suosio on selvästi kasvanut viime vuosina. Väitän, että osa suosiosta johtuu siitä, että kansalaisyhteiskunnan käsite, joka murtautui voimallisesti poliittiseen keskusteluun noin vuosikymmen sitten, tarjoaa vain rajalliset mahdollisuudet yrittää esittää jotakin sellaista, joka on muodollisen ja institutionaalisen liberalistis-demokraattisen vallan ulottumattomissa. Kun on etsitty vaihtoehtoja käsitettä tai käsitteitä, jotka pystyisivät ilmaisemaan yhteiskuntaelämän vähemmän muodollisia, hahmottomampia muotoja (jotka jo 1700-luvun skotlantilaiset moralistit identifioivat kansalaisyhteiskunnan ideaan), on päädytty iskulauseisiin, jotka kiertävät luottamuksen, yhdistyselämän, sosiaalisen pääoman jne. käsitteiden liepeillä.

Tarkasteltakoon vielä vähän kansalaisyhteiskunnan käsitteen sitä 'kansalais'-puolta, joka kytkeytyy yhteen tai resonoi sivistyksen, etiketin ja kohteliaisuuden käsitteisiin. Haluan kiinnittää erityistä huomiota näihin käsitteisiin, sillä mielestäni ne valottavat kansalaisyhteiskunnan tradition sitä puolta, joka kytkeytyy käsitteisiimme luottamuksesta ja myös ristiriitoihin, joihin se saattaa meidät osallisiksi.

Havainnollisuuden vuoksi viitataan muutamiin esimerkkeihin. Ennen kuin tupakointi kiellettiin julkisilla paikoilla, kysyin aina ihmisiltä pankki- tai kauppajonossa, häiritsikö tupakoiminen heitä, ja jos häiritsi, en sytyttänyt savuketta. Kun tupakoiminen kiellettiin työ- ja ajanviettopaikoilla, lopetin luvan kysymisen muilta ihmisiltä. Omasta näkökulmastani katsoen asia ei enää ollut vallassani. Tupakointi ei ollut enää vuorovaikutuksen osapuolten neuvoteltavissa, vaan siitä oli tullut lain ja abstraktien määräysten alainen. En tietenkään tupakoinut paikoissa, joissa se kielletään lailla, mutta siellä missä se oli lain mukaan sallittua, en ajatellutkaan kysyä lupaa. Siellä missä tupakointi oli sallittua, lakkasin miettimästä, häiritsikö se muita. Jos saatoin luvallisesti polttaa, poltin. En enää neuvotellut sopivan käyttäytymisen rajoista. Minut oli vapautettu huomaavaisuuden tai sivistyksen taakasta, sillä tupakointia ohjattiin vastedes enemmän lain eli järjestelmän kuin neuvottelun – ja kuten itse sen esittäisin – luottamuksen kautta. Miksi luottamuksen? Pidättymällä vapaaehtoisesti tupakoinnista ja rajoittamalla tahtoani tuntemattoman ihmisen intressien mukaisesti solmin sosiaalisen siteen häneen, olipa side kuinka tilapäinen tai merkityksetön tahansa. Me molemmat itse asiassa annoimme toisillemme symbolista luottoa (vaikkakin äärettömän vähän), jonka puolestaan joku kolmas määrittelemättömän osapuoli lunasti jonain määrittelemättömänä hetkenä. Kuten kohta nähdään, ihmisten lisääntyvä kyvyttömyys neuvotteluihin ja luottamukseen jättää vuorovaikutuksen kentän yhä enemmän ainoastaan järjestelmän asettamien rajoitusten määritettäväksi, jotka jo luonnostaan ovat yhteensovittamattomia luottamuksen synnyn kanssa.

Huomattakoon kuitenkin tarinan kaksitahoinen merkitys. Ensinnäkin kysessä on hyvin tavanomainen ja jokapäiväinen tapahtuma, ei mitään erikoista tai tavatonta, vaan linja-autoon jonottamisen kaltaista toimintaa ja vuorovaikutusta, joka muodostaa päivittäisen elämämme kudelman. Toiseksi tähän yksinkertaiseen vuorovaikutustapahtumaan sisältyy tekijöiden tunnustaminen erillisinä toimijoina (agentteina), jotka ovat vastuussa omasta käytöksestään ja jotka ovat kykeneviä käymään neuvotteluja käyttäytymisensä seurauksista. Neuvottelu ei ole ensi sijassa lain, perinteen tai uskonnollisten velvoitteiden seurausta: pelkkä kohtelias toinen toisensa tunnustaminen yksilöinä saa (tai ei saa) hillitsemään oman halun toteuttamista ja ottamaan huomioon toinen toistemme mieltymykset.

On toinenkin kenttä, joka toimii samankaltaisen dynamiikan mukaisesti. Tuskin on yllättävää, että näennäisesti merkityksettömän tuntuinen muodollisten etiketti- ja kohteliaisuussääntöjen kenttä on kriittinen luottamuksen ja tunnustamisen toimivuudelle järjestäytyneessä yhteiskunnassa.

Mikä ero on loppujen lopuksi pyynnön ”ole hyvä, ojentaisitko suolaa” ja käskyn ”anna suolaa” välillä? Kun pyyntöä edeltää ”ole hyvä”, otamme huomioon – vaikkakin muodollisesti – mahdollisuuden, että pyyntömme evätään. Tunnustamme tavallaan toisen henkilön toimijuuden ja samalla hänen minuutensa. Jokainen vanhempi, joka on yrittänyt opettaa lapselleen käytöstapoja, voi luullakseni todistaa, kuinka tärkeää toisen minuuden tunnustaminen on heidän väliselleen suhteelle (tässä tapauksessa lapsen suorittama vanhemman tunnustaminen erillisenä olentona, eikä ainoastaan lapsen omien loppumattomien tarpeiden tyydyttäjänä). Kaikki, jotka ovat käyneet läpi tämän vaiheen lapsen kasvattamisessa, tietävät mikä merkitys on pyynnöllä, jota edeltää ”ole hyvä” (vaikka sitä ei todella tarkoitaisikaan). Kuinka helppoa onkaan myöntyä vaatimukseen, jotka esitetään tässä muodossa, ja kuinka vaatimukset, jotka esitetään ikuisessa ”anna”-muodossa, koettelevat kärsivällisyyttä.

Olemme sisäistäneet tämänkaltaisen (kohteliaan) puheen niin pitkän ajan kuluessa, että olemme tulleet sokeiksi sen varsinaiselle merkitykselle, mikä kyllä paljastuu heti kun pohdimme sitä hiukan. Pynnön kehystäminen sellaisilla sanoilla kuin ”ole hyvä” tai ”kiitos” on pyynnön toteutumisen satunnaisuuteen huomioon ottamista (olipa se kuinka muodollista tai keinotekoisia tahansa), mikä tekee pienimmästäkin asiasta ikään kuin symbolisen lahjan. Näin tehdessä tunnustetaan, että vastapuoli olisi voinut evätä pyyntömme, eikä hän siten ollut velvoitettu noudattamaan sitä ja täytti pyynnön lopulta ”omasta vapaasta tahdostaan”. Tunnustamalla valinnanvapauden tunnustamme siis toimijuuden ja samalla seurustelukumppanimme minuuden. Voidaan tavallaan väittää, että etiketikoodit edustavat hienotunteisuuden demokratisoitumista. Hienotunteisuus, joka aiemmin rajoittui henkilöihin jotka olivat meitä korkeammalla yhteiskunnallisessa hierarkiassa, on muuntu-

nut osaksi (lähes) kaikkea vuorovaikutusta, kun molemminpuolisesta tunnustamisesta tulee osa moderneja sosiaalisia muodostelmia – niitä samoja sosiaalisia muodostelmia, jotka sijoittavat yksilön moraalisen toimijuuden käsityksen keskiöön ja joihin luottamuksen ehdot sijoittuvat.

Tämä hienotunteisuuden demokratisoituminen on keskeinen elementti Norbert Eliaksen (1982, 83-84) analysoimassa sivilisoitumiskehityksessä: *courtoisien* (säädyn-, etiketinmukaisen) käsite korvautui 1700-luvulla *civiliten* (hyvätapaisen) käsitteellä, joka taas vuorostaan korvattiin vuosisadan lopulla käsitteellä *politesse* (kohteliaisuus). Hovikulttuurin porvarillistuminen muodostaa siten pohjan nykyisille kohteliaisuuskäsityksille ja molemminpuolisen tunnustamisen koodeille. Eliaksen sanoin tapojen historian taustalla oleva vietien kieltäminen on toisen tunnustamisen muoto, jota voidaan ehkä kutsua itsen rajoittamiseksi. Eliaksen kartoittama tapojen kehitys, joihin kuuluu henkilökohtaisten ruokailuvälineiden käyttö ruokapöydässä, jo pureskellun ruoan yhteiseen ruoka-astiaan palauttamisen kieltävät ohjeet, kielto sylkeä pöydälle (ja myöhemmin pöydässä) tai niistää nenää kouraan tai hihaan ja niin edelleen, edustavat kaikki nimenomaan toisen tunnustamiselle perustuvien käyttäytymistapojen kehitystä. Kieltojen lisääntyminen rinnastuu siihen kehitykseen, minkälainen käytös alettiin luokitella sopivaksi yksityisessä piirissä ja mikä taas sallittiin julkisen alueella. Yleistyvään käsitykseen yksityisestä piiristä sisältyy myös ajatus yksilöllisistä minuuksista, joiden vastavuoroinen tunnustaminen kirjattiin tapojen ja sivilisoitumisen jalostumiseen.

Haluan painottaa erityisesti sivilisoitumiskehityksen ja luottamuksen merkityksen kasvun välistä yhteyttä sosiaalisten suhteiden muodostumisessa. Luottamus ja sivilisoituminen eivät ole identtisiä sosiaalisia ilmiöitä. Molemmat kuitenkin kehittyvät samankaltaisissa olosuhteissa saman historiallisen periodin aikana, ja niillä on yhteinen lähde. Molemmat tunnustavat yksilöt ja yksilöllisen toimijuuden. Vaikka sivilisoitumisen säännöt pyrkivätkin rajoittamaan tätä toimijuutta (joskin juuri sen huomioon ottamisen välityksellä) ja tekemään eron yksilön (yksityisen alueella) käyttäytymisen ja julkisten tapojen välillä, luottamus tulee näkyviin vain toimijuuden toimivuuden positiivisen tunnustamisen kautta. Sivilisaation sääntöjen ja sivilisoitumisprosessin hidas eteneminen merkitsivät siis uusien rooliodotusten asteittaista vakiintumista samanaikaisesti uusien julkisten roolien kehityksen kanssa. Tämän perusteella ei olekaan yllättävää, että nämä säännöt olivat porvariston keskuudessa kehittyneimmillään juuri Ranskassa, jossa keskiluokka oli myöhäisellä 1700-luvulla huomattavasti vaikutusvaltaisempi kuin Saksassa (joka oli Eliaksen oma vertailukohde). Eliaksen sanoin:

Kun keski-luokalla oli jo siihen aikaan (1700-luvulla) poliittista merkitystä Ranskassa, Saksassa heillä ei sitä ollut. Saksassa älyllinen kerrostuma pysytte-

lee tiukasti mielen ja ajatusten valtakunnassa; Ranskassa hovi/keskiluokkaisen älymystön intressien joukkoon mahtuvat yhteiskunnalliset, taloudelliset, hallinnolliset ja poliittiset kysymykset muiden inhimillisten kysymysten ohessa. (Elias 1982, 35)

(Eliaksen mukaan saksan käsitteiden *Kulturen* ja *Zivilization* sekä ranskan kielen käsitteen *Civilization* väliset merkityssisällölliset erot johtuvat siis tästä.) Porvaristolle kehittyi uusia julkisia rooleja Ranskassa, jota 1700-luvulla luonnehti aristokraattisen ja porvarillisen yhteiskunnan yhteensulautuminen. Porvariston käyttäytymiskoodisto määriteltiin *civiliten* sääntöjen mukaisesti. Sivilisoitumiskehityksen historia on toisin sanoen uusien statustuntemerkkien ja uusien rooliodotusten kehityshistoriaa yhdistyneenä uusiin (porvarillisiin) julkisiin rooleihin. Näihin uusiin rooleihin (tai paremminkin niiden mukanaan tuomiin erilaisiin käyttäytymisoletuksiin) sisältyy ymmärrys rooli-suorituksen epävakauudesta ja neuvoteltavuudesta, joka oli sivilisoitumiskoodien ja tapojen edellytys. Ja jos tapojen historia merkitsee uusien rooliodotusten lisääntymistä, luottamuksen historia, joka sisällytti minuuteen juuri samaisen toimijuuden tunnustamisen, on sen peilikuva. Samat rakenteelliset ehdot muodostavat molempien kehityskulkujen perustan. Toinen tallensi uusien roolien kehityksen ja olemassa olevien roolien uudelleenmäärittelyprosessit, kun taas toinen kirjasi sen vuorovaikutuksen mahdollisuuksien kehityksen, jota kumpikaan ei kyennyt määrittämään. Niitä voidaan siis tavallaan pitää toistensa vastakohtina (ja niiden välinen suhde näyttääkin olevan luonteeltaan käänteinen: mitä vähemmän luottamusta, sitä tunnollisemmin pidämme yllä – jopa nykyaikana – sivilisaation koodeja ja maneereja, ja mitä luottamuksellisempi suhde on, sitä vapautuneemmin suhtaudumme näihin ritualistisiin käyttäytymismalleihin – miten käyttäydyn kotona yksityisesti, poikkeaa tietysti siitä kuinka käyttäydyn silloin, kun meillä on vieraita, mikä taas eroaa siitä, kuinka käyttäydyn Espanjan Caracasin suurlähetystön päivällisillä). Silti ne esiintyvät samanaikaisesti heijastaen samaa sosiaalista muutosta, joka kiinnittyy samaan toimijuuden tunnustamiseen – toinen juuri kehittyneiden julkisten roolien osatekijänä ja toinen rooleihin istutetun käyttäytymisen epävakauden edustajana.

Tämän niin kuin tupakointitarinankin ydin on tunnustaminen eli itse kunkin yksilöllisyyden tunnustaminen ja arvostaminen. Etiketti- ja käyttäytymissäännöt ovat tietenkin tupakointitarinan muodollistumista, ja – tarpeetonta lisätäköön – tämänkaltaisen sivistyksen murtuminen johtaa edellä kuvatun kaltaisiin laki-interventioihin.

Koko kansalaisyhteiskunnan traditio, jota 1700-lukulainen skotlantilainen ajattelija Adam Ferguson kutsui *hyvätapaisuuden* yhteiskunnaksi, liittyi juuri tämänkaltaiseen vuorovaikutukseen, juuri tämänkaltaiseen molemmiin-

puoliseen tunnustamiseen. Kysymys on sellaisten yksilöiden tunnustamisesta, joita ei enää sisällytetä kollektiivisiin ryhmiin, jotka eivät enää näe tuntemattomia ihmisiä väistämättä vaarallisina, joita ei enää pakoteta käyttäytymään traditionaalisesti määriteltyjen jäsenyyden, ryhmän ja osallistumisen ehtojen mukaisesti, ja jotka kohtaavat kansallisvaltion ja mallitapauksen mukaan suurkaupungin kätköissä. Kysymys on elämästä urbaanissa universumissa tuntemattomien joukossa, niiden kanssa, joita et itse tunne ja jotka eivät tunne sinua, niiden joukossa jotka tuntemattomuudestaan huolimatta eivät ole vaarallisia. Itsestään tietoisten ja autonomisten yksilöiden kohtaaminen ja heidän keskinäinen tunnustamisensa muodostivat pohjan hyväksynnälle ja moraalikäsitteelle, joka skotlantilaisille valistusajattelijoille edusti yhteiskunnallisen elämän perustaa. Haluan tässä esittää lyhyen lainauksen Fergusonilta (1782, 52):

Kun omaisuuden ja varakkuuden mahtavat edut riisutaan hyvistä puolistaan paljastuu, että ne perustuvat turhamaisuudelle (tai vakavamielisemmälle itsenäisyyden- ja vallantavoittelulle), ne merkitsevät vain eläimellisen nautinnon turvaamista. Ja jos tähän liittyvä huoli kadotetaan, loppuu paitsi työläisen uurrastus, myös oppineiden pohdinta. Kaikki julkinen tulee tarpeettomaksi: jokainen ylähuone suljetaan ja palatsi hylätään.

Turhamaisuus on keskeisellä sijalla tässä ajattelussa. Turhamaisuus perustuu olemassaolomme sosiaalisuudelle ja yksilölliselle arvottamiselle muiden silmissä ja niiden kautta. Vaihdon ja vuorovaikutuksen julkinen arena, kansalaisyhteiskunnan kenttä, ei ole vain vaihdon 'neutraali' tila, jossa jo muotoutuneet yksilöt kohtaavat vaihtaakseen omaisuuttaan, käydäkseen kauppaa, valmistakseen tuotteita tai tehdäkseen taidetta. Se on jo itsessään eettinen arena, jolla yksilön yksilöllisyys rakentuu keskinäisen vaihdon kautta. Turhamaisuus kytkee meidät sosiaaliseen kokonaisuuteen, kun meistä tulee niitä, joita me olemme juuri toisten katseen alaisina. Sekä Fergusonin että Smithin kansalaisyhteiskunnan yksilöt olivat siten yhtäältä eronneet ryhmäidentiteeteistä, mutta eivät vielä toisaalta irronneet kaikista keskinäisen suostumuksen ja tunnustamisen siteistä.

Kaupankäynnin ja vaihdon maailma oli siten kaksijakoinen, niin omanvoiton tavoittelun kuin yksilöllisen hyväksynnän ja tunnustamisen paikka. Juuri yksilön arvon tunnustaminen on keskeinen sana nykypolitiikassa. Tämä yksilön arvon tunnustaminen johtaa jälleen luottamuksen ja sosiaalisen pääoman kysymysten pariin erityisesti, kun niitä tarkastellaan kytkeytyneenä vallitsevaan kansalaisuuden käsitteeseen.

Moderniin liberalistisen kansalaisuuskäsitteeseen kuuluu T.H. Marshallin (1973, 71-72) klassisen luokituksen mukaan kansalais-, poliittiset ja sosia-

liset osatekijät. Kansalaiselementin Marshall määritteli ”yksilön vapausoikeuksina, joihin luetaan henkilökohtainen koskemattomuus, sanan-, uskonnon- ja ajattelunvapaus, oikeus hallita omaisuutta ja tehdä sopimuksia, ja oikeus oikeudenmukaisuuteen eli oikeus puolustaa ja käyttää kaikkia oikeuksiaan tasa-arvoisesti muihin nähden sekä lain sallimissa puitteissa”.

Poliittiseen elementtiin kuuluvat oikeus osallistua ja käyttää poliittista valtaa sitä harjoittavan elimen jäsenenä tai sellaisen elimen valitsijana. Sosiaaliseen osatekijään kuuluu ”oikeus kohtuulliseen taloudelliseen hyvinvointiin ja turvallisuuteen (ja) oikeus sosiaaliseen perintöön ja elämään yhteiskunnan valitsevien normien mukaista ihmisarvoista elämää” (mt.).

Huomattakoon, että kun Marshall määrittelee nämä kolme elementtiä oikeuksina, se antaa niille julkisen hyödykkeen piirteen – ne ovat hyödykkeitä, joita kaikille yhteiskunnan jäsenille tulee antaa yhdenvertaisesti. Julkisen hyödykkeen käsite juontuu puolestaan tietystä yksilökäsityksestä, jonka mukaan yksilö on moraalisten ja poliittisten järjestysten keskiössä. Tämä yksilökäsitys, joka 1800-luvun ranskalaista sosiologia Emile Durkheimia lainatakseni oli ’pyhä ja rikkomaton’, on moderneissa länsimaissa toiminut yleistetyin vaihdon periaatteena, joka rakenteistaa resurssien vaihtoa yhteiskunnassa (tehden siitä ikään kuin puhtaan markkinatalouden ”vapaata” virtausta) ja joka luo ja tuottaa juuri tätä julkista hyödykettä. (vrt. Durkheim 1968 ja 1973). Tähän siis perustuu väitteeni siitä, että 1800- ja 1900-lukujen kansalaisyhteiskunta on vain muodollinen institutionalisoitu 1700-luvun ideaalin ilmenemismuoto.

Käsitys yleistetystä vaihdosta on keskeinen väitteelleni. Yleistetty vaihto tulee erottaa ”erityisestä” tai markkinavaihdosta sen suhteen, että toisin kuin viimeksi mainittu, se tuottaa ”solidaarisuuden ehtoja”, sosiaalisen vuorovaikutuksen ”esisopimuksellisen” elementtejä, joihin sisältyy sitoumus osallistua sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja ylläpitää näitä sitoumuksia. Toisin sanoen jos yleistetty vaihto hoidetaan menestyksellisesti, se helpottaa solidaarisuuden perusehtojen vakiintumista yhteiskunnassa. Tämän ymmärsi ilmeisesti ensimmäisenä Marcell Mauss kuuluisassa tutkimuksessaan *The Gift* (Lahja). Sen jälkeen ajatusta on kehitelty antropologian eri traditioissa ”yleisen” ja ”erityisen” vaihdon, tai ”yleistetyn” ja ”tasapainotetun” vastavuoroisuuden, välisinä eroina. Niissä asettuu vastakkain suora, välitön ja todella tasapainotettu, vastavuoroinen vaihto (olivatpa kyseessä symboliset tai aineelliset hyödykkeet) sekä vastavuoroisuus, joka ei vaadi välitöntä takaisinmaksua tai hyödykkeiden vaihtoa. Jälkimmäisessä tapauksessa vastaanottajalle annetaan symbolista luottoa ja hän hyötyy vuorovaikutuksen toisen osapuolen ’luottamuksesta’ siihen, että hän tulee myöhemmin saamaan vastikkeen vaihdolle. Näin ollen kaikki vaihto saa tavallaan symbolisen lahjan luonteen, jollei vastiketta odoteta välittömästi.

Erinomainen esimerkki tämänkaltaisesta määrittelemättömästä vastavuoroisuudesta tai yleistetystä vaihdosta on juutalainen käsky haudata ne joilla ei ole omaisia. Juutalaisessa laissa tämä edustaa *chesed*-ajatustapaa (joka merkitsee kunnioitusta tai armollisuutta – käsite ei käänny hyvin armo-sanan kristillisten konnotaatioiden vuoksi). Yhtäältä on selvää, että tähän oikeamieliseen tekkoon osallistuva ei voi odottaa vastiketta kuolleelta (tai omaisilta, joiden olemassaolo olisi mitätöinyt koko teon tarpeen). Se on siten lähes täydellinen lahja. Toisaalta tämän teon suorittaminen siirtyy takeena luottamuksen ”varastoon” tai ”pääomaan”, yhteisön hyvätahdon ja vastavuoroisuuden merkkinä (joten mikäli teon suorittaja joutuu saman tilanteeseen, hän voi olettaa saavansa saman kohtelun). Samankaltaisten hurskaiden tekojen (kuten orvon näittämisen, sairaiden luona vierailun, vieraanvaraisuuden) joukossa kuolleiden hautaaminen käsitetään tärkeämmäksi armoteoksi juuri siksi, että suora tai välitön vastavuoroisuus on mahdotonta.

Lisäksi kuten Putnam (1993), Fukuyama (1995), Arrow (1974) ja muut ovat kukin omalla tavallaan osoittaneet, nimenomaan symbolinen luotonanto tekee sosiaalisen tai taloudellisen elämän mahdolliseksi. Symbolinen luotto, joka perustuu joukolle kehittyviä odotuksia, takaa yhteistyön pohjan myös itseohjautuville ”vangin ongelma” -peleille.

Symbolisen luoton ehdot, joille luottamus perustuu, mahdollistavat siis talouselämän, mutta ne myös strukturoivat sosiaalista elämää hyvin erityisin tavoin. S. N. Eisenstadtin (1995, 212-213) mukaan tämä tapahtuu asettamalla ”rajoituksia resurssien vapaalle vaihdolle sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja strukturoimalla resurssien virtaa ja sosiaalisia suhteita tavoilla, jotka poikkeavat ’vapaasta’ (markkina- tai vallan)vaihdosta”. Englantilaisen siviilioikeuden käsittein tämä tarkoittaa ”rajoitusten” asettamista sopimuksille, jotka ovat Yleisen Järjestyksen periaatteiden oikeuttamia (ks. Atiya 1979).

Nämä rajoitukset esiintyvät yleensä a) julkisen hyödykkeen vakiintumisena siten, että ryhmän yksittäisellä jäsenellä ei ole siihen yksinoikeutta tai b) yksityisen omaisuuden julkisena jakamisena niin, että kollektiivisen uudelleenjaon mekanismit palkitsevat ryhmiä ja kohdentavat resurssit jonkin muun kuin puhtaan markkinavaihdon kriteerien mukaisesti (verot, sosiaaliavustukset, minimipalkkasopimukset tai kirkollisvero Saksassa ovat viimeisimpiä esimerkkejä tästä).

Mitä siis yritän sanoa? Sitä vain, että kaikilla yhteiskunnilla on tämänkaltaisia julkisia hyödykkeitä ja avustusjärjestelmiä. Ne kaikki ovat määrittäneet suhteita ja vaihtomuotoja, jotka toimivat ”puhtaiden” markkinasuhteiden ulkopuolella. Nämä suhteet ja yleistetyn vaihdon muodot poikkeavat toisistaan suuresti eteläisen Tyynenmeren *Kula*-vaihtojärjestelmästä, muinaisen Israelin kuninkuusinstituutioissa, keskiajan katolisessa Euroopassa (jonka koronkiskonnan kieltävät määräykset ovat toinen hyvä esimerkki ei-markki-

noihin perustuvista suhteista) ja kehittyneissä kapitalistisissa yhteiskunnissa. Julkisten hyödykkeiden olemassaolo ja yleistetyn vaihdon periaatteet, joihin ne nojautuvat, tuottavat symbolista luottoa, jonka niin helposti liitämme yhdistyselämän ja yhteiskunnallisen- ja kansalaisten välisen vaihdon muotoihin. Kun Francis Fukuyama (1995, 155-156) sanoo, että ”luottamus syntyy kun yhteisö jakaa joukon moraalisia arvoja siten, että se synnyttää odotuksia säännönmukaisesta ja vilpittömästä käytöksestä” hän tarkoittaa nimenomaan tätä ilmiötä. Juuri ”moraaliset arvot” sekä *luovat* yhteisön että samalla ilmaisevat kollektiivisen elämän yhteisöllisiä ja yhteisiä puolia, tuottavat yleistetyn vaihdon periaatteet jotka rajoittavat puhtaan vaihdon toimintaa. Ne myös siten tuottavat *luottavaisuuden*, johon kaiken toistuvan sosiaalisen toiminnan on nojattava.

Luottamus verrattuna luottavaisuuteen on kuitenkin aivan jotain muuta, mikä usein unohtuu ekonomistien keskustellessa ja yhteiskuntapolitiikkojen väitellessä näistä kysymyksistä. Sillä jos luottavaisuus on symbolisen luoton järjestelmä, joka strukturoi resurssien virtaa ja on kaikkien elinkelpoisten yhteiskuntien välttämätön aspekti (monet epäilemättä muistavat Talleyrandin kuuluisan sanonnan ”pistimillä voi tehdä kaikkea muuta paitsi käyttää istuimena”), luottamus esiintyy väitteeni mukaan vain hyvin erityisessä järjestelmässä – sellaisessa, joka ottaa huomioon yksilön ja arvostaa häntä sosiaalisten ja moraalisten järjestysten lähteenä.

Tässä kohdin meidän pitää palauttaa mieleen T. H. Marshallin luettelemat kansalaisuuden periaatteet ja se, että ne kaikki perustuvat tietäntyyppisten julkisten hyödykkeiden vakiinnuttamiseen, jotka pohjautuvat yksilönoikeuksiin. Kaikki ne koskevat yksilön suojaamista ja yksilöllisen toimijuuden takaamista. Tässä mielessä luottavaisuuden perusta, juuri sen sosiaalisen pääoman lähtökohta, jonka perusteella symbolista luottoa annetaan moderneissa liberaaleissa yhteiskunnissa, on juuri yksilön oikeuksissa. Tämä ei päde kaikkiin yhteiskuntiin. Jos tarkastellaan kiertävää luottoyhdistystä tai sukulaisuuteen ja sukuyhteisyyteen perustuvaa vaihtoa, joka on tunnusomaista Afrikan tai monen Itä-Euroopan osan epäviralliselle taloudelle, symbolista luottoa ei anneta niinkään yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien kuin kollektiivisten identiteettien ja sukupolvien välisen vaihdon perusteella. (Esimerkiksi kun vaimoni ja minä asuimme Unkarissa kahden vuoden ajan, saimme nauttia hänen äitinsä anteliaisuudesta. Hän itse pakeni Budapestista Ranskaan vuonna 1933, mutta jatkoi Unkariin jääneen perheensä auttamista vuosien ajan sodan jälkeen. Hänen vuoden 1946 tekoihinsa kohdistunut velka maksettiin takaisin 45 vuotta myöhemmin).

Älkäämme silti takertuko tähän sivuseikkaan liian pitkäksi aikaa. Haluan sen sijaan kiinnittää huomiota siihen, että luottavaisuuden ja luottamuksen välillä on merkittävä ero, joka meidän on hyväksyttävä, jos yritämme ymmär-

tää sitä ainutlaatuista ja ristiriitaista asemaa, joka luottamuksella on nyky yhteiskunnassa. Luottavaisuus tarkoittaa sitä, että tiedämme mitä odottaa vuorovaikutus- (ja/tai vaihto-)tilanteessa, kun taas luottamusta tarvitaan silloin, kun ei tiedetä mitä odottaa. Luottavaisuus ja sen edellyttämä tieto voivat perustua monelle seikalle. Luottavaisuus voi perustua kyvyille langettaa rangaistuksia ja sille tiedolle, että myös vuorovaikutuksen toinen osapuoli tietää tulevansa rangaistuksi, mikäli sopimuksen ehdot eivät täyty. Luottavaisuus voi myös perustua sille, mitä Anthony Giddens (1990) on kutsunut ”asiantuntijatiedoksi”. Cornellista saatu tutkintotodistus lääkärin seinällä takaa hänen lääketieteellisen osaamisensa. Se voi myös perustua tuttuuteen, jota itse kutsun ”pallopeli-ilmioiksi”. Koska John pelasi lapsena kanssani palloa kotikadullani New Yorkissa, hän jakaa kanssani tietyt käyttäytymissäännöt, moraaliset arvot, tietyt olemisen ja toimimisen tavat, jotka taas saavat minut luottamaan häneen. Olemme toistemme kaltaisia ja siten voin ennustaa hänen toimintansa. Tieto siitä mitä tulee tapahtumaan, luottavaisuus ja ennustaminen eivät perustu tässä tilanteessa rangaistuksille vaan samuudelle ja tuttuudelle. Todellisuudessa kyseessä oleva henkilö ei välttämättä ole lainkaan ’kaltaisemme’, mutta teemme usein johtopäätöksiä (oikeita tai vääriä) pukeutumisen, puhutavan, koulun, alueen, uskonnon ja muiden asioiden perusteella, joiden varassa voimme rakentaa samuudesta kertomuksen tai narratiivin, joka tekee meidät luottavaisiksi (se, että usein petämme itseämme tässä suhteessa, on jo aivan toinen asia, mutta toisaalta sama pätee myös Cornellista saatuun tutkintotodistukseen).

Vaihdon muodosta riippuen käytämme jotain näistä luottavaisuuden luomisen tavoista. Usein käytämme kaikkia kolmea yhtä aikaa. Fukuyaman ja muiden käsittelemä yhteisten moraalisten arvojen muodostama jaettujen odotusten yhteisö ei ole lopulta muuta kuin yksi tuttuuden muoto. Tuttuudella – vaikka se olisi vain kertomus tuttuudesta – en tarkoita tietämystä paikkojen nimistä tai yhteisistä makunautinnoista, vaan arvojen ja moraalikoodien tuntemista. Kyse on samankaltaisesta käsityksestä julkisesta elämästä, yhteisestä tavasta arvioida moraalisia tekoja, mikä ilmenee ennen kaikkea laeissa, jotka määrittävät yhteiskunnan julkisia hyödykkeitä. Nämä seikat luovat luottavaisuuden ja sosiaalisen pääoman perustan, jolle talous- ja yhteiskuntaelämä perustuu.

Luottamus taas merkitsee jotain aivan muuta. Luottamusta tarvitaan silloin, kun ei voi olla luottavainen, kun käyttäytymistä ja seurauksia ei voi ennustaa. Luottamusta tarvitaan, kun ollaan vuorovaikutuksessa tuntemattomien kanssa. Luottamusta tarvitaan, kun toisesta ei voi saada tietoa. Toinen on tuntematon, kun käyttäytymistä ei osata lukea tai ennustaa joko siksi a) ettei ole olemassa järjestelmää, jonka rajoissa rangaistuksia voi langettaa, tai siksi b) että samankaltaisuuden ideaa tai ehtoja, joiden pohjalta käytöstä

voisi ennustaa, ei ole.

Tätä väitettä voi kiintoisesti valottaa tarkastelemalla antropologi Keith Hartin (1988) tutkimusta *frafoista* Ghanassa. Eri heimoista muodostuva siirtolaisten ryhmä oli jäänyt kahden erilaisen järjestelmän väliin, kuten Hart erinomaisesti selittää. Perinteinen sosiaalinen organisaatio perustui sukulaisuussuhteisiin, moderni markkinoihin ja sopimusten tekoon. Joutuessaan ”aloittamaan taloussuhteiden rakentamisen maailmassa, jossa ei ollut täsmällistä valtiollista sääntelyä, eikä heidän oman yhteiskuntansa poliittista rakennetta”, *frafat* pakotettiin kirjaimellisesti etsimään sosiaalisten suhteidensa rakentamiselle kolmannen mallin, jota Hart kutsuu luottamukseksi (mt., 178). Luottamus sijaitsee Hartin mukaan ”ei-kenenkään maalla statuksen ja sopimuksen välillä” (mt., 188). Luottamus oli ”viimeinen mahdollisuus”, kun luottavaisuus ei ollut mahdollista pitkäaikaisten (mutta rapautuneiden) sukulaisuussuhteiden eikä syntymässä olevien (mutta ei vielä institutionalisoitujen) sopimuksellisten siteiden perustalta. Luottamus nousi esiin järjestelmän rajoituksista ainoana keinona ylläpitää talouden vaihtosuhteita.

Käsitys tiedon ja ennustettavuuden rajoista on keskeinen kaikille käsityksille luottamuksesta ja sen nykyluonteelle ihmisten välisten suhteiden muotona. Tiedon rajat ja kykymme ennustaa toisten käyttäytymistä ovat erityisen moderni ilmiö. Sukulaisuussuhteille perustuvissa traditionaalisissa yhteiskunnissa ennustettavuus oli suuri. Tästä johtuen luottavaisuus pohjautui tuttuuden ja sanktioiden yhdistelmälle. Väitän, että traditionaalisten yhteiskuntien (tai rohkenisin väittää että jopa nyky-Japanin) käsittäminen yhteiskuntina, jotka perustuvat luottamukselle, on väärinymmärrystä. Ne ovat pikemminkin yhteiskuntia, joissa luottavaisuus pohjautuu vastavuoroisesti ylläpidetyille sukulaisuusvelvoitteille. Ennustettavuus niissä on suuri, mutta vaihtelu vähäistä. Velvollisuuksien ja vastavuoroisuuden järjestelmä on selkeä ja näkyvä, sekä siten luottavaisuus toisen käytökseen on erityisen suuri. Tämän luonnollinen seuraus on se, että kaikki mikä jää järjestelmän ulkopuolelle on täysin tuntematonta ja siten vaarallista. Rajat ovat selvät ja suhteellisen hyvin merkityt. Tilanteet, jotka eivät sovi ainoastaan askriptiivisiin, alkukantaisiin käsitteihin ”ajattelemaan” kykenevään luokitukseen – kuten esimerkiksi yksilöiden väliset ystävyys-suhteet –, käännetään välittömästi käsitteiksi, jotka systeemi kykenee sulauttamaan itseensä. Tähän perustuu esimerkiksi veriveljeys, jossa ystävyys muunnetaan siis symbolisesti primordiaaliksi siteeksi (Eisenstadt 1956, 90-95).

Moderniteetti tai urbaniteetti on tämän vastakohta. Se on elämää tuntemattomien joukossa – ihmisten kanssa, joita et tunne ja jotka eivät tunne sinua. Ne, joita et tunne, eivät ole tässä joukossa kuitenkaan välttämättä vaarallisia. Vuorovaikutus on tietysti riskialtista ja kuten Niklas Luhmann (1979) huomautti, luottamus kattaa riskin, ei vaaraa. Vaikka emme voikaan laskea

tuttuuden varaan (vaikka jatkuvasti yritämmekin tehdä niin), vaikka olemmekin pääsemättömissä paljon epävakaammasta kognitiivisesta ”systeemistä” kuin sukulaisuudesta, sukellamme kuitenkin lukemattomiin vuorovaikutustapahtumiin muiden kanssa jonkin luottamuksenkaltaisen perusteella.

Juuri luottamus kietoo meidät joukkoon paradokseja. Moderneissa liberaaleissa yhteiskunnissa jaetut moraaliset arvostukset (luottavaisuudesta) koskevat yksilönoikeuksia ja vapauksia. Ne on suunniteltu ylläpitämään itsestään tietoisien yksilön toimijuutta, jonka toimintaa ei tosiasiassa voi tietää tai ennustaa. Ne ylläpitävät autonomisten ja tuntemattomien yksilöiden yhteiskuntaa; niiden tuntemattomien, joiden kanssa olemme päivittäin tekemisissä urbaanissa elinympäristössämme, mutta joita emme tunne ja jotka eivät tunne meitä; niiden, jotka Bernard Mandevillen (1924, 327) sanoi ”pitävät itseään kaiken keskuksena, eivät rakasta eivätkä vihaa muutoin kuin itsensä vuoksi... jotka ovat oma pieni maailma itsessään”. 300 vuotta sitten Mandevilleä arvosteltiin siitä, ettei hän paheksunut tätä kehitystä. Me palvomme sitä.

Asian ydin ei ole kuitenkaan preskriptiivisyydessä vaan deskriptiivisyydessä. Elämme maailmassa, jossa luottavaisuus (tai sosiaalinen pääoma) välittää sellaisten yksilöiden välillä, joiden välillä pitäisi vallita pikemminkin luottamus kuin luottavaisuus. Mitä lopulta onkaan varhaisen modernin poliittisen teorian edustajien Puffendorfin, Grotiuksen ja myöhemmin John Locken, David Humen ja Immanuel Kantin ajattelussa ilmenevä huoli ”lupauksesta”? Mitä muuta lupaus on kuin tahdon ele, joka kutsuu luottamaan tuntemattomiin, sellaisiin joiden kanssa ei ole avioliitto- tai sukulaisuussiteitä, tai edes yhteistä uskoa. Se on, kuten niin monet vakuuttavat, ”puheakti, jolla muutetaan moraalista tilannetta” hankkimalla uusia velvoitteita (Baier 1985, 174). Näiden velvoitteiden aiheuttamat sosiaaliset siteet ja velvoitteisiin sitoutumisen moraalinen voima toimivat uuden poliittisen yhteisön mallin muovaajana, joka perustuu yhteiselle uskolle lupauksen pitämisestä. Eli siis luottamukselle.

Tämä on siis luottamukseen liittyvä ensimmäinen paradoksi modernissa elämässä. Luottamuksen ehdot, siten myös tiedon ja ennustettavuuden ehdot perustuvat luottamukseen eli siihen, mistä ei voi tietää tai mitä ei voi ennustaa, mistä on seurauksena kovin hauras ja horjuva kokonaisuus.

Toista paradoksia yhteiskuntatieteilijät kutsuvat institutionalisoitumisparadoksiksi. Toisin sanoen mitä enemmän institutionalisoidaan, sitä enemmän yleistetyn vaihdon ehtoja eli yksilön oikeuksia formalisoidaan laeilla, sitä enemmän yksilö erotetaan solidaarisuuden ja yhteisön yhteisöllisistä viitteistä, jotka ylipäättään mahdollistavat luottavaisuuden. Tämä juuri onkin tupakointitarinan opetus. Kyvyttömyys neuvotella tupakoinnista ja tupakoimattomuudesta molempia osapuolia tyydyttävästi tai kyvyttömyys oman mielihyvän tai mukavuuden lykkäämiseen toisen huomioonottamiseksi on johtanut sii-

hen, että tupakoimattomien asema on uudelleenesitetty ”oikeutena”, joka tuo mieleen yleistetyn vaihdon ehdot, yhteiskunnan moraalisen tuen. Mikä taas on paikallaan, paitsi että samalla kadotetaan symbolinen luotto, joka on sosiaalisen elämän tarpeellinen ”voiteluaine”, jos se ylipäätään aikoo olla sivilisoitunutta.

Sama opetus on (ainakin Yhdysvalloissa) saatu muuttuvasta oikeuskulttuurista. Esimerkkinä vaikkapa perhelaki, jossa Mary Glendonin (1989, 102) mukaan ”perhettä koskevat uudet oikeudelliset käsitykset... painottavat enemmän perheen jäsenten erillisiä persoonia kuin perheen yhdistävää puolta”. Oikeudellinen käsitys perheestä sosiaalisena ja moraalisenä instituutiona on tehnyt tilaa hillityille, vaateliaille ja itsetuntoisille yksilöille, joista perhe koostuu. Samaan tapaan uskonnon- ja sananvapauden oikeudelliset perusteet, joita Michael Sandel (1996) on äskettäin kehitellyt, on yhä selvemmin tehty yksilön valinnan ja tämän valinnan autonomisuuden ehdoilla, jotka perustuvat voluntaristiselle henkilökäsitykselle. Oikeudellisessa kulttuurissamme vahvistetaan ja määritellään yhä uudelleen voluntaristinen käsitys itsestä, joka on irrotettu muista kuin lakien määrittämisestä sosiaalisista vaatimuksista ja sitoumuksista.

Tämä dynamiikka on ironinen, jollei peräti traaginen, sillä mitä enemmän yksilön oikeuksille perustuvia yleistetyn vaihdon periaatteita yhteiskunnassa pannaan täytäntöön, sitä vähemmän jää tilaa luottavaisuudelle yhteiskunnan jäsenten välillä ja sitä enemmän joudutaan turvautumaan luottamukseen, joka ei kestä tällaista painolastia. Ennen kaikkea tätä on vahvistanut post-moderniksi katsottu tilanne eli työn ja perhe-elämän erottuminen toisistaan, yhteisen ’tunnerakenteen’ murtuminen, kaiken ohikiitävyyden, pirstaleisuuden sekä monimuotoisuuden ja polymorfisuuden hyväksyminen. Postmoderni jargon ’lokaalista determinismistä’, ’erityisistä tulkintayhteisöistä’, ’hypertodellisuuksista’ ja kokemuksen muuttuminen ’sarjoiksi puhtaita ja irrallisia nyt-hetkiä’ tarkoittaa jos jotakin niin juuri tuttuuden tunteen, jaetun pallon ja yhteisten moraalikehysten murtumista. Yksilöt pakotetaan turvaamaan vuorovaikutussuhteissaan yhä enemmän luottamukseen, siihen mitä ei voi tuntea tai pitää jonkun seurauksena (toisen tahto), ylläpitääkseen yhä moninaisempaa vuorovaikutusta. Useimmat epäilemättä tietävät omien kokemustensa perusteella, kuinka hauras ja horjuva luottamus voi olla. Ymmärtänette siis kuinka kestävä tämä tilanne todella on. Kun ”kuva, ulkomuoto, speaktaakkeli voidaan kokea intensiteetillä (ilolla tai kauhulla), joka tekee mahdolliseksi niiden käsittämisen puhtaina ja irrallisina nykyhetkinä” ja jossa ”tapahtumien välittömyydestä, speaktaakkelin (yhtä hyvin poliittisesta, tieteellisestä, sotilaallisesta kuin viihteellisestä) sensationalismista tulee sitä, mistä tietoisuus muovautuu”, luottavaisuus toistuvaan vuorovaikutukseen katoaa (Harvey 1989, 54).

Tietoisuus, joka muovautuu tapahtumien välittömyydestä ja joka hylkää historiallisen jatkuvuuden ajatuksen (muistatthän postmodernin metanarratiivien kieltämisen), on tietoisuutta, joka ei enää muouaudu tuttuuden mahdollistavan jaetun vastavuoroisuuden matriisiin tai moraalisten sitoumusten kautta. En voi enää lähteä siitä, että Fred pelasi palloa nuoruudessaan kotikadulla kanssani ja että vuorovaikutuksemme määrittäy ainoastaan tämän nimenomaisen hetken kautta. Tämä postmodernistien ohikiitävän tähdentäminen on tietenkin hölynpölyä, sillä se asettaa vuorovaikutukseni ystävän tai kollegan kanssa samankaltaiseen suhteeseen kuin seurusteluni naapurin koiran kanssa. Olennaista on kuitenkin, että jos en voi enää perustaa pallopelin vaikutuksille nykyhetkessä, minun on nojattava luottamukseen (täyttääkseni järjestelmässä olevat aukot), ja tämä juuri on ongelmallista.

Joku varmasti vastustaa tätä ajatusta. Olenhan juuri esittänyt luottavuudelle enemmän kuin yhden perustan, en vain tuttuutta, vaan myös kyvyn rankaista. Rohkenenkin väittää, että juuri tätä olemme todistamassa tänään: yhä useammat vuorovaikutuksen tavat perustuvat rangaistuksen uhkaan, ja vastavuoroisesti sitä vähemmän sivilisoitua, epämiellyttävämpää ja raaempaa elämästä tulee. Emme pysty ylläpitämään sosiaalista elämää pelkäämään luottamuksen perusteella (mikä on todellakin mahdotonta – jopa Augustinus ymmärsi tämän), mutta kuitenkin olemme yhä pakotettumia tekemään niin. Päädymme sekä yhä lisääntyvään rangaistusten käyttöön (tästä juuri on kyse haastekulttuurissa) ja tuttuuden uusien ehtojen uudelleen järjestämiseen tavoilla, jotka eivät perustu yksilön moraaliseen autonomiaan, vaan yhä enemmän kollektiivisiin ja alkukantaisiin identiteettimuotoihin, jotka ovat mielestäni sekä Yhdysvaltain monikulttuuristen kiistojen että monessa osassa Eurooppaa näkyvän oikeistopolitiikan suosion kasvun takana. 'Identiteettipolitiikka' on pelkkä vaatimus julkisen piirissä tapahtuvasta yhteisöllisestä tunnistamisesta, mikä taas pitää pilkkanaan juuri sitä yksilöllisyyttä, jolle liberalistinen yhteiskuntajärjestys perustuu.

Väitän, että sukupuoli ja sukupuolisen suuntautumisen politiikat, koko monikulttuurisuuden aihepiiri ja voimakkaat tunteet, joita se herättää sekä kannattajissaan että konservatiivisemmissä vastustajissaan, enteilevät yksilöllisiä identiteettejä (jotka olemme tottuneet yhdistämään modernin etene-miseen) korvaavien ryhmäidentiteettien uudelleentuloa. Etnisyys, rotu, sukupuoli, seksuaalinen suuntautuminen, 'new age' jne. eivät ilmennä vain erillisiä intressejä siten kuin julkisella areenalla toimivat korporatiiviset ryhmät. Ne eivät myöskään ole vain "elämäntyytlejä". Ne ovat pikemminkin elämäntyytlejä, jotka edustavat vastakkaista identiteettimallia kuin ne klassiset yksilökäsitykset, jotka yhdistämme porvarillisiin poliittisiin muotoihin ja jotka olivat keskeisiä sen mallin mukaiselle yhteiskuntajärjestykselle. Ne ovat pikemminkin yrityksiä lämmittää uudelleen tuttuuden siteitä yhteis-

kuntarakenteessa, jossa pohja tämänkaltaiselle tuttuudelle on lähestulkoon täysin rapautunut. Kun tuttuuteen perustaminen on yhä vaikeampaa, joudumme nojautumaan yhä enemmän yksin luottamukseen, joka on liian hauras ilmiö, liian ohikiitävä ja horjuva perusta rakentaa kestäviä vuorovaikutuksen rakenteita. Sen sijaan solidaarisuuden perustaksi on palaamassa kollektiivinen ja alkukantainen tuttuus. Aivan kuin luottamus, joka perustuu yksilölliseen toimijuuteen ja tähän toimijuuteen oleellisesti kuuluviin neuvotteluihin, olisi liian vaativaa ajan mittaan ylläpidettäväksi (erityisesti ottaen huomioon työnjaon lisääntyneen monimutkaisuuden, joka pitkälle määrittää nykyelämää länsimaissa). Se korvataan selvästi esimoderneilla solidaarisuuden ja minuuden muodoilla, jotka eivät suuntaudu itsen toimijuuteen tai tarkoitushakuihin minuuteen, vaan kohti ryhmäidentiteettejä, joista monet määritetään mahdollisimman esi-modernein käsittein (siis sukupuolen, rodun tai etnisen alkuperän askriptiivisilla tai primordiaaleilla käsitteillä). Se, että tämänkaltaisen kehityksen luonnehtii yhä enemmän sosiaalista ja poliittista elämää myös Yhdysvalloissa, Ranskassa ja Saksassa eikä ainoastaan Moldovassa, Romaniassa tai Taskentissa, on osoitus siitä, kuinka vaikeaksi vuoden 1789 periaatteiden mukaisen modernisuuden ylläpito on muodostunut. Koska aloitin kysymyksellä kansalaisuuden muuttuvista ehdoista nykymaailmassa, voi olla järkevää myös päättää siihen ja samalla ilmoitukseen: ylläpitääksemme luottamusta meidän tulee todennäköisesti myös ylläpitää uskoa. Mutta se on toinen tarina.

Kirjallisuus

- Arrow, Kenneth (1974) *The Limits of Organization*. New York: Norton.
- Atiyah, P.S. (1979) *The Rise and Fall of the Freedom of Contract*. Oxford: Oxford University Press.
- Baier, Annette (1985) *Postures of the Mind: Essays on Mind and Morals*. Minneapolis: Minneapolis University Press.
- Durkheim, Emile (1968) *Sociology and Philosophy*. New York: Free Press.
- Durkheim, Emile (1973) *Emile Durkheim on Morality and Society*. Chicago: Chicago University Press.
- Eisenstadt, S.N. (1956) Ritualized Personal Relations. *Man* 56, 90-95.
- Eisenstadt, S.N. (1995) *Power, Trust and Meaning*. Chicago: Chicago University Press.
- Elias, Norbert (1982) *The Civilizing Process*, vol. 1. New York: Pantheon Books.
- Ferguson, Adam (1782) *An Essay on the History of the Civil Society*. 5th edition. London.

- Fukuyama, Francis (1995) *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Gambetta, Diego (toim.) (1988) *Trust: Making and Breaking of Cooperative Relations*. Oxford: Blackwell.
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Glendon, Mary Ann (1989) *The Transformation of Family Law: State, Law and Family in the United States and Western Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hart, Keith (1988) Kinship, Contract and Trust: The Economic Organization of Migrants in an African City Slum. Teoksessa Gambetta, Diego (toim.) (1988) *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (1989) *The Condition of Postmodernity*. Cambridge: Blackwell.
- Marshall, T.H. (1973) *Class, citizenship and Social Development*. Westport: Greenwood Press.
- Luhmann, Niklas (1979) *Trust and Power*. New York: Wiley and Sons.
- De Mandeville, Bernard (1924): *Fable of the Bees: Or Private Vices, Public Benefits*. Oxford: Clarendon Press.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sandel, Michael (1996) *Democracy's Discontent: America in Search of A Public Philosophy*. Cambridge: Belknap Press.

Jussi Kotkavirta

LUOTTAMUS INSTITUUTIOIHIN JA YKSILÖLLINEN HYVINVOINTI

Kantin mukaan ihminen on ”epäseurallisesti seurallinen” olento. Tarvitsemme toisiamme voidaksemme toteuttaa itseämme ja tyydyttääksemme erilaisia tarpeitamme, mutta samalla meidän on vaikea kestää toisiamme. Elämme kahdensuuntaisten voimien kentässä: yhdet vievät meitä lähemmäs toisia ihmisiä, toiset työntävät meitä pois. Kantin mukaan juuri tämä ristiriitaisuus saa meidät tavoittelemaan ja tekemään yhä uusia asioita. Se on keskeinen antropologinen piirre, joka selittää miksi ihmisen historia on niin täysin erilainen kuin muiden elävien olentojen lajihistoria.

Luottamus on yksi niistä asioista, jota tarvitsemme voidaksemme lähestyä toisimme, elää ja toimia yhdessä. Epäluottamus taas yksi niistä asioista, joka loitontaa meistä toisistamme. Olemme epäseurallisesti seurallisia eli luottamus ja epäluottamus kuuluvat tavallisesti yhteen. Koska yksilöiden väliset suhteet ovat loputtoman monimuotoisia, on myös luultavaa, että luottamus ja epäluottamus voivat saada mitä erilaisimpia muotoja sekä sävyjä. Voimme luottaa tai olla luottamatta toisiimme ja myös itseemme monin eri tavoin. Aina suhteisiimme ei liity selkeästi sen enempää luottamusta kuin epäluottamustakaan.

Koetan seuraavassa sanoa jotakin luottamuksesta kytkemällä toisiinsa kaksi asiaa, joita liian usein tarkastellaan toisistaan erillään – niin ainakin haluan väittää. Puhe on yhtäältä sosiaalisista instituutioista ja toisaalta yksilöllisestä hyvinvoinnista. Pohdin sitä, missä mielessä yksilöllisen identiteettimme ja hyvinvointimme yksi tärkeä ehto on, että voimme tuntea luottamusta paitsi toisia ihmisiä, myös niitä sosiaalisia instituutioita kohtaan, joiden piirissä elämme ja toimimme. Tarkasteluni on ensisijaisesti käsitteellistä eikä sisällä taka-ajatuksia siitä, miten yhteiskunta on muuttunut luottamuksen eri muotojen näkökulmasta (vrt. Seligman tässä kirjassa). Tarkasteluni on sekä kuvailevaa että normatiivista: pohdin sekä identiteetin ja sosiaalisten instituutioiden olemistapoja että yksilöllisen hyvinvoinnin institutionaalisia ehtoja.

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta on ilmeisen tärkeää, että ihmiset luottavat keskeisiin instituutioihin ja niiden toimintakykyyn. Luottamus on, kuten Niklas Luhmann on todennut, täysin välttämätön ja ainutlaatuisen tehokas tapa hallita nykyaikaisen yhteiskunnan kompleksisuutta ja monenlaisia riskejä (Luhmann 1988). Ihmisten arkielämä on kohtuuttoman epävarmaa ja rasittavaa, jos he eivät voi luottaa sosiaalisten instituutioiden ja niiden edustajien kykyyn tai haluun hoitaa tehtäviään. Tämän päivän Venäjä esimerkiksi sisältää tästä yllin kyllin aineistoa. Yhteiskunta on vakaa ja muodostaa puitteet yksilöiden itsetoteutukselle sekä hedelmälliselle yhteistyölle silloin kun ihmiset tuntevat luottamusta keskeisten instituutioiden reiluuteen sekä niiden kykyyn ratkoa ongelmia. Jos luottamuspula jostakin syystä vallitsee, myös moni muu hyvinvoinnin ehto joutuu uhanalaiseksi. Yksi tällainen on suvaitsevaisuus erilaisuutta ja muukalaisuutta kohtaan. Epäluottamukseen ja epävarmuuteen haetaan usein yksinkertaista ratkaisua nimeämällä syntipukki (ks. esim. Webb 1997).

Toisaalta luottamus on hyvin olennainen asia yksilöllisen identiteetin ja hyvinvoinnin kannalta. Identiteetillä voidaan tässä tarkoittaa itse kunkin henkilökohtaista tapaa kokea, tuntea, tiedostaa, toimia, oppia. Ylläpidämme ja rakennamme identiteettiämme erilaisissa suhteissa asioihin ja toisiin ihmisiin sekä omaan itsemme (persoonallisen identiteetin käsitteestä ks. esim. Rorty 1976; Quante 1999). Tässä on puhe identiteetistä ensisijaisesti käytännöllisessä merkityksessä, jolloin voitaisiin puhua persoonasta tai myös luonteesta ja sen piirteistä. Paul Ricoeur on kiinnostavassa teoriassaan ”itseydestä toisena” tarkastellut luonnetta sellaisena hitaasti muuttuvana henkilökohtaisten piirteiden kokonaisuutena, jota ylläpitämällä ja tulkitsemassa olemme yksilöinä olemassa ajankohdasta toiseen (Ricoeur 1992, 119-123; ks. myös Kotkavirta 2000). On ilmeistä, että kehittyäkseen ja voidakseen hyvin identiteettimme tarvitsee turvallisuuden ja luottamuksen kokemuksia. Ilman jonkinlaista perusluottamusta emme rohkene liittyä muiden joukkoon, vaan jäämme ”epäseurallisiksi”. Se, kuinka paljon ja minkälaista luottamusta ja turvaa henkilökohtainen hyvinvointi edellyttää, vaihtelee paljon yksilöstä toiseen. Joka tapauksessa luottamus ja usko itseen liittyy läheisesti kykyyn luottaa toisiin ja toimia itsenä toisten kanssa.

Mutta miten yksilöllinen identiteetti, luottamus ja sosiaaliset instituutiot liittyvät toisiinsa? Miten instituutioiden olemassaolon ja toimivuuden edellyttämä luottamus liittyy siihen luottamukseen ja itseluottamukseen, jonka kannattelemme voimme yksilöinä hyvin? Minkälainen yksilöllistä identiteettiä muodostava ja ylläpitävä merkitys instituutioilla sekä niihin kohdistuvalla luottamuksella on? Missä mielessä instituutiot saattavat olla myös vahingollisia yksilöllisen identiteetin näkökulmasta? Voidaanko instituutioita arvioida siltä kannalta, miten ne tukevat tai ovat tukematta yksilöllisiä identiteettejä?

Näistä kysymyksistä koetan sanoa jotakin seuraavassa.

Tarkastelen ensin luottamuksen käsitettä ja teen joitakin käsitteellisiä erotteluja. Toiseksi tarkastelen lähemmin eräitä luottamuksen yksilöllisiä sekä institutionaalisia ulottuvuuksia. Kolmanneksi tarkastelen lyhyesti John Searlen teoriaa siitä, miten instituutiot ovat, ja koetan osoittaa, miten teoriaa voitaisiin laajentaa sellaiseen suuntaan, että luottamus voitaisiin liittää niiden yksilöllisten asenteiden, uskomusten ja tunteiden joukkoon, joiden ansiosta instituutiot ovat olemassa ja toimivat. Kirjoitukseni viimeisessä osassa vedän tarkastelujani yhteen ja kytken niitä joihinkin etiikkaa ja hyvinvointia koskeviin nykykeskusteluihin.

Monimerkityksinen luottamus

Luottamus näyttää olevan niin monimerkityksinen käsite, ettei sen erilaisia ja usein vain löyhästi toisiinsa liittyviä käyttötapoja voi luonnehtia läheskään tyhjentävästi. Luottamusta voidaan tuntea ja osoittaa monilla eri tavoilla ja hyvin erilaisia asioita sekä erilaisissa positioissa olevia ihmisiä kohtaan. Yhden varsin onnistuneen luonnehdinnan mukaan luottamuksella voidaan tarkoittaa optimistista asennetta sitä kohtaan, että toinen on hyväntahtoinen ja myös kykenee vaikuttamaan vuorovaikutukseen myönteiselle tavalla, sekä tähän liittyvää odotusta, että toinen kokee hänelle osoitetun luottamuksen myönteisesti. Luottamus on tämän mukaan kaikkiaan tunnepitoinen tapa nähdä toinen – toinen henkilö – luottamuksen arvoisena. Kun luotamme toiseen, avaudumme hänelle ja päästämme hänet lähelle niitä asioita, jotka ovat meille tärkeitä (ks. Jones 1996). Tässä mielessä luottamus on meitä lähentävä, seurallinen voima.

Luottamuksen käsitettä ja luottamusta todellisena ilmiönä on tutkittu monilla tieteenaloilla. Filosofit ovat kirjoittaneet luottamuksesta paljon viime aikoina, taloustieteilijöiden, lainoppineiden samoin kuin markkinoinnin ammattilaisten ohella. Myös sosiologit ovat löytäneet uudelleen luottamuksen. Psykologit ja psykoterapeutit ovat perinteisesti pohtineet luottamusta ja sen rooleja identiteetin muodostumisessa sekä hyödyntäneet sitä terapioidissa.

Luottamusta on kuvattu ja määritelty eri tieteenaloilla hämmäntävän eri tavoin. Psykologiassa luottamus on yksilön persoonallisuus- tai luonteenpiirre, jossa usein erotetaan kognitiivinen, emotionaalinen ja suoraan käytäytymiseen liittyvä ulottuvuutensa. Mitään yksimielisyyttä sen määrittelemisestä ei näytä kuitenkaan vallitsevan.¹

Taloustieteiden piirissä luottamukseen on alettu kiinnittää enemmän huomiota, kun on oivallettu sen taloudellisia aktiviteetteja vakauttava ja yksinkertaistava merkitys. Perinteistä asennetta taloudessa voi ehkä kuvata italia-

laisella sanonnalla ”on hyvä luottaa, mutta parempi on olla luottamatta”. Tätäkin ostamiseen ja myymiseen tavalla tai toisella liittyvää luottamusta on luonnehdittu hyvin eri tavoin.² Myös taloustieteilijät ovat lisääntyvästi alkaneet puhua luottamuksesta siihen perustuvasta ”sosiaalisesta pääomasta”. Francis Fukuyaman teos *Trust* on myynyt nimenomaan talouspiireissä. Markkinoinnin tutkimuksessa luottamusta on niin ikään määritelty varsin eri tavoin; kaikkiaan siitä on pidetty yhtenä kaikkein keskeisimmistä asiakassuhteisiin myönteisesti vaikuttavista asioista.³ Ilman osapuolten keskinäistä luottamusta myöskään sopimuksista on vaikea tehdä kestäviä ja hyvin toimivia, koskevat ne sitten työehtoja, tavaran toimittamista tai mitä hyvänsä. Tähän liittyen luottamus on myös tärkeä sopimusoikeudellinen käsite (ks. Blomqvist 1995, 17-19; Horn 1998).

Filosofien luottamusta koskevat määritelmät ja tulkinnat eivät rajoitu johonkin tiettyyn elämän tai yhteiskunnan alueeseen ja ne poikkeavat toisistaan erityisesti radikaalisti. Yksi filosofien erimielisyys koskee sitä, onko luottamus ensisijaisesti kognitiivinen vai pikemminkin affektiivinen tai emotionaalinen ilmiö. Jos se on kumpaakin, niin miten nämä aspektit eri yhteyksissä painottuvat siinä? Minkälaisia perusteita tai todisteita luottamukseen voi liittyä? Onko luottamus perusteltavissa tai oikeutettavissa ja jos on niin millä tavoin? Missä mielessä luottamuksen voi pettää? Näistä ja vastaavista kysymyksistä on esitetty hyvin erilaisia näkemyksiä (ks. Gambetta 1988; Lagerspetz 1996; Hollis 1998).

Tiedollisemman näkemyksen mukaan luottamus liittyy odotuksiin tai uskomuksiin jonkun tai joidenkin luottamuksenarvoisuudesta. Tällöin ajatellaan, että luottamus kohdistuu jonkun henkilön, esimerkiksi työntekijän, tai myös instituution joihinkin ominaisuuksiin tai toimintatapoihin. Kysymys on lähinnä ennakoitavuudesta, siitä että asiat sujuvat totutulla, odotetulla, sovitulla tavalla. Seligman kutsuu tätä ”luottavaisuudeksi” (confidence) tai ”sosiaaliseksi pääomaksi” – erotuksena luottamuksesta, jota tarvitaan silloin kun toinen on tuntematon eikä hänen käyttäytymistään voi ennakoida (ks. Seligman tässä kirjassa). Erityisesti taloustieteessä luottamus on tapana ymmärtää tiedollisesti ja liittää se taloudellisten toimijoiden strategisten ratkaisujen ennakoitavuuteen. Myös suuri osa filosofien luottamusta koskevista teorioista on voittopuolisesti kognitiivisia (ks. Becker 1996; tämä on myös Lagerspetzin 1996 väite).

Vahvemmin ei-tiedollisen näkemyksen mukaan luottamus on asenteisiin, tunteisiin tai motiiveihin pikemminkin kuin uskomusten tai odotusten asia. Luottamus ei kohdistu niinkään joihinkin tilanteisiin, instituutioihin tai ryhmiin kuin kokonaisesti henkilöihin. Suomessa Lars Hertzberg (1988) ja Olli Lagerspetz (1996; 1998) ovat puolustaneet näkemystä, jonka mukaan luottamusta ei itse asiassa voi myöskään oikeuttaa. Se joko on tai ei ole. Jos

kysymme, luotammeko toiseen ja miksi, silloin itse asiassa emme enää luota sanan varsinaisessa merkityksessä.⁴ Tällöin puhe on heidän mukaansa luottamuksesta sanan teknisessä merkityksessä. Heidän mielestään luottamuksessa on vielä vähemmän kysymys toimintaan tai tilanteisiin liittyvien riskien ennakkoinnista. Tällöin olisi syytä puhua jostakin muusta kuin luottamuksesta (ks. myös Becker 1996, 44).

Luottamuksen eri merkityksiä lähellä on koko joukko käsitteitä, joita on usein hankala erottaa toisistaan. Suomenkieli näyttää olevan näiden osalta köyhempi kuin esimerkiksi englanti, jossa ”trustin” ohella käytetään esimerkiksi sanoja ”confidence” ja ”reliance”, samoin kuin ”credulity” ja ”security”. ”Confidence” ja ”reliance” viittaavat taipumukseen tukeutua johonkin tai johonkuhun. Hyväuskoisuus eli ”credulity” taas viittaa taipumukseen uskoa tai luottaa toisen sanomaan. Turvallisuus eli ”security” viittaa taipumukseen sulkea toisen käyttäytymisestä pois sellaiset piirteet, jotka herättävät epäilyksiä ja epävarmuutta. Niin ikään esimerkiksi rehellisyys (”sincerity”), toivo (”hope”), usko (”faith”), uskollisuus (”loyalty”) samoin kuin uskottavuus (”credibility”) voivat eri tavoin liittyä luottamuksen käsitteeseen.

Luottamus yksilöihin ja luottamus sosiaalisiin instituutioihin

Luottamusta voidaan osoittaa tai tuntea ihmisiä sekä erilaisia asioita kohtaan. Tavallisesti luottamus liitetään ihmisten välisiin suhteisiin. Mutta voidaanko sosiaalisten instituutioiden yhteydessä puhua luottamuksesta käsitteen missään aidossa merkityksessä? Joku voi sanoa tuntevansa luottamusta esimerkiksi jotakin tuotemerkkiä tai valmistajaa kohtaan, toinen sanoo tuntevansa luottamusta tai epäluottamusta suomalaisiin tuomioistuimiin, kolmas pitää poliitikkoja epäluotettavina. Minkälaisesta luottamuksesta tässä on kysymys? Voidaanko instituutioiden yhteydessä ylipäätään puhua luottamuksesta sanan missään varsinaisessa merkityksessä?

Olli Lagerspetz näyttää ajattelevan, että instituutioille voimme osoittaa lähinnä vain teknistä luottamusta, joka liittyy tulevien tapahtumien ennakkointiin. Varsinainen luottamus kuuluu hänen mukaansa muihin kuin institutionaalisiin ihmissuhteisiin. Minusta kuitenkin näyttää, että tämä kahtiajako välittömään/varsinaiseen ja välittyneeseen/epävarsinaiseen on liian jyrkkä. Haluan puolustaa käsitystä, että myös luottamus instituutioihin voi olla yksilöllisen identiteetin ja henkilökohtaisen hyvinvoinnin kannalta tärkeää. Taustalla on ajatus, että suhteemme instituutioihin ovat myös emotionaalisia ja niillä on monin tavoin vaikutusta siihen, keitä ja millaisia me yksilöinä

olemme; instituutioilla voi olla yksilöllistä identiteettiä edistäviä tai taannuttavia vaikutuksia. Suhde vallitsee myös toisinpäin, sillä instituutiot ovat yksilöiden yhdessä luomia ja ylläpitämiä rakenteita, jotka ovat luojiensa näköisiä. Niinpä luottamus instituutioihin tai ihmisiin institutionaalisissa rooleissa voi olla myös muuta kuin ensisijaisesti ”teknistä” tai ”strategista”. Vastaavasti instituutiot – ajatellaan vaikka perhettä, urheiluseuraa tai seurakuntaa – eivät läheskään aina ole vain teknisiä tai strategisia sosiaalisen toiminnan koordinoimisen välineitä.

Yksilöiden välisiä sosiaalisia suhteita voidaan jäsentää monin eri tavoin ja samalla myös erottaa erilaisia luottamuksen tyyppejä. Mahdollisimman karkeasti sosiaaliset suhteet voidaan jakaa välittyneisiin ja välittömiin sen perusteella, millä tavoin olemme niissä tekemisissä toistemme kanssa. Tärkeää on huomata, että samalla olemme näissä suhteissa eri tavoin tekemisissä oman itsemme kanssa. Yksilöiden välinen vuorovaikutus ja tähän liittyvä keskinäinen tunnustus on välittyntä ja usein abstraktimpaa silloin, kun toiset ovat meille läsnä joissakin yleisissä rooleissa tai tehtävässä. Kohtaamme tällöin toisia ihmisiä johonkin yhteiskunnalliseen tai kulttuuriseen instituutioon liittyvän funktion edustajina. Asioimme heidän kanssaan esimerkiksi myyjinä, ostajina, kilpailijoina, työtovereina, opettajina, opiskelijoina, miehinä, naisina ja lapsina. Olemme tällöin tekemisissä jonkin funktion ja sitä vastaavan roolin kanssa. Joissakin tapauksissa saatamme kuvata roolihenkilön, ”abstraktin toisen”, täysin yleisesti ilman mitään merkittäviä yksilöllisiä piirteitä.

Vastaavasti vuorovaikutus on välitöntä ja henkilökohtaista silloin, kun olemme tekemisissä ”konkreettisen toisen” kanssa, jonka tunnistamme ainutkertaisena yksilönä emmekä liitä häneen jotakin funktionaalista roolia; ainakaan emme palauta häntä mihinkään rooliin. Käytännössä nämä vuorovaikutuksen muodot sekoittuvat jatkuvasti toisiinsa ja olemme tekemisissä sekä erityisten henkilöiden että yleisempien tehtävien kanssa. Usein niitä ei voi erottaa yksikäsitteisesti toisistaan. Tunnistamme ja tunnustamme toisiamme vastavuoroisesti sekä abstrakteina että konkreettisina toisina, ja samalla esiinnyimme ja tunnistamme itseämme sekä funktionaalisten roolien kantajina että ainutkertaisina henkilöinä.

Kyseinen erottelu on siis pikemminkin intensionaalinen kuin ekstensionaalinen: se tuo esiin tietyn merkitysulottuvuuden, jolla ihmissuhteita voidaan arvioida jakamatta niitä kahteen luokkaan. Sama pätee näitä vuorovaikutuksen muotoja vastaaviin suhteisiimme itseemme eli omaa itseä koskeviin kokemuksiin, tunteisiin, mielikuviiin, ajatuksiin. Käytännössä esimerkiksi itsetietoisuuden ja itseluottamuksen, itsen arvostamisen ja itsekunnioituksen tunteukset ja tunteet, jotka nousevat esiin erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, ovat oman persoonamme kokonaisuuden aspekteja.

Tämä erityisen ja yleisen, abstraktin ja konkreettisen dialektiikka pätee myös niin toisiin kuin itseen kohdistuvan luottamuksen eri muotoihin. Nekin esiintyvät tavallisesti sekamuotoina ja ovat kiinnittyneet itse kunkin persoonaan tai luonteeseen. Sikäli kuin tämä pitää paikkansa, ei ole niin, että luottamuksesta voidaan puhua varsinaisesti vain sellaisten ihmissuhteiden yhteydessä, joissa institutionaalisilla funktioilla ja niihin liittyvillä rooleilla ei ole lainkaan tai juuri lainkaan merkitystä. Miten luottamuksen käsitettä olisi siis tulkittava, jotta se olisi herkkä erilaisille vastavuoroisen tunnustamisen muodoille? Jotta tähän kysymykseen voitaisiin vastata asianmukaisesti, täytyisi tehdä lisää erotteluja ja rakentaa vivahteikkaampi teoria erilaisista sosiaalisista suhteista, niihin liittyvistä vastavuoroisen tunnustuksen muodoista sekä niiden merkityksistä yksilöllisten identiteettien rakentumiselle. Mainitsen kolme teoriaa, joiden pohjalta tällaista teoriaa voitaisiin lähteä rakentamaan.

Axel Honnethin teoria tunnustuksesta käytävästä kamppailusta sisältää aineksia institutionaaliseen näkemykseen itseen ja toisiin kohdistuvan luottamuksen eri muodoista (ks. Honneth 1992). Honneth erottaa kolme tunnustuksen perusmuotoa: rakkauden vahvasti emotionaalisenä suhteena läheisiin ja tässä kehittyvän välittömän luottamuksen itseen ja toisiin; yhdenvertaisen oikeudellisen tunnustamisen ja tässä kehittyvän itseen ja toisiin kohdistuvan kunnioituksen; yhteisiin arvoihin perustuvan solidaarisuuden ja tässä kehittyvän itseen ja toisiin kohdistuvan arvostuksen. – Rainer Forst on kehittänyt tätä teoriaa edelleen ja erottanut neljä tunnustuksen muotoa sekä niitä vastaavat yksilöiden itsesuhteet ja persoonuuden aspektit: ensinnäkin läheiset ihmissuhteet sekä niihin liittyvän hyvän ja mielekkään elämän tavoittelun, toiseksi oikeudelliset suhteet, kolmanneksi valtiokansalaisuuden ja toiminnan poliittisissa yhteisöissä, neljänneksi moraaliset velvollisuudet (ks. Forst 1994).

Niin ikään Paul Ricoeur on rakentanut kauaskantoista ja tässä yhteydessä kiinnostavaa teoriaa siitä, miten henkilökohtainen identiteetti käytännössä rakentuu erilaisten toisten tai toiseuksien kautta, joihin olemme suhteessa samalla itseämme näiden suhteiden näkökulmasta jäsentäen, käsitellen, kertoen (ks. Ricoeur 1992). Näiden teorioiden pohjalta voitaisiin argumentoida, että itseen ja toisiin kohdistuvan luottamuksen jakaminen varsinaiseen ja tekniseen (Lagerspetz), samoin kuin perinteisen luottavaisuuden ja lähinnä erilaisiin lupauksiin liittyvän luottamuksen kategorinen erottaminen toisistaan (Seligman) yksinkertaistavat ja lohkovat liikaa tätä ilmiöaluetta.

Miten instituutiot ovat?

John Searle on kirjassaan *The Construction of Social Reality* (Searle 1995) luonnostellut teoriaa sosiaalisten instituutioiden ontologiasta, jolla saattaisi olla myös käyttöä, kun koetetaan vastata kysymyksiin instituutioihin kohdistuvan luottamuksen tai epäluottamuksen merkityksistä yksilölliselle identiteetille ja hyvinvoinnille. Searle itse ei käsittele lainkaan luottamusta eikä ylipäätään instituutioiden merkitystä yksilölliselle identiteetille. Hän pohtii ensisijaisesti sitä, miten instituutiot ovat. Toisin kuin jotkut peliteoreettiset instituutioteoriat, joissa yksilöt palautetaan heille postuloituihin utiliteettien maksimointiin liittyviin ominaisuuksiin, hänen lähestymistapansa ei kuitenkaan sulje periaatteessa pois luottamusta ja muista toimijoiden identiteettiä koskevia sisällöllisiä kysymyksiä.

Searlen mukaan instituutiot ovat sosiaalisia tosiasioita. Näiden lisäksi on olemassa fysikaalisia sekä psyykkisiä tosiasioita. Erilaisten tosiasioiden olemistapa poikkeaa toisistaan: fysikaaliset tosiasiat vallitsevat ulkomaailmassa meistä riippumatta, psyykkiset tosiasiat vallitsevat yksilöllisessä mielessä, sosiaaliset tosiasiat vallitsevat yhteisessä merkityksimaailmassa. Instituutiolla hän tarkoittaa esimerkiksi sitä, että tiettyä paperinpalaa pidetään sadan markan setelinä, jolla voi ostaa tavaroita, tai sitä että Martti Ahtisaaren suhtaudutaan (vielä tätä kirjoitettaessa) Suomen presidenttinä, jolla on tiettyjä valtaoikeuksia. Nämä ovat sosiaalisia tosiasioita siinä mielessä, että ne ovat olemassa vain sikäli kuin olemme niistä yhtä mieltä ja vahvistamme toiminnallamme niiden olemisen. Lisäksi ne ovat instituutioita, koska niihin liittyy funktioita sekä ohjaavaa deontologista voimaa, jolla ne säätelevät yksilöiden sosiaalista toimintaa.

Searlella on kolme keskeistä käsitettä, joiden avulla hän pyrkii selittämään institutionaalisten tosiasioiden olemisen tapaa. Ensimmäinen on *kollektiivinen intentionaalisuus*, joka hänen mukaansa on jotakin biologista ja myös monilla eläimillä tavattavaa. Searlen mukaan tarvitaan yhteisiä aikomuksia tai pyrkimyksiä, jotta instituutioita ylipäätään voi syntyä. Toinen avainkäsite on *funktioiden* liittäminen konkreettisiin esineisiin – kuten paperinpalaseen sen kyvyn toimia arvon mittana ja vaihdon välineenä tai presidenttiin tietyt valtaoikeudet. Kolmas keskeinen käsite on *konstitutiivinen sääntö*, joka sanoo, että ”X on Y kontekstissa C” – esimerkiksi se, että paperinpalanen on kahdenkymppin seteli kassalla.

Searlen mukaan meillä on yksilöinä myös kollektiivisia intentioita, joita ei voi palauttaa yksilöllisiin intentioihin. Funktiot ovat hänen mukaansa yksilöiden muodostamia ominaisuuksia, joita he toimijoina tai havainnoijina liittävät niiden kantajiin. Funktioiden päälle liitetään edelleen konstitutiivisia sääntöjä, jotka ilmaisevat millaisia ominaisuuksia esimerkiksi Suomen markalla, kansa-

laisuudella sekä presidenttiydellä on. Näitä vastaavasti muodostetaan ohjaavia tai regulatiivisia sääntöjä, joiden mukaisesti yksilöt toimivat kyseisissä instituutioissa. Olennaista Searlen mukaan on, että regulatiivisilla säännöillä on yksilöihin vaikuttavaa deontologista voimaa silloin, kun joku toimii instituutioiden puitteissa mutta niiden periaatteiden ja käytäntöjen vastaisesti.⁵

Instituutiot ovat siis kaikkiaan funktioita, joita kollektiivisesti liitämme erilaisiin fysikaalisiin tai joskus myös mentaalisiin tosiasioihin. Ne ovat olemassa ja voivat toimia ainoastaan siksi, että hyväksymme ne yksilöinä ja liitämme toimiessamme niihin tehtäviä sekä konstitutiivisia että regulatiivisia sääntöjä. Instituutiot ovat mitä ovat ja toteuttavat funktioitaan ainoastaan sikäli kuin ihmiset olettavat ja luottavat myös niiden toteuttavan tehtävänsä. Ne eivät siis ole fysikaalisia eivätkä mielellisiä, vaan jaettuihin merkityksiin perustuvia ”semanttisia tosiasioita”.

Ylläpidämme yksilöinä instituutioita ja kannamme niitä mukanaamme sosiaalisessa toiminnassa. Toimimme erilaisissa rooleissa, jotka liittyvät instituutioiden funktioihin. Suoritamme jatkuvasti erilaisia puheakteja, joilla ylläpidämme ja vahvistamme instituutioiden konstitutiivisia sääntöjä; vahvistamme instituutioita vetoamalla regulatiivisiin sääntöihin huomatessamme jonkun toimivan sääntöjen vastaisesti. On selvää, että instituutioilla on merkitystä sille, keitä me yksilöinä olemme; yhtä selvää on, että instituutioille on merkitystä, keitä me yksilöinä olemme. Searle ei kuitenkaan tarkastele instituutioiden merkitystä toimijoiden henkilökohtaisen identiteetin ontologian kannalta, eikä hän keskustele lainkaan esimerkiksi luottamuksesta instituutioihin.

Searlen teoria on yksilöllisen identiteetin kysymysten näkökulmasta sikäli hankala, että hän pitää toimintoja ontologisesti ensisijaisina toimijoihin nähden ja instituutioita toimijoiden kollektiivisen intentionaalisuuden pohjalta muodostuvina rakenteina. Teoriassa ei juuri ole tilaa toimijoiden ja instituutioiden vastavuoroiselle konstituutiolle. Tältä osin teoriaa pitäisi yrittää korjata. Jotakin kiinnostavaa Searle kirjoitukseni kysymysten kannalta kuitenkin sanoo, erityisesti kirjansa osassa, jossa hän pohtii niitä kykyjä, joita meillä instituutioissa toimivina täytyy olla (Searle 1995, 127-147). Ne liittyvät sosiaalisten ilmiöiden intentionaaliseen ja kausaaliseen selittämiseen. Searle lähtee siitä, että instituutiot ovat olemassa ainoastaan sikäli kuin hyväksymme niiden konstitutiiviset säännöt ja noudatamme niiden regulatiivisia sääntöjä. Läheskään aina emme kuitenkaan ole tietoisia kaikista säännöistä, esimerkiksi kielen tai ystävyuden säännöistä, joita käytännössä noudatamme. Seuraamme niitä usein tiedostamattamme, niin että institutionaaliset säännöt ja tavat ovat osa persoonamme kerrostunutta ”hiljaista tietoa”.

Tätä ”hiljaisten” tietojen ja valmiuksien kokonaisuutta Searle kuvaa *taustakyvyn* käsitteellä. Hän lähtee siitä, että instituutioiden toimintaa tulee selittää kausaalisesti, mutta läheskään aina sen enempää toimijoiden intentioihin

pohjautuva mentaalinen kausaalisuus kuin fysikaalinen kausaalisuuskään eivät ole tässä riittäviä lähtökohtia (Searle 1995, 138-139). Tätä käsitteellistä aukkoa paikatakseen hän rakentaa taustakykyjen käsitettä. Yksilöllisiin toimijoihin muodostuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa sellaisia kykyjä, valmiuksia, taipumuksia, tietoja, joiden avulla he hahmottavat institutionaalisia tilanteita, koodeja, merkkejä, asianmukaisesti ja osaavat toimia niissä. Ymmärrämme vaikkapa miten jonkin sanan (”kasvaa”, ”leikata”, ”kuusi”...) merkitys vaihtelee kulloisenkin käyttöyhteyden mukaan. Osaamme aistia työpaikalla ilmapiirin muutoksia, ”lukea” työtovereiden käyttäytymistä ja toimia itse sen mukaisesti. Tällaiset taustakyvyt jäsentävät tietoisuuttamme ja kokemuksiamme, varustavat meidät tietynlaisilla tavoilla asennoitua, odottaa, luottaa, toimia (Searle 1995, 129-137). Taustakykyjen avulla ikään kuin sopeutamme itseämme niihin institutionaaliin olosuhteisiin ja tilanteisiin joissa kulloinkin suunnistaudumme. Taustakykyjen käsite voisi olla se kohta Searlen teoriassa, josta käsin myös yksilöiden luottamusta instituutioihin voitaisiin alkaa tutkia osana instituutioiden ontologiaa.

Luottamus ja sosiaaliset instituutiot

Vaikka Searle ei sanokaan mitään luottamuksesta, periaatteessa hän voisi tehdä niin muodostaessaan taustakykyjen käsitettä. Hänen perusideansa on, että yksiot kehittävät tai heissä kehitty jatkuvasti valmiuksia ja taipumuksia, joilla he tunnistavat institutionaalisia rakenteita, sääntöjä, koodeja ja niiden muutoksia. Searle puhuu instituutioiden ja niiden yksilöistä edellyttämien valmiuksien välisestä vastaavuudesta tai ”paralleelisuudesta”.⁶ On luontevaa ajatella, että luottamus ainakin tiedollisessa mielessä, kyky ennakoida tulevia tapahtumia ja luottaa siihen, että asiat sujuvat ennakoidulla tavalla, sopii hyvin Searlen asetelmaan. Jotta instituutiot toimivat kitkatta, niiden piirissä toimivien ja säännöt toiminnallaan vahvistavien yksilöiden täytyy puolestaan voida luottaa siihen, että käytännöt ovat suhteellisen vakaat ja toteutuvat ennakoidulla sekä reilulla tavalla. Koska yksilöt nykyaikaisessa yhteiskunnassa pitkälle elävät erilaisten instituutioiden piirissä, heidän on kerrotunut runsaasti instituutioihin liittyviä taustavalmiuksia, -taipumuksia, asenteita ja myös tunteita.

Tätä luottamusta, jota Seligman kutsuu luottavaisuudeksi, tarvitaan yhä edelleen, jotta toiminta instituutioissa olisi mahdollista. Saattaa olla, että sen merkitys ei ole enää yhtä suuri kuin perinteisissä yhteiskunnissa, ja ihmisten on nykyaikaisessa yhteiskunnassa yhä enemmän luotettava sanan varsinaisessa merkityksessä esimerkiksi erilaisiin asiantuntijoihin. Näitä Seligmanin kahda luottamuksen lajia on nähdäkseni hyödyllistä tulkita Ricoeurin luonnetta

sekä lupauksista koskevien tarkastelujen avulla. Yksilöllinen luonne ja lupaukseen sitoutuminen ovat Ricoeurin mukaan ne kaksi keskeistä rakennetta, joiden muodossa ylläpidämme itsessämme ajallista jatkuvuutta. Luonne on hitaasti muuttuva yksilön persoonallisten piirteiden kokonaisuus, joka on muodostunut ennen muuta niiden tapojen ja tottumusten pohjalta, joita olemme eläneet lapsuudesta alkaen läheisimpien ihmisten kanssa. Tärkeä yksilöllisen luonteen ominaisuus on lapsuudesta opittu kyky luottaa itseensä ja muihin. Ilman perusluottamusta, joka voi saada mitä erilaisimpia muotoja ja merkityksiä, yksilön on vaikea ylipäättään kehittää luottavia ja avoimia ihmissuhteita.

Lupaus ja siihen sitoutuminen on Ricoeurin mukaan toinen keskeinen rakenne, jonka muodossa ylläpidämme persoonassamme ajallista jatkuvuutta. Lupaukset rakentavat myös toisenlaisia suhteita yksilöiden välille kuin ne tavat ja tottumukset, jotka yhdistävät esimerkiksi perheenjäseniä. Lupaus on abstraktimpi ja tahdon kautta muodostuva rakenne. Lupaus vetoaa myös toisen luottamukseen, joka ei kuitenkaan niinkään perustu kykyyn ennakoita tulevia tapahtumia aiempien kokemusten perusteella kuin yksinkertaiseen sitoutumiseen. Myös lupaus ja siihen sitoutuminen synnyttävät ajallisen jatkuvuuden, mutta sen kantaja ei ole yksilöllinen luonne vaan lupaamisen synnyttämä moraalinen velvoite pitää lupaus. Ricoeurin mukaan luonne on persoonallisen identiteettimme se puoli, jota voidaan tarkastella aristoteelisen hyve-etiikan pohjalta; lupaus ja siihen luottaminen taas kuuluvat sellaiseen tahtomiseen perustuvaan rakenteeseen, jonka kantilainen velvollisuusetiikka on parhaiten käsitteellistänyt (ks. Ricoeur 1992, kap. 7 ja 8; ks. myös Laitinen 1998 sekä Kotkavirta 2000).

Yksilöllisen identiteetin ajallisen olemisen perusrakenteina luonne ja lupaus auttavat ymmärtämään esimerkiksi Seligmanin tapaa erottaa ”trust” ja ”confidence” toisistaan. Kysymys on kahdesta erityyppisestä suhteesta toisiin ihmisiin ja samalla omaa itseä. Erotteluja voitaisiin tehdä lisää ja päätyä esimerkiksi Honnethin (1992) tavoin rakkauteen, oikeuteen ja solidaarisuuteen vastavuoroisen tunnusten ja myös luottamuksen muotoina; tai Forstin (1994) tavoin yksilöllisen hyvän elämän etiikkaan, oikeuteen, politiikkaan sekä moraalisuuteen modernia elämää jäsentävinä tunnustusrakenteina. Joka tapauksessa kysymys on rakenteista, joilla on omat institutionaaliset puitteensa nykyaikaisessa yhteiskunnassa ja jotka samalla ovat ikään kuin kerrostuneet modernien yksilöiden identiteettiin erilaisten – niin tiedollisten kuin emotionaalisten – taustakykyjen ja valmiuksien muodossa. Elämme samanaikaisesti monenlaisissa institutionaalisissa funktioissa ja rooleissa, mikä ei olisi mahdollista, ellemmme osaisi jatkuvasti tunnistaa tilanteita ja ympäristöjä oikein, antaa niille merkityksiä ja reagoida niihin asianmukaisesti.

Tämä pätee myös luottamuksen eri muotoihin. Hyvään ystävään tai rakastettuun luottaminen on eri asia kuin viranomaiseen, kauppiaseen tai

poliittikkoon luottaminen. Joskus voimme luottaa johonkin väärällä tavalla, käyttäytyä esimerkiksi kuin hyväuskoinen hölmö; joku voi myös sotkea luottamuksen tyyppejä keskenään ja projisoida vaikkapa läheisten ihmissuhteidensa ongelmia esimerkiksi työpaikalle, hakea kompensatiota. Yleensä tilanteet ja ympäristöt, joissa toimimme, ovat sekoittuneita ja edellyttävät hyvin kehittynyttä taitoa lukea niiden merkityksiä ja vaatimuksia. Siinä Seligman on varmasti oikeassa, että yhä vähemmän voimme tilanteita lukiessamme luottaa pelkästään siihen, että asiat olisivat vastakin samoin kuin olemme tottuneet niiden olevan.

Edellä on ollut puhe luottamuksesta, yksilöllisestä identiteetin ja instituutioista. Olen puolustanut näkemystä, jonka mukaan luottamus instituutioihin on tärkeää sekä instituutioiden itsensä että yksilöiden identiteetin kannalta. Luottamus on sekä yksilöllisen että yhteiskunnallisen hyvinvoinnin kannalta olennainen asia. Epäluottamuksen olosuhteissa yksilöiden on vaikea toteuttaa itseään ja kokea elämänsä merkitykselliseksi, tarkoitukselliseksi ja onnelliseksi. Luottamus eri muodoissaan on yksilöllisen hyvinvoinnin tärkeä olottuvuus (ks. Kotkavirta 1998). Luottamus voisi olla myös yksi lähtökohta instituutioita koskevalle kriittiselle teorialle. Onko jokin instituutio luotettava ja edistääkö se piirissään toimivien ihmisten välistä aitoa luottamusta? Edistääkö luottamus instituutioon yksilöiden hyvinvointia vai käyttääkö se heidän luottamustaan hyväkseen, tarkoituksiin ja funktioihin, joita yksilöt itse eivät näe? Tämäntapaisista kysymyksistä käsin voitaisiin ehkä arvioida kriittisesti instituutioita, joihin luottaminen joka tapauksessa on tärkeää yksilöllisen identiteetin kannalta.

Viitteet

- 1 Ks. Blomqvistin hyödyllinen katsaus (Blomqvist 1995), johon on koottu myös erilaisia psykologiatieteellisiä luottamuksen määritelmiä (s. 7-10). Yhden mukaan luottamus on "reliance upon the characteristic of an object, or the occurrence of an event, or the behavior of a person in order to achieve a desired but uncertain objective in a risky situation" (Giffin); toisen mukaan "trust exists to the extent that the person believes another person (or persons) to be benevolent and honest" (Larzelere et alia); kolmannen mukaan "trust is a temporary deviation from equality" (Hake et alia).
- 2 Blomqvist (1995, 16) mainitsee esimerkiksi seuraavat ekonomistien määritelmät: luottamus on "the mutual confidence that no party to an exchange will exploit the other's vulnerability" (Sabel); "trust denotes the willingness to engage in a transaction in the absence of adequate safeguards" (Nooderhaven).

- 3 Blomqvist (1995, 23) mainitsee esimerkiksi seuraavat luonnehdinnat: "the customer believes that what the salesperson says or promises to do can be relied upon in a situation where the failure of the salesperson to be reliable will cause problems for the customer" (Swan et alia); "a belief that another person or thing (company) may be relied upon with confidence" (Magrath & Hardy); "one party has confidence in an exchange partner's reliability and integrity" (Morgan & Hunt).
- 4 Hertzberg määrittelee luottamusta seuraavasti: "Trusting another person means having a trusting attitude towards the other person without specifying where he is trusted, as could be said that after judgement somebody is relied in upon certain aspects. Thus trust is implicit, not placed on grounds and never a rational option." – Lagerspetz (1998, 230) kirjoittaa esimerkiksi: " tekninen luottamus on tiedollispohjainen suhde. Järjestämme suhteemme toisiimme sen perusteella mitä tiedämme heidän taipumuksistaan, kyvyistään ja niin edelleen. Varsinaista luottamus taas kutsuisin moraaliseksi suhteeksi. Sitö ei kannata rinnastaa tulevaisuutta koskeviin teorioihin vaan pikemminkin moraalisesti merkittäviin suhteisiin, kuten ystävyyteen tai uskonnolliseen varmuuteen."
- 5 En paneudu tässä Searlen teoriaan liittyviin ongelmiin. Esimerkiksi kollektiivisen intentionaalisuuden käsitteestä ja sen asemasta instituutioiden ontologiassa on hyvin erilaisia näkemyksiä (ks. esim. Tuomela 1995; Lagerspetz 1997; *Philosophy and Phenomenological Research* 1997).
- 6 Ibid., 142. En paneudu tässä lähemmin Searlen yksilöllistä sen enempää kuin kollektiivistakaan intentionaalisuutta koskeviin käsityksiin, koska en rakenna omaa kehittäväni hänen kokonaisteorialleen, vaan olen pikemminkin kiinnostunut sen tietyistä osasta, joka mahdollistaa instituutioihin liittyen luottamuksen tematisoimisen.

Kirjallisuus

- Becker, Lawrence C. (1996) Trust as a Noncognitive Security about Motives. *Ethics*. Vol 107 (Oct.).
- Blomqvist, Kirsi-Marja (1995) *The Concept of Trust.: An Interdisciplinary Review and Analysis*. Lappeenranta: Teknillinen korkeakoulu.
- Forst, Rainer (1997) *Kontexte der Gerechtigkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hertzberg, Lars (1988) On the Attitude of Trust. *Inquiry*. Vol. 31. nr. 3.
- Hollis, Martin (1998) *Trust within Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honneth, Axel (1992) *Kampf um Anerkennung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Horn, Norbert (1998) Person und Kontinuität, Versprechen und Vertrauen: die Perspektive des Zivilrechts. Teoksessa Schenk, Richard (toim.) *Kontinuität der Person. Zum Versprechen ud Vertrauen*. Stuttgart-Bad Cannstadt: frommanholzboog.

- Jones, Karen (1996) Trust as an affective attitude. *Ethics*, vol. 107 (Oct.).
- Kotkavirta, Jussi (1998) Hyvinvoinnista normatiivisena käsitteenä. Teoksessa Laitinen, Arto (toim.) *Normatiivisuuden lähteet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Filosofian julkaisuja 64.
- Kotkavirta, Jussi (2000) Minä, narraatio ja suunnistautuminen. Paul Ricoeurin hermeneuttinen etiikka. *Kulttuuritutkimus*, nr. 1.
- Lagerspetz, Eerik (1997) *The Opposite Mirrors. An Essay on the Conventionalist Theory of Institutions*. Dordrecht: Kluwer.
- Lagerspetz, Olli (1996) *The Tacit Demand. A Study of Trust*. Åbo: Åbo Akademi.
- Lagerspetz, Olli (1998) Luottamus, yksilöllisyys ja yhteisö. Teoksessa Kotkavirta, Jussi, Laitinen, Arto (toim.) *Yhteisö*. Jyväskylä: SoPhi.
- Lagerspetz, Olli (1998b) *The Tacit Demand. A Study on Trust*. Noth Holland: Kluwer.
- Laitinen, Arto (1998) Hyvän ja oikean suhteesta. Teoksessa Laitinen, Arto (toim.) *Normatiivisuuden lähteet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Filosofian julkaisuja 64.
- Luhmann, Niklas (1988) Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. Teoksessa Gambetta, Diego (toim.) *Trust*. London: Blackwell.
- Oksenberg Rorty, Amelie (toim.) *Identities of Persons*. Berkeley: University of California Press.
- Philosophy and Phenomenological Research*. Vol. LVII, Nr. 2.
- Quante, Michael (toim.) (1999) *Personale Identität*. Paderborn: Schöningh.
- Ricoeur, Paul (1992) *Oneself as Another*. Chicago: University of Chicago Press.
- Seligman, Adam (2000) Luottamus ja yleinen vaihto (tässä kirjassa).
- Tuomela, Raimo (1995), *The Importance of Us*. Stanford: Stanford University Press.
- Webb, Mark O. (1997) Trust, Tolerance and the Concept of a Person. *Public Affairs Quarterly*: Vol. 11, Nr. 4.

Anne Kovalainen & Johanna Österberg

SOSIAALINEN PÄÄOMA, LUOTTAMUS JA JULKISEN SEKTORIN RESTRUKTURAATIO

Sosiaalinen pääoma on nostettu ”uutena” käsitteenä esille 1990-luvun yhteiskuntapoliittisessa ja sosiaalitieteellisessä keskustelussa selittämään toisaalta makrotason yhteiskunnallisia, poliittisia, taloudellisia ja hyvinvointivaltiolllisia muutoksia, toisaalta paikallisella ja alueellisella tapahtunutta eriytynyttä kehitystä. Keskustelujen moninaisuus kertonee käsitteen määrittelyn vaikeudesta. Käsitteen suosiota voitaneen jossain määrin pitää myös vasta-reaktiona rationaalisen valinnan teorian laajentumiselle niin inhimillisten suhteiden kuin kansalaisyhteiskunnan, hyvinvointivaltion ja valtion välisten suhteidenkin analyysimallina sosiaalitieteissä etenkin 1980-luvulla.

Tässä artikkelissa rajoitumme tarkastelemaan erityisesti luottamuksen käsitettä ja sen määrittelyä yhtenä keskeisenä osana sosiaalista pääomaa, määrittelyyn liittyviä ongelmia, luottamuksen ilmenemistä ja erityisesti sen uudelleenrakentumisen ehtoja julkisen sektorin 1990-luvulla tapahtuneessa restrukturaatiossa.

Sosiaalinen pääoma ja luottamus: määrittelyjä ja ongelmia

Keskustelussa sosiaalisesta pääomasta on nähtävissä sekä yhteyksiä klassikoihin että erilaisia suuntauksia, jotka perustuvat lähinnä kahden sosiologin, Pierre Bourdieun ja James Colemanin hahmottelemille lähtökohdille. Hahmottelemme seuraavassa jäsentyneemmin artikkelimme näkökulmasta muutamaa keskeistä lähtökohtaa sosiaalisen pääoman ja luottamuksen käsitteissä.

Sosiaalisen pääoman käsite on liitetty lähinnä James Colemanin artikkeliin vuodelta 1988, joskin mm. Michael Woolcock (1999, 1998) on tuonut esille useita toisiinsa liittymättömiä mainintoja käsitteen syntyhistoriasta. Yksi käsitteen klassisia mainintoja on Jane Jacobsin teoksessa *The Death and Life of Great American Cities* vuodelta 1961. Jacobs puolusti teoksessaan perin-

teistä kaupunkirakennetta ja sen sosiaalista pääomaa kaupunkiasumisen rikkautena lähiösuunnittelua vastaan. Jacobsin mukaan perinteisen kaupunkirakenteen sosiaalisen pääoman ylläpitämiselle ovat välttämättömiä kaupunkien kerroksellisuus, moninaisuus ja rakenteet, jotka sallivat satunnaiset ihmisten kohtaamiset (leveät jalkakäytävät, julkiset tilat, lähikaupat).

Jacobsin näkemys sosiaalisesta pääomasta oli antropologinen, sosiaalinen pääoma koostui hänen mukaansa ihmisten välisistä monimutkaisista, ajan myötä kehittyneistä suhteista (Jacobs 1961). Sosiaalinen pääoma ja sitä ylläpitävät kaupunkirakenteen muodot olivat omiaan vähentämään kaupunkien sosiaalisia ongelmia. Jacobs edisti osaltaan sosiaalisen pääoman positiivista sisältöä, ja hänen tulkintaansa vastaan on esitetty myös kritiikkiä: riittääkö pelkkä sosiaalinen pääoma kaupunkien sosiaalisten ongelmien poistamiseen, eikä kyse olekaan taloudellisten resurssien kuten työpaikkojen puutteesta?

Coleman (1990, 98) puolestaan määritteli sosiaalisen pääoman lähinnä funktionaalisesti: ”Sosiaalinen pääoma on tuottavaa, se mahdollistaa tiettyjen päämäärien saavuttamisen, joita ilman sosiaalista pääomaa ei ole mahdollista saavuttaa.” Colemanin määritelmä on melko ongelmallinen, mutta se ei ole estänyt sen toistumista useissa sosiaalista pääomaa käsittelevissä töissä. Colemanin sosiaalisen pääoman määritelmää mukaillen käsitettä on tutkimuksissa operationalisoitu hyvinkin eri tavoin, lähinnä tieteenalasta riippuen: yksilötason seikoilla kuten yksilöiden välisillä pysyvillä ’asenteilla’ (kuten luottamus tai kansalaisnormit) ja järjestelmätason seikoilla kuten järjestöihin kuulumisen asteella, verkostoilla ja organisaatioiden välisillä yhteistyösuhteilla. Tutkimuksissa, joissa on selvitelty yksilöiden sosiaalista pääomaa asennetasolla, sitä on operationalisoitu lähinnä muita ihmisiä ja instituutioita kohtaan tunnetulla luottamusväittämällä, vastavuoroisuuden toteutumisella ja erilaisuuden sietokyvyn väittämällä jne. Järjestelmän tasolla operationalisointi on liikkunut mm. poliittisen ja kansalaisaktiivisuuden käsitteiden varassa.

Käsitteellisen ja operationaalisen epäselvyyden on katsottu johtuvan lähinnä siitä, että erityisesti Colemanin maininnat sosiaalisesta pääomasta ovat olleet enemmän esimerkinomaisia kuin systemaattisia tai käsitettä selittäviä. Normit ja sosiaalinen organisaatio on kylläkin määritelty sosiaalisen pääoman keskeisiksi muodoiksi, mutta niiden välinen suhde on jätetty tarkemmin määrittelemättä. Coleman määritteli sosiaalisen pääoman muodoiksi mm. velvollisuudet (obligations) ja odotukset (expectations), informaatiokyvyn (information potential), normit ja tehokkaat sanktiot (norms and effective sanctions) (Coleman 1990, 306-313). Robert D. Putnam (1993a) puolestaan tarkoittaa sosiaalisella pääomalla puolestaan luottamusta, normeja ja verkostoja, jotka kaikki parantavat yhteiskunnan tehokkuutta helpottamalla yhteisiä toimintoja.

Osa sosiaalisen pääoman käsitettä käyttävistä tutkijoista on rajoittunut

taloudellisen kasvun ja kehityksen analyysiin. Fukuyaman mukaan on olemassa korkean ja matalan luottamuksen yhteiskuntia: korkean luottamuksen yhteiskunnat pyrkivät luomaan suuremman sosiaalisen pääoman ja sitä kautta suuremman taloudellisen kasvun. Fukuyaman käsitys luottamuksesta noudattelee taloustieteilijä Kenneth Arrowin ajatusta, jonka mukaan sopimusten tehokkuus vaihtelee kulttuureittain. Kulttuuriset erot selittävät luottamussuhteissa syntyviä eroja (1969, 62). Fukuyama näkee luottamuksen lähinnä Arrowin tapaan 'sosiaalisena liimana'. Sosiaalisena hyveenä se pitää markkinoiden hajottamat yhteisöt yhdessä. Sosiaalinen pääoma "nousee tällöin luottamuksen läsnäolosta sosiaalisessa" (Fukuyama 1995, 26).

Yhteistä kaikille sosiaalisen pääoman käsitettä hahmotelleille tutkijakunnille on, että sosiaalisesta pääomasta puhuttaessa käsitellään ihmisten välisiä institutionaalisia suhteita. Tässä keskustelussa on korostettu erityisesti yhteiskunnan hyvän hallinnoinnin, sosiaalisen koheesion sekä elinvoimaisen kulttuurin merkitystä. Sosiaalisen pääoman vaihteluja tarkastelemalla pyritään selittämään esimerkiksi maiden tai maan eri osien välisiä kehityseroja ja muutoksia. Näin on tehty erityisesti silloin, kun sosiaalista pääomaa on käsitelty ennen muuta taloudellisen kasvun yhteydessä (mm. Hjerpppe, 1998). Missä järjestyksessä sosiaalista pääomaa tulisi sitten tarkastella? Voidaanko sosiaalista pääomaa pitää taloudellisen kasvun ja hyvinvointivaltion syynä vai seurauksena taloudellisesta kasvusta ja hyvinvointivaltiollisesta kehityksestä, jos lähtökohdana on normatiivisesti määritelty yhteys em. kahden tekijän välillä. Kysymyksen voi asettaa yleisemmälle tasolle ja tarkastella sitä, voidaanko sosiaalista pääomaa pitää riippuvana tai väliintulevana muuttujana (esim. Schulman-Anderson 1998) vai riippumattomana muuttujana (mm. Putnam 1993a) esimerkiksi sosiaalisen muutoksen selityksessä, vai jopa molempina.

Putnamin vastaus sosiaalisen pääoman ja erityisesti taloudellisen kehityksen väliseen suhteeseen on, että sosiaalinen pääoma on nimenomaan syy, ei seuraus: voimakkaat historiallisesti kehittyneet paikalliset kansalaisyhteisöt luovat sosiaalisten verkostojen ja sosiaalisen pääoman kautta taloudellista varallisuutta, ei päinvastoin. Poliitiikan tutkimuksessa yhdistysjäsenyys (associative membership) onkin sosiaalisen pääoman lähde pikemminkin kuin sen läsnäolon indikaattori. Kansalaisaktiivisuutta mitataan tällöin äänestyskäyttäytymisellä, viranomaisyhteyksillä tai ryhmäjäsenyyksien määrällä. Erityisesti politiikan tutkimuksen parissa suurin osa tutkimuksesta näyttää lähtevän liikkeelle Putnamin oletuksesta, että sosiaalinen pääoma tai assosiativisen jäsenyyksien määrä on jopa kausaalimaisesti yhteydessä yhteisön tai kansakunnan taloudelliseen suoriutumiseen tai taloudelliseen hyvinvointiin.

Portes ja Landolt (1996) huomauttavat osuvasti, että Colemanilta lainattu sosiaalisen pääoman käsite perustui alunperin yksilöiden ominaisuuksiin. Se on erityisesti Putnamin käsissä venynyt ongelmattomasti yhteisöjen ja

kansakuntien ominaisuuksiksi, eikä niinkään käsitteeksi, jonka rakentumisessa yksilöillä olisi erityisen keskeinen asema. Voidaanko ajatella, että kollektiivinen sosiaalinen pääoma koostuu yhteenlasketuista yksilöllisistä sosiaalisista pääomista? Ymmärtääksemme Colemanin käsitystä sosiaalisesta pääomasta ei voi lukea näin. Jos sosiaalinen pääoma välittyy nimenomaan verkostojen kautta ja jos sitä voidaan pitää resurssina, joka on olemassa erityisesti sosiaalisissa verkostoissa, verkostojen resurssit ja toiminta perustuvat Colemanin mukaan aina yksilöiden toiminnalle. Yksilöiden väliset suhteet ja vastavuoroisuuden periaate erottavat siis sosiaalisen pääoman muista ”pääomista”.

Sosiaalisen pääoman käytössä on katsottu ongelmaksi määrittelytason epäselvyyden lisäksi myös se, että sosiaalisen pääoman lähteet sekoittuvat sosiaalisesta pääomasta koituviin hyötyihin. Tämä sekaannus johtaa helposti kehäpäätelyyn: sosiaalisen pääoman olemassaolo on usein johdettu yksilön tai ryhmän hankituista ominaisuuksista, kuten varallisuudesta. Tästä sekaannuksesta Portes ja Landolt antavat valaisevan esimerkin. Oletamme helposti, että opiskelijalla, joka saa rahaa vanhemmiltaan maksaakseen (Yhdysvalloissa) yliopiston pakollisen lukukausimaksun, on sosiaalista pääomaa. Jos hän ei maksa lukukausimaksua, hän ei myöskään omaa sosiaalista pääomaa. Tämä päätelmä ei ota huomioon sitä mahdollisuutta, että opiskelijalla voi olla laaja sosiaalinen verkosto, jolla ei kuitenkaan ole taloudellisia resursseja lukukausimaksun suorittamiseksi, ja kyseinen henkilö ei tästä syystä johtuen pääse opiskelemaan (Portes & Landolt 1996, 2). Esimerkki osoittanee kahden mainitun seikan sekaantumisen aiheutuvan ongelman: kun sosiaalinen pääoma ja siitä saatavat *hyödyt* menevät keskenään sekaisin käsitteen määrittelyssä, voimme oikeastaan vain päätellä, että menestyjät menestyvät ja epäonnistujat epäonnistuvat. Käsitteellisesti tulee siis tehdä ero resurssien *hallitsemiskyvyn* ja resurssien *tason tai laadun* välillä.

Sosiaalisen pääoman käsitettä on – myös syystä – kritisoitu aliteoreettisuudesta (mm. Portes & Sensenbrenner 1993; Portes 1995; Portes & Landolt 1996). Se on nähty syynä käsitteen käytön kirjavuuteen. Suomalaisessa keskustelussa on tähän asti paikannettu sosiaalisen pääoman lähtökohtaa ja yhteyksiä erityisesti talouspoliittiseen ja sosiaalipoliittiseen keskusteluun (Kajanoja & Simpura 1998), joskin myös organisatorista verkostoa ja toimintaa on analysoitu (mm. Johansson & Uusikylä 1998). Sosiaalipoliittisesti painotuneessa keskustelussa on korostettu yhteisöllisyyden ja yleisen hyvän näkökulmaa, taloustieteellisesti orientoituneessa keskustelussa on puolestaan kiinnitetty huomiota sosiaaliseen pääomaan lähinnä normatiivisista lähtökohdista ja on katsottu sen pitävän sisällään positiivisen latauksen (suomalaisessa keskustelussa mm. Hjerppe 1998). Taloustieteen näkökulmasta sosiaalinen pääoma näyttää kuitenkin vielä saavan vain ’residuaalimuuttujan’ aseman. Käsitteen sopimattomuus neoklassiseen taloustieteelliseen ajatteluun

on johtanut mm. tulkintoihin, jossa sen avulla on vain katsottu voitavan nimetä asioita uudelleen.

Kuinka tarkkaan rajattu sosiaalisen pääoman ja sen taloudellisten seurausten välinen suhde on? Putnamin analyysi kiinnittyy Italiaan (1993a, 1993b) ja Yhdysvaltoihin (1995). Italiaa koskevasta analyysistä voisi vetää sen johtopäätöksen, että taloudellinen kehitys on jopa jossain määrin historiallisesti ennalta määrättyä. Tietyt alueet Italiassa rikastuivat sosiaalisen pääoman vuoksi. Putnam (1993b, 2) itse ilmaisee asian näin: ”Sosiaalinen pääoma, joka ilmenee normeissa ja kansalaisaktiivisuuden verkostoissa, vaikuttaa olevan niin taloudellisen kehityksen kuin tehokkaan hallinnon esiehto.” Putnamin ajatus sosiaalisen pääoman kehittymisestä annetussa historiallisessa kontekstissa on järkevä ja sitoo sosiaalisen pääoman käsitteen konkreettisiin käytäntöihin ja tilanteisiin. Historiallinen määräävyys herättää kuitenkin kysymyksen siitä, miten politiikkatasolla voidaan ajatella luotavan tai kehitettävän sosiaalista pääomaa niillä alueilla, jotka ovat sosiaalisen pääoman suhteen olleet kehittymättömiä (mm. Cohen & Fields 1999, 118).

Esimerkkinä Putnamin teoreettisista ja esitystavallisista ongelmista voidaan ottaa hänen perustelunsa sille, millä tavoin amerikkalainen sosiaalinen pääoma rapistuu. Putnamin mukaan kahden työssäkäyvän vanhemman perheet (tai yksinhuoltajaperheet) ovat liikkuvia ja joutuvat turvautumaan perheen tai naapureiden sijasta markkinoihin lastenhoidon järjestämisessä (Yhdysvalloissa). Putnamin mukaan tämä markkinaperusteisten palvelujen käyttö on esimerkki syvemmästä muutostrendistä, joka rapauttaa sosiaalista pääomaa muuttaessaan naisten asemaa yhteiskunnassa. ”Ylistäessämme parempaa tasa-arvoa työpaikoilla tuottavuutta lisäävänä ja vapauttavana tekijänä, joudumme korvaamaan muulla tavoin sen sosiaalisen pääoman, jonka tämä kehitys on lopettanut” (Putnam 1993b, 6).

Putnamin sosiaalisen pääoman käsite ja analyysi on näennäisesti neutraali, mutta implisiittisesti sidottu sukupuoleen ja sukupuolten väliseen, ’luonnollisena’ pidettyyn työnjakoon. Putnam ei tätä mainitse, vaan puhuu suvusta, perheestä ja kotitalouksista. Hän liittää historiallisesti sosiaalisen pääoman kasautumisen perheen sisällä erityisesti juuri naisten sosiaalisiin verkostoihin (mm. epävirallisen lastenhoidon mahdollistavat sukulaisuus-, ystävyys- ja tuttavuus-suhteet) ja naisten kotonaoloon (joka kehittää perheen sosiaalista pääomaa näiden suhteiden kautta). Sen sijaan, että Putnam kysyisi ne sosiologisesti kiinnostavat kysymykset, miksi oletetaan, että sosiaalinen pääoma rapautuu yksinomaan naisten palkkatyön kasvun myötä ja mitä merkityksiä tällä oletuksella on sosiaalisen pääoman määrittämiselle sukupuoleen tai perheen sisäiseen työnjakoon tai palkkatyöhön sitoutuneena, empiirisesti ja historiallisesti rakentuneena käsitteenä, hän ohittaa tämän kysymyksen kokonaan.

Putnam olettaa, että perheen sosiaalinen pääoma rapautuu naisten työssäkäynnin lisääntyessä, koska perheen sisäinen työnjako ja sosiaalisen pääoman kertyminen tämän työnjaon seurauksena on Putnamille ongelmaton ja ilmiselvästi 'vakio'. Putnamin mukaan sosiaalinen pääoma kumuloituu kotona naisten sosiaalisten taitojen kautta, kodin ympärille syntyvien, naisten luomien, palkkatyön ulkopuolisten sosiaalisten suhteiden verkostossa. Vaikka miesten työssäkäynti onkin historiallisesti katsoen muuttunut vähemmän kuin naisten työssäkäynti, ei sekään kuitenkaan ole historiallisesti muuttumaton, vaan myös miesten työssäkäynnillä, ajankäytöllä ja sosiaalisilla taidoilla pitäisi olla vaikutuksensa, putmanilaisittain ajatellen, sosiaalisen pääoman rakentumiseen. Miksi sosiaalista pääomaa ei myöskään voisi kertyä ansiotyössä? Putnamin ajattelussa on siis ongelmallista se, että se rakentuu käsitykselle sukupuolten välisestä 'luonnollisesta' työnjaosta ja tälle työnjaolle rakentuvasta yhteiskunnallisesta kehityksestä. Sukupuolen ohella Putnamin sosiaalisen pääoman analyysistä puuttuvat luokka ja valta.

Sosiaalisen pääoman käsitteelle on mahotonta löytää yhtenäistä tai yksiviivaista määrittelyä ja sitä tulisi tarkastella niiden reunaehtojen kautta, jotka rajaavat joitakin tekijöitä ja ulottuvuuksia määrittelyn ulkopuolelle, toisia taas sen piiriin kuuluvaksi. Sosiaalisen pääoman määritelmiä yhdistää kuitenkin se, että yksilöiden, sosiaalisten yhteisöiden ja kansakuntien nähdään luovan ja vaihtavan keskenään myös ei-taloudellisesti määriteltävissä olevia resursseja sosiaalisen toiminnan kautta. Tämä toiminta jäsentyy puolestaan monenlaisiksi pysyviksi ja väliaikaisiksi verkostoiksi. Niiden toimintaa säätelevät erilaiset normirakenteet. Luottamus taas toimii sosiaalisissa verkostoissa keskeisenä "liimana".

Luottamus osana sosiaalista pääomaa

Luottamuksella on aina ollut keskeinen, muttei niinkään selvästi lausuttu roolinsa sosiologisissa teorioissa, jotka ovat pyrkineet selittämään ja ymmärtämään, miten voisimme säilyttää sosiaalisen moninaisuuden ja silti säilyttää sosiaalisen järjestyksen (Misztal 1996, 25; Gambetta 1988). Barbara A. Misztalin (1996) mukaan luottamuksella on keskeinen asema pyrittäessä ymmärtämään moderneja yhteiskuntia. Luottamusta pidetään keskeisenä käsitteenä myös sen vuoksi, että maailman 'koetaan' satunnaisena, epävarmana ja globaalina. Luottamus näyttäytyy Misztalin teksteissä työkaluna, jonka avulla pyritään löytämään kompromissi toisten yksilöiden vapauden ja sosiaalisten siteiden välillä (Misztal 1996, 9). Sosiaalisen pääoman määrittelyjen moninaisuus korostaa sitä, että luottamuksen käsite voidaan määritellä järkevällä tavalla, kunhan määrittelyn lähtökohtaoletukset tuodaan esille. Sosiaalisen

pääoman käsitteen ”elastisuus” aiheuttaa ongelmia kuitenkin myös luottamuksen määritelmän rajoille.

Luottamus käsitetään usein pelkästään myönteiseksi. Tämä tulee erityisen korostuneesti esille institutionaalisen taloustieteen tavassa määritellä luottamus osana kapitalistista talousjärjestelmää ja sen toimivuutta (mm. Arrow 1969; Williamson 1985; Fukuyama 1995), jossa luottamus vertautuu lojaalisuuteen ja totuuden kertomiseen. ”Luottamus ja senkaltaiset arvot, lojaalisuus tai totuuden kertominen eivät kuitenkaan... ole hyödykkeitä, joita teknisesti voitaisiin mielekkäästi vaihtaa markkinoilla” (Arrow 1974, 23). Esimerkiksi Fukuyaman määrittelemä luottamus toteutuu sosiaalisena hyveenä kuitenkin pelkästään tavaratuotannossa tai taloudelliseen toimintaan liittyvissä palveluissa, ei ihmisten välisinä ”vapaamuotoisina” sosiaalisina suhteina, joilla ei välttämättä ole alkua tai loppua tarkasti määritellyissä rajoissa (mm. Baier 1994). Fukuyaman jäsenys ei tunnu täysin soveltuvan yhteisöllisten luottamussuhteiden tarkasteluun.

Taloustieteessä luottamuksen käsite on herättänyt ymmärrettävästi kysymyksiä, koska neoklassinen taloustiede käsittelee kaikkia sosiaalisia suhteita lähinnä sopimus- ja vaihtosuhteina. Luottamuksen selittäminen hyödyn maksimointina on kuitenkin ongelmallista, jos kulttuurisilla seikoilla ja sosiaalisilla suhteilla uskotaan olevan merkitystä selityksessä. Taloustieteessä on noussut esille kaksi toisensa poissulkevaa keskustelua, jotka kumpikin haastavat neoklassisen taloustieteen perusoletuksia luottamuksen ja sopimus-teorian aseman suhteen.¹ Institutionaalinen taloustiede on nostanut esille transaktiokustannusteorian kautta epäsuorat sopimiseen liittyvät kustannukset myös markkinoiden ulkopuolella (Williamson 1985). Transaktiokustannusteoria painottaa sopimiseen liittyviä kustannuksia. Institutionaalisen taloustieteen toinen suuntaus korostaa luottamuksen merkitystä muodollisen sopimisen sisällä, sen ohella tai sen ylitse (Fox 1974). Muodollisen sopimus-suhteen syntyminen edellyttää jo etukäteistä luottamussuhteen olemassaoloa (ns. supra-contractual trust), joka on esimerkiksi työehto- ja työmarkkina-sopimuksissa tai alihankintasuhteissa välttämättömänä pidetty elementti (Hogson 1999).

Sosiaalinen pääoma tai luottamus sen osana eivät kuitenkaan ole pelkästään hyvää tuottavia asioita tai sosiaalisia hyveitä. Luottamuksen käsitteen negatiivisia merkityksiä ovat tuoneet jäsennellysti esille mm. filosofi Annette Baier (1994) ja sosiologit Portes ja Landolt (1996). Vaikka kirjoittajien lähtökohtaoletukset ovat erilaiset, on lopputulos sama: sosiaalinen pääoma ja luottamus eivät ole pelkästään määriteltävissä hyveiksi, yhteistä hyvää kuten hyvinvointia, solidaarisuutta, yhteisöllistä sosiaalista koheesiota tai taloudellista kasvua lisääviksi käsitteiksi, vaan niillä on myös negatiivinen merkityksensä. Kuten Baier asian ilmaisee: ”Hyväksikäyttö ja salajuonet, yhtä lailla kuin oikeus ja

toveruuskin, kukoistavat luottamuksen ilmapiiressä. Onhan olemassa yhtä lailla moraalittomia kuin moraalisia luottamussuhteita, ja luottamuksen murtaminen voi siis olla moraalisesti oikea päämäärä” (Baier 1994, 95).

Baierin tekemä keskeinen erottelu koskee luottamuksen ja hyveen välistä eroa.² Luottamus ei itsessään pidä sisällään hyvän ulottuvuuksia, vaan luottamus on Baierin mukaan neutraali itse luottamuksen sisällön ja prosessin suhteen: myös normatiivisesti pahaksi määritelty asia voi toteutua luottamuksen piirissä. Baierin määritelmä luottamuksesta pitää sisällään vallan ja riippuvuuden ajatuksen: ”Kun luotan toiseen henkilöön (instituutioon), luotan hänen (sen) minuun kohdistamaansa hyvään tahtoon” (Baier 1994, 99).

Sevenhuijsen on kiinnittänyt huomiota Baierin tapaan puhua ’toisesta’ (Sevenhuijsen 1998; ks. myös Seligman 1997). Se poikkeaa Seligmanin antamasta yleisestä, tuntemattoman ’toisen’ määritelmästä. Baier määrittelee ’toisen’ konkreettisesti, todellisen elämän toisena, jonka kanssa luottava henkilö (truster) on tekemisissä arkielämän kanssakäymisverkostojen kautta ja josta hän on jollain tavalla riippuvainen. Baier ei siis tee eroa luottamuksen (trust) ja luottavaisuuden (confidence) välillä. Baierin mukaan riippuvuus, samoin kuin haavoittuvuus on aina läsnä luottamussuhteessa. Baierin mukaan emme luota tai ole luottamatta toiseen henkilöön hänen itsensä vuoksi, olipa hän jossakin roolissa (instituutiossa) tai ei. Niinpä Baierin mukaan fasadi, roolit tai vapaus rooliodotuksista eivät ole olennaisimpia luottamuksen määrittelyssä, kuten ne ovat mm. Seligmanin määrittelyssä. Baierin mukaan luotamme tai olemme luottamatta toiseen henkilöön, koska olemme luottamussuhteessa riippuvaisia toisista jonkin meille tärkeän asian, henkilön tai seikan vuoksi. Baier siis sitoo luottamuksen käsitteen johonkin (henkilö, asia, idea, tunnetila) meille subjektiivisesti tärkeään kohteeseen; luottamus sitoutuu väistämättä johonkin sosiaaliseen tilanteeseen, tilaan, aikaan ja ennen kaikkea kohteeseen. Siksi ei ole Baierin mukaan olennaista kysyä, luotammeko johonkin, esimerkiksi johonkin henkilöön, rooliin tai instituutioon, vaan minkä asian, henkilön, tunnetilan suhteen luotamme toiseen ja miksi.³ Tiivistäen voisi sanoa, että Baierin määrittelyssä luottamuksen kohde tulee tärkeämmäksi kuin Seligmanin määrittelemä henkilösuhteen konteksti (rooliodotukset, institutionaalinen tila).

Baier purkaa Seligmanin asetelman ’itsestä’ ja ’toisesta’ tuomalla keskusteluun konkreettisen toiseuden sekä luottavan henkilön (truster) ja luotetun henkilön (trusted), joiden väliselle suhteelle (tai vallankäytölle) riippuvuus rakentuu. Esimerkkien avulla Baier osoittaa, että jokainen on molemmissa rooleissa arkipäiväisessä elämässään, usein tietämättään, eikä pääse irti näistä rooleista (Baier 1994, 100-105). Tässäkään mielessä luottamuksen rakentumisessa ei ole siis merkitystä sillä, onko kyseessä yksilö vai instituutio, koska luottamus ei Baierin tavassa määritellä luottamus riipu mainitusta sei-

kasta vaan siitä, miten tärkeä luottamussuhteen kohde meille itsellemme on. Baierin mukaan luottamussuhteessa annetaan muiden (henkilöiden, instituutioiden, yritysten tai kansakuntien) huolehtia jostain asiasta, henkilöstä tai ideasta, josta itse välittää ja jota pitää tärkeänä. Luottamussuhteessa on siten aina läsnä valta, riippuvuus ja haavoittuvuus riippumatta siitä, onko luotettu henkilö (trusted) yksilö vai instituutio.

Baierin tapa käsitellä 'itseä' ja 'toista' ei kuitenkaan riitä Seligmanille, joka pitää Baierin esittämää määritelmää luottamuksesta lähinnä "luottavaisuuden osoituksena". Miten Seligman sitten määrittelee luottamuksen? "Baierin käsitys luottamuksesta on itse asiassa luottavaisuutta rooliodotusten täyttämisen suhteen ja niiden olemassa olevien sosiaalisen kontrollin ja sanktiomekanismien suhteen, jotka takaavat rooliodotusten mukaisen käyttäytymisen" (Seligman 1997, 25). Seligman erottaa toisistaan luottamuksen (trust in people), luottavaisuuden (confidence in systems), uskon (faith) ja tuttavallisuuden (familiarity). Seligmanin tärkein ero koskee luottamusta ja luottavaisuutta. Ero luottamuksen (trust) ja luottavaisuuden (confidence) välillä lähtee liikkeelle status quo -tilanteesta: oletuksesta, jossa instituutioiden toiminta ei muutu eikä instituutioiden toimijoilla ole kuin yksi rooliasema, eikä mahdollisuutta toimia toisin. Toimiiko Seligmanin esittämä luottamuksen ja luottavaisuuden välinen ero käytännössä? Entä milloin voimme olla rooliodotusten tavoittamattomissa Seligmanin tarkoittamalla tavalla?

Seligmanin hahmottelema ero luottamuksen ja luottavaisuuden välillä voitaneen kiteyttää seuraavasti: "Keskeistä luottamuksen määritelmässä (vastaakohtana luottavaisuudelle) on se, että yksilö on tilanteessa, jossa toisen henkilön toimia, luonnetta tai aikoja ei voida vahvistaa" (Seligman 1997, 21). Luottavaisuus rakentuu Seligmanin mukaan institutionaalisisessa kontekstissa: suomalaiset suhtautuvat suhteellisen luottavaisesti suomalaisen oikeuslaitoksen toimintaan. Niinpä meidän ei tarvitse luottaa yksittäiseen tuomariin, sillä suhtaudumme häneen luottavaisesti institutionaalisen aseman ja roolin vuoksi. Seligmanin tekemä ero luottamuksen ja luottavaisuuden välillä on ymmärrettävä historiallisessa yhteydessään, mutta milloin voimme todellakaan olla rooliodotusten tavoittamattomissa tai rooliodotusten suhteen epäselvissä tilanteissa Seligmanin esittämällä tavalla?

Miltä Seligmanin määritelmä näyttää esimerkin valossa? Pohtikaamme tilannetta, jossa suurikokoinen tuntematon henkilö lähestyy meitä hämärtyvässä illassa pitkän ja yksinäisen alikulkutunnelin keskiosassa. Tässä tilanteessa Seligmanin määrittelemän luottamuksen täytyy realisoitua. Joko luotamme siihen, ettei tuntematon hyökkää kimppuumme, tai sitten käyttäydymme epäluottamusta osoittavalla tavalla ja pakenemme tai valmistaudumme puolustautumaan mahdollista hyökkäystä vastaan. Emme tunne vastaantulevaa, emme tiedä hänen luonnettaan, emmekä aikojaan. Seligmanin edellyt-

tämät luottamussuhteen määrittelyehdot täyttyvät: jos kävelemme alikulkutunnelissa eteenpäin, osoittamamme luottamus pitää sisällään tuon toisen henkilön, mutta emme vaihda sanaakaan ohittamamme tuntemattoman kanssa. Onko mahdollista tuntea sekä epäluottamusta että luottamusta samaan aikaan? Hämärässä alikulkutunnelissa pelkoon perustuva, yhtäkkinen pakenemisen halu voi olla voimakaskin, mutta sitä hillitsee samanaikaisesti tuntemamme pelko siitä, että teemme itsemme 'naurettavaksi' tai osoitamme heikkoutemme pakenemalla tunnelista. Molempien tunteiden yhtäaikainen läsnäolo lienee yleinen tai ainakin mahdollinen kyseisessä tilanteessa. Kuten pakeneminen, niin myös pakenemishalun hillitseminen perustuu tiettyyn käsitykseen "sopivasta" sosiaalisesta käyttäytymisestä. Voimmeko siis lainkaan toimia rooliodotuksista vapaana ja, tärkeämpi kysymys, kenen määriteltäväksi jää tämä rooliodotuksista vapaa tila? Entä voiko mainitussa tilanteessa olla kyse luottamuksesta Seligmanin määritelmän mukaan?

Esimerkkimme lienee ääritapaus luottamuksen käsitteen soveltamisesta Seligmanin määrittelemänä. On kuitenkin keskeistä kysyä, missä luottamus oikein realisoituu? Luottamus realisoituu ainakin päämme sisällä: mainituksa esimerkissä mahdollisesti tuntemallamme luottamuksella Seligmanin määrittelemässä mielessä ei ole mitään tekemistä sen asian kanssa, ettei tuo tuntematon hyökännyt kimppuamme. Tuntematon alikulkutunnelin vastaan-tulija saattoi osoittamastamme "seligmanilaisesta" luottamuksesta (emme paenneet, emme ottaneet pippurisuihketta esille) huolimatta olla juuri alikulkutunneleissa tekonsa tekevä raiskaaja tai sarjamurhaaja. Onko siis Seligmanin esittämä raja-alue luottamuksen käsitteelle sittenkään riittävä? Jos luottamus Seligmanin mukaan rakentuu tilanteissa, joissa rooliodotukset ovat epäselvät ja joissa on tilaa roolien tulkinnalle, rakentuu luottavaisuus instituutioihin ja niiden toimintaan selvissä ja tiukoissa roolitalanteissa jopa ilman luottamusta (Seligman 1997, 84-5). Luottavaisuus instituutioiden toimintaan perustuu Seligmanin näkökulmasta ainoastaan toisiaan vahvistaviin kaavamaisiin rooliodotuksiin (Seligman 1997, 22).

Seligmanin esittämää luottamuksen määritelmää voidaan kritisoida samasta seikasta kuin sopimusteoriaa: toimijoina ovat vapaat yksilöt vailla sosiaalisia riippuvuuksia tai siteitä. Seligmanin hahmottelema luottamus tuntuu syntyvän muuttumattomassa, samankaltaisessa maailmassa, jossa luottamussuhteissa ei nouse esille valta- tai riippuvuussuhteita, vaan yksilöt ovat näennäisen vapaita, sukupuolettomia ja vailla hierarkkisia positioita. Jos luottamus määritellään luottamuksen kohteen avulla, kuten Baier tekee, vallalla ja riippuvuudella on tällöin keskeinen tehtävä luottamussuhteen syntymisessä: roolit tai rooliodotukset – olivatpa ne sitten kenen tahansa määrittelemiä – eivät siis asetu luottamuksen kriteereiksi, vaan erityisesti valta ja sen käytöstä pidättäytyminen luottamuksen avulla.

Sevenhuijsen ehdottaa, että luottamusta voidaan parhaiten tarkastella Baierin määrittelemästä näkökulmasta erityisenä hoivan, huolenpidon tai välittämisen vaihdantana, jossa valta on läsnä koko ajan. Luottaessamme johonkin annamme luottamuksemme kohteen toisten hoivaan, toisen 'omaksi'. Luottamuksen kohde voi olla esine, tavara tai vaikkapa identiteetin osa kuten elämäntarinan kertominen terapeutille tai lapsen uskominen päivähoitajan haltuun (Sevenhuijsen 1998). Julkisen sektorin palvelurakenteen muutosten näkökulmasta sekä valta että riippuvuus ovat erittäin keskeisiä toimijoiden välisten erilaisten suhteiden jäsentämisen välineitä.

Julkisen sektorin toimintatavan muutos 1990-luvulla: syitä ja seurauksia

Kun hoivatyö⁴ siirtyi palkkatyön piiriin julkisen sektorin kasvun myötä 1970- ja 1980-luvuilla, väheni erilaisten sosiaalisten verkostojen varaan rakentuneen epävirallisen hoivan merkitys voimakkaasti (Kovalainen & Simonen 1996). On vielä osin selvittämättä, onko epävirallisen hoivan merkitys perheiden selviytymisen keinona kasvanut 1990-luvulla. On kuitenkin oletettavaa, etteivät sosiaaliset verkostot 1990-luvulla rakennu enää samalla tavoin perheen ja suvun varaan kuin 1970-luvulla. Tulemme tarkastelemaan sitä, millaisia muotoja uudet hoivaa tarjoavat sosiaaliset verkostot saavat. Tarkastelemme paitsi yleisiä syitä julkisen sektorin muutokseen myös erityisesti uusia hoivan organisointitapoja ja tähän muutokseen liittyviä ongelmia sukupuolisopimuksen, luottamuksen ja sosiaalisen pääoman käsitteiden avulla.⁵

Hyvinvointivaltion tehtävät ovat toisen maailmansodan jälkeen kiteytetyksi olleet taloudellisen kasvun tukeminen, työvoiman uusintaminen, uuden sukupolven kasvattaminen, poliittisten ristiriitojen tynnyttäminen, sosiaalisten erojen tasoittaminen sekä arjen normalisointi ja normittaminen (Offe 1984). Suomessa sosiaali- ja terveyssektorin palveluista ovat perinteisesti huolehtineet kunnat tai kuntainliitot (kuntayhtymät) valtion avustuksella. Muuttunut taloudellinen tilanne on johtanut siihen että hyvinvointivaltion on katsottu olevan kriisissä (Julkunen 1992). Julkinen sektori ei sinänsä ole syventänyt taloudellista kriisiä, mutta laman vuoksi se rahoitusperusta, eli kuntien ja valtion verotulot, jonka avulla julkisen sektorin palvelut rahoitettiin, kutistui voimakkaasti ja palvelujen rahoitus supistui (Kovalainen 1996, 81). Talouden yksityiseen sektoriin ja erityisesti aikaisemmin valtiollisesti omistettuun teollisuuteen ja sen muutoksiin liitetyt käsitteet kuten yksityistäminen, ostopalvelusopimukset, kvasimarkkinat, sisäiset markkinat, kilpailu ja suunnitellut markkinat alkoivat 1990-luvulla Suomessa merkitä erilaisten

markkinaorientoituneiden mekanismien sisäänmarssia julkisten palvelujen organisoimistapoihin.

1990-luvulla hyvinvointivaltion kriisi on konkretisoitunut etuuksien ja palveluiden leikkauksina, ts. perinteisen palvelujärjestelmän purkuna. 1990-luvulla yhtenäisen palkkayhteiskunnan murentuessa yhä suurempia osia tarvittavista palveluista on ennustettu tuotettavan markkinoilla, kotitalouksissa tai sosiaalisten tukiverkostojen avulla (Kasvio 1994, 260). Samalla vastuuta palvelujen tuottamisesta tultaneen siirtämään julkiselta sektorilta muille yhteiskunnallisille areenoille: markkinoille, kansalaistoimintaan, lähiyhteisölle ja perheille.

1990-luvun lama on nostettu Suomessa syyksi julkisen sektorin uudelleenorganisoimiseen (ks. Heikkilä 1997). Taloudellinen lama loi kylläkin varsin nopeasti välittömän tarpeen muutosten toteuttamiselle. Lähtökohtana julkisen sektorin muutokselle on kuitenkin pidettävä syvempää ideologisen tason murrosta, jossa valtion merkitys yhteiskunnallisena ja taloudellisena toimijana, palvelujen järjestäjänä ja kollektiivisena rakenteena on muuttumassa. Muutos on johtanut erilaisiin kehitysprosesseihin eri maissa. Näitä hyvinkin erilaisia prosesseja yhdistävä tekijä on useissa maissa muutos valtion ja valtiollisten toimijoiden (kunta, kuntayhtymät) asemassa ja merkityksessä. Muutoksen avainsanoja ovat yksityistäminen, privatisointi ja valtiollisen sääntelyn vähentäminen, deregulaatio tai liberalisaatio. Kyse ei ole vain muutoksesta valtion ja valtiollisten toimijoiden asemassa vaan laajemmassa mielessä vallalla olevan liberalismiaallon ilmentymisestä.⁶

Yksityistämisellä on ideologinen ulottuvuutensa: tasa-arvoisen ja oikeudenmukaisen yhteiskuntakehityksen väheneminen on liitetty juuri hyvinvointivaltiollisten palvelujen eriarvoistaviin muutoksiin. Yksi esimerkki tästä on ”caring society” -ajattelun väheneminen markkinoitumisen kasvaessa: ajatellaan, että markkinat – tullessaan julkisiin palveluihin – syrjäyttävät vallinneen yhteisöllisyyden hyvän ja rahasta pelätään tulevan kaiken mitta (mm. Hay 1996; Manning & Page 1992). Käykö näin yksityisten palvelujen synnyn ja kasvun myötä? Luottamuksen käsite liittyy kiinteästi juuri yhteisöllisyyteen, mutta voiko myös luottamus saada uusia muotoja tai ilmentymiä markkinamekanismien kasvun myötä, on yksi empiiriselle aineistolle asettamistamme kysymyksistä.

Yksityistämisen yhteiskunnallisina piilokustannuksina pidetään toisaalta taloudellisen vallan keskittymistä ja kontrollin vähenemistä, toisaalta oikeudenmukaisen ja tasa-arvoisen yhteiskunnan merkityksen vähenemistä. Hyvinvointipalveluissa uudet toimintatavat eivät kuitenkaan käsitteellisesti vastaa yksityistämistä, vaan liittyvät ennen muuta laajemmin naisten palkkatyömarkkinoiden muutoksiin, hyvinvointivaltiollisten palvelujen tuottamisen riskiin ja ns. kvasimarkkinoiden luomiseen. Kvasimarkkinat eivät toimi ns. täydell-

listen markkinoiden tavoin. Terminä ne viittaavat julkisen rahoittajan suureen rooliin palvelujen maksajana ja tilaajana. Riski liittyy taas palveluntuottajien, yleensä entisten julkisen sektorin palkansaajien omaan toimintaan heidän siirtyessään useimmiten pysyvästä palkkatyöasemasta palvelujen alihankkijoiksi tai yrittäjiksi.

Yksityisten palvelujen tulo julkisia palveluja täydentämään tai niiden tilalle ei kuitenkaan itsessään takaa toiminnan tehokkuutta: useassakin taloudellisen ja yhteiskunnallisen elämän tapauksessa (esimerkiksi luonnollisen monopolin tapauksessa), julkisesti järjestetyn toiminnan tehokkuus voi ylittää yksityisen toiminnan aikaansaaman tehokkuuden. Kyse voi olla esimerkiksi markkinoiden allokatiivisesta tehokkuudesta tai yritysten sisäisestä tehokkuudesta tai molempien tekijöiden yhtäaikaisesta vaikutuksesta. Omistusoikeuksien allokatiolla on toki myös vaikutus palvelujen tehokkuuteen, koska omistusperusteella määrittää toiminnan tavoitteet ja myös toimintaa mittaavat järjestelmät. Julkinen ja yksityinen omistus poikkeavat tässä mielessä selvästi toisistaan. Julkinen omistus on ollut yksi keskeisiä instrumentteja markkinoiden epäonnistumisessa, kun esimerkiksi tappiollista toimintaa on haluttu ja voitu kompensoida esimerkiksi työllisyyspoliittisista syistä.⁷

Julkisen sektorin deregulaatio Suomessa voidaan nähdä eri suuntiin kehityvänä kokonaisuutena, jossa niin säätelevien normihierarkioiden poistaminen, erilaiset vapaakuntakokeilut kuin yksityistämisyrittämyksetkin tuottavat eri tavoin kansalaisiin vaikuttavia ratkaisuja. 1990-luvulla Suomessa näyttää tapahtuneen kahtiajako hyvinvointivaltion tulonsiirtopolitiikan ja palvelujärjestelmäpolitiikan kehittämisen suhteen. Tulonjakoperusteiden määrittely on pysynyt suhteellisen keskitetyn päätösmekanismien hallinnassa ja tarkoittaa kaikille samaa, alueellisesta sijainnista riippumatta. Sen sijaan hyvinvointipalvelut, niiden järjestäminen ja muutossuunnat, kuten yksityistäminen, palvelujen kehittäminen, suuntaaminen ja leikkaaminen on jätetty entistä selkeämmin paikallisesti ratkaistaviksi (kunnallispoliittisiksi) kysymyksiksi (mm. Heikkilä 1997). Lienee selvää, että maan alueelliset ja paikalliset erot palvelujärjestelmässä tulevat tällöin kasvamaan tietyn yleisen normisääntelyn sallimissa rajoissa.

Julkisen sektorin restrukturaatiossa on siis kyse ideologisen tason muutosten lisäksi työsuhteisiin ja työvoimaan liittyvistä uudelleenjärjestelyistä, joissa kustannusten säästö on merkittävä taustatekijä. Valtionosuusuudistus on toinen keskeinen tekijä. Periaate kunnallisten palvelujen irrottamiseksi valtion tiukasta budjettiohjauksesta oli kirjoitettu lakiesitykseen jo ennen 1990-luvun taloudellista lamaa, alunperin vuonna 1988. Aikaisempi valtionosuusjärjestelmä oli herättänyt kritiikkiä useilla tahoilla (mm. Komiteamietintö 1982:66). Kritiikki kohdistui pääasiassa järjestelmän monimutkaisuuteen, uuden järjestelmän pyrkimyksenä oli irrottaa tehottomiksi koettuja

valtiollisia ohjausmekanismeja kunnallisen toiminnan sääntelystä. Tämä ajatus näyttää olevan kirjoitettu myös kuntien valtiosuosulain yleisperusteluihin, joissa korostetaan kuntien itsemääräämisoikeutta ja kustannustietoisuuden lisäämistä.

Periaatteet kaikkien kunnallisten palvelujen irrottamiseksi valtion tiukasta ohjauksesta oli siis kirjoitettu lakiesitykseen jo ennen 1990-luvun taloudellista lamaa. Ne mekanismit, joiden avulla tähän tavoitteeseen Suomessa päästiin, ovat lähellä yksityistämisessä käytettyjä keinoja: omaisuuden myyntiä, yhtiöittämistä ja yksityisten tuottajien käyttöä julkisten palvelujen tarjoamisessa. Kaksi ensiksi mainittua koskevat erityisesti valtion omistamaa teollisuutta, eivät kunnallisia palveluja. Kunnallisissa sosiaali- ja terveystaloudissa ei ole päädytty julkisen omaisuuden myyntiin tai yhtiöittämiseen, vaan yksityisten tuottajien käyttöön julkisesti tuotettujen palvelujen ohella tai niitä korvaamassa. Yksityistäminen julkisten palvelujen järjestämisessä ei ole johtanut markkinoiden kontrolliin, eikä merkitse julkisen vallan kontrollin puutetta, vaan uudenlaisten, monimutkaisten kontrollimekanismien syntyä. Hyvinvoinnin tuottamisen ja ostamisen laaduntarkkailu vaatii toimiakseen kontrollikoneiston luomista, ellei toiminta sitten perustu täysin toimijoiden väliseen luottamukseen. Tällöin luottamus voi rakentua puolestaan vain paikallistasolla, toimijoiden välillä.

Siinä keskustelussa, jossa privatisointi ja deregulaatio ovat olleet esillä, eroa privatisoimisen, (omistuksen ja omistusoikeuden siirron) ja sääntelyn vähentämisen (deregulaation ja liberalisoinnin) välillä ei ole juurikaan tehty, vaikka käsitteet ovat loogisesti erillisiä. Julkinen omistus ei välttämättä tarkoita valtion monopoliasemaa, eikä yksityisomistus suinkaan tarkoita kilpailun länäoloa. Julkinen omistus on kuitenkin useimmiten samaistettu kilpailun poissaoloon, yksityisomistus puolestaan kilpailun länäoloon. Käsitteellistä sekaannusta siis ilmenee: yhtäältä yksityistämisen ja julkisen omistuksen myynnin ja toisaalta julkiselle palvelutuotannolle vaihtoehdoisen yksityisen palvelutuotannon ajatellaan itsestään johtavan markkinoiden ja kilpailun syntyyn ja sen myötä tehokkuuteen ja kustannussäästöihin (mm. Socialdepartementet 1994, 27-29), vaikka niin ei välttämättä käy (esimerkkinä Britannian sosiaalisektorin kustannusrakenteen muutokset 1980-luvulla).

Yksityisen toiminnan tehokkuus ja julkisen toiminnan tehostaminen yksityisen toiminnan avulla ovat useimmiten esitetyt argumentit yksityistämisen puolesta. Rationaalisuus-, tehokkuus- ja tuottavuusvaatimukset ovat kaikki esiintyneet julkisen toiminnan julkilausuttuina kriteereinä yhä enenevässä määrin 1990-luvulla. Hyvinvointivaltiollisessa keskustelussa rahoituskriisi onkin nostanut keskustelun keskiöön julkisen toimintojen tuotot ja kustannukset. Samalla se on siirtänyt ideologisen keskustelun suunnan sosiaalipolitiikasta talouspolitiikkaan. Tuottojen maksimointi ja kustannustehokkuus

(efficiency & effectiveness) ovat tavoitteita, johon tulisi pyrkiä, ja näihin tavoitteisiin uskotaan useimmiten päästävän kilpailun kautta. Markkinat voivat puolestaan omaksua monia erilaisia muotoja, kuten esimerkiksi kilpailun tai palkitsemisjärjestelmän, joka perustuu yksilöiden tehostuvaan toimintaan (suoritukseen, vrt. tulospalkkausjärjestelmät).

Muodosta huolimatta markkinoiden perusmekanismi on sama: markkinat sisältävät neuvottelun kohteen hinnasta ja sisällöstä. Mitä monimutkaisempi kilpailun (neuvottelujen) kohde on, sitä suuremmat transaktiokustannukset kilpailutilanteeseen liittyvät. Perusterveydenhuoltoa koskevat kustannukset ovat arvioitavissa helpommin kuin erikoissairaanhoidon kustannukset. Transaktiokustannusten ohella on muitakin kustannusoluttuvuuksia, joiden mittaaminen on ongelmallista, mutta joiden merkitys uusien mekanismien toiminnalle on transaktiokustannuksia keskeisempää. Yksi näistä on luottamuksen merkitys palvelujärjestelmän toiminnassa. Luottamus tai sen puute ilmenee niissä paikallisissa palvelujärjestelmissä, joissa toiminta, toimijat tai palvelujen järjestäminen muuttuvat.

Hyvinvointivaltiolisissa palveluissa on arvioitu kustannuksista noin kahden kolmasosan koostuvan henkilökustannuksista (so. palkkakustannuksista). Niinpä on jokseenkin selvää, että juuri nämä kustannukset ovat niitä, joita pidetään leikkausten kohteina. Kustannusten leikkaus tehdyn työn tehoa lisäämällä lähenee kunnallisissa hyvinvointipalveluissa lean production -mallia. Niin Suomessa kuin myös muualla uudet yksityiset palveluntuottajat ovat pystyneet kilpailemaan jonkin verran juuri henkilökustannuksia alentamalla, eivät niinkään uusilla innovatiivisilla palveluilla, jotka alentaisivat kustannuksia (Kovalainen, Simonen & Österberg 1996).

Lean production -mallin selkein piirre liittyyneen työsuhteiden muutoksiin kohti tilapäis-, osa-aikais- tai esim. tuntiperusteista työtä, joka etenkin hoivatyössä on ongelmallista. Uudelleenjärjestelyjen myötä hyvinvointivaltio siirtää hyvinvoinnin tuottamiseen liittyvää riskiä kansalaisilleen, enimmäkseen naisille, osin vähentämällä palkkatyösuhteissa olevia työntekijöitä, jotka siirtyvät yksityisiksi palveluntuottajiksi ja ottavat yrittäjärisikin toiminnassa, osin siirtämällä palveluja markkinoiden toiminnan piiriin (Kovalainen 1999). Markkinoiden synnyttäminen julkisella sektorilla tapahtuu käytännössä erottamalla palvelujen tuottajat (yksityiset palveluntuottajat, julkinen sektori, kolmas sektori) ja tilaajat (kunta, kuntayhtymä, valtio, kansalainen, yksityinen yritys) toisistaan.

Yhteiskunnassa ja työelämässä tapahtuneiden muutosten vaikutuksesta on yrittäjyydestä ja itsensä työllistämisestä kehkeytynyt varteenotettavia vaihtoehtoja myös julkisen sektorin palkkatyömarkkinoilla, kuten sosiaali- ja terveyspalveluissa, missä yrittäjyyttä ei käytännössä ole aikaisemmin esiintynyt, vahvojen professioita lukuun ottamatta (lääkärit, hammaslääkärit). On

selvää, että laman vaikutuksilla ja yrittäjyyden lisääntymisellä sosiaali- ja terveysalalla on yhteytensä. Osittain kunnat ovat pyrkineet tehostamaan omaa palveluiden tarjontaansa ja osittain palveluiden tuotantoa on pyritty siirtämään yksityisesti tuotettavaksi, siten että kontrolli säilyy kunnan päättäjien käsissä (ns. ostopalvelusopimukset julkisen sektorin alihankintajärjestelmä palvelujen järjestämiseksi). Kunnat ovat samalla ryhtyneet etsimään uusia palvelujen tuottamisen muotoja. Palveluiden tuottamisessa ei Suomessa juuri ole päädytty yksityistämiseen, ts. julkisten palveluyksiköiden myymiseen yksityisille yrityksille, vaan enemmässä määrin uusien toimintatapojen rakentamiseen. Uusien toimintamuotojen kehittäminen kunnissa on tapahtunut eri kanavien kautta. Osin aloitteet ovat tulleet ruohonjuuritasolta, kansalaisilta ja palvelujen tuottajilta, ja osin kunnat ovat itse aktiivisesti pyrkineet luomaan mahdollisuuksia yksityiselle palveluiden tuottamiselle. Paitsi yksityisyrittäjyyden kautta on palvelurakenteen muutos voinut tapahtua perustamalla työosuuskuntia, henkilöstöyrityksiä tai hyödyntämällä kolmannen sektorin tarjoamia palveluja (Simonen 1996).

Luottamus ja julkisen sektorin uudet toimijat

Kunnan päättäjien ja sosiaali- ja terveysalan yksityisyrittäjien ja muiden uusien toimijoiden suhde on kaksijakoinen. Seligmanin määrittelyä käyttäksemme kyse on kahdenlaisen luottamuksen rakentumisesta: yhtäältä luottavaisuudesta (confidence) instituutioita kohtaan, ja toisaalta kyse on luottamuksesta (trust) yksilöitä kohtaan. Luottavaisuus perustuu siihen, että tuotetaan instituutiona palvelua, jota perinteisesti on tuotettu kunnan palveluna ja sen tulee periaatteessa vastata samoja odotuksia myös yksityisesti tuotettuna. Luottamusta puolestaan edellytetään, koska tuottamistapa on uusi ja usein ennen kokematon. Uusien toimijoiden tulo markkinoille mullistaa aikaisemmat toimintamallit ja tähän uuteen toimintaan liittyy riskin elementti, joka edellyttää toimijoilta molemminpuolisen luottamuksen olemassaoloa. Toimintaan kohdistuvat odotukset täytyy neuvotella uudelleen, sillä vanhat odotukset eivät enää päde ja uudet odotukset eivät vielä ole institutionalisoituneet. Tästä syystä luottamus on tärkeä elementti uusien palvelutuotannon tapojen kehittämisessä.

Aineistojemme nojalla (Kovalainen & Österberg 1996; Österberg 1999) on perusteltua väittää, että uusien palveluntuottajien ja kunnan toimijoiden ja asiakkaiden välisessä suhteessa luottamus (trust) ja luottavaisuus (confidence) esiintyvät samanaikaisesti, Seligmanin jaottelua käyttäksemme. Kyse ei ole pelkästään luottavaisuudesta instituutioon, vaan se, että palvelun tuottajana toimii ihminen tai ihmisiä, joihin syntyvä suhde – olipa kyse asiakkaasta tai kunnan viranomaisesta – perustuu luottamukseen tai sen puutteeseen.

Vaikka kyse on institutionaalista muotoa hakevasta palvelun tuottamisesta, se on sosiaali- ja terveystalouden palvelun tuottajista puhuttaessa hyvin henkilöitynyttä toimintaa. Kunnan toimijoiden (virkamiehet, luottamushenkilöt, kunnanjohto) ja asiakkaiden suhde palveluntuottajaan on henkilökohtainen, eikä sitä voi tulkita pelkästään viran puolesta syntyneeksi luottavaisuudeksi palveluntuottajan instituutioon, vaan kyse on paljon monimutkaisemmasta suhteesta. Kunnan toimijat – ja asiakkaat – ottavat tietyn riskin valitessaan yksityisen palveluntuottajan tarjoaman palvelun. Tällaisella palvelun tuottamisella ei tällä hetkellä ole niitä perinteitä, jotka jatkuvuuden myötä loisivat automaattisesti instituutioiden välistä luottavaisuutta, vaan institutionaaliset ja rakenteelliset suhteet on 1990-luvun muutoksen myötä muokattava alusta uudelleen. Riskin elementti kohdistuu sekä palvelun tuottajaan että palvelun ostajaan/tilaajaan. Näin ollen tarvitaan molemminpuolista luottamusta.

Myös Seligman (1997, 24-27) tähdentää, että luottamus tulee kuvan sosiaalisissa suhteissa sellaisissa tilanteissa, joissa rooli-odotukset ovat keskustelulle ja tulkinnalle avoimia. Instituutiossa toimivien käyttäytyminen ei ole täysin ennakoitavissa varsinkaan silloin, kun kyse on uusista toimintamuodoista ja niiden valinnasta. 1990-luvun alusta yksityiset palveluntuottajat aloittivat toimintansa tilanteessa, jossa institutionaalista kontrollimekanismia ei vielä ollut olemassa. Niin sopimustavat kuin luottamus oli luotava uudessa tilanteessa, jossa institutionaalisia mekanismeja (mm. yksityisesti tuotettujen palvelujen kontrollijärjestelmää) ei vielä ollut. Uusien toimintamuotojen syntyessä perinteisillekin aloille toimijoiden rooli-odotukset ovat keskustelulle ja tulkinnalle avoimia. Poliittisella tasolla voidaan ehkä puhua yleisen tason luottavaisuudesta uusiin palveluntuotannon muotoihin, mutta konkreettisella ruohonjuuritasolla ei jyrkkää kahtiajakoa Seligmanin esittämällä tavalla voida tehdä, etenkin kun rooli-odotuksista vapaita tiloja ei ole juuriakaan mahdollista löytää. Baierin tapa määritellä luottamus kohteen avulla toiminee tässä tapauksessa paremmin.

Kunnan päätöksentekijöiden ja uusien sosiaali- ja terveystalouden palveluntuottajien välistä luottamusta tarkasteltaessa voidaan yhtenä luottamuksen 'mittarina' pitää yhteistyön sujumista ja jatkuvuutta. Yhteistyölle on välttämätöntä, että toimijoiden välillä on luottamuksellinen suhde, jonka rakentumisella on olemassa epäilemättä erilaisia ehtoja (ks. Ilmosen artikkeli tässä teoksessa). Vaikka kontrollia ja viranomaisvalvontaa voidaan harjoittaa nojautamalla lakiin ja asetuksiin, on asioiden sujumisen edellytyksenä kuitenkin keskinäinen luottamus sen suhteen, että – olivatpa ne kirjoitettuja tai kirjoittamattomia – sääntöjä noudatetaan. Kuntien päättäjien näkökulmasta katsoen on tärkeää, että he pystyvät luottamaan yksityisiin palveluntuottajiin (Moilanen 1998). Luotettavuuden lisäksi palveluntuottajilta odotetaan myös joustavuutta. Yrittäjät pitävät oman työnsä joustavuutta tärkeimpänä ”kilpailu-

keinonaan” sosiaali- ja terveyspalvelujen puolittaismarkkinoilla (Kovalainen, Simonen & Österberg 1996).

Kuntien päätöksentekijöiden suhtautuminen uusiin palveluntuottajiin on 1990-luvulla vaihdellut. Yleisesti ottaen suhtautuminen on ollut positiivista. 61% kaikista tutkituista yksityisistä sosiaali- ja terveyspalvelujen tuottajista koko maassa ilmoitti suhtautumisen olleen myönteistä tai asiallista. (Kovalainen, Simonen & Österberg 1996.) Kunnan ostopalvelusitoumus oli varteenotettava tekijä asennoitumisessa. Niihin yrittäjiin, joilla oli kunnan kanssa ostopalvelusopimus, suhtauduttiin enimmäkseen positiivisesti. Luottamussuhde oli käytännössä luotu sopimuksen myötä, mutta sen perusta oli sopimusta edeltävässä toiminnassa kunnan työntekijänä. Palveluiden tuottajien on oman toimintansa kannalta välttämätöntä pystyä luottamaan siihen että heidän toimintansa hyväksytään ja että sen jatkuvuus on taattua. Voidakseen tehdä investointeja ja tulevaisuuden suunnitelmia on heidän puolestaan voitava luottaa kunnan toimijoiden antamiin lupauksiin (Kovalainen, Simonen & Österberg 1996, 70).

Hylkäsimme edellä Seligmanin tavan jakaa luottamus kahteen, toisistaan jäykästi erillisenä olevaan osaan ja päädyimme Baierin määritelmään, joka korostaa luottamuksen kohteen merkitystä sekä riippuvuutta. Luottamuksen käsitteen analyyttisemmän käytön kannalta on järkevää jakaa se osiin. Usein esitetty jako on puhua etuun tai uhkaan perustuvasta luottamuksesta, kokemukseen perustuvasta luottamuksesta ja samaistumiseen perustuvasta luottamuksesta (Lewicki & Bunker 1996, 119-124; ks. myös Ilmonen ym. 1998). Tällainen jako edellyttää, että yhteistyön aloittavat osapuolet eivät ole entuudestaan tuttuja. Luottamuksen kehitys etenee siten, että ensin osapuolten välille kehittyy etuun tai uhkaan perustuva luottamus. Osapuolet tekevät sen, mitä heiltä odotetaan, koska he pelkäävät seuraamuksia ja suhteen alussa luottamuksen säilyminen on erittäin herkkää. Seuraava kehitysaskel on luottamuksen muuttuminen toistuvaan kokemukseen perustuvaksi luottamukseksi: luottamus perustuu siihen että osapuolet tuntevat toisensa tarpeeksi hyvin voidakseen ennustaa toisen liikkeitä. Tässä vaiheessa osapuolilla on jo yhteisiä kokemuksia, jotka edesauttavat ennustamaan milloin toinen voi käyttäytyä epäluotettavasti. Tämä luottamuksen muoto perustuu tuttuuteen (familiarity) mutta on myös lähinnä peliteoreettista asetelmaa, jossa toistojen määrä luo ”luottamuksen” toisen toimintatapaan. Kolmas vaihe on samaistumiseen perustuva luottamus. Luottamuksen kehittyminen tälle tasolle lähtee siitä, että osapuolet ymmärtävät ja kunnioittavat toistensa toiveita. Luottamuksen taso on tällöin niin korkea, että osapuolet voivat esimerkiksi esiintyä toistensa puolesta.

Kokemukseen perustuvan luottamuksen tai sen puutteen voidaan sanoa olevan tyyppillistä suomalaisessa yritysmaailmassa (Ilmonen ym. 1998, 46).

Edellä kuvattua luottamuksen kolmijakoisuutta ei voida suoraan soveltaa analysoitaessa kunnan toimijoiden ja palveluyrittäjien välistä luottamusta muilta osin kuin juuri kokemukseen perustuvan luottamuksen osalta. Haastattelujen perusteella luottamus kunnan toimijoiden ja yrittäjien välillä on pitkälti kokemukseen ja tuttuuteen perustuvaa luottamusta.

Ylivoimaisesti tavallisin työhistoria sosiaali- ja terveystyöalalla on kunnan tai kuntainliiton (nyk. kuntayhtymän) työntekijä- tai virka-suhteesta (Kovalainen, Simonen & Österberg 1996, 21). Monet yrittäjät toivat lisäksi esille sen kannan, että heidät tunnettiin henkilöinä kunnassa, mikä helpotti sisäänkäyntiä ja toiminnan aloittamista. Yrittäjäksi ryhtymisen prosessia helpottaa tietysti myös se, että yrittäjällä entisenä työntekijänä on tietoa kunnan toimintatavoista ja niiden puutteista. Yrittäjän maine on tärkeä tekijä luottamuksesta puhuttaessa, mutta se ei korvaa kokemuksesta syntynyttä luottamusta (Lorenz 1988, 206). Varsinkin pienissä kunnissa luottamus henkilöityy ja henkilön maine saattaa olla merkittävä tekijä siinä, miten hän onnistuu viemään asiaansa eteenpäin kunnallisessa organisaatiossa.

Lopuksi

Talouden 1990-luvun laman myötä heitettiin suomalaiselle hyvinvointivaltiolliselle kehitykselle haaste. Se kohdistui niin kollektivistiseen ideologiseen järjestelmään kuin konkreettisiin tapoihin hyvinvointipalvelujen järjestämisessä. Suomalainen hyvinvointivaltio ja sen tarjoamat palvelut ovat olleet kaikille samanlaisia ja samalla tavoin – julkisen sektorin naisvaltaisen palkkatyön myötä – järjestettyjä. Julkisesti tuotettujen ja rahoitettujen palvelujen rinnalle on 1990-luvulla syntynyt useita vaihtoehtoisia ja täydentäviä malleja, joissa valtion (kuntien ja kuntayhtymien) merkitys on rajoittunut palvelujen tuottajasta niiden rahoittajaksi ja järjestelijäksi. Markkinoiden merkitys julkisen sektorin organisoinnissa – olipa kyse rakentamisesta, koululaitoksesta, vanhusten, vammaisten tai lasten hoidosta – on kasvanut voimakkaasti 1990-luvulla. Sosiaalipolitiikassa muutosta on luonnehdittu siirtymänä hyvinvointipluralismiin, 'welfare mixiin', jossa julkisesti tuotetut ja rahoitetut palvelut täydentyvät yksityisesti tuotetuilla ja osin yksityisesti rahoitetuilla palveluilla sekä ns. kolmannella sektorilla. Suurimmat muutokset hyvinvointivaltiollisissa palveluissa ovat tapahtuneet joissakin maissa kuten Britanniassa viimeisten 10-15 vuoden aikana, kun taas esimerkiksi pohjoismaissa (Ruotsi, Suomi ja Norja) julkisen sektorin hyvinvointipalvelujen muutokset ovat lähteneet liikkeelle vasta muutaman viime vuoden aikana (Daly & Lewis 1998; Simonen & Kovalainen 1998; Waerness 1998).

Yksityistämiskeskustelun yhteys uusiin hyvinvointivaltiollisiin palvelu-

järjestelmien muotoihin liikkuu paljolti ideologisella tasolla, sillä käytännössä julkisen sektorin kohdalla yksityistämistä sen määritelmän edellyttämässä muodossa – julkisten varojen siirtämisenä tai myymisenä yksityiselle sektorille – ei ole juurikaan tapahtunut palveluissa. Siirtymässä on ollut enemmän kyse kvasimarkkinaolosuhteiden luomisesta kuntiin. Palvelun tarjoajat kilpailevat keskenään yhden rahoittajan palvelun kysynnästä ja palvelun tuottaja tulisi siis valita palvelun hinta/laatu-suhteen vertailujen kautta. Silti yhteys teoreettisella ja ideologisella tasolla on olemassa. Niin yksityistäminen kuin hyvinvointipluralistiset ratkaisut merkitsevät samansuuntaista liikettä pois valtion ja kuntasektorin keskeisestä asemasta, pois pysyvän palkkatyömallin toteuttamisesta ja kohti muuttuvaa hyvinvointivaltiollista rakennetta ja joustavaa työtä, joka muuntuu palkkatyöstä yrittäjän työksi siirtäen samalla hyvinvointivaltiollisten palvelujen riskiä valtiolta yrittäjälle.

Samalla tavoin kuin yksityistämiskeskustelussa myös hyvinvointivaltiollisten palvelujen uusia palvelumuotoja koskeissa tutkimuksissa on unohdettu ne mekanismit, joilla muutoksia on toteutettu. Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen käsitteet niin sosiaalisen koheesion kuin yhteistyön näkökulmasta ovat välttämättömiä uusien mekanismien synnyn ja toiminnan ymmärtämisessä ja analyysissa. Millä tavalla uudet järjestelmät, kuten hyvinvointipalveluissa siirtymä julkisen sektorin palvelusta yksityisen palvelutuottajan palveluun, rakentuu luottamuksen ja olemassa olevan sosiaalisen pääoman käsitteille, on vielä tutkimatta. Aineistojemme perusteella on selvää, että ne uudet toimijat hyvinvointivaltiollisilla markkinoilla, joiden toiminta perustuu jo luotuihin sosiaalisiin verkostoihin ja aikaisemmassa toiminnassa rakentuneeseen luottamukseen, näyttävät pystyvän luomaan uusia toimintatapoja julkisiin rakenteisiin. Jää nähtäväksi, voiko näin käydä jatkossa, kun uusia toimijoita jo olemassa oleville ”markkinoille” tulee lisää. Ne uudet palveluntuottajat, jotka ovat siirtyneet alalle joltain toiselta alalta tai jotka ovat vaihtaneet kuntaa, jäävät vaille aikaisempien luottamussuhteiden luomaa verkostoa ja kokevat usein ongelmana selviytymisen kunnan byrokratiasta. Tämä heikentää heidän luotettavuuttaan, samoin kuin ammatillisen palkkatyökokemuksen puute vähentää palveluyrittäjän uskottavuutta ja luotettavuutta. Aineistojemme perusteella vaikuttaa siltä, että luottamus näyttää yritystoiminnassakin rakentuvan vahvan ammatillisen profession varaan.

Vaihtoehtoinen palvelujen tuottaminen voi olla vastaus hyvinvointivaltion perinteisten toimintatapojen jonkinasteiselle supistumiselle. Sosiaali- ja terveysalalla tapahtuvan muutoksen kohti pluralismia, ”welfare mix” -tyyppistä palveluiden tarjontaa, voidaan katsoa olevan esimerkki kansalaisaktiivisuudesta, mutta syy tämänkaltaiseen kehitykseen voi myös olla kansalaisten hiipuva luottamus julkiseen sektoriin palveluiden tuottajana. On tutkittava, merkitseekö tämä suurta muutosta kansalaisten suhtautumisessa hyvin-

vointivaltiolliseen palvelujärjestelmään. Kokonaisuutena, kehitys kohti vaihtoehtoisia palveluntuotannon malleja on kirjavoittanut sosiaali- ja terveystoimintakenttää, mutta epäilemättä myös muuttanut julkisen sektorin toimintatapoja ja siellä syntyviä luottamussuhteita. Kuinka luottamussuhteet tässä tilanteessa rakentuvat, uudistuvat tai häviävät, on kysymys, johon pyrimme jatkossa hakemaan vastausta.

Viitteet

- 1 Schumpeter (1942/1976, 423-4) totesi, että atomistisinkin kilpailutalous on riippuvainen sosiaalisista arvoista, eikä utilitaristisesti ohjautuva vapaiden sopimusten verkosto voi kattaa koko talouden toimintaa ilman sosiaalista ulottuvuutta.
- 2 Baierin määritelmä eroaa Seligmanin määritelmästä, jossa eroa hyveen ja luottamuksen välille ei tehdä.
- 3 Baier käyttää termiä *entrust*, joka pitää sisällään riippuvuuden merkityksen.
- 4 Hoivatyö tarkoittaa tässä hyvinvointivaltiollisten palvelujen hoivatyöprofessioita ja lasten, vanhusten sekä vammaisten hoitoa ja hoivaa.
- 5 Vaikka tulonsiirtojärjestelmien merkitys on suuri osa hyvinvointivaltiollista järjestelmää, ovat sosiaali- ja terveysalan palkkatyöntekijät, ns. hoivatyön tekijät, merkittävä osa koko työssäkäyvää väestöä. Hyvinvointivaltiolliset palvelut ovat suurin työllisten naisten palkkatyön alue. Julkisen sektorin muutos 1990-luvulla on kasvavassa määrin tarkoittanut maan sisällä alueittain eriytyvää tapaa organisoida hyvinvointivaltiolliset palvelut. Tulonsiirtojärjestelmässä tapahtuvat muutokset ovat puolestaan universaaleja ja koskevat kaikkia samalla tavoin.
- 6 Valtion asema ei ole muuttumaton, vaikka toisen maailmansodan jälkeistä teollistuneiden maiden taloushistoriaa onkin hallinnut jatkuva valtion roolin kasvu. Muutoksen nopeus ja valtion merkitys ovat vaihdelleet maittain. Valtiollinen omistus, hallinta ja sääntely sekä valtion osuus taloudellisissa ja hyvinvointivaltiollisissa tehtävissä on kasvanut selvästi aina 1970-luvulle saakka useimmissa teollistuneissa maissa. 1980 ja 1990-lukujen pääasialliset kolme trendiä; yksityistäminen, valtion sääntelyn vähentäminen ja veropolitiikka, ovat saaneet seurakseen lukuisia sovellutuksia maasta, toimialoista ja palveluista riippuen.
- 7 Sodanjälkeisten vuosien teollisuustuotannon laajat kansallistamisoperaatiot (lähinnä Iso-Britanniassa ja Ranskassa) koskivat tilanteita joissa pääomien riittämättömyyden ja hyödykkeiden luonnollisen monopoliluonteen (sähkö-, kaasun- ja vesivarat, rautatiet) katsottiin edellyttävän valtion omistusta. Suomessa pääomia, joita teollisuuden luomiseen sotien jälkeen tarvittiin, ei riittävässä määrin löytynyt yksityiseltä sektorilta, joten valtion merkitys oli keskeinen. Sodanjälkeiset kansallistamishankkeet ja kansallisen teollisuuden luominen lähtivät useissa maissa liikkeelle siitä oletuksesta, että avainteollisuusalat ja avainpalvelut tuli pitää valtion hallinnassa.

Kirjallisuus

- Arrow, Kenneth (1969) *The Organization of Economic Activity*. Teoksessa *The Analysis and Evaluation of Public Expenditure*. Washington: U.S.G. Printing Office.
- Arrow, Kenneth (1974) *The Limits of Organization*. New York: W. W. Norton.
- Baier, Annette C. (1994) *Moral Prejudices. Essays on Ethics*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Cohen, Stephen, S. & Fields, Gary (1999) Social Capital and Capital Gains in Silicon Valley. *California Management Review*. Vol. 41(2): 108-130.
- Coleman, James (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. Vol. 94, 95-120.
- Coleman, James (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Daly, Mary & Lewis, Jane (1998) Introduction. Teoksessa Lewis, Jane (toim.) *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Fox, Alan (1974) *Beyond Contract: Work, Power and Trust Relations*. London: Faber&Faber.
- Fukuyama, Francis (1995) *Trust. The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. New York: The Free Press.
- Gambetta, Diego (1988) Can We Trust Trust? Teoksessa Gambetta, Diego (toim.) *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Hay, Colin (1996) *Re-stating Social and Political Change*. Buckingham: Open University Press.
- Heikkilä, Matti (1997) Kuinka perustella sosiaalipoliittisia supistuksia. Teoksessa Heikkilä, Matti & Uusitalo, Hannu (toim.) *Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa*. Helsinki: Stakes, raportteja 208.
- Hjerppe, Reino (1998) Sosiaalinen pääoma taloudellisena ilmiönä. Teoksessa Kajanoja, Jouko & Simpura, Jussi (toim.) *Sosiaalinen pääoma. Käsité ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Hogson, Geoffrey M. (1999) *Economics and utopia*. London: Routledge.
- Ilmonen, Kaj & Jokivuori, Pertti & Liikanen, Hanna & Kevätsalo, Kimmo & Juuti, Pauli (1998) *Luottamuksesta kiinni. Ammattiyhdistysliike ja työorganisaation suorituskyy*. Jyväskylä: SoPhi.
- Jacobs, Jane (1961) *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Johansson, Jan-Erik & Uusikylä, Petri (1998) Sosiaalinen pääoma verkostoissa. *Sociologia* 35(1):17-27.
- Julkunen, Raija (1992) *Hyvinvointivaltio käännekohdassa*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Kajanoja, Jouko & Simpura, Jussi (1998) Johdanto. Teoksessa Kajanoja, Jouko & Simpura, Jussi (toim.) *Sosiaalinen pääoma. Käsité ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus

- Kasvio, Antti (1994) *Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet*. Gaudeamus: Jyväskylä.
- Kovalainen, Anne & Simonen, Leila (1996) *Sosiaali- ja terveystalouden yrittäjyys*. Juva: WSOY.
- Kovalainen, Anne (1996) Työyhteiskunnan muutokset. Teoksessa Kovalainen, Anne & Simonen, Leila (1996) *Sosiaali- ja terveystalouden yrittäjyys*. Juva: WSOY.
- Kovalainen, Anne, Simonen, Leila & Österberg, Johanna (1996) *Sosiaalipalveluyrittäjän muotokuva. Tutkimus sosiaali- ja terveystalouden uusyrittäjistä ja vaihtoehtoista palveluntuottajista*. Helsinki: Stakes. Raportteja 194.
- Kovalainen, Anne & Österberg, Johanna (1996) Haastatteluaineistoja. Julkaise-maton tieto.
- Kovalainen, Anne (1999) The Welfare State, Gender System and Public Sector Employment in Finland. Teoksessa Christiansen, Jens & Koistinen, Pertti & Kovalainen, Anne (toim.) *Working Europe. Reshaping European Employment Systems*. Toim. Aldershot: Ashgate.
- Komiteamietintö 66 (1982). Kunnallistalouden neuvottelukunta, KM 1982:66. Helsinki: Kunnallistalouden neuvottelukunta.
- Lewicki, Roy J. & Bunker, Barbara Benedict (1996) Developing and Maintaining Trust in Work Relationships. Teoksessa Kramer, Roderick M. & Tyler, Tom R. (toim.) *Trust in Organizations. Frontiers of Theory and Research*. London: Sage.
- Lorenz, Edward H. (1988) Neither friends' nor Strangers: Informal Networks of Subcontracting in French Industry. Teoksessa Gambetta, Diego (toim.) *Trust. Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Manning, Nick & Page, Colin (1992) The Challenge to Collectivism in an Era of Change. *Social Policy Review*. Vol. 4: 1-8.
- Misztal, Barbara A. (1996) *Trust in Modern Societies. The Search for the Bases of Social Order*. Oxford: Polity Press.
- Moilanen, Merja (1998) Mitä sosiaaliyhtiöt odottavat yksityisiltä palveluilta? *Sosiaaliturva* 19/98.
- Offe, Claus (1984) *Contradictions of the Welfare State*. London: Hutchinson.
- Portes, Alejandro (1995) Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview. Teoksessa Portes, Alejandro (toim.) *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation, 1-43.
- Portes, Alejandro & Patricia Landolt (1996) The Downside of Social Capital. *The American Prospect*, 26 (May-June): 18-21, 94. [Http://epn.org/prospect/26/26-cnt2.html](http://epn.org/prospect/26/26-cnt2.html).
- Portes, Alejandro & Julia Sensenbrenner (1993) Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology*. 98, May, 1320-1350.
- Putnam Robert D. (1993a) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Putnam, Robert D. (1993b) The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, no 13, Spring 1993. <http://www.epn.org/prospect/13/13putn.html>.
- Putnam, Robert D. (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, Vol. 6(1), 65-78.
- Schulman, Michael, D. & Anderson, Cynthia (1998) The Dark Side of the Force: A Case Study of Restructuring and Social Capital. *Rural Sociology*. Vol. 6.
- Schumpeter, Joseph, A. (1942/1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Allen and Unwin.
- Seligman, A. (1997) *The Problem of Trust*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sevenhuijsen, Selma (1998) Too Good to Be True? Feminist considerations about trust and social cohesion, IWM Working Papers No 3/1998. <http://www.univie.ac.at/iwm/workpap/sevenhu.htm>.
- Simonen, Leila (1996) Vaihtoehtoinen palveluntuotanto. Teoksessa Kovalainen Anne & Simonen Leila (1996) *Sosiaali- ja terveystalouden yrittäjyys*. Juva: WSOY.
- Simonen, Leila & Kovalainen, Anne (1998) Paradoxes of Social Care Restructuring: The Finnish Case. Teoksessa Lewis, Jane (toim.) *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Socialdepartementet (1994) *Välfärdens revolutionen i praktiken*. Socialdepartementet, Ds 1994: 50. Stockholm: Norstedts Tryckeri.
- Waerness, Kari (1998) The Changing 'Welfare Mix' in Childcare and Care for the Frail Elderly in Norway. Teoksessa Lewis, Jane (toim.) *Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Williamson, Oliver E. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets and Relational Contracting*. London: MacMillan.
- Woolcock, Michael (1998) Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*. Vol. 27 (2): 151-208.
- Woolcock, Michael (1999) *Social capital: the state of the notion*. Alustus Sosiaalinen pääoma. Globaalisia ja lokaalisia näkökulmia -seminaarissa 15.4.1999. Helsinki.
- Österberg, Johanna (1999) Haastatteluaineistot. Julkaisematon tieto.

Petri Ruuskanen

LUOTTAMUS VERKOSTOTALOUDEN LAIDALLA

Nykyisen taloudellisen epävakauden aikakaudella on korostettu entistä joustavampien tuotantomallien tarpeellisuutta talouskasvun ja kilpailukyvyn lähtökohtana. Keskeinen teema joustavoittamiskeskustelussa on ollut yrittäjyyden, pienten yritysten ja yritysverkostojen merkityksen korostaminen. Erityisesti erilaisissa alue- ja maaseutuohjelmissa yritysten verkostoitumisen on myös odotettu helpottavan talouden keskittymiskehitystä: osana yhteistyöverkostoja pienetkin yritykset voisivat toimia kannattavasti ja kilpailukykyisesti keskusalueiden ulkopuolellakin.

Esikuva pienten yritysten verkostoitumisen korostamiselle on löydetty erityisesti ns. ”kolmannesta Italiasta”, lähinnä Emilia Romagnan alueelta, missä pienten yritysten tehokas taloudellinen ja sosiaalinen organisoituminen ovat edistäneet verkostokokonaisuuksien toimintakykyä. Yhteistyössä pienet yritykset ovat kyenneet kilpailemaan suurten yritysten kanssa. Sen jälkeen, kun Michael Piore ja Charles Sabel (1984) julkaisivat optimistisen teoksensa ”toisesta tuotannollisesta vedenjakajasta”, Italian joustavan tuotannon alueista (*new industrial districts*) tuli eräänlainen joustavan tuotanto-organisaation vertauskuva, minkä jälkeen mallia on pyritty levittämään myös muille Euroopan maaseutuvaltaisille alueille.

Tässä artikkelissa tarkastelen sitä, millainen tulkinta pienten yritysten yhteistyölle on annettu suomalaisen maaseudun kontekstissa – valtiojohtoisen maaseutupolitiikan asiakirjoissa ja maaseutuyrittäjien keskuudessa. Kiinnostus kohdistuu sekä verkostoyhteistyölle annettuihin yhteiskunnallisiin merkityksiin (makrotaso) että yksittäisten yrittäjien orientaatioihin (mikrotaso). Verkostoitumisen eritasoisia sosiaalisia ehtoja tarkastelemalla pyrin löytämään selityksiä sille, miksi maaseutuyritysten verkostoituminen ei ole edennyt alueohjelmissa sille asetettujen toiveiden mukaisesti. Samalla yritän laajentaa pienistä yrityksistä ja yritysverkostoista käytyä, paljolti ideaalityyppeihin nojautunutta, keskustelua entistä enemmän konkreettiseen sosiaali-

seen kontekstiin. Keskiöön nousevat luottamuksen ja sosiaalisen pääoman vaikutukset pienten maaseutuyritysten yhteistyöhön.

Sosiaalinen rakenne ja verkostot

Yritysten joustavia yhteistyöverkostoja koskeneessa keskustelussa on usein painotettu, että taloudellisten hyötyodotusten ohella yritysten verkostosuhteiden syntymisen välttämätön edellytys on yhteistyöosapuolten välinen luottamus. Mikäli luottamusta toimijoiden välillä ei ole, kukaan ei uskalla petetyksi tulemisen pelossa ottaa riskiä ja tehdä aloitetta yhteistyöstä, vaan kaikki uhraavat yhteistyön edut vähemmän kannattavalle itsenäiselle oman edun tavoittelulle (esim. Sabel 1989). Joustavan tuotannon alueita koskeneessa tutkimuksessa on yleensä korostettu paikallisen kulttuurin ja instituutioiden merkitystä luottamuksen syntymisessä (ks. esim. Pyke & Sengenberger 1992). Onkin osoitettu, että yhteistyön syntyedellytysten välillä on alueellisia eroja: kun kolmannen Italian tapauksessa alueen kulttuurihistoriallinen kehitys tukee luottamukseen perustuvien yhteistyörakenteiden syntymistä, ei Etelä-Italiasta vaikuttaisi löytyvän samanlaisia yhteistyön perinteitä (Putnam ym. 1993).

Tuloksen tekee ymmärrettäväksi taloussosiologian perusväittäjä, jonka mukaan taloudellinen toiminta toteutuu aina jossain sosiaalisessa kontekstissa. Yritystoiminta – tuotteiden myyminen, tuotantopanosten hankkiminen, yhteistyökumppaneiden löytäminen – edellyttää sosiaalisten verkostojen olemassaoloa. Toimijoiden väliset sosiaaliset suhteet ja suhdeverkostojen rakenne vaikuttavat samalla taloudellisiin toimiin ja niiden seurauksiin (Granovetter 1985).

Kun tarkastellaan esimerkiksi Piore'n ja Sabelin (1984) tunnetuksi teemmää ”joustavan erikoistumisen mallia”, havaitaan että kyseessä on kattokäsite, joka voi toteutua erilaisissa verkstorakenteissa. Joustava erikoistuminen voi merkitä yritysten horisontaalista yhteistoimintaa (suurten yritysten strategiset allianssit, pienten yritysten keskinäinen yhteistyö) tai ydinyritysten ympärille organisoituneita vertikaalisia alihankkijaverkostoja. Verkostojen rakenne vaikuttaa samalla luottamuksen syntymisen ja säilymisen edellytyksiin. Italiaan kohdistuvien tutkimustensa perusteella Putnam päätyy korostamaan horisontaalisten yhteistyösuhteiden merkitystä luottamuksen syntymisessä. Hänen mukaansa nimenomaan tasaveroisten osapuolten väliset sosiaaliset suhteet helpottavat informaation kulkua sekä synnyttävät vastavuoroista suhtautumista ja luottamusta. Putnamin mukaan vertikaaliset verkostot eivät niihin liittyvien epäsymmetristen valtasuhteiden vuoksi tue samassa määrin luottamuksen syntymistä. Alueilla, joilla sosiaalinen organisoituminen

on perinteisesti perustunut horisontaalisiin sosiaalisiin siteisiin, näyttäisikin syntyvän helpommin yhteistoimintaa kuin alueilla, joilla sosiaaliset verkostot ovat perustuneet vertikaalisiin alustalais-päämies -suhteisiin (Putnam ym. 1993).

Luottamuksen ongelma

Kuten edellä todettiin, usein esitetty väite on, että yritysten välinen yhteistoiminta edellyttää luottamusta. Samalla itse luottamuksen käsite on jäänyt usein varsin hämäräksi. Voidaan nimittäin erottaa *systeminen luottamus*, joka ilmenee suhteessa abstrakteihin järjestelmiin, ja *henkilötason luottamus* joka ilmenee suhteessa autonomisiin yksilöihin (Luhmann 1979 & 1988; Seligman 1997 & 1998).

Abstraktien ja monimutkaisten järjestelmien toimivuus ja yksilön toimintakyky niiden osana edellyttävät eräänlaista *perusluottamusta* tai *luottavaisuutta*¹ (confidence) itse järjestelmään ja sen instituutioiden vakauteen sekä omaan turvattuun asemaan näiden osana (ks. Luhmann 1988; Giddens 1991). Esimerkiksi taloudelliset investoinnit edellyttävät sekä talous- ja rahajärjestelmän ennakoitavuutta että luottavaisuutta oman aseman jatkuvuuteen järjestelmässä. *Luottamuserityisesti henkilöiden välisinä suhteina* (trust) taas korostuu, kun tehdään yhteistyötä toisten henkilöiden kanssa. Vain luottamus siihen, että yhteistyökumppani ei käytä hyväkseen yhteistyöstä riippuvaisen osapuolen haavoittuvaa tilannetta, mahdollistaa toimijoiden sitoutumisen pitkäjänteiseen yhteistyöhön. (Luottamuksen, riippuvuuden ja haavoittuvuuden yhteyksistä ks. Baier 1994).

Keskeistä molemmissa luottamuksen lajeissa on se, että niillä on vaikutusta toimintaamme: kun luotamme johonkin, on kyseessä sitten abstrakti systeemi tai henkilö, emme jatkuvasti suojaudu petoksen varalta, vaan toimimme luottaen. Samalla luottavaisuus ja luottamus edellyttävät toinen toisiaan: henkilöihin luottamaan kykenevän yksilön kehittyminen edellyttää tietyn perusluottamuksen tai ”ontologisen turvallisuuden” olemassaoloa (ks. Giddens 1991, 35-69). Perusluottamuksen puuttumisen seuraus ei ole niinkään epäluottamus kuin toimintakyvyttömyyttä aiheuttava epävarmuus, ahdistus tai pelko. Toisaalta täysin yleistyneen luottavaisuuden olosuhteissa ei henkilöiden välistä luottamusta lainkaan tarvita; tarve luottaa muihin *henkilöinä* syntyy vasta, kun on olemassa sosiaalisiin suhteisiin liittyvää satunnaisuutta, epävarmuutta ja riskejä (Seligman 1997).

Yritysten yhteistyöverkostojen syntyminen edellyttää sekä systeemistä perusluottamusta että toimijoiden välistä henkilötason luottamusta. Yrittäjän, joka miettii osallistumista yritysten väliseen yhteistyöhön on oltava en-

siksi vakuuttunut siitä, että verkostojärjestelmä on toimiva: sen työnjako on järkevä, yhteistyökumppanit hallitsevat omat osa-alueensa liiketoiminnassa ja että oma asema verkostojärjestelmässä on vakaa ja taloudellisesti kannattava. Samalla hänen on kuitenkin luotettava kumppaneihin myös henkilöinä, että nämä toteuttavat tunnollisesti velvollisuutensa eivätkä käytä hyväkseen toisten haavoittuvaa tilannetta. Mikäli toimija ei luota verkostojärjestelmään ja omaan asemaansa sen osana, hän todennäköisesti vetäytyy yhteistyöstä. Toisaalta vaikka hän luottaisikin itse järjestelmään ja muiden ammattitaitoon, mutta ei kumppaneihinsa henkilöinä, hän todennäköisesti luopuu yhteistyöstä.

Luottamuksen tarpeen ja sen syntyedellytysten välinen suhde on samalla ambivalentti. Taloudessa luottamuksen ongelmallisuus näkyy epävakauden hallintamekanismeissa: nopeasti muuttuvissa taloudellisissa tilanteessa yrityksiltä edellytetään entistä nopeampaa kykyä joustaa ja sopeuttaa organisaatioitaan kysynnän mukaisesti. Eräs joustavoittamisen suunta on viime vuosina ollut juuri nopeasti muuttuvien, osapuolten välistä luottamusta edellyttävien verkosto- ja yhteistyösuhteiden hyödyntäminen ja työn uusien muotojen, kuten uusyrityäjyyden, itsensä työllistämisen ja kotityön lisääntyminen. Taloudellisille toimijoille joustavoittaminen merkitsee sitä, että yrityksen markkina-aseman, yhteistyösuhteiden jatkuvuuden tai oman työmarkkina-aseman ennustaminen on käynyt entistä vaikeammaksi. Toimijoilta vaaditaan kykyä mukauttaa käyttäytymistään, tulotasoaan ja kulutustaan suhdanteiden ja kysyntäolojen vaihdellessa. Tarve sopeuttaa tilanteensa ulkoisten olosuhteiden muuttuessa taas on esimerkiksi työelämässä omiaan syövyttämään toimijoiden sisäistä turvallisuuden tunnetta ja sitoutumista yhteisiin tavoitteisiin (ks. Sennett 1998). Epävakaassa tilanteessa luottamuksen tarpeen ja sen syntymisen edellytykset ovat horjuvassa suhteessa: paradoksaalisesti vaikeasti ennustettava ja epävarma taloudellinen ympäristö edellyttää luottamukseen perustuvien verkostosuhteiden syntymistä mutta samalla nakertaa pohjaa luottamuksen syntymiseltä. Tuon ambivalenssin ylittäminen muodostuu vastavuoroisuuteen perustuvien vaihtosuhteiden synnyn keskeiseksi kysymykseksi.

Sosiaalinen pääoma ja luottamus

Sosiaalisen pääoman käsitteellä on pyritty selittämään, miksi joissain yhteisöissä syntyy vastavuoroisuuteen perustuvia yhteistyösuhteita muita helpommin. Sosiaalisella pääomalla viitataan yleensä sosiaalisen rakenteen tiettyihin ulottuvuuksiin – esimerkiksi luottamukseen, vastavuoroisuuden normeihin ja henkilöiden välisiin informaatioverkostoihin –, jotka helpottavat raken-

teeseen kuuluvien yksilöiden toimintaa ja tehostavat myös koko yhteiskunnan toimintaa helpottamalla toimintojen koordinoitua (Coleman 1988; Putnam ym. 1993, 167). Sosiaalisen pääoman käsite on luonteeltaan varsin kompleksinen (ks. Woolcock 1998; Ilmonen tässä teoksessa), mutta käsitteen kovana ytimenä voitaneen pitää informaation kulkua helpottavia sosiaalisia verkostoja, niissä vallitsevia vastavuoroisuuden normeja ja luottamusta.

Kunkin verkoston toiminnan voidaan katsoa riippuvan keskeisesti kahdesta verkostoon liittyvästä perustekijästä. Yhtäältä verkoston toimintaan vaikuttavat sen eri osien väliset yhteydet, joista muodostuu verkoston rakenteellinen kyky helpottaa osiensa välistä häiriötöntä kommunikaatiota. Toisaalta verkoston toimintaan vaikuttaa sen yhtenäisyys eli se, kuinka yhteneväiset verkoston ja sen komponenttien intressit ovat (ks. Castells 1996, 171). Samaa logiikkaa noudattaen esimerkiksi Putnamin ja Colemanin käyttämästä sosiaalisen pääoman käsitteestä voidaan erottaa kaksi toisiinsa kietoutuvaa elementtiä: *sosiaalisen pääoman rakenteellinen, yhdistävä ulottuvuus* ja *rakennetta koossa pitävä, sitouttava ulottuvuus* (vrt. Gittel & Vidal 1998, 15).

Sosiaalisen pääoman muodostumiselle keskeisiä ovat henkilöiden ja ryhmien väliset sosiaaliset siteet ja niiden muodostamat verkostot, toisin sanoen se, että yhteiskunnan eri alueilla toimivat ihmiset ovat tekemisissä toistensa kanssa. Granovetter (1973) jaottelee sosiaaliset siteet jatkuvasti ylläpidettyihin ”vahvoihin siteisiin” (joita luonnehtivat tiivis yhteydenpito, emotionaalinen intensiteetti, molemminpuolinen luottamus ja vastavuoroiset palvelukset) ja etäisempiin ja harvemmin ylläpidettyihin ”heikkoihin siteisiin”. Erityisesti heikot sosiaaliset siteet ovat tärkeitä sosiaalisten verkostojen rakenteellisen informaation välityskyvyn kannalta. Harvemmin ylläpidettyjä sosiaalisia suhteita omaavat henkilöt liikkuvat yleensä yhteiskunnan eri osa-alueilla, kuuluvat erilaisiin sosiaalisiin viiteryhmiin ja saavat näin tietoa erilaisista asioista. Heikot siteet toimivat informaatiokanavina päivittäiseen elämänpiiriin kuulumattomiin sosiaalisiin verkostoihin ja toimivat pienryhmiä välittävinä ja yhdistävinä siltoina. Mikrotasolla heikot siteet helpottavat informaation kulkua ja lisäävät toimijoiden välisiä yhteistyömahdollisuuksia. Makrotasolla niiden merkitys korostuu sosiaalisen koheesion lisäämisessä. (Granovetter 1973, 1373). Sosiaalisten siteiden rakenteellista ulottuvuutta, verkoston kykyä yhdistää erilaisia ihmisiä ja ihmisryhmiä voidaan kutsua *yhdistäväksi* sosiaalisesti pääomaksi.

Kun heikot siteet ovat tärkeitä erityisesti pienryhmien yhdistäjinä ja informaation leviämisen välinä, vahvojen siteiden merkitys liittyy toimijoiden väliseen sitoutumiseen. Ihmisten, joiden välille sosiaalinen side on muodostunut, on luotettava toistensa vilpittömyyteen ja vastavuoroiseen suhtautumiseen, jotta he olisivat valmiita sitoutumaan yhteistoimintaan. Tällaisten luottamukseen perustuvien vahvojen siteiden muodostumista voidaan kut-

sua *sitouttavaksi* sosiaaliseksi pääomaksi.

Laajentamalla Granovetterin (1985) uppoutumisargumenttia instituutioiden taloustieteen suuntaan voidaan esittää, että esimerkiksi yrittäjien uusia taloudellisia yhteistyömalleja koskevat valinnat uppoutuvat ainakin kolmenlaisiin olosuhteisiin, jotka limittyvät toinen toisiinsa:

1. ”Yhteiskunnassa vallitsevat pelisäännöt” tai taloudelliset *instituutiot* (North 1990) vaikuttavat siihen, millaisia toimintamalleja yhteiskunnassa pidetään taloudellisesti järkevinä ja siten edistetään esimerkiksi julkisin toimenpitein.
2. Toisaalta yrittäjien taloudellisia toimia kehystää *yhdistävä sosiaalinen pääoma*, henkilöiden väliset *sosiaaliset verkostot ja niiden rakenne*; se minkä verran yrittäjillä on yhteyksiä mahdollisiin yhteistyökumppaneihin ja millaisia yhteistyön asemia heille on näiden yhteyksiensä kautta tarjolla.
3. Lisäksi taloudelliselle toiminnalle asettaa omat ehtonsa *sitouttava sosiaalinen pääoma*, joka vaikuttaa esimerkiksi yrittäjien toimijaidentiteettiin ja luottamukseen. Nämä yhdessä muodostavat eräänlaisen taloudellisen toiminnan sosiaalisen infrastruktuurin, jonka rajoissa yrittäjät pyrkivät tekemään järkeviä valintoja.

Jatkossa tarkastelen kyseisten tekijöiden vaikutuksia yritysten verkostoitumiseen suomalaisella maaseudulla. Lähdän liikkeelle valtiojohtoisesta maaseutupolitiikasta ja sen yhteiskunnan makrotasolta tulkitsemista ”pelisäännöistä” ja edistämisen arvoiksi hahmottamista verkostomalleista. Sen jälkeen siirryn tarkastelemaan maaseutuyrittäjien mikrotason orientaatioita. Makro- ja mikrotasoisia aineistoja hyödyntämällä pyrin analysoimaan verkostoitumisen eri tasoisia sosiaalisia ehtoja ja tätä kautta myös yhteiskunnallista rakenteistumista.

Maaseutupolitiikan verkostomallit

Käsite ”maaseutupolitiikka” vakiintui suomalaiseseen hallinnolliseen kielenkäyttöön 1980-luvun aikana. Maaseutupolitiikan syntymisen taustalla oli tarve koordinoita maaseutuun kohdistettavia erilaisia valtiollisia toimenpiteitä yhdenmukaiseksi hallinnollis-poliittiseksi ohjelmaksi. Samalla politiikkaa alettiin uudelleensuunnata taloudellisen integraation vaatimuksiin sopivaksi. Nykyisen sisällöllisen hahmonsä maaseutupolitiikka sai 1980-90-lukujen taitteessa maaseutuprojektin työskentelyssä. Vuonna 1991 projekti julkaisi työnsä tulokset raportissa *Maaseudun kehittämishjelma. Suomen maaseutupolitiikan tavoitteet, strategiat ja keinot 1990-luvulla* (ks. MKP 1991a ja b), minkä myötä Suomessa alettiin puhua ”uudesta maaseutupolitiikasta”. Vuonna 1995 maaseutupolitiikkaa päivitettiin hieman (ks. Maaseutuohjelma

1996), mutta strateginen peruslinjaus – yrittäjyyden ja omatoimisuuden korostaminen – on säilynyt muuttumattomana koko 1990-luvun ajan.

Suomalaisissa maaseutupoliittisissa asiakirjoissa pienyrityksiin liitetyt joustavan tuotannon ja verkostotalouden lupaukset on otettu vastaan hyvin innostuneina. Tämä on varsin ymmärrettävää, sillä mallit näyttäisivät tarjoavan positiivisen vastauksen paitsi tuotannon joustavoittamisvaatimuksiin myös maaseutualueiden työllisyysongelmiin. Millaisia verkostoitumis- ja yhteistyömuotoja suomalaisessa maaseutupolitiikassa sitten suositaan?

Viimeisimmässä 1990-luvun maaseutupolitiikkaa linjaavassa hallinnollispoliittisessa asiakirjassa kuvataan käynnissä olevaa verkostoitumiskehitystä seuraavasti:

Yrityselämä on viime vuosina kehittynyt lukuisten keskinäisten riippuvuussuhteiden verkostoksi. Kehittyvässä verkostotaloudessa lopputuotteet valmistuvat useiden yritysten muodostamissa tuotantoketjuissa. Verkostoituminen lisää yhteistyötä eri alueilla sijaitsevien yritysten kesken ja siten edistää vuoro vaikutusta maaseudun ja kaupunkien välillä. Käytännössä verkostoituminen merkitsee erilaisten osa- ja alihankintapalvelujen kasvavaa kysyntää. Yleisintä on erilaisten osien ja komponenttien hankinta tuotannollisilta pienyrityksiltä. (Maaseutuohjelma 1996, 53).

Strategia painottaa vertikaalisia yhteistyöverkostoja. Maaseutupolitiikassa uusien työtilaisuuksien syntyminen osalta suurimmat toiveet on asetettu pk-puunjalostuksen ja sen verkostoitumisen kehittymiseen (ks. Maaseutuohjelma 1996, 17). Myös tältä osin korostetaan johdonmukaisesti vertikaalisten verkostojen ensisijaisuutta:

Pienyrityksiin perustuvan mekaanisen puunjalostuksen merkittävä laajeneminen edellyttää kärkiyrityksiä, joilla on taloudelliset edellytykset tasokkaaseen tuotekehittelyyn ja markkinointiin. Tällainen kärkiyritys teettäisi tuotteet alihankintana pienillä puuta jalostavilla yrityksillä. (Maaseutuohjelma 1996, 112).

Maaseudun elinkeinomahdollisuuksia pohtiessaan maaseutupolitiikka päätyy suosimaan verkostostrategiaa, jossa tuotekehittelyyn ja markkinointiin liittyvä osaaminen keskittyy ”kärkiyrityksiin”, joiden alihankkijoina maaseudun pienet yritykset keskittyvät komponenttien valmistukseen. Sosiaalisiksi käytännöiksi strategiaa on siirretty näkyvimmin lähes koko 1990-luvun toimineessa maanlaajuisessa Puu-Suomi -projektissa. Hankkeen tavoitteena on ollut ”käynnistää ja vauhdittaa valtakunnallisesti verkostotalouden periaatteilla toimivaa mekaanisen metsäteollisuuden kehittämisen prosessia kannolta maailmalle” (Puu-Suomi 1995, 9).

Hankkeen konkreettinen työ jakautui kahtaalle. Yhtäällä toimi kärkiyritys-

projekti, joka pyrki löytämään hankkeeseen mukaan keskisuuria yrityksiä, joilla oli jo olemassa valmiit vientikanavat. Näiden tarkoitus oli toimia veturiyrityksinä ja koordinoita verkostojen toimintaa. Toisaalla olivat alue-ryhmät, joiden tehtävä oli etsiä kärkiyritysten ympärille koottaviin verkostoihin sopivia alihankkijoita. Tuotantoketjut perustuvat kärkiyritysten osamiseen, suunnitteluun, markkinointikanaviin ja koordinaatioon; nämä ostaisivat tarvitsemansa alihankinnan maaseudulta ja integroisivat metsänomistajat osaksi alihankintaketjujaan. Maaseudulla toimivien alihankintayrittäjien tehtävänä ketjuissa olisi työkeskeiseen arvoperustaansa nojautuen tehdä suorittava, ”raadollinen” teollinen työ keskuksiin sijoittuvia yrityksiä nopeammin ja tehokkaammin, kuten hankkeen vetäjä työnjakoa projektin alkuvaiheessa kuvasi (Karjula 1992, 32-34).

Tarkoituksena oli muodostaa tuotantoketjuja, jotka ulottaisivat lonkeronsa metsäisiltä maaseutualueilta kärkiyritysten kautta maailmanmarkkinoille. Verkoston avulla kärkiyritykset voisivat samanaikaisesti varmistaa raakapuun hankintansa ja toisaalta kehittää perinteisiä palkkatyösuhteita joustavampia työvoiman käytön malleja. Samalla ne tarjoaisivat kanaviensa ja osaamisensa avulla työtilaisuuksia maaseudulla sijaitseville alihankintayrityksille. Maaseudulle sijoittuvat tuotantoketjun osat koostuisivat monista itsenäisistä yrittäjistä, jotka verkoston jäseninä tekisivät heille määrättyä osakokonaisuutta siten, että koko verkoston toiminta muodostuisi mahdollisimman tehokkaaksi.

Mallin toteutuksessa muodostuu siis työnjaollisesti eriytettyjä funktionaalisia verkostoja, jossa kukin yrittäjä keskittyy omaan tarkoin määritettyyn erityisrooliinsa (ks. Karjula 1992; Vanhanen 1996). Mallin maaseutupoliittinen perusidea on, että verkosto tarjoaa maaseudulle suorittavaa työtä, helpottaa maaseutuyrittäjien markkinointiponnistuksia ja samalla pienentää yrittäjäksi ryhtymisen kynnyistä. Väistämätön seuraus samalla on, että verkostorganisaatiosta tulee hierarkkinen ja tehtävittäin eriytetty: kärkiyritys johtaa verkoston toimintaa ja hallitsee verkon keskeisiä toimintoja, markkinointia ja tuotekehitystä. Pienet maaseutuyritykset taas tekevät heille tarkoin määritettyjä osakokonaisuuksia, joiden laatua ja toimitusaikoja kärkiyritys kontrolloi. Kun tuotanto verkoston laidalla ei vaadi juuri erityisosaamista, se on periaatteessa hyvin helposti korvattavaa (ks. myös Palm 1996, 41). Tämä johtaa siihen, että vaikutusmahdollisuudet verkostossa muodostuvat epäsymmetrisiksi: verkoston laidalla olevista pienistä yrityksistä tulee riippuvaisia kärkiyrityksen osaamisesta, tilauskannasta ja aikatauluista. Kärkiyritykset taas eivät ole yhtä riippuvaisia alihankkijoistaan.

Joustavien verkostojen idea on maaseutupoliitiikassa saanut funktionaalisesti eriytettyjä, vertikaalisia verkostosuhteita korostavan tulkinnan (ks. myös Ruuskanen 1999). Taloudessa vallitsevat ”pelin säännöt” (North 1990) on maaseutupoliittisissa asiakirjoissa tulkittu siten, että verkostoituminen ”käy-

tännössä merkitsee” ali- ja osahankinnan laajenemista: tulosten saavuttamiseksi on järkevää tukea vertikaalisten tuotantoketjujen kehittämistä. Toisin sanoen maaseutupolitiikassa päädytään painottamaan yhteistyösuhteita, joita Loveman ja Sengenberger (1990) kutsuvat ”kuningasvallaksi” ja Putnam (ym. 1993) ”päämies-alustalais -verkostoiksi”.

Yrittäjyys ja vapauden ideaali

Maaseutuyrittäjät eivät ole tarttuneet hahmotettuihin yhteistyömuotoihin maaseutupolitiikassa toivotulla tavalla. Maaseutupoliittisissa dokumenteissa on valiteltu verkostoitumisen hitautta:

Verkostoyhteistyön kehittyminen on Suomessa ollut hidasta. Yritykset eivät tiedosta yhteistyöstä saatavia etuja. Tuotannollinen ajattelutapa korostaa tuotannon omaehtoisuutta, jonka mukaan tuote on tehtävä ja myytävä itse tai automaattiksi muodostuneen väylän kautta. (Maaseutuohjelma 1996, 109)

Ohjelmassa valitellaan siis alussa kuvattua tilannetta, jossa yhteistyön mahdollisuuksia ei havaita ja jossa kokonaisuuden etu uhrataan omaehtoisien tai vakiintuneen vähemmän kannattavan toiminnan nimissä. Kainuusta, Keski-Pohjanmaalta ja Etelä-Pohjanmaalta laman jälkeisenä aikana (1994-1997) keräämäni haastattelumateriaalin pohjalta tarkastelen jatkossa sitä, kuinka maaseudulla tuotannollista toimintaa harjoittavat yrittäjät hahmottavat oman yrittäjyytensä sekä yhteistyön ja sen mahdollisuudet².

Tutkimuksessa haastatelluista yrittäjistä kaikki olivat olleet jollakin tavalla tekemisissä yritysten yhteistoiminnan kanssa: heihin on oltu yhteydessä jonkin alueellisen verkostoitusprojektin tiimoilta, ja monet heistä ovat olleet mukana suunnittelemassa erilaisia yhteistyö- ja alihankintamalleja. Jokseenkin yleinen suhtautuminen yhteistyöhön voidaan yksinkertaistettuna kiteyttää seuraavasti: *alihankinta ja yhteistyö ovat hyviä asioita, ja ne sopivat varmaankin monille, mutta itseäni yhteistyöprojektit eivät juuri kosketa, eikä niihin ole tullut lähdeyksi mukaan laajemmassa mitassa*. Mikä sitten johtaa tähän asetelmaan, jossa yhteistyön periaatteelliset hyödyt tunnistetaan, mutta johon sitoutumista kuitenkin vältellään?

Yrittäjyyden ”vapaus”, ”riippumattomuus” ja ”itsenäisyys” ovat pienyrityksien arvoihin ja motiiveihin hyvin yleisesti liitetyjä käsitteitä (esim. Kaakanpää & Leimu 1982; Scase & Goffee 1982; Vesala 1992). Myös oman aineistoni yrittäjillä keskeinen identiteettiä muovaava tekijä on yrittäjyyteen liitetty vapauden ideaali. Vapauteen liittyvä tematiikka muodostaa keskeisen kertomuksellisen juonteen tai ”ydinkategorian” (ks. Strauss & Corbin 1990),

jonka ympärille yrittäjyyteen liitetyt teemat tavalla tai toisella kietoutuvat.

Maaseutuyrittäjien toimintaansa liittämä vapaus ilmenee erityisesti siinä, että yrittäjät haluavat olla vapaita tarkkaan säännellyistä aikatauluista sekä työnjohdollisista ja muista hierarkkisista auktoriteeteista. He haluavat säilyttää vapauden päättää mitä töitä tekevät ja kuinka eri työvaiheet on parasta tehdä. Pienyrittäjäidentiteettiä muovaa vahvasti ajatus siitä, että yrittäjä päättää itse ”kelle tehään, mitä tehään ja miten tehään”, kuten eräs yrittäjä asian tiivistä. Samalla työn tekemiseen liitetään työn jaksotuksen ja kellon mukaan elämisen sijasta kokonaisuuden hallinta.

Tämän kaltaisissa työlle asetetuissa toiveissa ei sinänsä ole mitään erityistä. Työnsosiologisen tutkimuksen valossa kyseiset toiveet vaikuttavat olevan samoja kuin ne, joita palkkatyöntekijätkin työelleen asettavat. Julkusen (1987, 153-155) mukaan työntekijät tavoittelevat palkkatyössä juuri yrittäjien haastatteluissa korostamia työn ominaisuuksia: itsemääräytymistä, vastuullisuutta, vapautta lukuisista rajoituksista, työn mielekkyyttä jne. Samanaikaisesti näyttää siltä, että ainakin suurten yritysten hierarkkiset suhteet vastustavat tämänkaltaista itsellisyyden ja autonomian tavoittelua (ks. Kortteinen 1992, 238-239, 310).

Yrittäjät peilaavatkin yrittäjyyttä juuri palkkatyölle antamiinsa tulkintoihin:

Saa olla herransa sillä tavalla --- ja hevosen ohjaksisa koko ajan – kyllä siinä on hirvee ero --- verrattuna, että --- jos on vieraalla töisä. Kyllä mulla oli ainaki aikasemmin, vaikka meillä oli suvun firma ja sillä tavalla tuttuja oltiin, ni kyllä mää sielä näin koko ajan semmosena ongelmana että - sielä oli vanhat puusepät jotka oli, jos jotain uutta vei asiaa, toi esille --- sillä tavalla ois voinu vaikuttaa johonki työaikoihin --- niinku josain hommasa tai sillai, niin kyllä se kaatu hyvin monesti niihin. Että näin meillä on tehty neljäkymmentä vuotta, ei voi muuten tätä tehejä. --- Että siinä mielesä niinkö hirveesti on vapautunu siitä. (Yksinyrittäjä 34, mies)

Palkkatyölle annettuja tulkintoja leimaa ajatus hierarkkisista työnjohtosuhteista, joihin ajatus vapaudesta ei juuri kuulu. Erilaiset säätyrajat ja väkiintuneet toimintamallit pienentävät yksilön autonomian edellytyksiä myös pienemmissä ja epämuodollisempiin suhteisiin perustuvissa yrityksissä. Yrittäjänä kyseisestä asetelmasta pääsee (ainakin muodollisesti) eroon. Omassa yrityksessä päätöksenteko siirtyy omiin käsiin, jolloin edellä mainitut rajat periaatteessa häipyvät. Yrittäjäksi ryhtymällä lunastetaan itselle vapaus monista palkkatyösuhteesta selkeinä näyttäytyvistä rajoitteista ja pakoista, kuten työnantajan direktio-oikeudesta, säännellyistä työajoista ja työpaikan hierarkkisista säätyrajoista: ”kyttäävistä kihoista” tai joissain tapauksissa itse ”kihoksi” joutumisesta.

Sitovuus ja sosiaalisten suhteiden kaventuminen

Kun yrittäjä vapautuu monista palkkatyösuhteeseen liittyvistä muodollisista rajoitteista, hän saa harteilleen myös vapauden kääntöpuolen. Vapauden vastapainoksi yrittäjä on palkkatyöntekijää selvemmin ”omillaan”, hän kantaa itse yrittämisen taloudelliset ja sosiaaliset riskit, mahdolliset velat toiminnan edellyttämistä investoinneista ja vastuun yrityksen taloudesta sekä omasta ja mahdollisesti koko perheen toimeentulosta. Vapauden ja vastuun yhdistelmä asettaa pienessä yrityksessä yrittäjänä toimimiselle monia erityispiirteitä.

Pienissä yrityksissä yrittäjälle kuuluvat yleensä kaikki työtehtävät suoritavasta työstä johtamiseen ja asiakaspalvelusta toimistotyöhön. Oheistoiminnot katkaisevat tehokkaan yhtäjaksoisen työskentelyn mutta tuovat toisaalta työhön vaihtelua. Päivän monipolvisuudesta johtuen työskentely ei tunnu samalla tavalla yksitoikkoiselta ”kellokallehommalta”. Samalla työ sitoo yrittäjän työhönsä hyvin kokonaisvaltaisesti, niin mentaalisesti kuin fyysisestikin. Haastatelluista vain yksi – toimintansa jo lopettamaan joutunut yrittäjä – kertoi tehneensä normaalia kahdeksantuntista työpäivää. Muiden kertomuksissa viikoittainen työaika vaihteli viidestäkymmenestä tunnista ylöspäin.

Se ku on yrittäjä, niin mun mielestä silloin on palakka niin, jotta se on tosiaan, se on aina se satunnainen. Ja sitte se voi olla joskus voi olla viikko, että on hiljanen ja sitte joskus on niin kiirus, ettei --- ei tiedä, ois pitäny erellisviikolla nukkua pankkohon – kerkiäis kaikki tehrä mitä pitää tehrä. Se on niinku sellasta. Sitte taas on kumminki oma vapaus siinä työs. Ku se o omaa työtä. -- - Naapurit joskus sanoo, ne tuloo tuonne yhdentoista mais kattoon, ku ne näköö, ett on valot, jotta pitää tulla kattoon ko ei te enää kylähän tuu. (Yksinyrittäjä 42, nainen)

Kertoja erottaa yrittäjyyden erityispiirteenä sekä työajan että tulojen epäsuvaruuden. Tätä epävarmuutta kompensoi omaan työhön liittyvä ”vapaus”. Mainintaa vapaudesta seuraa välittömästi täsmennys, että tämä voi merkitä sitä, ettei sosiaalisten suhteiden ylläpitoon jää aikaa. Yrittäjäkertomuksissa ilmenee hyvin selvästi ristiriita kahden yrittäjyyteen keskeisesti liitetyn ilmiön välillä: yrittämiseen liittyy vahvasti ajatus omasta vapaudesta tehdä mitä haluaa, samalla edellisen kääntöpuoli on toiminnan epävarmuus, sitovuus ja käytännön ”pakot”.

Yrittäjät kuvaavat usein, kuinka on entistä vähemmän aikaa ystäville, kavereille ja muille yrityksen ulkopuolisille sosiaalisille kontakteille. Samalla yhteydet sellaisiin yrittäjiin, jotka eivät välittömästi kytkeydy omaan toimintaan, jäävät etäisiksi. Etenkin hyvin samankaltaista tuotetta tekevien ja siten tiukassa keskinäisessä kilpailuasemassa olevien yrittäjien välien kerrotaan

olleen maaseudulla perinteisesti kateelliset, epäluuloiset, jopa vihamieliset. Verkostojen kehittämishankkeissa mukana olleet haastatellut kertovatkin, kuinka kunnassa toimivat saman alan yrittäjät eivät ehkä edes tunne toisiaan, jolloin verkostohankkeiden ensimmäinen tehtävä on yrittää saada yrittäjät tekemisiin toistensa kanssa. Sama teema tuli esiin myös yritysten verkostoitumiseen tähdänneessä Puu-Suomi -projektissa, jossa tätä pidettiin eräänä verkostoitumisen keskeisenä ongelmana: seudulla vasta vähän aikaa toiminut neuvoja saattoi tuntea yrittäjät paremmin kuin nämä toisensa (Puu-Suomi -tiedote1/94, 6).

Mikroyritysten vetäjiltä puuttuu aikaa tai resursseja osallistua pienten yritysten toiminnan kehittämiseen suunniteltuun koulutukseen (ks. Ruuskanen 1998). Tämä heikentää informaation kulkua uusista liiketoiminta- ja yhteistyömahdollisuuksista ja kaventaa heikkoja siteitä ja yrittäjien yhdistävää sosiaalista pääomaa. Osasyynä tähän näyttää olevan, että pienyrittäjyyden ajallinen ja mentaalinen sitovuus kaventaa yrittäjien sosiaaliseen pääomaan kuuluvien sosiaalisten yhteyksien määrää ja rajaa suhteet jo vakiintuneisiin ja välittömästi työhön liittyviin kontakteihin. Näin yhdistävän sosiaalisen pääoman kannalta oleelliset sosiaaliset verkostot jäävät helposti rakenteellisesti harvoiksi.

Vapaus ja pienyrittäjyyden riskiluonne

Vapaa-ajan ja yritystoimintaan välittömästi liittyvien sosiaalisten suhteiden kaventumisen lisäksi yritystoiminnan sitovuus rajoittaa usein myös pienyrittäjän vapautta järjestellä työnsä ja kehittää yritystään haluamallaan tavalla. Jotta yrittäjälle jäisi aikaa suunnitella tekemisiään tai mennä ja tulla palkkatyöntekijää vapaammin, olisi yritykseen palkattava työntekijöitä. Kynnys tähän on korkea: työntekijän palkka sivukuluineen on pienyrittäjässä usein liian raskas kustannuserä, etenkin kun säännöllisen työpalkan saaminen itsellekin voi olla epävarmaa. Pienyrittäminen on työn tekemisen muoto, jossa yrittämisen riskit henkilöityvät kapeasti yhteen tai kahteen omistajatyöntekijään. Tämä yrittämisen epävarmuus ja riskiluonne saa yrittäjät välttelemään työntekijöiden palkkaamista.

Niin, ehkä tulis vähä enempi sitä semmosta, jos kaveri ois -- oppis ja haluais motivoitua ja sillä tavalla siihen hommaan ja, niin kyllähän se antais mulle enempi pikkusen sitä vapautta -- ei tarttis niin aina mennä niihin kaikkiin töihin kerralla ---- kerkiäis varmaan suunnitella enemmän vielä ja sillä tavalla -- et siihen se monesti menee yrityksesä että vanhat perustajajäsenet johtaa -- yritystä ja työntekijät tekee. Niinhän se on monesti, mutta toisaalta sitte niin-

kö mulla, ko aattelee tätä että ko mulla on kaikki, mää teen ite ja täsä niin, jos tulee huono vuosi, niin kunhan saa pankille maksettua sen -- lainan ja saa lämmitettyä tämän talon niin -- se on sitte siinä, etten mää niinkö muuta tarvi. (Yksinyrittäjä 34, mies)

Toiminnan vapaus palautuu ajatukseen yrityksen laajentamisen riskistä. Työntekijän palkkaaminen mahdollistaisi toiminnan kehittämisen ja laajentaisi yrittäjän vapautta, mutta vapauden toisella puolella on toiminnan riskien lisääntyminen. Pitämällä toiminta pienimuotoisena ja mahdollisimman pitkälle omissa käsissä riskit minimoituvat. Kyseinen ilmiö on hyvin keskeinen maaseutuyrittäjien taloudellisessa päätöksenteossa.

Yrittäjyyden riskiluonne on sitovuuden lisäksi toinen pienyrittäjyyden vapauteen keskeisesti kytkeytyvä käänköpuoli. Vaikka yrittäjä työssään saavuttaa periaatteessa itsellisyyden ja vapauden, ei tämä välttämättä merkitse sitä, että tuo autonomia todentuisi täysimääräisesti. Pienyrittäjän omillaan olo alkaa syövyttää toimijan perusuottamusta tulevaisuuteen, omaan asemaan ja toiminnan jatkuvuuteen. Esimerkiksi työntekijän palkkaaminen kyllä antaisi vapautta keskittyä enemmän toiminnan kehittämiseen, mutta toimintaa varten otettu laina ja odotettavissa olevat mahdolliset taloudellisesti huomomat vuodet panevat minimoimaan toimintaan liittyvät riskit. Työntekijöiden palkkaamista välttellen, tehdään itse pidempää työpäivää ja lykätään toiminnan kehittämistä. Sama ilmiö on kyseessä yrittäjien kertomuksissa siitä, kuinka he tinkivät toimeentulostaan rahoittaessaan yrityksen investointeja tulorahoituksella, jotta välttyisivät lainan ottamista. Omasta elintasosta ollaan valmiita tinkimään yrityksen taloudellisen riippumattomuuden eteen, samalla laajeneminen ja pienehkötkään laajennukset eivät ole mielekkäitä. Seuraava vuoropuhelu valottaa hyvin ilmiön logiikkaa.

– Mutta se vaan on, et mulla pitäs olla pakettiauto -- johka minä saisin näitä tuotteita kyytille ja vietyä tuonne Etelä-Suomehen -- täsä on se ongelma, josta mä oon muillekki puhunu, ettäkö nyt mulla pitäs olla auto -- mun pitäs saada semmonen hankittua ja --- tuotteita vain esille.

– No ootko sä sunnitellu sitte siihe panostavan, että ostat pakettiauton ja rupeeet kuljettamaan?

– Kyllä mä oon aatellu senki, ja minä ostan heti kun mulla on mahollisuuksia, heti välittömästi.

– Sinä et rupeeet lainaa ottamaan, vaan tulorahotuksella yrität?

Minä tulorahotuksella sen yritän hoitaa. --- Kyllä.

– Mutta eikö se jos ajattelis, että siinä kauppa rupeis käymään, niin maksaishan sitä sillä paremmalla myynnillä sitte sitä lainaaki pois?

– Joo, mutta en minä lähe siihen — ei — minun luonto sotii aina, aina semmosta. Minä oon, mulla on ollu velekaa, minä oon taloa lyhentäny ja minä

sillon ajattelin, että minä en ikään enää tee lainaa, mutta kyllä mä joutuin vielä yhen kerran ottaa takasi, ku Kera tarjos nui halvalla sitä.

– Joo, joo. No mikäs se siinä lainassa se peikko on?

– Kyllähän siitä vois periaatteessa olla hyötyäki mutta --- En minä tiedä, ei, minun rima on niin matalalla, että minä sillä lailla, minä meen varovasti ja pikkuhiljaa, se on paljo helpompi elääkki ko ei oo velekaa.

– Liittyykö se tähän samaan asiaan kun tämä kiho..kihupuoli?

– Heheh kyllä se liittyy, pahastikki, hehheh

– Joo. Mistäs tämmönen, tuota, sitoutumisen ongelma?

– Onko se ongelma?

– No en tiedä, onhan se sulle ongelma tavallaan, että sä et halua ottaa sitä lainaa, että...

– En, minä haluan olla vapaa --- tuota semmosista asioista. (Yksinyrittäjä 50, mies)

Kysymys on siis paljolti samasta logiikasta kuin aiemmin esitetystä pohdinnassa työntekijän palkkaamisesta. Velka, samoin kuin vieras työntekijä, on yrittäjän taloudellisesti riskialttiissa tilanteessa liian ankara sitoumus, riippuvuuden aiheuttaja, jota vastaan ”luonto” sotii ja josta halutaan olla vapaita. Arvorationaali riippuvuuden pelko ja vapauden tavoittelu siirtyy yrittäjällä osaksi hänen taloudellisia toimiaan. Vaikka velan ottaminen tai työntekijän palkkaaminen saattaisi olla liiketoiminnan kannalta edullista, siihen ei ryhdytä. Näin pyritään välttämään tilanne, jossa jouduttaisiin liian riippuvaisiksi esimerkiksi asiakkaista tai rahoittajista.

Pienyrittäjyydessä tavallaan ilmenee korostuneella tavalla yksilöityvän työyhteiskunnan riskiluonne (ks. Beck 1993). Yrittäjä on samanaikaisesti työmarkkina- asemansa suhteen korostetusti yksilönä ”omillaan”, oman onnensa seppä – henkilökohtaisesti vastuussa yrityksensä taloudesta ja toimeentulostaan. Omillaan olon positiivinen ulottuvuus on siihen liittyvä vapaus, joka ilmenee mahdollisuutena järjestellä työtä ja tekemisiään palkkatyötä itsenäisemmin. Tämän kääntöpuolella ovat yksilöityvät taloudelliset ja sosiaaliset riskit. Asetelma synnyttää pienyrittäjien keskuuteen kulttuurisen mallin, jossa pyritään selviytymään pienimuotoisesti, omillaan ja yksin. Tästä näkökulmasta pienimuotoisuuden tavoittelu ja riskien välttäminen alkavat näyttää varsin rationaalisilta pyrkimyksiltä. Syntyy kulttuurinen muoto, joka suosii yksin selviytymistä, mikä taas tavallaan vastustaa taloudellisen muodon vaatimuksia; sitoutumista verkostoyhteistyöhön, kannattavuuden hakemista yrityskokoa kasvattamalla, laajennuksia lainarahalla. Monet maa-seutuyrittäjyyden ilmiöt – myös suhtautuminen erilaisiin yritysten välisiin yhteistyömalleihin – kytkeytyvät juuri kyseiseen problematiikan ympärille.

Yhteistyösuhteiden luonne ja pienimuotoisuuden eetos

Edellä kuvattiin, kuinka pienyrittäjyyteen liittyvä rakenteellinen asetelma (yksilöllistyminen, ”omillaan olo”) ja kulttuurinen asetelma (vapauden ja itsellisyyden ideaali) synnyttävät toimintakäytäntöjä, joissa samanaikaisesti tehdään ankarasti työtä ja tingitään omasta toimeentulosta yrityksen talouden ja yrittäjyydessä ilmenevästä vapaudesta. Mikä merkitys vapauden tavoittelulla sitten on yrittäjien yhteistyöasenteisiin?

Kuten Vesala (1996, 158) on huomauttanut, yhteistyö ei väistämättä pelkää rajoita yrittäjien vapautta, vaan yhteistyösuhteita on tarkasteltava eräänlaisessa tuki-uhka -kehikossa. Yhteistyöhön sitoutuminen voi muodostua paitsi uhkaksi myös tueksi omille itsellisyyspyrkimyksille ja yrittäjän vapaudelle. Näin on erityisesti silloin, kun yhteistyö vahvistaa toimijan perusluottamusta toimeentulon jatkuvuuteen varmistamalla yrityksen tilauskannan ja tarjoten näin tukea yksilöllisyyden ja negatiivisen vapauden implikaatioita (eli epävarmuutta ja turvattomuutta) vastaan. On siis tarkasteltava sitä, millaisena yrittäjät yhteistyön autonomiansa kannalta kokevat. Keskeiseksi kysymykseksi nousee tässä kontekstissa yhteistyösuhteiden luonne, sekä *luottamus* verkostojärjestelmän toimivuuteen että yhteistyön toisiin osapuoliin ja yhteistyön vastavuoroiseen luonteeseen – siihen että suhteet todella tukevat eivätkä kavenna omaa itsellisyyttä.

Yrittäjien ajatus pitempiaikaisen yhteistyön hyvistä puolista liittyy juuri jatkuvuuden ja säännöllisemmän tulon odotuksiin, jotka vähentäisivät yrittäjyyteen liittyvää epävarmuutta. Vaikuttaa siltä, että tällaista perusluottamusta ei ole kovin paljon syntynyt.

- [Olisi hyvä] jos puolet ajasta olis, olis jotai sellasta varmaa pitempiaikasta tilausta. Niinku meillon aika paljo nykyään, et meil on kaikki --- mä en etukäteen tiä oikeestaan yhtään. Jos mun pitäis tietää, mitä mulla kahen viikon päästä, mitä mä teen, ni emmä paljo tiä. Kyl mä jotain tiän, mut ei täyspainosesti. Ne tulee mahoton lyhyel varotusajalla ja aina jotain erilaista.
- Et se ei oo semmosta, et toimitetaan niinku jatkuvasti?
- Eei, ku se on aivan tuommosta satunnaista. Ei kukaa oo valamis tekeen mitään sopimuksia. (Yksinyrittäjä 24, mies)

Kertojan toiminta on pääosin hyvin lyhyellä aikajänteellä tulevien tilausten varassa, ja yrittäjä toivoisi saavansa pidempiä sopimuksia toiminnan jatkuvuuden turvaamiseksi. Yrityksellä on ollut yksi jatkuvampi verkostomainen yhteistyösuhde, jossa yritys on höylännyt läheiselle puusepäntiilikkeelle rimoja. Tämä on tarjonnut yritykselle vakituisempaa työtä ja mahdollistanut yrityksen toiminnan jatkumisen. Yhteistyö oli kuitenkin lähiaikoina päätymässä.

- Se nyt vähenee kesäkuussa seki homma. Se on tietona ja menee aika lailla.
- Mistäs se johtuu?
- Laittaa oman koneen.
- Että ne mieluummin laittaa oman koneen ku ostaa muilta?
- Juu. Kai se on kummiski se vapaus siinäki, et niitten ei tarte sumplia niitä. – Nyt ne joutuu --- aina passuuttamaan kummiski, ku käytetään samoja muototeriä -- ni jouvutaan passuutteleen niitä, et millo saa ne, niillä joutaa terät tänne ja sitte et millo värkki on [vapaana]. Ko nykyään niinko puutavara tulee valamiina levynä, josta me sahataan rimoks ja höylätään se. Ni seki tilataan nii myöhään et se tulee samana päivänä ja miejän pitäs samana päivänä höylätä se. -- Se on kummiski -- saatais mahdollisimman lyhyt se kierto, että ei tarttis rahoitusta käyttää niissä -- ostoissa. -- Et se kerkeis tavaran laittaa maailmalle ja lasku perään ja – sieltä tulis se maksaja niille.
- Ni ne on kattoneet et se on heille vapaampaa ja helpompaa, et?
- Niin mä oon käsittäny ettei se, ei mun mielestä -- mitä mun laskutapoilla lasketaan, ni ei se -- ei se niin hyvää hommaa voi olla, et sen takia kannattaa laittaa. -- Mut niitä on niin monta tapaa laskia. (sama)

Joustavan tuotannon verkoston laidalle asettamat vaatimukset vievät pohjaa verkostoitumiseen perustuvan yhteistyösuhteen jatkumiselta. Alihankintat tai yhteistyösuhteessa verkostokeskeinen kärkiyritys hakee yleensä juuri toimitusaikoihin liittyvää joustavuutta ja materiaalivirran mahdollisimman nopeaa läpivirtausta – pyrkii saamaan komponentit omaan valmistukseensa ohuttuotannon periaatteiden mukaisesti viime hetkellä, ”juuri oikeaan aikaan”. Esimerkiksi etupäässä eurooppalaisille huonekaluketjuille tuotteitaan toimittavan InCap Oy:n ideana on saada tuote toimitettua kolmessa viikossa siitä, kun asiakkaan tarve on selvitetty (Palm 1996, 34). Saavuttaakseen kyseisen aikasopeutuksen tuotantoonsa yrityksen markkinointiyhtiö käyttää omien tuotannollisten tytäryhtiöidensä lisäksi runsaasti alihankkijoita tuotteiden valmistuksessa. Näin yritys saa joustavasti tarvitsemansa kapasiteetin ja kykenee pienentämään tuotantoprosessiinsa sitoutuvan käyttöpääoman määrää. Kun kysyntä vaihtelee, tämä asettaa paineita alihankkijoille, joilta haetaan toimitusten joustavuutta.

Vakiintuneimmissa suhteissa alihankinnasta sovitaan tietyn tuotteen toimituksesta jollain periodilla, esimerkiksi neljännes- tai puolivuositain, minkä sisällä tehdään kohdennetut tilaukset. Jousto tapahtuu juuri noissa kohdennetuissa tilauksissa, kun tilaajalle tulee ”yllätystilanteita tai on tilaus unohtunu tai jotaki vastaavaa” (Pientyönantaja 30, mies). Kun alihankinta yhdelle päämiehelle ei yleensä työllistä yritystä kokoaikaisesti – ja riskialttiutensa vuoksi edellyttäisi todella vahvaa luottamusta –, joutuvat nämä hankkimaan tilauksia monelta suunnalta. Mikäli sitten vakiintunut asiakas vaatii yllättäen toimitusta nopealla ja joustavalla aikataululla, voi tilauksia

olla samaan aikaan päällä useampia. Yrittäjä joutuu hankalaan asemaan, miettimään ”jouvutaanko venymään”.

Joustamisen tarpeella on taipumusta valua verkostossa alaspäin. Kun esimerkiksi ”kärkiyrityksen” asemassa oleva yritys tekee pienten yritysten yhteistyöreunalle yllätystilauksen, joutuvat nämä neuvottelemaan vielä keskenään eri työvaiheiden aikatauluista. Tämä aiheuttaa yhteistyöhön ristiriitoja.

Se aikataulu sitte menee, saattaa perjantaina tulla tavarat ja pitää maanantai-aamuna lähtiä ja se ois ollu kuitenkin perjantaina se toimitus, se siirretään maanantaiks, sillo jouvutaan painamaan viikonloppu, niitä on paljo niitä tilanteita (...) Aatellaan että meille tulee tavara myöhässä - niin ne sitte soittaa ja huutaa, että tavara pitäis olla jo täällä, toimituspäivä on nytte, vaikka tavara on saatu aamulla tänne. Että ihan tämmöstä naurettavaa, turhanpäivästä huutamista vaikka on ymmärrettävä että tavara tulee sitte ku tulee, vaikka toimitusaika on. Tietenki toimituksissa pyritään pysymään, mutta tuota. — Ja pitäis sen toisen osapuolen ymmärtää, että täälä tehään muilleki töitä kuin pelekästään hälle. (Pientyönantaja 27, mies)

Joustamisen tarve kasaa työtä viikonlopuiksi tai ilta- ja yötoiksi. Kun verkoston laidalla kyse on varsin yksinkertaisista komponenteista, joiden valmistuksessa markkinoille pääsyn esteet ovat alhaiset, painaa kilpailtu markkinahinta jatkuvampien yhteistyösuhteidenkin hinnan alas. Näin esimerkiksi toimitukseen liittyville koneiden asetusten tai terien vaihtamiselle ei aina voi laskea lainkaan työpalkkaa, vaan yrittäjän on joustettava tältä osin laskutuksessaan, mikäli työtä haluaa saada jatkossakin. Tämän myötä ei alihankinnan juuri koeta lisäävän yrityksen jatkuvuutta. Kun tähän liittyy lisäksi toimitusten nopeasyklisyys sekä yhteistyö- ja alihankintasuhteiden lyhytjännitteiseksi ja epävarmoiksi koettu luonne, aiheuttaa tämä kaikki yhdessä sen, että vakiintuneemmissa alihankintasuhteisakaan toimivat yrittäjät eivät uskalla palkata työvoimaa vaan venyttävät omaa työaikaansa ja käyttävät esimerkiksi perheenjäseniä tai sukulaisia aputyövoimana kapeikkojen selvittämiseksi.

Lisäksi yrittäjillä on kokemuksia – ja vielä enemmän kuulopuheisiin perustuvaa tietoa – epämääräisissä yritysverkostoissa saamatta jääneistä rahoista sekä siitä, kuinka ostajat turhilla reklamaatioilla, joita pienyrittäjien on vaikea kontrolloida, painavat jo toimitetun kunnollisenkin tavaran sovittua ostohintaa alas. Luottamuksen lähikäsité tutuus (*familiarity*) on tältä osin tärkeä tekijä, sillä epäluottamus kohdistuu oudompiin ja etenkin ulkomaisiin suuriin asiakkaisiin, joiden rinnalla oma neuvotteluaseman koetaan riittämättömäksi.

Epävarmuus johtaa riskien välttelyyn, yrittäjät välttelevät sitoutumista liian suuriin ja etäisiin asiakkaisiin – varotaan ettei ”mee ees tarjoahaankaan

mitään” (Yksinyrittäjä 50, mies). Pienimuotoisuudesta muodostuu usein toimintaa keskeisesti jäsentävä periaate.

– Kyllä se jos semmoseen pitkäaikaseen projektiin sitoutuu ni se on, se on tiukka paikka ennen ku siihen saapi nimen alle. Ja sitte niinku sanotaan, että jos lähetään vientiin, ni se ku toimituspäivä sovitaan, ni se on pakko olla sillo se tavara. Tai siitä tulee niin kovat rapsut ettei sitä kestä kukaan. Ni tuota se huomattiin viime talavena [kun yhteistyötä viriteltiin], että sitä ei oo sitte töihin sitä halukkuutta ku tiukka paikka tulee.

– Mistä sinä luulet että siinä niinku suurimmat ongelmat sitte tulee? Miksi ei sitä halukkuutta kuitenkaan oo?

– Sitä pelätään sitä sitoutumista. Siinä kait se on.

– Että sitä haluaa jokainen omat hommasa hoitaa?

– Nii, nii justii. Ja semmosta pientä hommaa, että sen saapi viii niinku käsittäään pois, että se on sitä myöte selevä ja sitte seuraavaan.

(Pientyöntantaja 42, mies)

Perusluottamuksen puute, epävarmuus omasta asemasta johtaa siihen, ettei henkilöiden välisen luottamuksen syntymisellekään jää tilaa. Yhteistyöverkostossa joutuisi sitoutumaan ja samalla riippuvaiseksi muiden ketjun yrittäjien koneiden toimivuudesta, työhalusta ja muista mahdollisista ongelmista. Kokonaisuuden osana toimittaessa ollaan riippuvaisia myös verkoston muiden jäsenten aikatauluista ja tavoitteisista. Näin luovutaan osasta yrittäjyyteen oleellisesti liittyvästä vapauden ideaalista: enää ei voida päättää itse ”kelle teköö ja miten teköö ja mitä tehään”, vaan on ”*väkisin*” tehtävä muiden asettamien aikataulujen mukana. Yhteistyöhön *sitoutuminen* kaventaisi näin yrittäjän tavoittelemaa autonomista aluetta.

Mulla on aina uusia projekteja - niistä se tulee se mielekkyys - aina tykkään kokeilla jotain uutta ja uusia materiaaleja ja --- semmosta. Siittä se mielekkyys tulee. Et jos koko ajan tehään massaa --- ni mulla rupiaa ainaki maistuu puulle se. Se on tikkua kynnen alle. Semmosta samaa hommaa teet --- josa ei tartte enää ajatellakaan mitää eikä mieltiä, se tehään vaan se, niinku kone tehään. (Yksinyrittäjä 24, mies)

Alihankinta- ja yhteistyömalleissa yrittäjän työn tulkitaan saavan eräänlaisia tehdastyön piirteitä, keskittymistä johonkin tiettyyn yksinkertaisen osavaiheen suorittamiseen. Juuri tästä eroon pääseminen oli yrittäjyyteen liitetty positiivinen ulottuvuus. Samalla alihankinta kuitenkin tuo yritykseen tarvittavaa jatkuvampaa tuloa ja mahdollistaa oman toiminnan kehittelyn. Tämä johtaa ambivalenttiin tilanteeseen: alihankintaa tavoitellaan ja tehdään, mutta samalla siitä halutaan eroon. Omia tuotteita pidetään keskeisinä ja toimintaa

pyritään siirtämään niiden suuntaan. Siltä suunnalta uskotaan tulevaisuudessa löytyvän rahallisen katteen lisäksi myös työn mielekkyyden. Näin yrittäjät hyvin usein rakentavatkin identiteettinsä nimenomaan itse tekemisen, vapauden ja omaehtoisuuden, eivät yhteistyön ja sitoutumisen perustalle, kuten joustavaan erikoistumiseen liittyvissä malleissa edellytettäisiin. Sitoutuminen alihankintaan muodostaisi uhan juuri sille autonomiselle alueelle, jonka pohjalle yrittäjät yrittäjäidentiteettinsä rakentavat. Toiminnan mieli liitetään kokonaisuuksien hallintaan, tuotekehittelyyn, omiin sovelluksiin ja erilaisiin kokeiluihin. Yhteistyöhön sitoutumista vältetään ja toiminta pidetään pienimuotoisena.

Väärinkäsitysten välttämiseksi on ehkä syytä korostaa, että tarkoitus ei ole väittää, että pienimuotoisuuden tavoittelu *itsessään* olisi yrittäjille luontaista. Haastattelemillani yrittäjillä tuskin olisi mitään vaurastumista vastaan. Sen sijaan se, millä ehdoilla vaurastumista tavoitellaan, on toinen asia. Yrittäjien toimintaan liittyy vahva vapauden ja itsellisyuden ihanne. Halutaan toimia itsenäisesti, vapaina selkeinä näyttäytyvistä riippuvuussuhteista (esim. turhan sitoviksi koetut yhteistyösuhteet, rahoittajat) ja ulkoisista auktoriteeteista (työnjohto tms. hierarkkinen auktoriteetti). Kun vapaudenkaipuu yhdistyy pienyrittäjän asemaan liittyvään epävarmuuteen, pienimuotoinen, riskejä välttelevä toiminta on yrittäjistä täysin rationaalista.

Asetelmaa korostaa se, että maaseudulla etenkin teollisuuden piirissä toimivista yrittäjistä valtaosa kokee ajautuneensa yrittäjäksi olosuhteiden pakosta (Niittykangas 1992, 90). Kovalla työllä ja tulotasosta tinkimällä pyritään yritys saamaan riippumattomaksi – tilanteeseen jossa väkisin ”ei tarvii vasaran paukku”. Näin saavutetaan (ainakin ajatuksellinen) riippumattomuus ulkoisista auktoriteeteista. Samalla odotukset asetetaan parempaan tulevaisuuteen: joku odottaa rikastuvansa kehittämällään hyvällä tuotteella, joku seuraavan noususuhdanteen koittaessa, osalle taas riittäisi se, että pääsisi kiinni palkkatyötä vastaaviin tuloihin ”vapaammalla meiningillä” ja osan odotukset on asetettu vasta seuraavan sukupolven, omien lasten, paremman tulevaisuuden varaan. Joka tapauksessa arvorationaali eetos – ajatus riippumattomuudesta – yhdistyneenä toiveeseen paremmasta tulevaisuudesta antaa mielen joskus mielettömältä vaikuttavaan työn tekemiseen.

Kyse vaikuttaisi olevan paljolti samasta ilmiöstä, jota Eskola kutsuu ”suomalaisen pienviljelijän mentaliteetiksi”. Tällä hän kuvaa tilannetta, jossa vallitseva kulttuurinen malli johtaa itsellisen riippumattomuuden tavoitteluun: suurempi itsenäisyys ja vapaus auktoriteeteista ostetaan kovalla työnteolla (Eskola 1997, 113-115). Samankaltainen asenne on vallitseva paljolti myös omassa aineistossani. Kyse näyttää kuitenkin olevan lähinnä siitä, että pienyrittäjien asema verkostotalouden laidalla – sekä verkostorakenteiden suhteen että alueellisesti – alkaa murentaa heidän luottamustaan omiin mahdol-

lisuuksiinsa verkostojen osana toimittaessa. Samalla vapaus yrittäjyyteen liittyvänä kulttuurisena ihanteena on niin vahva, että se ehkäisee sitoutumista joustavan tuotantomallin kuvaamaan jatkuvaan yhteistyöhön, jossa aikataulut ovat ulkoa määrättyneitä. Pienyrittäjyydessä yhtäaikaisesti ilmenevät vapaus ja riski eivät jätä tilaa verkostomaiselle toimintatavalle, jossa samanaikaisesti hämärtyvät hierarkkinen työnjohtosuhte, kollektiivinen sitoutuminen ja yrittäjän autonomia.

Verkostoitumisen luonne ja luottamuksen rakentuminen

Kuten artikkelin alussa kuvattiin, on joustavaan tuotantoon liittyneessä keskustelussa markkinoiden ja hierarkioiden sijasta korostettu epämuodollisempien koordinaatiomallien merkitystä: keskeisiksi ovat nousseet erityisesti taloudellisten toimijoiden väliset verkostosuhteet. Kun käytetään verkoston metaforaa sosiaalisista suhteista, pyritään yleensä korostamaan yhteistyön vastavuoroisuutta ja tuottamaan käsitystä esimerkiksi toiminnan vapaudesta, tasavertaisuudesta ja yksilöllisestä valinnasta (ks. Aro 1998, 196). Juuri tämänkaltaista ajatusta yhteistyöverkostoista on viime vuosina tuotettu myös suomalaisessa maaseutupolitiikassa, jonka keskeisiksi lähtökohdiksi on linjattu verkostoitumisen lisäksi omaehtoisuus, toimijälähtöisyys ja alhaalta-ylös -periaate (ks. Maaseutuohjelma 1996).

Kun tarkastellaan verkostoitumisen edistämisen käytäntöjä, näyttää siltä että lähtökohdat muuttuvat. Maaseutuyrittäjille tarjotuissa toimintamalleissa, ehkä yleisemminkin suomalaisessa verkostoajattelussa, verkoston metaforalla kuvataan vertikaalisia ylhäältä-alas -organisaatioita. Kuvaava on ehkä tunnetuimman suomalaisen verkostotalouden puolestapuhujan Arto Lahden näkemys, jonka mukaan verkostotalous ei niinkään ole taylorismin vaihtoehto kuin sen dynaaminen sovellutus, jossa suuret yritykset hallitsevat patentti- ja tavaramerkkioikeuksia ja pienet yritykset tekevät niille osahankintaa. Tällä taylorismin ja hajautetun organisaation yhdistelmällä voidaan Lahden (1994, 109-111) mukaan saavuttaa perinteiseen taylorismiin verrattuna etuja tuotesopeutuksessa (tuotevariointi), jalostuksen aikasopeutuksessa (ajallinen jousto) ja jalostuksen alueellisessa sopeutuksessa (jalostuksen kohdentaminen sinne mistä saadaan parhaat tuotot, kustannusten minimointi suhteessa tuotokseen).

Samaan tapaan julkinen maaseutupolitiikka näyttää tulkitsevan taloudesta vallitsevat pelin säännöt niin, että on viisasta tukea malleja, joissa yhteistyö tarkoittaa lähinnä vertikaalisia päämies-alainen -suhteita. Luottamuksen ja vastavuoroisten sosiaalisten siteiden syntyminen kannalta yhteistyörakenteella on kuitenkin varsin suuri merkitys. Italian eri alueisiin kohdistuneen

tutkimuksensa perusteella esimerkiksi Putnam päätyy korostamaan erityisesti horisontaalisten verkostojen merkitystä toimivan yhteistyön ja sosiaalisen pääoman kasaantumisen taustalla. Hänen mukaansa nimenomaan horisontaaliset siteet edistävät yhteisön hyvinvointia, sillä vertikaaliset suhteet ovat alttiimpia epäsymmetriselle hyväksikäytölle, eivätkä ne useinkaan tue uusien yhteisön sisäisten horisontaalisten siteiden syntymistä.

Vertikaalinen verkosto, olkoonkin tiheä ja tärkeä kaikille osapuolilleen, ei kykene ylläpitämään sosiaalista luottamusta ja yhteistoimintaa. Vertikaalinen informaation kulku on yleensä vähemmän luotettavaa kuin horisontaalinen osin siksi, että alisteinen osapuoli ei jaa kaikkea käytössään olevaa informaatiota suojautuakseen mahdolliselta hyväksikäytöltä. Tärkeämpää on kuitenkin se, että sanktioita, jotka tukevat vastavuoroisuuden normeja opportunistia vastaan, on hankalaa asettaa ylöspäin, ja vaikka niitä yritettäisiinkin asettaa, on niillä todennäköisesti vähemmän vaikutusta. (Putnam ym. 1993, 174).

Epäsymmetrinen valtasuhde, eli hierarkkisesti ylempänä olevan asemaansa perustuva kyky käyttää valtaansa toiseen osapuoleen, johtaa Putnamin mukaan siihen, että luottamukseen perustuva vastavuoroinen yhteistyö häiriintyy. Vaikka myös vertikaaliset verkostot perustuvat henkilöiden välisille sosiaalisille suhteille, näissä on usein kyse ”toispuoleisesta” ystävydestä, jota leimaa ylhäältä alas suuntautuva paternalistinen auktoriteetti ja alhaalta ylös suuntautuva sitoutumisen välttely. Lisäksi vertikaalisen verkoston sosiaalinen rakenne on usein harva: esimerkiksi ydinyrityksen alihankkijoiden väliltä keskinäiset sosiaaliset siteet usein puuttuvat. Heikkojen sosiaalisten siteiden puuttuminen taas estää yhteisen identiteetin ja yhteisten normien muodostumista ja mahdollistaa verkostokeskeiselle ydinyritykselle rakenteellisen asemansa hyväksikäytön esimerkiksi alihankkijoiden keskinäisessä kilpailuttamisessa (vrt. Burt 1992).

Aineistoni perusteella tämä näyttää pätevän myös suomalaisen maaseudun verkostoitumiseen. Alueellisesti hajautettujen vertikaalisten verkostojen sosiaalinen rakenne on harva: verkoston laidalla olevilla yrittäjillä ei useinkaan ole keskinäisiä siteitä. Tämä mahdollistaa verkostokeskeisessä asemassa olevalle ydinyritykselle rakenteellisten aukkojen hyväksikäytön ja verkoston laidalla olevien yritysten keskinäisen kilpailuttamisen. Samalla pienyrittäjyyden sitovuus ja siinä ilmenevä kilpailuasetelma rajaa yrittäjiä yhdistävän sosiaalisen pääoman kasautumista, näin sitouttavan sosiaalisen pääoman muodostumiselle ei ole ollut edellytyksiä: yhteinen identiteetti ja yhteisten etujen alue ei ole hahmottunut.

Pienyrittäjän rakenteelliseen asemasta johtuva perusluottamuksen puute ja pienyrittäjän mentaliteetin yhdistelmä johtaa toimintamalliin, johon liit-

tyy olennaisesti vapaudenkaipuu, itsellisyyden ihanne ja riskien välttäminen. Lopputulos on, että yrittäjät haluavat toimia pienimuotoisesti. Se ehkäisee edelleen yhteistyötä tukevan yhteisen identiteetin muodostumista. Sen sijaan yrittäjät olettavat, että myös muihin pätee pienimuotoisuuden tavoittelu. Tämä taas johtaa siihen, että yrittäjät eivät luota toistensa työhaluun ja työkaluihin, siis yhteistyön edellyttämään kykyyn pysyä yhteisesti sovitussa aikatauluissa. Kun sen kummemmin yhdistävää kuin sitouttavaakaan sosiaalista pääomaa ei ole muodostunut riittävästi, yhteistyö uhrataan itsellisen ja pienimuotoisen toiminnan edessä.

Aineistoni perusteella ei ole mitenkään merkillistä, että maaseutupoliittiseen strategiaan hahmotettu verkostoitumiskehitys ei ole toteutunut odotetusti. Vaikka hierarkkiset riippuvuus-suhteet voivat lyhyellä tähtäimellä olla maaseudun kannalta rationaalinen selviytymisstrategia, eivät ne tue alueen ja yhteisön pitkän aikavälin kehitykselle tärkeää sitoutumista ja vastavuoroisten suhteiden syntymistä. Itse asiassa näyttää siltä, että alueellisesti hajautettuihin vertikaalisiin verkostoihin liittyvät sosiaalisen rakenteen aukot ja siihen sisäänrakennettu joustavuusajattelu vievät pohjaa sosiaalisen pääoman tulevaltakin kasaantumiselta. Jatkuva tarve mukautua tilausten vaihdellella ei rakenna, vaan on omiaan rapauttamaan luottamusta, lojaalisuutta ja molemminpuolista sitoutumista. Pienyrittäjyyteen liittyvät erityispiirteet – samanaikainen rakenteellinen perusuottamuksen puute ja vapauden tavoittelua korostava kulttuurinen malli – johtavat tilanteeseen, joka korostaa itsellisyyden lunastamista kovalla työnteolla, riskien välttämistä ja pienimuotoisuutta. Yhdistelmä johtaa siihen, että samalla kun yhteistyön positiiviset puolet (jatkuvampi tulo, perusturvallisuus) vetävät yhteistyöhön, suhteiden luonne (passiivinen jousto) ja kulttuurinen itsellisyyden ihanne työntävät yhteistyöstä pois. Näin suhtautuminen yhteistyöhön muodostuu ambivalentiksi, yrittäjät ovat riippuvaisia yhteistyöstä, johon eivät halua sitoutua.

Yksilöllistyminen ja luottamus

Taloudelliset toimijat ovat yhä enemmän riippuvaisia talouden verkostorakenteista. Verkostot toimivat usein markkinoille pääsyn portinvartijoina: verkostojen sisäkehille päässeille verkostot avaavat jatkuvasti uusia informaatiokanavia ja mahdollisuuksia, kun taas verkostojen ulkopuolella toimiminen tulee entistä vaikeammaksi. Pienyrittäjyyteen liittyvä kulttuurinen muoto kuitenkin rajaa yrittäjiä verkostojen ulkopuolelle. Haastattelemani yrittäjät ovatkin verkostoitumisen suhteen eräänlaisessa rajatilassa: autonomiaa korostavia mutta samalla talouden verkostomuodosta riippuvaisia.

Tulos viittaa siihen, että yksilöllistämispolitiikka, jossa jokaisesta yksilöstä pyritään tekemään itsenäisenä pienyrittäjänä ”oman onnensa seppä”, ei välttämättä ole talouskasvun ja työpaikkojen syntymisen kannalta pelkästään otollinen kehityssuunta. Yksilöllistymiseen liittyvä epävarmuus voi nimittäin johtaa taloudellisista aktiviteeteista vetäytymiseen sekä investointien ja laajenemisen välttelyyn. Samalla voi syntyä luottamuksen murenemisen noidankehä: perusluottamuksen rapautuminen, ”varmuuksien katoaminen”, johtaa tilanteeseen, joka syövyttää henkilöiden välistä luottamusta, mikä edelleen syövyttää toimijoiden perusluottamusta jne.

Luottamuksen kannalta tulos viittaa siihen, että henkilöiden välisen luottamuksen synty edellyttää aina jonkinasteisen perusluottamuksen olemassaoloa (vrt. Seligman 1997). Sosiaalisen pääoman käsitteen kannalta tulos taas viittaa siihen, että verkostot ja vastavuoroisuuden normit sekä niiden pohjalta syntyvä luottamus (Coleman ja Putnam) eivät pelkästään riitä sosiaalista pääomaa määriteltäessä. Verkostojen ja vastavuoroisuuden normien olemassaolo ei riitä yhteistyön syntymiseen, mikäli instituutiot ja kulttuuri tukevat yksilöllistäviä toimintamalleja. Voi nimittäin olla myös niin, että vastavuoroisuuden normit itsellisyttä korostavassa kulttuurisessa mallissa koetaan pikemminkin rajoitteena kuin resurssina, jolloin kiitollisuuden velkaan tai vastavuoroisuuden varaan jättäytyminen koetaan epämuikavana.

Haettaessa selitysmalleja kulttuurista tai mentaliteetista on muistettava, ettei niissä ole kyse mistään kerran omaksutusta ja sen jälkeen pysyviksi jääneistä toimintanormeista, jotka mekanistisesti määrittävät ihmisten valintoja. Yhteistyön suhteen ei pidä vaipua mihinkään historialliseen determinismiin perustuvaan pessimismiin, jonka mukaan heikko yhteistyön perinne määrää sen, ettei yhteistyötä voi jatkossakaan syntyä (mitä sävyjä esimerkiksi Putnamilta näyttäisi olevan löydettävissä). Kulttuuri ja instituutiot muuttuvat, vaikkakin hitaasti. Tältä osin ei ole syytä selittää maaseutuyrittäjien käyttäytymistä mistään monoliittisesta ’pienviljelijäkulttuurista’ käsin. Sen sijaan näyttää kylläkin siltä, että yrittäjät tarkastelevat yhteistyötä, sen etuja ja haittoja, eräänlaisten itsellisyttä korostavien ”kulttuuristen silmälasien” läpi. Tämä aiheuttaa sen, etteivät yrittäjien rationaalisiksi kokemat toimintamallit (esim. omien tuotteiden ensisijaisuus, kokonaisuuksien hallinta, riskin välttäminen) useinkaan kohtaa esimerkiksi maaseutupolitiikassa rationaalisiksi hahmotettuja vertikaalisia yhteistyömalleja.

Viitteet

1 Luhmann (1988) ja Seligman (1997) käyttävät systeemisestä (tai institutionaalisisesta) luottamuksesta termiä *confidence* ja erottavat näin sen henkilöihin koh-

distuvasta luottamuksesta *trust*. Giddens (1991) ja Baier (1994) taas käyttävät molemmissa merkityksissä termiä *trust*. Ilmiön eri ulottuvuuksien tunnistamiseksi omaksun tässä artikkelissa Luhmannin ja Seligmanin käyttämän erottelun.

2 Kultakin alueelta on tausta-aineistoksi haastateltu yrittäjien yhteistyöhankkeissa vetäjänä ollutta henkilöä, joilta saatiin tietoja paikallisista yritysverkostoista ja verkostojen kehittämishankkeiden onnistumisesta. Varsinainen yrittäjäaineisto koostuu 23 puu- ja elintarvikealan itsensä työllistäjän tai tuotannossa työskentelevän pientyönantajan haastattelusta. Haastatelluista on 19 miestä, kaksi naista ja kaksi pariskuntaa.

Kirjallisuus

- Aro, J. (1998) Verkosto yhteiskuntatieteellisenä metaforana. *Tiede ja edistys* 3/98, 186-197.
- Baier, A.C. (1994) *Moral Prejudices. Essays on Ethics*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Beck, U. (1993) *Risk Society. Towards a New Modernity*. Trowbridge, Wiltshire: Sage.
- Burt, R. S. (1992) *Structural Holes. The Social Structure of Competition*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1. Cambridge (Mass.): Blackwell.
- Coleman, J.S. (1988) Social Capital in Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94, 95-120.
- Eskola, A. (1997) *Jäähyväisluentoja*. Helsinki: Tammi.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gittell, R. & Vidal, A. (1998) *Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Granovetter, M. (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78, 1360-1380.
- Granovetter, M. (1985) Economic Action and Social Structure: the Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91, 481-510.
- Julkunen, R. (1987) *Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistyminen*. Tampere: Vastapaino.
- Kankaanpää, A. & Leimu, H. (1982) *Yrittäjien käsitykset yritystensä perustamisystistä ja merkityksestä pienteollisuudessa*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, A-8, Turku.
- Karjula, K. (1992) Puu-Suomi -projekti. Teoksessa *Maaseutukysymyksiä*. Maaseudun suunnittelun seura ry:n julkaisu 2/1992.
- Korteinen, M. (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.

- Lahti, A. (1994) Verkostotalous. Teoksessa Raatikainen, I. & Ahopelto, J. (toim.) (1994) *Verkostoajattelusta verkostotoimintaan*. Kuopion yliopiston julkaisusarja E. Yhteiskuntatieteet 21, Kuopio.
- Loveman, G. & Sengenberger, W. (1990) Introduction – Economic and Social Reorganisation in the Small and Medium-sized Enterprise Sector. Teoksessa Sengenberger, W. & Loveman, G. & Piore, M. (toim.) *The Re-emergence of Small Enterprises*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Luhmann, N. (1979) *Trust and Power*. New York: Wiley.
- Luhmann, N. (1988) Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. Teoksessa Gambetta, D. (toim.) *Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Maaseutuohjelma (1996) *Maaseutuohjelma. Toimiva maaseutu. Maa- ja metsätalousministeriön asettaman työryhmän ehdotukset ja perustelut*, Maaseutupoliitikan yhteistyöryhmän julkaisu no 1, Helsinki.
- MKP (1991a) Maaseudun kehittämisohjelma. Suomen maaseutupoliitikan tavoitteet, strategiat ja keinot 1990-luvulla, *Sisäasiainministeriö, kunta- ja aluekehitys-osasto, moniste 10*, Helsinki.
- MKP (1991b) *Maaseutupoliitikan linjat 1990-luvulla -tavoitteet, strategiat ja keinot*, Helsinki: Sisäasiainministeriö ja maa- ja metsätalousministeriö.
- Niittykangas, H. (1992) *Maaseudun yritystoiminnan kehittymismahdollisuudet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- North, D. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piore, M.J. & Sabel, C.F. (1984) *The Second Industrial Divide. Possibilities for Prosperity*. New York: Basic Books.
- Puu-Suomi (1995) 'Puu-Suomi – kannolta maailmalle,' *MMM:n julkaisuja*, No 5, Helsinki.
- Puu-Suomi -tiedote 1/94. Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus.
- Palm, J. (1996) *Verkostoituvan paikallistalouden kehitys: esimerkkinä Ranuan puuverkosto*. Helsinki: Maaseutupoliitikan yhteistyöryhmä.
- Putnam, R.D. with Leonardi R. & Nanetti, R.Y. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton (N.J.): Princeton University Press.
- Pyke, F. & Sengenberger, W. (toim.) *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Ruuskanen, P. (1998) *Mikroyrittäjyys ESR-toiminnassa Suomessa*. Julkaisematon muistio, Työministeriö.
- Ruuskanen, P. (1999) Rural Development Policy in Finland in the 1990's: Toward Flexible Specialization or Spatial Taylorism? Teoksessa Kasimis, C. & Papadopoulos, A. (toim.) *Local Responses to Global Integration*. Aldershot: Ashgate.
- Sabel, C.F. (1989) Flexible Specialisation and the Re-emergence of Regional Economies. Teoksessa Hirst, P. & Zeitlin, J. (1989) *Reversing Industrial Decline?: Industrial Structure and Policy in Britain and her Competitors*. Oxford, Berg.

- Scase, R. & Goffee, R. (1982) *The Entrepreneurial Middle Class*. London & Canberra: Croom Helm.
- Seligman, A.B. (1997) *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Seligman, A.B. (1998) Trust and Sociability: On the Limits of Confidence and Role Expectations. *American Journal of Economics & Sociology*, Vol 57, 391-314.
- Sengenberger, W. & Pyke, F. (1992) Industrial Districts and Local Economic Regeneration: Research and Policy Issues. Teoksessa Pyke, F. & Sengenberger, W. (toim.) *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*. Geneva: International Institute for Labour Studies
- Sennett, R. (1998) *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: Norton,.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. Sage Publications, USA.
- Vanhanen, H. (1996) 'Finnish Woodwork: From Project to Process.' Teoksessa Oksa, J. and Rannikko, P. (toim.) *New Rural Policy. Finnish Journal of Rural Research and Policy*, English Supplement.
- Vesala, K.M. (1992) *Pienyrittäjien kontrollipremissit. Sosiaalipsykologinen tarkastelu*. Acta Psychologica Fennica. Soveltavan psykologian monografioita 5, Rauma.
- Vesala, K.M. (1996) *Yrittäjyys ja individualismi: relationistinen linjaus*. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 2/1996, Helsinki.
- Woolcock, M. (1998) Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*, vol 27/2, 151-208.

Pekka Kaunismaa

YHDISTYSELÄMÄ JA SOSIAALINEN PÄÄOMA

Robert Putnam on väittänyt, että aktiivisen yhdistyselämän ja toimivan demokratian välillä on vahva yhteys. Väitteen juuret ulottuvat 1800-luvun keskusteluun demokratiasta. Alexis de Tocquevillea on pidetty väitteen ensimmäisenä valovoimaisena esittäjänä. Putnamia voidaankin pitää Tocquevillen nykyisistä seuraajista huomattavimpana. Putnamin maine perustuu suurelta osin vertailevaan tutkimukseen Pohjois-Italian ja Etelä-Italian välillä (Putnam 1993a). Tutkimuksessa pyritään osoittamaan monipuolisten empiiristen näyttöjen avulla, että kansalaisaktiivisuuteen kannustava kulttuuri on keskeinen kansalaisten ja demokratian välisen yhteyden rakentaja. Putnam itse asiassa menee tätäkin pidemmälle väittäessään, että ”sosiaalisella pääomalla” voidaan selittää yhteiskuntien vaurauden ja menestyksen eroja. Sosiaalista pääomaa puolestaan luodaan muun muassa aktiivisessa yhdistystoiminnassa.

Toisaalta Putnam on tullut tunnetuksi muutamissa artikkeleissaan (1993b; 1995) esittämästään väitteestä, että amerikkalaisen yhteiskunnan sosiaalisen pääoman määrä on vähentynyt viime vuosikymmeninä huomattavasti. Merkki tästä ja osasy on vapaaehtoisen yhdistystoiminnan väheneminen. Yhdistysaktiivisuuden hiipumiselle löytyy sosiologisesti päteviä syitä, kuten naisten yhä laajempi osallistuminen työmarkkinoille ja television sitoma aika. Kun yhdistystoiminta vähenee, samalla ehtyy amerikkalainen sosiaalinen pääoma, ja tämä on vakava uhka koko yhteiskunnan menestykselle. Väite demokratian ja aktiivisen yhdistyselämän läheisestä yhteydestä on sekä Italia-tutkimuksen että amerikkalaisen sosiaalisen pääoman kriisiä koskevien kirjoitusten taustalla.

Putnam on käynnistänyt Yhdysvalloissa sosiaalisen pääoman ehtymisestä laajan keskustelun, jossa on otettu voimakkaasti kantaa väitteen puolesta tai sitä vastaan. Puolustajat ovat vyöryttäneet yhä uutta todistusaineistoa ja vas-

tustajat ovat arvostelleet esimerkiksi väitteen yksipuolista sitoutuneisuutta vanhoihin yhdistysmuotoihin tai sosiaalisen pääoman erheellistä sitomista kulttuurisiin instituutioihin, joilla on tosiasiaa vain vähän tekemistä demokratian kanssa. Keskustelua sosiaalisesta pääomasta ja sen laskutendenssistä on ryhdytty käymään vähitellen myös Yhdysvaltojen ulkopuolella sekä kansainvälisesti vertailevien tutkimusten vaikutuksesta (esim. Fukuyama 1995; Stolle & Rochon 1998) että sovelluksista kansallisiin oloihin erityisesti Euroopassa ja kehitysmaissa.

Kansalaisaktiivisuuden ja toimivan demokratian välinen yhteys saattaa vaikuttaa sekä itsestään selvältä että liioitellulta. Itsestään selvää se on siksi, että demokraattiset instituutiot perustuvat määritelmällisesti kansalaisaktiivisuuteen. Poliittiset puolueet, etujärjestöt, lobbausinstituutiot ja muut poliittiset toimijajoukot järjestäytyvät muodollisesti yhdistyksiksi, ja ne perustuvat ainakin periaatteessa kansalaisten tasavertaiselle ja vapaaehtoiselle aktiivisuudelle. Rikas yhdistyselämä on toimivan demokratian välttämätön ennakkoehto. Foley ja Edwards (1997, 553) ovat kuitenkin huomauttaneet, että demokraattiset järjestelmät ovat paljolti vastuussa poliittisen yhdistystoiminnan syntymisestä. Kun sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset olosuhteet muuttuvat, myös yhdistystoiminnan edellytykset muuttuvat. Näyttääkin siltä, että rikas yhdistyskenttä on välttämätön mutta ei riittävä edellytys toimivalle demokratialle.

Toisaalta voidaan kyseenalaistaa koko väitteen mielekkyys ja pitää sitä jonkinlaisena liioitteluna. Poliittisilla järjestöillä ja etujärjestöillä on selvä yhteytensä demokraattiseen järjestelmään. Mutta millainen voisi olla urheiluseuran, marssikerhon tai shakkikerhon yhteys toimivaan demokratiaan? On selvää, että niiden suoranainen vaikutus ei voi olla kovin suuri. Demokraattiset järjestelmät ovat lähes sama asia kuin poliittinen järjestötoiminta, mutta muulla järjestöelämällä näyttäisi olevan vain vähäistä merkitystä sen suhteen, toimiiko demokratia.

Putnamin esittämä vaikutusyhteys ei olekaan välitön. Aktiivinen kansalaisyhteiskunta ei ole merkittävä niinkään sen vuoksi, että jokainen erityisintressi tulisi edustetuksi poliittisessa päätöksenteossa. Vaikutus on pikemminkin kulttuurinen ja sellaisena välillinen. Yhdistystoiminnassa kansalaiset oppivat kansalaistaitoja, eivätkä pelkästään demokratiassa tarvittavia kokoustekniikan ja toisten mielipiteiden kuuntelemisen taitoja. Ennen kaikkea kansalaiset omaksuvat vastavuoroisuuteen liittyviä normeja ja asenteita sekä oppivat luottamaan toisiinsa. Lisäksi he omaksuvat käsityksen, että yhteiskunnallisiin asioihin voidaan vaikuttaa. Yhdistystoiminta on takuumiehen asemassa, kun ihmiset kasvavat käsittämään että yhteiskunta koostuu ”meistä” eikä vieraista voimista tai joukosta yksilöitä. Yhdistyselämällä on näin ollen merkittävä kansalaisia kasvattava ja demokraattiseen järjestelmään

sosiaalistava tehtävä. Lisäksi sillä on myös yhteiskunnan jäseniä integroiva tehtävä, kun he oppivat käsittämään yhteiskunnan oman ja muiden ihmisten toiminnan tuotteeksi.

Keskustelu sosiaalisesta pääomasta on osoittanut, että yhdistyselämällä voi olla merkittäviä vaikutuksia yhteiskunnalliselle elämälle. Sosiaalisen pääoman ja yhdistyselämän välistä yhteyttä onkin syytä pohtia tarkemmin. Seuraavassa yhteyttä tarkastellaan ensin yleisten argumenttien tasolla ja sitten paikallisella tasolla. Jos Putnamin teoria pätee yleisesti, voidaan olettaa sosiaalisen pääoman, poliittisen kulttuurin ja yhdistyselämän välillä olevan yhteys myös paikallisella tasolla. Arkipäiväisestä näkökulmasta katsoen on selvää, että yhdistyksissä aktiivisesti toimivilla ihmisillä on paljon paikallisia sosiaalisia kontakteja ja että he osaavat käyttää sosiaalisia suhdeverkostoja omaksi hyödykseen tai yhdistyksen jäsenten hyväksi. Yhdistysaktiiviset ihmiset ovat tutkimusten mukaan keskimääräistä useammin myös poliittisesti aktiivisia (vrt. Stolle & Rochon 1998). Putnamin teorian kannalta tätäkin tärkeämpi väite on, että sellaiset paikalliset yhteisöt menestyvät, joissa on laaja ja monipuolinen yhdistyskulttuuri.

Sosiaalinen pääoma

Putnamin teorian keskeisiä piirteitä ja ongelmia esitellään yksityiskohtaisesti tämän kirjan muissa artikkeleissa (varsinkin Ilmonen ja Siisiäinen). Tässä sosiaalisen pääoman käsitettä käytetään jäsentämään yhdistystoiminnan merkitystä. Yhdistystoiminta on ennen kaikkea tärkeä sosiaalinen kenttä, kun selitetään sosiaalisen pääoman syntyä ja kasaantumista. Toisaalta yhdistyselämän aktiivisuutta tarkastelemalla voidaan arvioida sosiaalisen pääoman määrää ja luonnetta. Esittelen seuraavassa sosiaalisen pääoman käsitteen keskeiset piirteet, jotta käsitettäisiin yksityiskohtaisemmin, millainen käsitteellinen väline se on paikallista yhdistystoimintaa analysoitaessa.

Sosiaalisen pääoman käsite voidaan tiivistää seuraavasti: Se on sosiaaliseen rakenteeseen kuuluva toimijoiden (yksilön, yhteisön tai yhteiskunnan) käytössä oleva suhteellisen pitkäkestoinen voimavara, joka muodostuu kolmesta komponentista: sosiaalisista verkostoista (erityisesti horisontaalisiin siteisiin perustuvista), toimijoiden keskinäisestä luottamuksesta sekä vastavuoroisuuden normeista. Sellaiset sosiaaliset rakenteet sisältävät runsaasti sosiaalista pääomaa, joissa nämä kolme komponenttia ovat joko institutionalisoituneet yhteiskunnan rakenteeseen tai sitten niitä ohjaavat selkeät, luotettavat ja yhteisesti jaetut epäviralliset arvot ja arvostukset. Sen sijaan huonosti toimivassa yhteisössä niitä on vähänlaisesti.

Tällainen Putnamiin nojaava täsmennys ei ole ainoa yhteiskuntatieteissä

esitetty sosiaalisen pääoman luonnehdinta. Kuten Ilmosen ja Siisiäisen artikkeleissa osoitetaan, keskustelulla sosiaalisesta pääomasta on useita toistensa kanssa yhteismitattomia lähtökohtia. Putnamin suhteen toisenlaisia lähtökohtia tarjoavat esimerkiksi James S. Coleman (1988; 1990) ja Pierre Bourdieu (1986). Varsinkin ”putnamilainen” ja ”bourdieulainen” käsitteen käyttötapa eroavat toisistaan, yhtä paljon lähtökohdissaan kuin lopputulemissaan. Putnam ja hänen seuraajansa kiinnittävät huomiota siihen, kuinka yhteiskunnan tai paikallisen yhdyskunnan menestystä voidaan selittää sosiaalisiin normeihin ja luottamukseen liittyvillä tekijöillä. Bourdieu ja hänen seuraajansa puolestaan viittaavat enemmänkin siihen, kuinka sosiaalisesta pääomasta käydään kamppailua niukoilla sosiaalisilla ”markkinoilla” ja kuinka toiset kykenevät kasaamaan itselleen sosiaaliseen pääomaan liittyviä resursseja ja toiset eivät. Colemanin määritelmää voidaan luonnehtia näiden kantojen kombinaatioksi siinä mielessä, että sosiaalinen pääoma on hänen mukaansa yksilöitä hyödyttävä sosiaaliseen rakenteeseen tiivistynyt resurssien joukko.

Käsitteestä puhutaan kuin se olisi hiljattain keksitty, mutta sinänsä ei ole lainkaan uusi ajatus, että yhteiskunnan, yhteisön tai yksilön menestystä selitetään sosiaaliseen rakenteeseen liittyvillä pitkäkestoisilla tekijöillä. Sosiologit ovat oikeastaan puhuneet sosiaaliseen pääomaan liittyvistä seikoista yhtä kauan kuin sosiologiaa on ollut, tosin käsitettä käyttämättä. Käsitteenä sosiaalinen pääoma niputtaa yhteen sosiologiassa aiemmin keskusteltuja teemoja ja toimii siten eräänlaisena keskustelua ohjaavana kattokäsitteenä. Innovatiivista käsitteestä on se, että sen avulla kiinnitetään huomiota sosiaalisiin verkostoihin sekä niissä realisoituviin luottamussuhteisiin ja sosiaalisiin normeihin. Huomataan, että verkostot ja niiden ominaisuudet toimivat merkittävänä voimavarana yksilöille, yhteisöille tai yhteiskunnille. (Portes & Sensenbrenner 1993; Woolcock 1998, 160-161)

Ensimmäisenä sosiaalisen pääoman elementtinä Putnam siis esittää sosiaaliset verkostot. Jokaisessa yhteiskunnassa on muodollisia ja epämuodollisia ihmisten välisiä sosiaalisen vaihdon ja kommunikaation verkostoja. Putnam (1993a, 173) jakaa verkostot ”horisontaaliseen” ja ”vertikaaliseen” tyyppiin. Edelliset ovat rakentuneet samanarvoisuudelle, statuksen ja vallan tasaiselle jakautumiselle; jälkimmäiset epätasa-arvoisten toimijoiden epäsymmetrisille hierarkia- ja riippuvuussuhteille. Todelliset verkostot lienevät yhdistelmiä näistä tyypeistä, mutta toiset ovat organisoituneet horisontaalisemmin ja toiset vertikaalisemmin. Esimerkiksi kaikki uskonnolliset ryhmät ovat sekoitus hierarkioita ja samanarvoisuutta, mutta protestanttiset uskontokunnat ovat traditionaalisesti organisoituneet horisontaalisemmin kuin katoliset. Toinen sosiaalisia verkostoja kuvaava jako, vain osittain Putnamin ehdottaman kanssa yhtenäinen, on James S. Colemanin (1988, 105-108) ehdottama jako ”suljettuihin” ja ”avoimiin” sosiaalisiin rakenteisiin. Edellisissä toimijat ovat kom-

munikaatio- ja vaihtosuhteessa symmetrisesti kaikkien kanssa hierarkiatasosta riippumatta, kun jälkimmäisissä vain osa toimijoista on tekemisissä toistensa kanssa. Esimerkiksi koulussa oppilaat tuntevat toisensa, mutta vanhemmat tavanomaisesti eivät – vanhempien kontaktien puuttuessa sosiaalinen verkosto on ”avoin”. Vanhempien ollessa keskenään vaihdossa, kun he muodostavat esimerkiksi vanhempainneuvoston tai tiiviin paikallisen yhteisön, kuvataan sosiaalisen verkoston rakennetta suljetuksi.

Horizontaaliset sosiaaliset verkostot ovat Putnamin (1993a, 174) mukaan hyviä vertikaalisiin verrattuna. ”Hyvyys” perustuu siihen, että horizontaalinen verkostotyyppi tekee mahdolliseksi sosiaalisen pääoman muiden muotojen kehittymisen. Vertikaalinen verkosto – olkoon miten tiheä hyvänsä – ei tue ja pidä yllä luottamus- ja yhteistyösuhteita. Vertikaalisissa verkostoissa liikkuva informaatio on vähemmän luotettavaa ja suhtautuminen vastavuoroisuuden normeihin on opportunistisempaa kuin horizontaalisissa verkostoissa.

Putnamin (1993a, 173) mukaan kansalaisaktiiviset (*civic*) ryhmät organisoituvat todennäköisesti horizontaalisesti eli ne kytkevät keskenään erilaisia mutta tasa-arvoisia ryhmän jäseniä keskenään. Ryhmät, joihin viitataan, ovat joko epämuodollisesti organisoituneita mutta kuitenkin ajallisesti suhteellisen pysyviä toimintaverkostoja, kuten ystäväpiiri tai lenkkeilyseurue, tai organisoituja yhdistyksiä, kuten jalkapalloseura tai marttakerho. Paradoksaalista kyllä, kansalaisryhmittymien ja yhdistysten korkea sosiaalisen pääoman aste seuraa keskinäisten siteiden keveydestä ja vapaaehtoisuudesta. Keveissä siteissä yhdenmukaisuuden normien sosiaalinen paine ja keskinäinen sitoutuminen ovat heikkoja ja riippuvat osallistujien aktiivisuudesta. Kevyet siteet tekevät kuitenkin toimijasta ja toimijoiden verkostosta kokonaisuudessaan vahvan, sillä verkostoihin kiteytyy todennäköisesti suuri määrä keskinäistä luottamusta ja yhteistyön vastavuoroisia normeja. Lisäksi pitkälle eriytyneessä yhteiskunnassa yksittäiset sosiaaliset verkostot – esimerkiksi jalkapalloseura, marttakerho ja lenkkeilyseurue – muodostavat kokonaisuudessaan eräänlaisen sosiaalisen superverkoston, jonka toimivuus tarjoaa paikalliselle yhteisölle tai kokonaiselle yhteiskunnalle makrososiaalisen voimavaran. Vastavasti heikko kansalaisyhteiskunta, esimerkiksi eripuraisiin ja normatiivisesti eriytyneisiin ryhmiin lohkoutunut tai kokonaan puuttuva vapaaehtoinen organisoituminen, on merkki vähäisestä yhteiskunnallisesta sosiaalisesta pääomasta.

Toinen sosiaalisen pääoman elementti ovat luottamussuhteet. Sujuakseen ilman suurempia ongelmia sosiaalinen vaihto edellyttää ainakin jonkin verran toimijoiden välistä luottamusta. Mitä syvempää luottamus on, sitä helpommaksi sosiaalinen vaihto ja yhteistyö käy. Niklas Luhmann (1979, 25) on todennut, että luottamus ”paljastaa mahdollisuudet sellaiseen toimintaan, joka ilman luottamusta jäisi epätodennäköiseksi tai epämiellyttäväksi”. Toimi-

joiden keskinäisen luottamuksen tärkeys ilmenee parhaiten tapauksissa, joissa yritetään tehdä yhteistyötä ilman luottamusta. Silloin toiminta on luonteeltaan satunnaista ja ajautuu itsekkyyden leimaamiin olosuhteisiin. Toimijat pyrkivät maksimoimaan omaa etuaan ja harhauttamaan yhteistyökumppaneita. He eivät voi uskoa toistensa sanoihin, lupauksiin, sitoumuksiin tai arvoihin. Luottamuksen poissaolo poistaa kaiken muun kuin välttämättömän toimeliaisuuden, ja sosiaalinen epävarmuus ja riskit leimaavat kaikkea mihin ryhdytään (Luhmann 1988, 104).

Modernissa yhteiskunnassa henkilökohtaiset luottamussuhteet ovat suurelta osin korvautuneet sopimussuhteilla. Toiminnan perustuessa sopimukseen ja sopimusten oikeudellisiin sanktioihin ei ilmene niinkään tarvetta luottaa yhteistyökumppaniin henkilökohtaisesti, vaan sopimusta takaaviin järjestelmiin. Hyvä maine tukee institutionaalista luottamusta. Talouden ja hallinnon maailmassa luottamus kauppakumppaniin ja virkamieheen korvautuu viime kädessä luottamuksella instituutioihin ja niiden maineeseen. Terveyskeskuslääkäriin luotetaan siksi, että hän kuuluu luotettavaan ja hyvämaineeseen virkakoneistoon, että hän on saanut pätevän koulutuksen ja että hän on hoitovirheen sattuessa velvollinen vastaamaan teoistaan (Giddens 1990; Misztal 1996, 109-110). Toisenlainen luottamus ilmenee modernin yhteiskunnan yksityisessä sfäärissä, jossa esimerkiksi ystävyyttä ja rakkaussuhdetta leimaa henkilökohtainen luottamus. Henkilökohtaiset luottamussuhteet ovat kuitenkin yhä ongelmallisempia, sillä kuten Adam Seligman (1997, 148-149) huomauttaa, yksityisen sfäärin roolit ja rooliodotukset ovat neuvoteltavissa ja vaihdettavissa. Näissä olosuhteissa persoonallinen luottamus käy haarammaksi, haavoittuvammaksi ja epätodennäköisemmäksi. Vain todellisiin ystävyyssuhteisiin ja sellaisiin henkilökohtaisiin valtaresursseihin ja moraalisiin koodeihin liittyviin suhteisiin kuten perhesuhteisiin tai pienryhmäsuhteisiin voidaan todella luottaa. Erityisen ongelmalliseksi kysymys luottamuksesta tulee kun yhteiskunnan instituutiot koetaan epäluotettaviksi. Itä- ja Keski-Euroopan entisten sosialististen maiden poliittisen ja yhteiskunnallisen järjestelmän murtuessa näin kävi dramaattisesti lyhyellä aikavälillä. Proessin seurauksena ihmiset osoittivat luottamusta hallintojärjestelmään ja taloudelliseen järjestelmään vain vähän. Reaktiona institutionaaliseen luottamuspulaan ihmiset luottivat enemmän ystävyyssuhteisiin, perheenjäseniin ja abstraktiin yhteisöllisyyteen kiinnittyviin etnisiin identiteettisuhteisiin (Seligman 1992, 171-179).

Kolmantena sosiaalisen pääoman komponenttina pidetään yhteisössä jaettuina sosiaalisia normeja. Putnam (1993a, 172-173) tähdentää, että kysymyksessä ovat ensisijaisesti vastavuoroisuuden normit. Hän jakaa ne kahteen ryhmään: tasapainotetut (spesifit) ja yleistetyt (diffuusit) vastavuoroisuuden normit. Edellisestä on kysymys esimerkiksi silloin, kun samanarvo-

sia hyödykkeitä (sata markkaa ja lumen lakaisu pihalta) vaihdetaan toisiinsa. Jälkimmäisestä, yleistetyin vastavuoroisuuden normista, on kysymys vaihdossa, jossa odotetaan keskinäisesti palveluksista suoritettavan joskus tulevaisuudessa vastapalvelus. Esimerkiksi lumenluonnista ei odoteta naapurilta rahaa, mutta ehkä toivotaan hänen vastapalveluksi tuovan syksyllä maalta perunoita. Juuri jälkimmäistä normimaailman tyyppiä Putnam (1993a, 172) pitää ”sosiaalisen pääoman korkeasti tuottavana komponenttina”. Yhteisöt, joissa yleistetyin vastavuoroisen vaihdon normia noudatetaan, kykenevät tehokkaasti estämään opportunistista käyttäytymistä ja voivat helpommin ratkaista ongelmia kollektiivisella yhteistoiminnalla. Lisäksi yleistetty vastavuoroisuuden normi antaa hyvät mahdollisuudet luottamuksen muodostumiselle, kommunikaation ongelmattomalle välittymiselle ja sosiaalisten verkostojen toimivuudelle.

Sosiaalisen pääoman komponentit limittyvät toisiinsa ja ovat osittain päällekkäisiä. Esimerkiksi luottamus toisiin toimijoihin vaatii tuekseen keskinäisen solidaarisuuden normeja ja toimivia sosiaalisia verkostoja, ja toisaalta luottamus saa aikaan sen, että sosiaaliset verkostot voivat kehittyä ja normit vakiintua. Luottamus, sosiaaliset verkostot ja vastavuoroisuuden normit muodostavat toisiaan kehämäisesti tukevan rakenteen. Juuri tässä mielessä ne voidaan yhdistää yhden ja saman asian, sosiaalisen pääoman, komponenteiksi.

Kun sosiaalinen pääoma määritellään edellä esitetyin kriteerein, on se ennen kaikkea yhteisön (yhdyskunnan tai yhteiskunnan) käytössä oleva yleinen hyödyke eli resurssi, jonka olemassaolo hyödyttää koko yhteisöä. Tässä ilmeneekin käsitteen suurin viehäytys. Korkealla sosiaalisen pääoman asteella katsotaan olevan yhteys taloudelliseen kasvuun, joka ilmenee sekä paikallisella että kansantaloudellisella tasolla (Putnam 1993b, 4; Hjerppe 1997). Lisäksi korkea sosiaalinen pääoma on edellytys tehokkaalle julkiselle vallalle ja demokraattiselle poliittiselle kulttuurille. Kansalaiset kykenevät luottamaan julkisiin instituutioihin ja hyväksymään niiden toimintanormit paremmin aktiivisen kansalaisyhteiskunnan oloissa.

Sosiaalisen pääoman yksityinen ”tarjonta” on yleensä vähäistä, kuten muidenkin julkisten hyödykkeiden kohdalla (vertaa turvallinen ympäristö tai puhdas ilma). Normeihin, luottamukseen ja sosiaalisiin verkostoihin on lisäksi hankalaa vaikuttaa julkisella politiikalla ja päätöksenteolla. Sosiaalinen pääoma nouseekin yleensä muiden sosiaalisten aktiviteettien sivutuotteena. Putnam painottaa yhdistystoiminnan suurta merkitystä sosiaalisen pääoman syntymisessä. Painotusta ei saa ymmärtää liian rationalistisesti. Yhdistystoimintaan liitytään sen oman viehätysten vuoksi, mutta samalla yhdyskunnan sosiaalinen pääoma vahvistuu: ”Firenzelaisten kuoroyhdistysten jäsenet osallistuvat, koska he haluavat laulaa, eivät siksi, että heidän osallistumisensa vahvistaa toscanalaista sosiaalista koostumusta. Mutta se vahvistaa.” (Put-

nam 1993b, 3.) Yhdistystoimintaan kuuluu siten vahva mutta toimijoiden näkökulmasta latentti yhdyskuntaa vahvistava funktio.

Portes ja Landolt (1996) arvostelevat Putnamia siitä, että sosiaaliseen pääomaan liitetään vain positiivisia seurauksia. Heidän mukaansa sosiaalisella pääomalla on myös toinen, pimeämpi puolensa. Sosiaaliset verkostot, luottamus ja normit integroivat ryhmän, mutta samalla sulkevat ulos ryhmään kuulumattomat. Eräät etniset ryhmät menestyvät amerikkalaisissa kaupungeissa niille kerääntyneen sosiaalisen pääoman seurauksena, mutta samalla muiden etnisten ryhmien mahdollisuudet kapenevat. Toisaalta samojen etnisten ryhmien jäsenet menestyvät tietyissä paikallisissa olosuhteissa, mutta heidän mahdollisuutensa menestyä muualla on rajattua. Se mikä toimii resurssina yhdessä tilanteessa, onkin toisessa yhteydessä este (Woolcock 1998, 158).

Putnam jättää huomiotta myös vallan ja ihmisryhmien välisen sosiaalisen epäsymmetrisyyden korostaessaan sosiaalisen pääoman positiivisia puolia. Shapiro (1997, 8) on arvostellut sitä, että Putnam käsittää yhteiskunnan yhdeksi monoliittiseksi kokonaisuudeksi, jolla joko on sosiaalista pääomaa tai sitten ei. Tätä kuvastaa esimerkiksi se, että Putnam puhuu ”Amerikan” sosiaalisesta pääomasta ja sen laskusuuntauksesta ikään kuin Amerikka olisi yksi sosiaalinen yksikkönsä, vaikka analyysi olisi syytä kohdistaa lukuisiin erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin ja niiden vaihtelevaan määrään sosiaalista pääomaa.

Edwards ja Foley (1998, 128) toteavat, ettei sosiaalinen pääoma ole jakautunut tasaisesti. Kaikilla ei ole samanlaisia mahdollisuuksia nauttia sosiaalisen pääoman tarjoamista resursseista. Heidän mukaansa sosiaalisesta pääomasta ei voida puhua ottamatta huomioon kontekstuaalisia sosiaalisia olosuhteita. He arvostelevat Putnamia siitä, että hänen käsityksensä unohtaa täysin sosiaalisen pääoman sidonnaisuuden kontekstiin. Tässä suhteessa Putnam on etäännytynyt referenssikirjoittajansa Colemanin kannasta, sillä Coleman ajatteli sosiaalisen pääoman olevan sosiaalisesta kontekstista riippuvainen tekijä (vrt. Greeley 1997). Kun kultakauppiaiden ryhmään on kerääntynyt sosiaalista pääomaa, on tämä jokaisen kultakauppiiaan käytössä oleva resurssi. Mutta luopuessaan kultakauppiiaan ammatista, hän ei voi siirtää automaattisesti luottamusta, normeja ja verkostoja uuteen sosiaaliseen kontekstiin. Kultakauppiaiden ryhmässä on omat norminsa ja luottamuksensa, jotka eivät toimi esimerkiksi kalakauppiaiden ryhmässä. Putnam puolestaan ajattelee, että sosiaalinen pääoma on yhdyskunnassa tai koko yhteiskunnassa vaikuttava tekijä. Käsitteellisesti ero on pieni, mutta lopputulemaltaan merkittävä. Kun Putnam siirtyy yhteiskunnalliselle tasolle, hän jättää huomioimatta sosiaalisen pääoman epätasaisen rakentumisen ja sen yhteyden valtaan ja resurssien sosiaaliseen jakautumiseen.

Keskustelussa sosiaalisesta pääomasta onkin etsitty vaihtoehtoisia ja täydentäviä lähtökohtia. Pierre Bourdieun (1986) sosiaalisen pääoman käsite

on tarjonnut parhaan vertailukohteen. Bourdieu on kehitellyt sosiaalisen pääoman käsitteen itsenäisesti jo ennen kuin Coleman ja Putnam ovat tehneet nykyään vertailukohteena olevat kirjoituksensa. Bourdieun teoretisoinnin ytimessä ovat kysymykset, jotka Putnamin näkökulmasta jäävät ilman vastausta. Sosiaalinen pääoma kasautuu sosiaalisen rakenteen sisällä tietyille toimijoille siinä missä kulttuurinen ja taloudellinen pääomakin (Bourdieu 1986, 251-252). Sosiologisesti mielenkiintoisin kysymys koskee Bourdieulla sosiaalisen pääoman kasaantumisen ja uusintamisen mekanismeja. Hän toteaa esimerkiksi, että monet porvarisperheet ja -suvut ovat säilyttäneet asemiaan yhteiskunnallisina murrosjaksoina, koska sukulaissiteisiin kasautunut sosiaalinen pääoma on sukujen käytettävissä muuttuvissa olosuhteissa (Bourdieu 1998, 172). Yhteistä Putnamin käsityksen kanssa on se, että sosiaalisella pääomalla on latentteja funktioita. Erona on kuitenkin se, etteivät ne ole yhteiskunnan kaikkien jäsenten nautittavissa olevia julkisia hyödykkeitä, vaan jakautuneet yhteiskunnassa epätasaisesti. Epätasaista jakoa pidetään yllä muun muassa rituaalisten käyttäytymismallien ja kunnianimien avulla. Resurssien kasautumisesta eliiteille voidaan puhua myös sosiaalisen pääoman yhteydessä.

Sekä yleisen hyödykkeen näkökulma (Putnam) että eliiteille kasaantuvien resurssien näkökulma (Bourdieu) ovat hyödyllisiä, kun sovelletaan käsitettä kansalaistoiminnan analysointiin paikallisissa olosuhteissa. Kun sosiaalisen pääoman valossa tarkastellaan yksittäisiä yhdyskuntia, asettuu etualalle kaksi keskenään erilaista olettamusta.

Ensimmäisen mukaan yhdyskunnan taloudellista ja hallinnollista menestystä sekä hyvän elämän ehtoja voidaan selittää sillä, miten korkeatasoista sosiaalinen pääoma yhdyskunnassa on. Paikalliselle yhteisölle on voimavara, jos vallitsee yleistettyä luottamusta, toimivia sosiaalisia verkostoja ja solidaarista toimintaa ohjaavia normeja. Ne ovat voimavarojen resurssi sekä yksittäiselle toimijalle että kokonaisuudessaan paikalliselle yritystoiminnalle, hallinnolle ja muulle kanssakäymiselle. Aktiivinen yhdistystoiminta on Putnamin mukaan sosiaalisen toiminnan alue, jossa sosiaalista pääomaa kertyy yhteisölle. Tämän olettamuksen Putnam pyrki osoittamaan todeksi vertaillen Pohjois- ja Etelä-Italiaa. Näin laaja-alaista hypoteesia ei kuitenkaan ole syytä ottaa testattavaksi esimerkiksi suomalaisen yhteiskunnan alueellisia eroja vertailtaessa. Olisi vaikeaa (joskaan ei Putnamin esimerkkiä seuraten mahdotonta) osoittaa miten yhteisöelämä vaikuttaa talouden ja hallinnon tehokkuuteen. Olisi myös uskaliaasta väittää, että erot johtuvat sosiaalisesta pääomasta. Tällaisessa väitteessä on jopa ”aluesovinistinen” häivähdys, sillä kun väitetään heikosti menestyneiden alueiden olevan takapajuisia niiden sosiaalisen rakenteen johdosta, unohdetaan liian helposti erilaiset taloudelliset ja hallinnolliset vaikutukset, joita kansallisvaltiolla ja globalisoituvalla taloudella on paikallisiin olosuhteisiin. Viime kädessä saatettaisiin syyttää

paikallisia ihmisiä kyvyttömyydestä ja haluttomuudesta muodostaa sosiaalisen pääoman ehtoja. Lisäksi on vaikeaa osoittaa, onko korkea sosiaalisen pääoman aste syy vai seuraus yhdiskunnan taloudellisesta ja hallinnollisesta menestyksestä (Woolcock 1998, 156).

Toisen, ”bourdieulaisen”, oletuksen mukaan sosiaalinen pääoma edistää paikallisissa olosuhteissa joidenkin ryhmien partikulaarisia intressejä. Tasa-arvoisimmatkin yhteisöt ovat sosiaalisesti eriytyneitä ja voidaan olettaa, että niissä on sisäisiä rakenteita, jotka uusintavat joidenkin toimijoiden korkea pääoman astetta ja pitävät muut sosiaalisen pääoman resursseista irti. Luottamus ja yhteiset vastavuoroisuuden normit ovat ehkäpä harvojen herkkua. Keskinäisen luottamuksen, yhteistyön ja normatiivisen yksimielisyyden piirit sulkevat helposti muut ulkopuolelleen. Kuten muissakin sosiaalisen vallan muodoissa sosiaalisen pääoman kasautuminen liittyy symbolisiin tunteuksiin, kuten arvoasemiin ja statukseen.

Kansalaisyhteiskunta ja sosiaalinen pääoma

Vapaaehtoisen osallistumisen perusteella muodostuu pienempiä tai suurempia sekä enemmän tai vähemmän muodollisesti järjestäytyneitä yhteiskunnallisia organisaatioita, joita kokonaisuudessaan voidaan kutsua kansalaisyhteiskunnaksi. Terminä kansalaisyhteiskunta on tosin varsin monimerkityksinen. Yhteistä erilaisissa määritelmässä käsitteestä on se, että kansalaisyhteiskunta perustuu vapaaehtoiseen toimintaan. Eroja käsityksissä esiintyy siinä, lukeutuuko yksityinen taloudellinen toiminta kansalaisyhteiskuntaan vai kuuluuko siihen vain toiminta yhdistyksissä ja yhteiskunnallisissa liikkeissä. Toiseksi eroja ilmenee siinä, arvioidaanko kansalaisyhteiskunta autonomiseksi suhteessa valtioon vai ovatko kansalaisyhteiskunta ja valtio orgaanisesti yhteydessä toisiinsa. (Hyden 1997.)

Hegeliläisessä ja uusmarxilaisessa tutkimusperinteessä katsotaan, että kansalaisyhteiskunta on välittävä yhteiskunnallinen sfääri arkielämän epämuodollisten verkostojen ja talouden ja hallinnon yhteiskunnallisten sfäärien välissä (esim. Walzer 1995; Cohen 1995). Se kanavoi arkielämästä nousevaa toimeliaisuutta, intressejä ja protesteja yhteiskunnallisesti ja systeemisesti tulkitavissa olevaan muotoon. Kansalaisyhteiskunta muodostaa siten arkielämän intresseistä nousevan kentän, joka kykenee vaikuttamaan suuriin systeemeihin kollektiivisen toiminnan keinoilla. Kysymyksessä on yhteiskunnan osa, joka kytkee yksittäiset kansalaiset julkisen sfäärin ja valtion yhteyteen.

Käsityksissä kansalaisyhteiskunnasta on päädytty monesti kolmen sektorin malliin, jossa yhteiskunta käsitetään koostuvaksi valtiosta, markkinoista ja kansalaisyhteiskunnasta. Rajat näiden välillä jäävät hankalaksi määrittää.

Määritelmällisiä ongelmia aiheuttaa esimerkiksi taloudellisten järjestöjen ja liittojen sekä poliittisten puolueiden asema sektorien välissä. (Foley & Edwards 1998, 9)

Keskustelu kansalaisyhteiskunnasta on ollut viimeisen vuosikymmenen aikana varsin vilkasta. Yleisenä syynä on nähtävissä se, että kansalaisyhteiskunta nähdään ainoana todellisena vastavoimana talouden ja valtion mahtaville systeemeille. Muun muassa on kiinnitetty huomiota hyvinvointivaltion sosiaalisesti rapauttavaan vaikutukseen. Hyvinvointivaltion on väitetty purkavan ja hajauttavan sosiaalisia verkostoja ja solidaarisuutta korvaten ne valtion ja kansalaisen hallinnollisella suhteella (ks. Cohen & Arato 1992, 40). Myös kapitalistisen talouden katsotaan jäytävän sosiaalisia verkostoja ja solidaarisuutta. Kansalaisyhteiskuntaan liitetäänkin siten toiveita, että se tarjoaisi yhteiskunnan moraaliselle koostumukselle uuden alustan. Esimerkiksi Selznick (1995, 131) argumentoi ruohonjuuritason kansalaisyhteiskuntaan kytkeytyvän yhteisöllisen demokratian kykenevän väistämään massademokratiaan liittyvät manipulaation ja vieraantumisen ongelmat. Yhteisöllisellä demokratialla on tämän käsityksen mukaan suorat kytkennät pysyviin sosiaalisiin verkostoihin, arkielämästä nouseviin solidaarisuusmuotoihin ja ihmisten kokemuksiin intresseihin (vrt. Foley & Edwards 1998, 8-9).

Kansalaisyhteiskunnan saaman huomion ajankohtaisempana syynä on Itä-Euroopan murros, jossa kansalaisten liikehdinnöillä on ollut merkittävä osuus, parhaana esimerkkinä Solidaarisuus-liike 1980-luvun Puolassa (Dahrendorf 1997). Itä-Euroopan esimerkki on luonut uskoa siihen, että kansalaisten toiminnalla ja riippumattomilla organisaatioilla voi olla suurta merkitystä yhteiskunnan kehityksen suhteen.

Lisäksi kansalaisyhteiskuntaan kiinnitetään huomiota myös sen vuoksi, että se on osoittautunut merkittäväksi korporatiiviseksi voimaksi. Kansalaisyhteiskunnan suuret yksiköt, kuten ammattiyhdistysliike ja eräät muut intressijärjestöt, ovat joissakin maissa samaan aikaan sekä valtion vastavoima että sen keskeinen yhteistyökumppani. Siten kansalaisyhteiskunta kanavoi partikulaarisia intressejä yhteiskunnallisiin mittakaavoihin.

Kansalaisyhteiskunta organisoituu suurelta osalta yhdistyksiksi ja muiksi lainsäädännöllisesti institutionalisoiduiksi yhteenliittymiksi (rekisteröity yhdistys ja puolue, säätiö, osuuskunta) (ks. Helander 1998, 69-78). Yhdistyksiä on tutkittu varsin paljon yhteiskunnallisten liikkeiden näkökulmasta. Näkökulmassa painottuu se, että yhdistystoiminta kanavoi protesteja ja yhteiskunnallisia ristiriitaisuuksia kollektiivisiksi liikkeiksi, joilla on kauaskantoista yhteiskunnallista merkitystä. Liikkeet ja yhdistykset aktivoituvat protestisykliä aikana, jolloin ne rekrytoivat suuren määrän jäseniä ja luovat itselleen toimintakeinoja, traditioita ja yhteiskunnallista vaikutusvaltaa (ks. Siisiäinen 1990, 11-18).

Yhdistyksiä voidaan liikenäkökulman ohella tarkastella myös niiden tehtävien näkökulmasta. Annette Zimmer (1996, 12-13) katsoo yhdistyksillä olevan kolme laajempaa tehtäväkenttää: poliittiset, taloudelliset ja yhteisölliset tehtävät (vrt. Foley & Edwards 1998, 10).

Ensinnäkin, yhdistykset ja liikkeet ovat poliittisia voimia, jotka ovat vaikuttamassa poliittisessa ja hallinnollisissa rakenteissa tehtäviin päätöksiin ja suorituksiin. Poliittisina voimina ne kanavoivat, julkilausuvat ja edustavat yhteiskunnallisia intressejä. Yhdistysten poliittista funktiota on korostettu, kun on tarkasteltu yhdistysten ja poliittisen demokratian välistä suhdetta. Merkittävä osa yhdistystoiminnasta on suoranaisesti edustuksellista demokratiaa. Poliittiset yhdistykset tarjoavat erityisille intresseille ja erilaisille yhteiskunnallisille näkemyksille ilmaisutavan ja identiteetin. Ne kanavoivat julkista keskustelua ja painostavat hallinnollisia ja valtiollisia instituutioita suorittamaan erilaisia tehtäviä. Yhdistykset ovat kuitenkin autonomisia suhteessa valtioon ja siten voivat suorittaa julkisia tehtäviä, jotka ovat valtiovalan ohjauksen ulkopuolella.

Toiseksi, yhdistyksillä ynnä muilla kansalaisyhteiskunnan organisaatioilla on taloudellisia tehtäviä, jotka erottavat sen yksityisestä ja julkisesta taloudesta eräiden piirteiden nojalla omaksi taloudelliseksi toimintamallikseen (vrt. Helander 1998, 22-32). Taloudellisten tehtäviensä yhteydessä yhdistyksistä puhutaan termillä kolmas sektori. Keskustelu kolmannesta sektorista on kiihtynyt viime vuosina sekä Suomessa että muualla. Yhtenä keskustelun syynä on yleistynyt käsitys, että sekä yksityinen että julkinen sektori ovat jossain määrin epäonnistuneet hyvinvoinnin tuottamisessa (Suikkanen 1998, 51-52). Kolmas sektori ja vapaaehtoiset organisaatiot voivat korvata muiden palvelutuottajien epäonnistumisia ja tuottaa ihmisten tarpeiden mukaisia palveluja ilman taloudellisen voiton odotusta. Toisaalta kolmas sektori on varsinkin Euroopassa kytkeytynyt läheisesti hyvinvointivaltioon, sillä melkoinen osa sen rahoituksesta on peräisin julkisista varoista ja se monesti toimii läheisessä yhteistyössä julkisen sektorin instituutioiden kanssa.

Kolmanneksi, yhdistyksillä ja liikkeillä on yhteisöllisyyttä muodostavia ja ylläpitäviä tehtäviä. Ne ovat sosiaalisten verkostojen, siteiden ja keskinäisen solidaarisuuden organisoituja muotoja. Kansalaiset oppivat kansalaisuuteensa kuuluvia taitoja ja asenteita yhdistyksissä ja muissa kansalaisyhteiskunnan yhteenliittymissä. Koska yhdistyksissä kanssakäyminen perustuu henkilökohtaisiin suhteisiin, opettaa yhdistystoiminta kansalaisille luottamuksen, maltillisuuden, sovittelun, erilaisten mielipiteiden hyväksymisen sekä demokraattisen keskustelun ja organisoitumisen hyveitä. Lisäksi toiminta kansalaisyhteiskunnassa auttaa yksilöitä kehittämään sosiaalista identiteettiä (ks. Youniss & McLellan 1997). Kansalaisyhteiskunnalla on siten tärkeä tehtävä kansalaisten sosiaalistamisessa, yhteistyön normien ja niiden mukaisten käyttäytymistai-

musten sekä solidaarisuuden ja luottamuksen muodostumisessa.

Putnamin näkemyksessä sosiaalisesta pääomasta korostuu juuri yhteisöllisyyden funktio. Italiaa vertailevassa tutkimuksessaan (1993a) hän kytkee vahvan kansalaisyhteiskunnan tunnuksiin sen, että kansalaiset ovat vahvasti sitoutuneita yhteiskunnallisiin asioihin. Sosiaalisen pääoman kannalta tärkeää on se, että yhdistystoiminta liittyy tiiviisti sosiaaliset verkostot tiettyyn poliittiseen tai kansalaisyhteiskuntaan (*civic culture*). Demokratian taso yhteiskunnassa riippuu ennen kaikkea kansalaisten moraalista sitoutuneisuudesta yhteisiin vastavuoroisuuden normeihin ja luottamuksen ilmapiiriin. Kansalaisyhteiskunnan rakenteet luovat tällaista kansalaisten sitoutumista poliittiseen yhteisöön ja julkiseen henkeen. Useissa yhdysvaltalaisissa tutkimuksissa on osoitettu, että epäpoliittiset yhdistykset luovat toimivalle demokratialle ehtoja siinä missä poliittisetkin (ks. Stolle & Rochon 1998, 50).

Putnamin kantaa selventää toteamus, että yhdistystoiminta ja siihen liittyvät hyveet tuottavat sellaisenaan yhteistyön henkeä, sosiaalisia verkostoja sekä sosiaalista luottamusta ja yhteiskunnallista sitoumusta, jotka ovat tärkeitä terveelle demokratialle. Foley ja Edwards (1998, 11) tiivistävät: ”Siten kansalaisyhteiskunta kasvaa tietyistä käytännöistä, ei päinvastoin; ja käytännöt tuottavat keskimäärin vaikutuksensa yhdistysten toiminnan paljaan tosiasian kautta.” Aktiivinen yhdistystoiminta, siihen liittyvät käytännöt sekä sen vaikutukset ovat tässä mielessä pikemminkin yhteiskunnan rakennepiiri kuin sellaista, mitä saadaan aikaan oikealla asennoitumisella tai päämäärien rationaalisella suunnittelulla.

Putnamin mukaan aktiivisella kansalaisyhteiskunnalla ja sosiaalisella pääomalla on siis ilmeinen makrososiaalinen kytkentänsä. Italia-tutkimuksessaan Putnam osoittaa, että linkillä on vuosisatainen perinne. Pohjois-Italian korkea sosiaalinen pääoma on periytynyt aina myöhäiseltä keskiajalta lähtien, ja keskeisenä sosiaalisen pääoman kantajana ovat olleet vuosisatojen kuluessa kansalaisjärjestöt ja niihin kytkeytynyt moraalinen ilmapiiri. Nykyään kansalaisjärjestöjen henki ilmenee esimerkiksi aktiivisissa ammattiyhdistyksissä, urheiluseuroissa ja kuorojärjestöissä.

On väitetty, että korostaessaan yhdistystoiminnan merkitystä Putnam samalla vähättelee muita yhteiskunnallisen toiminnan muotoja ja muilla perustein muotoutuvia sosiaalisia verkostoja (esim. Newton 1997). Putnamin näkökulman merkitystä arvioitaessa on syytä muistaa, että hänen mukaansa yhdistystoiminta kytkee yhteen erilaisia kansalaisia sosiaalisten kerrostumien, taloudellisten ja muiden ryhmäjakojen poikki. Sen erityinen merkitys tulee ilmi vasta yhteiskuntaa vertailemalla. Putnamin teesin mukaan yhteiskunnissa, joissa on korkean kansalaisaktiivisuuden kulttuuri ja siten aktiivista yhdistystoimintaa, on myös sosiaalista pääomaa.

Sosiaalisen pääoman empiirisestä mittaamisesta

Putnamin (1993a, 91-95) mukaan paikallisissa olosuhteissa sosiaalista pääomaa kuvaavat muun muassa se, miten paljon ihmiset lukevat alueellisia ja paikallisia sanomalehtiä, miten aktiivisesti he äänestävät vaaleissa sekä – tässä yhteydessä korostettava – miten vilkasta yhdistyselämä on. Miksi juuri tämän tyyppiset seikat kuvaavat sosiaalista pääomaa? Verrattuna käsitteen määrittelyyn ne näyttävät viittaavan hieman sattumanvaraisiin aktiviteetteihin. Ne kuitenkin ovat konkreettisia tapoja arvioida paikallista luottamusta, normeja ja sosiaalisten verkostojen toimivuutta. Luottamuksen ja vastavuoroisuuden normien ilmentyminen yhteisötasolla, esimerkiksi paikallisessa yhdyskunnassa, on varsin hankalaa havainnoida suorilla empiirisillä keinoilla. Niitä voidaan kylläkin havainnoida esimerkiksi kyselemällä ihmisten asenteita ja mielipiteitä tai tarkkailemalla rutiininomaista käyttäytymistä, mutta Putnam kiinnittää huomion siihen, kuinka paljon paikalliset asukkaat seuraavat yhdyskuntaansa koskevia asioita ja pyrkivät niihin vaikuttamaan. Tätä kuvastaa osaltaan paikallisten lehtien lukemisen aktiivisuus ja kunnallisvaalien äänestysaktiivisuus. Ne kuvastavat yleistetyllä tasolla yhdyskunnassa ilmenevää solidaarisuutta.

Putnamin empiiriset mittarit osoittavat makrososiaalisiin tekijöihin. Niiden valossa sosiaalista pääomaa tarkastellaan yhteiskunnan tai yhdyskunnan tasolla rakenneominaisuutena. Empiirisissä tutkimuksissa on kuitenkin osoitettu myös, että aktiivinen yhdistystoiminta korreloi yksilötasolla sosiaalisen pääoman kanssa. Stolle ja Rochon (1998) ovat havainneet yhdistystoimintaan aktiivisesti osallistuvien saavan kaikilla valitsemillaan sosiaalisen pääoman empiirisillä mittareilla korkeita arvoja. Myös Youniss ja McLellan (1997) ovat päätyneet samankaltaiseen lopputulokseen. Heidän mukaansa nuorisojärjestöihin kuuluminen ennakoii henkilön osalta myöhempää menestystä elämässä. Kansalaisaktiivisuus muodostaa henkilökohtaisen voimavaran.

Stolle ja Rochon (1998) mittaavat sosiaalista pääomaa ja jakavat sen neljään osioon. Ensimmäiseen kuuluvat tekijät, jotka mittaavat osallistumista organisoituun yhdistyselämään. Toiseen kuuluvat yleistettyä luottamusta ja vastavuoroisuutta mittaavat tekijät (”horisontaalinen luottamus”) ja kolmanteen luottamus julkisiin instituutioihin ja virkamiehiin (”vertikaalinen luottamus”). Neljänteen klusteriin kuuluu joukko sosiaalisen pääoman kannalta tärkeitä asenteellisia muuttujia: suvaitsevuus, suhtautuminen vapaamatkustajiin sekä optimismi. (vrt. Putnam 1993a, 87-89)

Stolle ja Rochon ovat Yhdysvalloista, Ruotsista ja Saksasta keräämänsä tiedon perusteella havainneet, että yhdistystoiminnan ja muiden sosiaalisen pääoman mittareiden välillä on varsin vankka korrelaatio. Yhdistyksissä toi-

mivien jäsenten ja niihin kuulumattomien välinen ero on huomattava kaikilla sosiaalisen pääoman mittareilla arvioiden. He osoittavat sekä suurempaa yleistettyä luottamusta että luottamusta julkisiin systeemeihin, suhtautuvat optimistisemmin yhteiskuntaan, ovat suvaitsevampia marginaalisia ryhmiä ja ulkopuolisia kohtaan sekä suhtautuvat muita kielteisemmin vapaamatkustajuuteen.

Mainitut korrelaatiot ovat havaittavissa kaikissa Stollen ja Rochonin tarkastelemissa maissa. Heidän tutkimuksensa tekee mielenkiintoiseksi myös se, että he ovat luokitelleet yhdistykset seitsemään tyyppiin ja havainneet, että osallistuminen kaikkiin yhdistyksiin korreloi positiivisesti muiden sosiaalisen pääoman mittareiden kanssa. Erityisen korkea sosiaalisen pääoman määrä liittyy kulttuuriyhdistyksissä toimiviin, mutta korkeaa sosiaalisen pääoman määrää havaitaan myös poliittisten, taloudellisten ja vapaa-ajan yhdistysten jäsenillä.

Sosiaaliset verkostot ja yhdistystoiminta

Sosiaalisen pääoman määritelmän keskeisenä osana ovat sosiaaliset verkostot. Pitkäkestoisena ilmiönä sosiaalinen pääoma ilmenee myös sosiaalisen kanssakäymisen kiteytyneissä ja suhteellisen kestävässä verkostoissa. Miksi juuri järjestötoimintaa tulisi pitää sosiaalisten verkostojen sisältämän pääoman keskeisenä ilmentäjänä?

Kenneth Newton (1997, 578) on kyseenalaistanut yhdistystoiminnan keskeisen merkityksen sosiaalisen pääoman muodostumisessa. Hänen mukaan kouluun, perheeseen, työhön ja muihin yhteisöihin liittyvät kanssakäymisen muodot ovat kokonaisuudessaan merkittävämpi sosiaalisen pääoman lähde. Myös niissä ihmiset verkostoituvat, muodostavat luottamussuhteita ja vastavuoroisuuden normeja. Yhdistystoiminta tuottaa merkittävän lisän sosiaalisen pääoman muodostumiseen, mutta Newtonin näkökulmasta ei ole merkitykseltään ratkaiseva.

Sosiaalisia verkostoja voidaan nähdä olevan kolmea lajia (vrt. Palomäki 1997, 34). Ensimmäisenä ja kaikkein yleisimpänä tyyppinä voidaan pitää epämuodollisia ja vaihtelevassa määrin vapaaehtoisia verkostoja, jotka ovat kiteytyneet arkipäiväisen kanssakäymisen pohjalta tai joistakin kulttuurisista ja yhteiskunnallisista syistä. Epämuodollisia sosiaalisia verkostoja ovat esimerkiksi perheen tai suvun, naapuruston, asuinpaikan tai paikkakunnan, työyhteisön, yhteisten harrastusten, intressien ja elämäntilanteen perusteella muodostuvat verkostot. Osa näistä on ns. *Gemeinschaft*-tyyppisiä yhteisömuodostelmia (kuten suku- tai kyläyhteisöt), joihin nivoutuu suuri määrä ei-

valinnaisia sosiaalisia suhteita, normeja, niiden sanktioita ja käyttäytymiskoo-
deja. Osa epämuodollisista verkostoista puolestaan on vapaaehtoisia ryh-
miä, joihin voidaan osallistua tai jättää osallistumatta ja jotka sitovat norma-
tiivisesti vain vähän. Esimerkiksi tällaisia ovat yhteisen harrastuksen ympä-
rille muodostuvat verkostot.

On arveltu, ettei epämuodollisiin sosiaalisiin verkostoihin liity kovin suurta
määrää yhdyskuntatason sosiaalista pääomaa. Yhtäältä ne perustuvat saman-
kaltaisuuteen, yhteiseen identiteettiin ja yhteiseen toimijuuteen, joiden pe-
rusteella muodostuu luottamusta, vahvoja normatiivisia siteitä ja vahvojen
arvostusten yhteisöjä. Toisaalta niiden perinteinen normatiivisuus ja tavat
integroida jäseniään kätketyillä tai avoimilla valtasuhteilla viittaavat verkos-
tojen hierarkkiseen luonteeseen. Newton (1997, 577) katsoo pieniin yhteis-
öihin liittyvän usein ”tiheää” luottamusta, joka toimii yhteisön sisällä voi-
mavarana, mutta tuottaa laajemmin yhteiskuntaan epäluottamusta. Paikalli-
sissa olosuhteissa esimerkiksi suvut, naapurustot, kyläyhteisöt tai tutta-
vuussuhteille perustuvat piirit saattavat hylkiä toisiaan tai kokea toisensa
epäluotettavina ja normeiltaan erilaisina, mikä merkitsee yhdyskuntatasolla
sosiaalisen pääoman alhaista määrää. Vahvimpana esimerkkinä on Edward
Banfieldin (1958) tutkimus Etelä-Italian paikallisesta kulttuurisesta, jossa
tutkimuksen mukaan pyritään maksimoimaan oman ryhmän etu muiden
kustannuksella ja odotetaan muidenkin toimivan samalla tavoin. Tätä Banfield
kutsui amoraaliseksi familismiksi (ks. Putnam 1993a, 88).

Toista tyyppiä ovat organisoidut ja vapaaehtoiset sosiaaliset verkostot, joi-
ta ovat erityisesti yhdistykset ja yhteiskunnalliset liikkeet. Ne eroavat edelli-
sistä organisoidun ja (oikeudellisesti) institutionalisoidun muotonsa perus-
teella ja niille ovat tyypillisiä kollektiivisen toiminnan moninaiset vaihtoeh-
dot, jotka antavat niille erityisen painoarvon.

Kolmas sosiaalisten verkostojen tyyppi ovat jonkin organisaation toiminta-
positioihin liittyvät sosiaaliset verkostot, kuten talouden, hallinnon ja poli-
tiikan toimijaverkostot. Yleensä juuri näihin verkostoihin tiivistyy suurin
vaikutusvalta. Ne organisoituvat yleensä verrattain hierarkkisesti, kuten ta-
louden verkostot tehtävien ja roolisuoritusten mukaan (ks. Kiiänmaa 1997)
ja hallinnon verkostot virkahierarkian mukaan.

Nämä verkostot keräävät ympärilleen epäilemättä suuren määrän sosiaali-
seksi pääomaksi katsottavia voimavaroja. Taloudellinen toiminta tai hallin-
nolliset ja poliittiset järjestelmät ilman yhteistyötä eivät voi menestyä kovin
hyvin. Ongelmana on kuitenkin se, etteivät ne useinkaan kykene tuottamaan
tarvittavia yhteistyön kulttuurisia edellytyksiä. Taloudelliset ja hallinnolliset
järjestelmät ovat luonteeltaan hierarkkisia, eivätkä siksi kykene tuottamaan
riittävästi luottamusta ja vastavuoroisuuden normeja. Esimerkiksi Francis
Fukuyama (1995) on vertaillut eri tavoin menestyneitä kansantalouksia ja

päätynyt käsitykseen, että taloudellista menestystä voidaan selittää talouden ulkopuolisten luottamussuhteiden luonteella. Fukuyaman ja myös Putnamin väite keskeinen väite on se, että talous ja hallinto menestyvät kansalaisuuteen liittyvien kulttuuristen mallien perusteella. Menestyksen välttämätön ehto, sosiaalinen pääoma, syntyy niiden ulkopuolella.

Putnamin mukaan yhdistystoimintaan ja vapaaehtoiseen osallistumiseen perustuvat sosiaaliset verkostot ovat keskeisessä asemassa, kun selitetään sosiaalisen pääoman astetta jossakin yhteiskunnassa. Ne ovat keskeisiä siksi, että ne ovat todennäköisesti muodostuneet horisontaalisen mallin mukaan ja ne samalla tekevät mahdolliseksi ”heikkojen” siteiden ”vahvan” verkoston. Siten ne ovat yhteiskunnalle rakenteellinen voimavara, joka tekee yhteistyön helpommaksi, luovat luottamusta ja vastavuoroisuuden normeja. Ilman niiden olomassaoloa verkostoissa ovat keskeisessä osassa yksilölliset, perhekeskeiset, ammattiin liittyvät tai pienryhmää koskevat intressit ja päämäärät. Kansalaisaktiivisuus on toimintaa, joka ei tähtää vain osallistujajoukon omaan etuun, vaan samalla yleiseen etuun ja yhteiskunnan kehittämiseen. Yhdistystoiminta opettaa yksilöille taitoja ja tietoja, joiden perusteella voidaan toimia aktiivisesti kansalaisina. Lisäksi yhdistykset tarjoavat sosiaalisia verkostoja, joita käyttäen voidaan saada aikaan yleisesti hyödyttäviä päämääriä.

Pohdintaa sosiaalisen pääoman paikallisesta jakaantumisesta

Putnam tarkastelee sosiaalista pääomaa yhteiskunnan tai yhdyskunnan tasoisena kollektiivisena ilmiönä. Sosiaalista pääomaa on tarkasteltu myös yksilön käytössä olevana voimavarojen joukkona. Tämän vaihtoehdoisen kannan mukaan sosiaalinen pääoma on sosiaalisen rakenteen ominaisuus, joka jakautuu epätasaisesti eri toimijoille näiden rakenneposition ja tilanteen mukaan. Näin asiaa ovat lähestyneet yhtäältä käsitettä teoretisoineet Bourdieu ja Coleman sekä toisaalta sosiaalista pääomaa henkilökohtaisena varantona empiirisesti arvioineet Stolle ja Rochon. Kahden näkökulman yhtäläisyyksiä, eroja ja yhteensovittamista ei ole tässä yhteydessä tarkemmin käydä pohdittamaan. Empiirisesti ne molemmat tarjoavat mielenkiintoisia lähtökohtia.

Sosiaalisia verkostoja lähestytään mainituissa näkökulmissa eri tavoin (vrt. Emirbayer & Goodwin 1994). Erityisesti Coleman käsittää sosiaaliset verkostot kontekstuaalisiksi rakenteiksi, jotka helpottavat yhteistyötä. Colemanin ja myös Bourdieun näkökulmasta sosiaalinen pääoma ei ole yhteiskuntaan diffuusisti jakautunut voimavara, vaan kontekstuaalisesti olosuhteiden mukaisesti muuntuva. Se jakautuu yhteiskunnassa epätasaisesti. Bourdieu on korostanut sitä, että sosiaalinen pääoma kasaantuu joillekin toimijajoukoille ja että sosiaalisen pääoman sekä taloudellisen ja kulttuurisen pääoman ja-

kautumisen välillä on rakenteellinen yhteys.

Kun tarkastellaan sosiaalista pääomaa paikallisella tasolla, tulee esille Colemanin ja Bourdieun esittämien näkökulmien hyödyllisyys. Paikallisella tasolla sosiaalinen pääoma on jotakin, jota toisilla on enemmän ja toisilla vähemmän. Tietyissä positioissa olevilla ihmisillä on muita enemmän käytettävissä luottamuksen, vastavuoroisuuden normien ja verkostokontaktien tarjoamia voimavaroja.

Sosiaalista pääomaa kasautuu usealle sosiaalisen vuorovaikutuksen kentälle ja kentät voivat olla keskenään myös ristiriitaisessa suhteessa. Paikallisissa olosuhteissa tärkeän sosiaalisen pääoman kentän muodostavat epämuodolliset verkostot, jotka perustuvat perhe-, naapuruus- ja tuttavuussuhteille. Erityisesti pienissä paikallisyhteisöissä epämuodolliset verkostot ovat keskeisessä asemassa. Tätä kuvastaa esimerkiksi se, että naapurit ovat kyselytutkimuksen mukaan maalaiskunnissa kaupunkilaisia selvästi useammin toisensa kanssa kontaktissa (Melkas 1996, 197).

Toisaalta jokaiselle paikkakunnalle on muodostunut yrittäjien, virkamiesten ja poliitikkojen piirit. Usein konkreettinen valta liittyy paikkakunnalla juuri näihin verkostoihin. Eri piirien kesken saattaa ilmetä suuriakin ristiriitaisuuksia, valtakamppailua ja epäluottamusta, mutta toisaalta ne saattavat myös muodostaa eturistiriidoista huolimatta suhteellisen yhtenäisen henkilökohtaisille suhteille perustuvan sosiaalisen verkoston eli paikkakunnan eliitin. Eliitin jäsenet luottavat yhteisön kehittämistä koskevista kysymyksissä toisiinsa ja he jakavat verrattain yhtenäisen käsityksen paikkakunnan asioiden hoitoa koskevasta normistosta. Tällaisessa tapauksessa voidaan sanoa yhdyskunnan sosiaalisen pääoman olevan korkealla tasolla putnamilaisessa mielessä.

On kuitenkin huomattava, että eliittiin yhdistyvä yhdyskunnan tasoinen korkea pääoma kätkee helposti näkyvistä sen seikan, että eliitin sosiaalinen pääoma saattaa samaan aikaan olla valtaresurssi suhteessa niihin yhdyskunnan asukkaisiin ja ryhmiin, jotka eivät eliittiin kuulu. Vahva ja yhtenäinen eliitti saattaa tehdä mahdolliseksi monet yhdyskuntaa koskevat hankkeet, mutta samalla käytännössä estää toisia hankkeita. Voidaan esimerkiksi olettaa, että yrittäjien, kunnallispoliitikkojen ja virkamiesten muodostaessa yhtenäisen sosiaalisen verkoston, verkoston ulkopuolelta tulevien uusien yrittäjien saattaa olla mahdotonta saada yrittäyksilleen suotuisia olosuhteita.

Paikallisten yhdyskuntien kolmannen verkoston muodostaa vapaaehtoiselle aktiivisuudelle perustuva yhdistyselämä. Yhdistykset ovat muodollisesti organisoituneet horisontaalisten suhteiden mallin mukaan. Yhdistysaktiivisuudelle perustuvat sosiaaliset verkostot eivät sido yhteen identiteettiä, normatiivista käyttäytymistä ja roolisuorituksia yhtä voimakkaasti kuin perhe tai muu vastaava vahvojen arvostusten normiyhteisö. Tosin järjestöjen

välillä on melkoisia eroja. Uskonnolliset yhdistykset nivELYTYVÄT kokonaisvaltaisesti normi- ja arvomaailmaan kuin esimerkiksi ammattiyhdistykset, urheiluseurat tai harrastekerhot.

Sosiaalinen pääoma liittyy yhdistyksiin juuri sen vuoksi, että ne kiinnittävät kollektiiviseen toimintaan erilaisia toimijoita, joita kaikista status-, habitus- ja luokkaeroista huolimatta yhdistää järjestön toiminta. Näin muodostuu horisontaalisia, muodollisesti samanarvoisten kansalaisten muodostamia verkostoja. Ne ovat tarvittaessa käytettävissä ja tekevät mahdolliseksi joidenkin asioiden aikaansaamisen, joita ei voida saavuttaa epävirallisia tai hallinnollisia, poliittisia ja taloudellisia verkostoja ja toimintakeinoja käyttäen. Lisäksi laajemmassa mittakaavassa yhdistysten kenttä luo paikkakunnalle rakenteen, johon voi kerääntyä sosiaalista pääomaa. Yhdistykset luovat yleistettyä luottamusta ja yhteisiä toimintanormeja, jotka tekevät yhteistyön helpommaksi.

Yhdistystoiminnan sosiaalista pääomaa voidaan arvioida kansalaisaktiivisuuden määrällä (kuinka paljon toimintaa yhdistyksissä on ja kuinka paljon ne luovat kontakteja ihmisten välille), jäsenyyksien määrällä eri tyyppisissä yhdistyksissä (ristikkäisjäsenyyksien tuomat järjestöjen väliset kontaktit) sekä järjestöjen sisäisen ja niiden välisen yhteistoiminnan normiston ja luottamussuhteiden luonteella. Nämä ovat yhdistystoiminnan välittömiä seurauksia. Putnam korostaa kuitenkin kulttuurisia ja rakenteellisia seurauksia, jotka ovat usein yhdistystoiminnan näkökulmasta latenteja. Tällaisia ovat yhdistystoiminnan yhteys yleiseen luottamuksen ja normatiivisiin asenteisiin, jota voidaan arvioida esimerkiksi siten kuin Stollen ja Rochonin aiemmin mainitussa tutkimuksessa on tehty.

Yhdistystoiminnan kenttä limittyy yhtäältä yksityisten sosiaalisten verkostojen kentän ja toisaalta julkisen sektorin ja yrityselämän kenttien kanssa. On usein vaikeaa sanoa, missä menee raja yksityisten sosiaalisten verkostojen ja yhdistysverkostojen välillä. Esimerkiksi kylätoimikuntien ja asukas-yhdistysten toiminta perustuu verkostoille, jotka ovat toimineet organisoitumattomassa muodossa ehkä vuosikymmeniä ja joiden eloisuudesta toiminta yleensä ammentaa voimansa. Toisaalta kyläyhdistyksen toiminta monesti terästä epävirallisia verkostoja. Organisoitu toiminta tarjoaa ihmisille sosiaalisen kanssakäymisen vakiintuneen muodon, jolla yhteisesti kiinnostavia asioita voidaan hoitaa. Toisaalta yhdistystoiminta myös luo ja muokkaa verkostoja. Monien yhdistysten ilmeisenä tai piiloisena funktiona onkin tarjota jäsenilleen mahdollisuus päästä mukaan sosiaalisiin verkostoihin. Voimistaessaan tai luodessaan sosiaalisia verkostoja, yhdistystoiminta kasaa sosiaalista pääomaa, joka ilmenee yhtäältä ihmisten välisten kontaktien moninaistumisena ja toisaalta aktiivisesti asioihinsa puuttuvana yhdyskuntana.

Raja julkisten ja taloudellisten toimijaverkostojen suhteen on myös hankala määritellä. Osa yhdistyksistä toimii kiinteässä yhteistyössä viranomais-

ten kanssa niin valtakunnallisella kuin kunnallisellakin tasolla. Julkinen sektori rahoittaa merkittäväällä tavalla yhdistysten toimintaa ja monesti viranomaisilla on ohjaava ja toimintaa koordinoiva tehtävä. Osa yhdistyksistä liittyy talouden verkostojen kanssa, selvimmin ammattiyhdistystoimintaa.

Joihinkin yhdistystyyppeihin liittyvät verkostot ovat osa paikallista valtajärjestelmää, ja siten ne nivoutuvat paikallisiin eliitin verkostoihin. Yhdistykset ovat käytännön foorumi, joka tarjoaa yhteistoiminnan alueen erilaisille johtaville ryhmille, kuten ylemmille virkamiehille, kunnallispoliitikoille, yrittäjille ja muille merkittävissä asemassa oleville. Tietyt yhdistykset, esimerkiksi metsästysseura tai Lions Club, saattavat toimia tämän kaltaisina ”herraklubina” tai ”eliittikerhoina”. Niiden jäsenyys valikoituu hienovaraisten erottelujen mukaan, mutta erottelut saattavat olla kaikkien yhteisön jäsenten tuntemia.

Henkilökohtaisena resurssina sosiaalinen pääoma todennäköisesti kasautuu johtaville yhdistysaktiiveille ja sulkeutuneille sisäpiireille. Yhdistysten luottamustehtävissä toimivat henkilöt tulevat muita todennäköisemmin yhdyskunnan ylemmistä kerroksista. Heillä on muutenkin käytössään keskimääräistä suurempi määrä henkilökohtaista sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista pääomaa. Risto Alapuron (1994) tutkimuksen mukaan yhdistystoiminnan alkuvaiheissa yhdyskuntarakenteen keskiluokat ovat olleet aktiivisia yhdistysten toiminnan kehittäjiä. Tutkiessaan järjestäytymistä vuosisadan alun Huittisissa Alapuro havaitsi muun muassa opettajien, ylioppilaiden ja käsityöläisten olleen muita ryhmiä keskeisemmässä asemassa järjestöissä.

Yhdistystoimintaan liittyy siis usein sosiaalisia rakenteita, jotka eivät tule esille, kun tarkastellaan Putnamia seuraten vain horisontaalisia sosiaalisia suhteita. Se, mikä yhdestä näkökulmasta näyttää tasavertaisten kansalaisten yhteenliittymältä, saattaakin toisesta näkökulmasta katsoen ilmentää yhdyskunnan sisäisten erottelujen rakennetta ja siten uusintaa sosiaalisen pääoman jakautumisen epätasaisuutta. Järjestöihin kytkeytyvää sosiaalista pääomaa voidaan sekä käyttää yhteisön yleisen edun edistämiseen ja resurssien kasaamiseen yhdyskunnalle että joidenkin eriytyneiden ryhmien eduksi. Nämä kaksi vaihtoehtoa eivät sulje toisiaan pois, vaan ne saattavat liittyä yhteen. Bourdieun (1998, 114-116) analyysi valtion virkakoneiston yhtäaikaisesta näennäisestä pyyteettömyydestä yleisen hyvän edistämiseksi ja vallan keskittämiseksi valtion toimijoiden haltuun on havainnollinen vertauskohde. Rakenteen toimiessa ongelmattomasti se tuottaa jatkuvasti materiaalisia ja symbolisia voittoja byrokraattisella kentällä korkeassa asemassa oleville. Resurssien ja palkintojen epätasainen jakautuminen on liian itsestään selvää, jotta siihen kiinnitettäisiin huomiota jokapäiväisissä käytännöissä. Samoin yhdistystoiminnan kentällä keskeisille toimijoille kasaantunee materiaalisia ja symbolisia voittoja, joita ei arkipäiväisestä näkökulmasta helposti havaita niiden itsestäänselvyyden vuoksi. Yhdistystoimintaan liittyy valta-asemia ja

joskus myös materiaalisia palkintoja, koska yhdistysaktiivien uskotaan olevan pätevämpiä ja kyvykkäämpiä hoitamaan yhdistyksen tehtäviä kuin muut. Uskomus vahvistuu yhdistystoiminnan yhteydessä, koska henkilöt, joilla on sosiaalista ja kulttuurista pääomaa, yleensä myös todella kykenevät hoitamaan yhdistyksen tehtäviä paremmin kuin muut.

Vankka yhdistyselämä ei kuitenkaan tule toimeen pelkällä eliitillä. Ruohonjuuriaktiivisuudessa on se liikevoima, jonka yhdistyseliitti voi mobilisoida omaksi, jäsenistön ja paikkakunnan hyödyksi. On tärkeä empirinen kysymys, ilmeneekö suomalaisten paikkakuntien välillä merkittäviä eroja ruohonjuuritason aktiivisuudessa ja kuvastaako tämä yleensä paikkakunnan hyvinvointia ja menestystä. Toisin sanoen voidaanko kansalaisaktiivisuuden ja taloudellisen ja hallinnollisen menestyksen välillä osoittaa yhteisvaihtelua.

Tulevaisuudennäkymiä, toiveita ja pelkoja

Putnam esittää amerikkalaisen järjestöaktiivisuuden määrän laskeneen melkoisesti. Järjestöjen merkityksen vähenemisen syiksi Putnam katsoo yleisemmät sosiaaliset ja kulttuuriset muutokset. Naisten laaja osallistuminen työmarkkinoille, viihdeteollisuus, sosiaalinen liikkuvuus ja muut demografiset muutokset, kuten avioerojen lisääntyminen, ovat murentaneet amerikkalaisen sosiaalisen pääoman tukijalkaa. Hän on huolestunut siitä, että vapaaehtoisen toiminnan vähentymisen myötä tuhoutuu suuri määrä järjestöjen toimintaan kasautunutta sosiaalista pääomaa. Ongelmallisinta on se, että vapaaehtoisen ruohonjuuritason järjestötoiminnan väheneminen on merkki sosiaalisten kontaktien kapenemisesta. Järjestötoiminnan vähentyessä samanaikaisesti hiipuvat sosiaalinen luottamus ja yhteistyön normit (Putnam 1995, 71-75). Putnamin konservativiselta kalskahtava analyysi on saanut ansiosta osakseen kritiikkiä muun muassa siksi, että näkökulma sosiaaliseen pääomaan on liian kapea (esim. Shapiro 1998; Edwards & Foley 1998).

Samaan aikaan, kun yhdistystoiminnan vähenemisestä keskustellaan, siihen liittyy melkoisia odotuksia. Viime vuosina keskustelua yhdistyselämän toivotusta aiempaa aktiivisemmasta roolista on käyty kolmannen sektorin teeman yhteydessä. Tärkeänä pontimena keskustelussa on ollut Jeremy Rifkinin kirja *Työn loppu* (1997). Kirjassa esitetään länsimaisia yhteiskuntia vaivaavan tendenssi, jossa täystyöllisyyden aikakausi on peruuttamattomasti ohi. Työttömyysongelman ratkaisuksi Rifkin näkee kolmannen sektorin kasvun. Järjestöjen ja säätiöiden on mahdollista luoda työpaikkoja, jotka eivät synny markkinaperustaisesti. Rifkinin esityksessä painottuu yhdysvaltalainen näkökulma, joka ei ongelmitta sovellu pohjoismaihin, sillä valtion rooli palvelujen ja työn tarjonnassa on huomattavasti suurempi kuin Rifkinin kotimaassa.

Siitä huolimatta kolmannen sektorin mahdollisuuksia tarjota uusia työpaikkoja on Suomessakin tutkittu. Odotukset kolmannen sektorin suhteen ovat korkealla varsinkin viranomaisten taholla, erityisesti paikallisella tasolla. Suuri osa suomalaisista kunnanjohtajista ja kunnallispoliitikoista toivoo kolmannen sektorin toimivan aktiivisemmin perinteisesti kunnalle kuuluvilla vastuualueilla, kuten sosiaali- ja terveyssektorilla (Kansalaismielipide ja kunnat 1997, 127-130). Työllisyyden ohella keskustelun toinen painopiste onkin ollut kuntien pyrkimyksessä kustannussäästöihin ulkoistamalla toimintaansa kolmannen sektorin palvelutarjonnalle. Keskustelun yhteydessä yhdistysten ja säätiöiden harjoittaman toiminnan laajuuteen on kiinnitetty huomiota aiempaa tarkemmin. On mielenkiintoista havaita, että tarkkoja arvioita kolmannen sektorin toiminnan laajuudesta on hankalaa esittää. Esimerkiksi Suomessa sen on arvioitu kattavan noin viisi prosenttia bruttokansantuotteesta ja saman verran yhteiskunnan kokonaistyöpanoksesta (Helander 1998, 85-93; Helander & Laaksonen 1999).

Keskustelulla kolmannelta sektorilta on ollut varsin vähän tekemistä kansalaisten yhdistysaktiivisuuden kanssa. Esitetyissä näkökulmissa toivotaan kansalaisten aktiivisuudelle perustuvien organisaatioiden reagoivan yhteiskunnan kriisitendensseihin. Ei ole juurikaan tarkasteltu, ovatko odotukset realistisia suhteessa toiminnan perustasoon, kansalaisten aktiivisuuteen perustuvaan toimintaan. On todettu, että yhdistystoiminnan ja kolmannen sektorin aktivoiminen desentralisoi voimavaroja ja tekee mahdolliseksi paikallisen vaikuttamisen globalisoituvissa olosuhteissa. Kansalaisjärjestöjen kanssa tapahtuvat kehittämishankkeet voivat reagoida joustavammin muutoksiin paikallisissa olosuhteissa kuin pelkästään viranomaisten toteuttamat hankkeet (Isaksson 1997, 85-86; Palomäki 1997, 83-84, 91). On kuitenkin toinen kysymys, aktivoituvatko kansalaiset tämän haasteen edessä. Tämän arvioiminen saattaa kuitenkin olla hyödytöntäkin, sillä kolmannen sektorin kehittämishankkeet näyttävät lähtevän yhä enemmän professionaalisesti hoidetusta ja julkisten varojen ohella toiminnallaan ja palveluillaan itse itseään rahoittavasta kolmannelta sektorista (vrt. Helander 1998, 128-131). Tämän tyyppiset kolmannen sektorin toimijat eivät tarvitse toimintansa pyörittämiseen suurta joukkoa aktiivijäseniä.

Suomalaisiin paikallisiin yhdistyksiin on kerääntynyt todennäköisesti melkoisen suuri määrä sosiaalista pääomaa (sosiaalisia verkostoja, luottamus-suhteita ja keskinäisen vastavuoroisuuden normeja), jotka ovat tarvittaessa käytössä – esimerkiksi silloin kun kunta joutuu äkilliseen tai pitkäkestoisempaan kriisiin. 1990-luvulla suuri osa suomalaisista paikkakunnista on ollut suhteellisen vaikeiden ongelmien edessä, kun paikallinen työttömyysprosentti on kiivennyt korkealle ja valtion rahaa on jaettu kuntiin aiempaa kitsaammin. Tiina Valpolan (1998) tutkimuksessa Karkkilasta, yhdestä Suo-

men pahimmasta kriisikunnasta 1990-luvulla, havaittiin yhdistyselämän reagoineen paikkakuntaa koskettaviin ongelmiin. Paikallinen kulttuuriväki osallistui virkamiesten kanssa paikallisen miljöön kohennustyöhön ja identiteetin elvytysprojekteihin. Yhdistysten rooli kriisin ratkaisussa ei kuitenkaan osoittautunut kovin merkittäväksi. Niinpä yhdistysten ja kansalaisaktiivisuuden merkitystä kriisin ratkaisussa ei ole syytä ylikorostaa. Toisaalta aktiivisella paikallisella yhdistystoiminnalla voi olla latenteja vaikutuksia, jotka tekevät yhdyskunnasta vireän ja mielenkiintoisen paikan elää.

Kirjallisuus

- Alapuro, R. (1994) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Banfield, E. (1958) *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: Free Press.
- Bourdieu, P. (1986) The Forms of Capital. Teoksessa Richardson, J.G. (toim.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*, 241-258.
- Bourdieu, P. (1998) *Järjen käytännöllisyys : toiminnan teorian lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Cohen, J. (1995) Interpreting the Notion of Civil Society. Teoksessa Walzer, M. (toim.) *Toward a Global Civil Society*. Providence: Berghahn Books, 35-40.
- Cohen, J.L. & Arato, A. (1992) *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press.
- Coleman, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology* 94, 95-120.
- Coleman, J.S. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Dahrendorf, R. (1997) *After 1989 : morals, revolution and civil society*. Basingstoke: Macmillan.
- Edwards, B. & Foley, M.W. (1997) Social Capital and the Political Economy of our Discontent. *American Behavioral Scientist* 40/5, 669-678
- Edwards, B. & Foley, M.W. (1998) Civil Society and Social Capital beyond Putnam. *American Behavioral Scientist* 42/1, 124-139.
- Emirbayer, M. & Goodwin, J. (1994) Network analysis, culture, and the problem of agency. *American Journal of Sociology*, 1994/6, 1411-1454.
- Foley, M.W. & Edwards, B. (1997) Escape from Politics? Social Theory and the Social Capital Debate. *American Behavioral Scientist* 40/5, 550-561.
- Foley, M.W. & Edwards, B. (1998) Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective. *American Behavioral Scientist*, 42/1, 5-20.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust : the social virtues and the creation of prosperity*. London: Penguin.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Oxford: Polity Press.

- Greeley, A. (1997) Coleman revisited: Religious structures as a source of social capital. *American Behavioral Scientist*, 40/5, 587-594.
- Helander, V. (1998) *Kolmas sektori : käsitteistöä, ulottuvuuksista ja tulkinnoista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Helander, V. & Laaksonen, H. (1999) *Suomalainen kolmas sektori. Rakenteellinen erittely ja kansainvälinen vertailu*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Hjerppe, R. (1997) Sosiaalinen pääoma – tutkimisen arvoinen käsite. *Hyvinvointikatsaus* 1/97, 26-29.
- Hyden, G. (1997) Civil society, social capital, and development: dissection of a complex discourse. *Studies in Comparative International Development* 32/1, 3-30.
- Isaksson, P.-E. (1997) *Den tredje sektorn. En samhällsmodell för framtiden*. Esbo: Schildts.
- Kansalaismielipide ja kunnat. Ilmapuntari 1997*. Vammala: Kunnallissalan kehittämissektori.
- Kiianmaa, A. (1997) *Moderni totemismi : tutkimus työelämästä, solidaarisuudesta ja sosiaalisista verkostoista keskiluokkaistuvassa Suomessa*. Jyväskylä: Kehityksen avaimet.
- Luhmann, N. (1979) *Trust and Power*. Chichester: Wiley.
- Luhmann, N. (1988) Familiarity, confidence, trust: problems and alternatives. Teoksessa Gambetta, D. (toim.), *Trust: Making and breaking cooperative relations*. Oxford: Basil Blackwell, 94-107.
- Melkas, T. (1997) Yksityiselämän ihmissuhteet 1986 ja 1994. Teoksessa Ahlqvist, K. & Ahola, A. (toim.) *Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Edita ja tilastokeskus, 182-205.
- Misztal, B. (1996) *Trust in Modern Societies. The Search for the Bases of Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Newton, K. (1997) Social Capital and Democracy. *The American Prospect*, 40/5, 575-586.
- Palomäki, A.-L. (1997) *Är den frivilliga sektorn en lokal resurs? Begrepp och aktuell diskussion*. Social- och hälsovårdsministeriets rapporter 1997:8, Helsinki.
- Portes, A. & Landolt, P. (1996) The Downside of Social Capital. *The American Prospect* 26, 18-21.
- Portes, A. & Sensenbrenner, J. (1993) Embeddedness and immigration: notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology* 98/6, 1320-1350.
- Putnam, R.D. (1993a) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Putnam, R.D. (1993b) The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect* 13.
- Putnam, R.D. (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6/1, 65-78.
- Rifkin, J. (1997) *Työn loppu*. Helsinki: WSOY.

- Seligman, A.B. (1992) *The Idea of Civil Society*. New York: Free Press,.
- Seligman, A.B. (1997) *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Selznick, P. (1995) From Socialism to Communitarianism. Teoksessa Walzer, M. (toim.) *Toward a Global Civil Society*. Providence: Berghahn Books, 127-132.
- Siisiäinen, M. (1990) *Suomalainen protesti ja yhdistykset: tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle*. Helsinki: Tutkija-liitto,.
- Shapiro, M.J. (1997) Bowling Blind: Post Liberal Civil Society and the Worlds of Neo-Tocquevillean Social Theory. *Theory & Event* 1: 1. http://www.press.jhu.edu/journals/theory_&_event/v001/1.1shapiro.html.
- Stolle, D. & Rochon, T.R. (1998) Are all associations alike? *American Behavioral Scientist*, 42/1, 47-65.
- Suikkanen, A. (1998) Unohdetusta sektorista epäonnistuneen ajan pelastajaksi? Teoksessa Kinnunen, P. & Laitinen, R. (toim.) *Näkymätön kolmas sektori*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 41-81.
- Valpola, T. (1998) Kuntakriisi ja teollinen perimä. Teoksessa Hänninen, S. (toim.) *Missä on tässä?* Jyväskylä: SoPhi, 71-106.
- Walzer, M. (1995) The Concept of Civil Society. Teoksessa Walzer, M. (toim.) *Toward a Global Civil Society*. Providence: Berghahn Books, 7-27.
- Woolcock, M. (1998) Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society* 27, 151-208.
- Youniss, J. & McLellan, J.A. (1997) What we know about engendering civic identity. *American Behavioral Scientist*, 40/5, 620-631.
- Zimmer, A. (1996) *Vereine – Basalelement der Demokratie*. Opladen: Leske+Budrich.

Martti Siisiäinen

JÄRJESTÖLLINEN PÄÄÖMA SUOMESSA

Tämän artikkelin tarkoituksena on tutkia järjestöllisen pääoman kehityksen nykytilaa Suomessa. Tarkastelen järjestöllistä pääomaa yhtenä sosiaalisen pääoman keskeisenä osatekijänä. Yhdistyksissä ruumiillistuva järjestöllinen pääoma on tällöin yhtäältä seurausta sosiaaliseen pääomaan sisältyvästä luottamuksesta (ks. Seligman 1996; Putnam 1993; 1995; Ilmonen tässä teoksessa; Siisiäinen 1998a), toisaalta yhdistykset ovat keino kasata sosiaalista pääomaa ja tuottaa sekä uusintaa luottamusta yhteiskunnassa. Luottamus ja yhdistykset ovat myöskin olennainen osa modernin yhteiskunnan kehitystä niin sen nousun kuin (spekuloidun) rappionkin kaudella (ks. Siisiäinen emt., 1994; Tenbruck & Ruoff 1983). Yhdistykset ovat keskeinen väline, jonka avulla yhteiskunnan differentioitumiseen ja elinkeinorakenteen muutokseen liittyvää kontingenssia ja riskiä on pyritty vähentämään vastavuoroisuuteen ja luottamukseen perustuvalla organisoitumisella. Monet elinkeinorakenteen muutokset, kuten teollisen työvoiman suhteellisen osuuden väheneminen ja henkilökohtaisten palvelujen sektorin nopea kasvu, antavat aiheen odottaa myös yhdistyslaitoksen uudistumista. Elinkeinorakenteen muutoksen kanssa on kehittynyt uudentyyppisiä välityksiä työn ja vapaaajan välille, joilla niilläkin on oma vaikutuksensa vapaaehtoisorganisoitumiseen.

Koska yhdistykset ovat toimineet välittävänä instanssina yhtäältä kansalaisyhteiskunnan ja valtion, toisaalta kansalaisyhteiskunnan ja markkinoiden välillä, niiden rooli on noussut esille myös kaikissa modernin yhteiskunnan tulevaisuuden malleja käsittelevissä viimeaikaisissa keskusteluissa (kommunismiarismi vs. liberalismi, kolmas sektori/sosiaalitalous/non-profit -sektori, yhteisödemokratia, uudet heimot jne.; vrt. Ilmonen tässä teoksessa).

Järjestöllinen pääoma on ennen muuta sosiaalista pääomaa, mutta se sisältää myös kulttuurisen ja taloudellisen aspektin. Putnamin (1995, 67) mukaan sosiaalinen pääoma viittaa sellaisiin sosiaalisen organisaation piir-

teisiin kuin ”verkostot, normit ja sosiaalinen luottamus, jota helpottavat yhteiseksi hyväksi tapahtuvaa koordinaatiota ja yhteistyötä”. Näistä kolmesta sosiaalisen pääoman komponentista keskityn tässä artikkelissa lähes yksinomaan organisatorisiin verkostoihin (yhdistykset/järjestöt). Yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan tunnettua luottavaisuuttakin (confidence) katson yhdistysnäkökulmasta kysymällä, ovatko aktiiviset yhdistysihmiset edelleenkin vallitsevien instituutioiden tukipilareita luottavaisuudella mitattuna. Edellä esitetyssä suhteessa artikkelin kysymyksenasettelun perusviritys on putnamilainen. Kuitenkin kehittäessäni järjestöpääoman käsite nojautuu toiseen sosiaalisen pääoman teoretisointisuuntaukseen, Pierre Bourdieun tuotantoon (ks. Siisiäinen 1988). Myös luottamuksen käsitteen ja ilmiön yhteiskunnallisen implikaatiot johtavat Bourdieun pääomakonseption valossa osittain erilaisiin keskusteluihin kuin putnamilaiset kommunitaristiset ja integraatio-teoreettiset viritykset.

Järjestöllisellä pääomalla on niin yksilöllinen kuin systeemitasoinen komponenttinsa. Yksilökomponentti välittyy yhdistysjäsenyyden kautta. Sen mukaisesti yhdistystä voidaan pitää keskeisenä yksilöresurssien kasaamisen tapana, jonka välttämättömänä edellytyksenä on luottamus. Yhdistys/järjestö muuntaa määrää laaduksi liittämällä hajanaisten – ja usein heikosti resursoitujen – yksilötoimijoiden joukon yhdeksi organisoiduksi voimaksi (ks. Siisiäinen 1988). Järjestöpääoma on myös pääomaa yhteiskunnan kokonaisuutena: se tuottaa määrätyn edellytyksin yhteiskuntatason luottamusta. Se voi sitoa korporatistisen kompromissin tai hegemonisen johtajuuden kautta vastakkaisia voimia tai intressejä kokonaisjärjestelmään ja se voi toimia demokraattisena tai antidemokraattisena kollektiivisena resurssina (ks. Siisiäinen 1986).

Tämä artikkeli jakautuu kolmeen osaongelmaan. Ensimmäinen tarkastelen sitä, kuinka paljon sosiaalista pääomaa on kasautunut nykyiseen yhdistyslaitokseen jäsenyyksien ja toimintaan osallistumisen muodossa. Toiseksi pohdin, kuinka hyvin Robert D. Putnamin väitteet amerikkalaisen sosiaalisen pääoman yleisestä, myös yhdistystoiminnan kattavasta, rappeutumisesta pitävät paikkansa suomalaisen yhdistysaktiiviteetin kohdalla. Kysymystä tarkastellaan sekä yhdistysjäsenyyksien määrällisen kehityksen että uusien yhdistysten perustamisen vilkkautuksen valossa. Kolmanneksi tarkastelen yhdistysjäsenyyksien määrän ja erilaisia yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan ilmaistun luottavaisuuden välistä yhteyttä. Empiirisenä materiaalina käytän yhdistysrekisteriaineistoa ja Pohjoismaat-Baltia -tutkimusprojektin keräämää survey-aineistoa.

Suomi yhdistysten luvattuna maana: suomalaisen yhdistyslaitoksen lyhyt historia

Ensimmäiset modernit yhdistykset perustettiin Suomessa 1700-luvun loppupuolella (ks. Stenius 1987; Siisiäinen 1990). Tuon ajan yhdistykset olivat yläluokkaisia seuroja. Vuoden 1809 jälkeen uskonnollisten seurojen esimerkin mukaisesti ne tavoittivat myös rahvaan. 1860 ja -70-lukua voidaan luonnehtia liberaalin tasa-arvoajattelun hallitsemaksi organisoitumisjaksoksi. 1880-luvulla muotoutuivat varsinaiset ensimmäisen polven joukkojärjestöt, jotka vuosisadan vaihteen ympärillä johtivat koko maan kattavien, luokkapohjaisten järjestöllisten osakulttuurien muotoutumiseen. Vuoden 1905 suurlakon tietämällä järjestöt jakautuivat voimistuvasti sosialistiseen ja porvarilliseen leiriin, olkoonkin, ettei paikallistoiminnan sisällössä tai jäsenistössä usein ollut suuria eroja kyseisten leirien välillä. Joka tapauksessa kansalaissotaan mennessä molemmilla leireillä oli omat järjestönsä myös harrastus- ja vapaa-ajantoiminnan eri alueilla raittiudesta naisliikkeeseen ja liikuntaan.

Huolimatta siitä, että suomalaisen yhteiskunnan poliittisen kehityksen poikkeukselliset jaksot (1920- ja 30-luvun (ääri)oikeistolaisuus, 1940-luvun jälkipuoliskon (ääri)vasemmistolaisuus) ilmenivät myös tuhansien yhdistysten lakkauttamisina tai toiminnan tyrehtymisenä (toisen maailmansodan aika), yhdistysten määrä on ollut jatkuvassa kasvussa aina nykyhetkeen saakka. Vuodesta 1920 vuoden 1998 loppuun yhdistysrekisteriin on merkitty noin 154 000 yhdistystä. Suomelle on tyypillistä, että kaikki suuret yhteiskunnalliset ja kulttuuriset liikkeet ovat hyväksyneet yhdistysmuodon hallinnolliseksi toimintamallikseen. Yhdistysrekisteri on kansainvälisesti ainitaatuinen tietolähde kertoessaan, mitkä uudet intressit ovat saavuttaneet muodollisen organisoitumisen tason (ja halun) (ks. kuvio 1 ja taulukko 1). Se antaa historiallisen yleiskuvan suomalaisen yhdistyslaitoksen eriytymiskehityksestä. Taloudellisiin intresseihin ja ammatteihin liittyvät yhdistykset ovat yleisin yhdistystyyppi vuosina 1920-1994 (27 % kaikista rekisteröinneistä) ja poliittiset järjestöt toiseksi tavallisin (22 %). Yhä pidemmälle menevää intressien eriytymistä voitaisiin pitää yleisen yhteiskunnallisen differentioitumisen voittokulun yhtenä osoittimena. Itsessään yhdistystyyppit eivät kerro paljoakaan toiminnan aatteellisten sisältöjen muutoksista. Kiinnostavaa sen sijaan on, että yhdistysten vilkkaimmat syntyajat tavallisesti osuvat yksiin suomalaisen yhteiskunnan protestiaaltojen nousun kanssa (ks. Siisiäinen 1992a). Tällä puolestaan saattaisi olla yhtymäkohtia siihen Adam Seligmanin mainitsemaan seikkaan, että modernin luottamuksen kehittymisen murroskohdat ovat usein liittyneet henkisiin (mm. uskonnollisiin) murroskausiin (vrt. Seligman 1996).

Kuvio 1.

Viime vuosisadalla Suomessa kehittyi viisi omaleimaista protestoinnin jaksoa. Ensimmäinen ulottuu vuoden 1905 suurlakosta vuoden 1918 kansalaisuuteen. Toisen jakson aikana – vuosina 1928-1932 – protestoinnista vastasivat ensi sijassa (ääri)oikeistolaiset liikkeet. Lapuanliikkeen johdolla lakkautettiin yli 3 000 rekisteröityä ja rekisteröimätöntä yhdistystä ja pakotettiin ääri vasemmistolainen liike maanalaisuuteen parikymmeneksi vuodeksi. Toista maailmansotaa seuranneen jakson (1944-48) aikana kommunistisen puolueen johtama kansandemokraattinen liike nousi liikehdinnän kärkeen. Kansanrintamapyrkimysten aikalaisilmiö oli lähes 3000 äärioikeistolaiseksi määritellyn yhdistyksen lakkauttaminen. Sodan tappion toiviksi lamaannuttamat porvarilliset voimat saivat kuitenkin otteen suomalaisenyhteiskunnan kehitykseen ennen 50-luvun alkua, ja 1950-luvun päävirta olikin modernin porvarillisen yhdistyslaitoksen sisäinen eriytymiskehitys yhä uudenlaisten intressien ja harrastusten myötä.

Selvän muutoksen toi vasta 1960-luvun lopun ja -70-luvun alun vasemmistolainen protestointi. Opiskelijoiden liikehdinnän sävyttämän jakson aikana yhdistyslaitoksen kokonaiskuva sekä vasemmistolaisuus ja radikalisoitui että sai vivahteikkaamman kansainvälisen leiman. Jakso päättyi liikkeen suuntautumiseen yleisvasemmistolaisen välivaiheen kautta puoluepoliittisiin, hallintomalliltaan byrokraattisiin uumiin.

Viidennen protestointikauden määrittäjinä olivat nk. uudet liikkeet, ennen muuta ekologinen ja vihreä liike. 'Vihreän syklin aikana' syntyi paljon

luonnonsuojeluyhdistyksiä ja muita 'pehmeiden arvojen' vaalimiseen erikoistuneita järjestöjä (kennelklubit, kissayhdistykset, liikunta).

Näiden kahden viimeisen jakson jälkeen perinteinen yhdistyssektori näyttää osittain 'täyttyneen' tai 'kyllästyneen'. Mistään pysähtyneisyydestä ei kuitenkaan ole kysymys: Yhteiskunnan yleiskehityksen uudet intressialueet, jotka liittyvät muun muassa kansainvälistymisen uuteen vaiheeseen, luovat 'tilausta' uudentyypisille yhdistyksille. Uudessa organisoitumisessa ei siis ole kysymys pelkästään – eikä edes valtaosaltaan – yhdistyslaitoksen ulkopuolisesta toiminnasta. Uudentyypisiä kollektiivisen toiminnan muotoja kehittyi toki paljon myös yhdistysmuotoa vapaammissa muodoissa. Formaalin yhdistyslaitoksen ulkopuolella ei siten tarvita myöskään edustuksellisuuteen perustuvaa byrokratiaa eikä toiminnan rekisteröintiä. Siksi tämän toimintasektorin määrällisen kehityksen arvioiminenkin on pulmallisempaa. Olipa sitten kysymys Michel Maffesolin (1996) tarkastelemista uusista elämäntapakulttuuriin pohjautuvista "uusista heimoista" tai eläinoikeusaktivismista (ks. esim. Luukka 1998; Siisiäinen 1998), kummankin kehityksessä luottamus näyttää ratkaisevaa roolia. Maffesolin uusheimot – kapakkaseurueet, astrologian harrastajat, uususkontojen kannattajat – kehittyvät vastavuoroisten odotusten ja siteiden pohjalta. Radikaalin eläinaktivismin ryhmät perustuvat vahvoihin siteisiin ja näiden edellytyksenä olevaan keskinäiseen luottamukseen. Toinen kysymys on, millainen vaikutus niillä on kokonaisyhteiskunnallisen arvomaailman kehitykseen. Silloin kun kysymys on suljetuista, vahvoihin siteisiin pohjautuvasta – mahdollisesti maanalaisesta – toiminnasta, sen rooli muistuttaa pikemminkin "amoraalisen familismin" sovellutusta kuin yleistetyn luottamuksen mallia (ks. Ilmosen artikkeli tässä kirjassa).

Kuten edellä jo huomautin, vuosisadan vaihteessa varsinainen yhdistyslaitoskin elää taas kerran voimakasta nousun aikaa. Yhdistysrekisteritoimiston antamien tietojen mukaan neljän viime vuoden aikana on perustettu uusia järjestöjä yhdistysrekisterin historian huippuvuosien malliin: vuonna 1995 3761, 1996 3407, 1997 3687 ja 1998 3363 eli yhteensä 14 218. Kun vuonna 1988 yhdistysten rekisteröintejä oli vajaat 1600, perustamisvauhti on yli kaksinkertaistunut kymmenessä vuodessa. Uusia yhdistyksiä syntyy vilkkaasti muun muassa uudenlaisten liikuntalajien ympärille, maahanmuuttajien intressien ajamiseksi ja työttömyyden johdosta¹. Viime vuodet vahvistavat näin ollen entisestään kuvaa siitä, että yhdistyslaitos ei ole ajautunut kokonaisuudessaan kriisiin, vaan että sen sijasta on puhuttava yhdistyslaitoksen voimakkaasta eriytymisestä ja jakautumisesta uusiutumiskykyiseen ja pohjansa kadottaneeseen osaan.

Järjestöpääoman kehitys Suomessa 1990-luvulla

Moderni, luottamukseen pohjautuva kollektiivinen toiminta niin Suomessa kuin muissakin Euroopan maissa kehittyi yhdistysmuotoisena. Yhdistykset olivat yhtäältä yksilösubjektien välisen vastavuoroisen luottamuksen ruumiillistumia, toisaalta ne synnyttivät ja uusinsivat yhteiskunnan kokonaisuuden tasolla luottamuksellisia arvoja. Itse asiassa yhdistysmuotoon sisältyy kiinnostavaa yhdistävää voimaa. Yhdistys on keskeinen moderni organisaatiomuoto ja toteuttaa moderniin liittyvä byrokraattisen hallinnon ja kansalaisten integraation funktiota (ks. Weber 1911). Toisaalta se kytkeytyy saumattomasti suomalaisen kollektiivisen toiminnan valtiokeskeisyyden traditioon. Sen vuoksi yhdistystoiminnan kehityksen tutkiminen on keskeinen näkökulma niin kansalaisyhteiskunnan ja valtion kuin luottamuksen modernin muodonkin kehityksen tutkimiseen.

Moderneja yhdistyksiä voidaan lähestyä sekä yksilötoimijoiden näkökulmasta että systeemiperspektiivistä. Yksilötoimijoille vapaaehtoisorganisaatiot (yhdistykset) näyttävät keinoa vähentää ”kaksoiskontingenssia, joka on rakennettu vuorovaikutuksen sisälle. Yhtäältä egon palkitseminen tulee olemaan riippuvainen alterin valinnasta ja tulee olemaan seurausta sitä täydentävästä alterin valinnasta” (Parsons (1968), sit. Luhmann 1984, 148). Tässä voi olla kysymyksessä vielä laskelmointi, mutta Luhmannin mukaan organisoitumisessa yhdistyksiä on kysymyksessä valinta, jonka taustalla on luottamus: moderni yhteiskunta on kompleksinen eli sisältää aina useampia mahdollisuuksia kuin mitä voidaan toteuttaa. Tämä synnyttää vapaaehtoisen vallinnan pakon. Vaihtoehtojen moninaisuus puolestaan sisältää väärinvalitsemisen mahdollisuuden. Riskin olemassaolo liittyy juuri edellä esitettyyn kontingenssiin, valintaan liittyvään tietoisuuteen toisin valitsemisen mahdollisuudesta (ks. Luhmann 1991). Organisoituminen on Luhmannin mukaan keskeinen tapa vähentää kontingenssin uhkaavuutta ja kompleksisuutta (1978). Yhdistyksen muodostaminen on näin ollen osa riskaabelia valintaa ja edellyttää toteutuakseen luottamusta: yhdistyksen potentiaalisten jäsenten on voitava luottaa, että organisaatio pyrkii toteuttamaan yhdistykselle yhteisillä päätöksillä asetetut päämäärät, minkä takia yksilötoimijat antavat panoksensa yhdistyksen toimintaan².

Luhmannin käsitteistön mukaisesti luottamusta ja luottamukseen perustuvaa vapaaehtoista yhteenliittymistä tarvitaan silloin, kun astutaan tuttuuden maailmasta kompleksiseen (moderniin) maailmaan. Sielläkin tulee tehdä ero kahden lähikäsitteen välillä. Luottavaisuus (confidence) liittyy toimintaan, jossa suhtaudutaan luottavaisesti tai ei-luottavaisesti systeemiin jatkuvuuteen. Luottavaisuuden puuttuminen liittyy ulkoisen uhkan aiheuttamaan vaaraan (ks. Luhmann 1988, 94-105; 1991). Luottamuksessa (trust)

uhkatekijänä on edellä jo mainittu riski, joka on valinnan ja toiminnan komponentti. Riski liittyy omiin valintoihin (Luhmann 1988, 100). Siksi sen uhkaavuuden vähentämiseenkin käytetään keskeisenä välineenä vapaaehtoista systeeminmuodostusta, vapaaehtoisorganisaatiota, yhdistystä. Tämä johtaa puolestaan yhdistyslaitoksen eriytymiseen ja kirjavoitumiseen. Luhmannin käsitteistön mukaisesti voitaisiin esittää, että luottamus säilyy olennaisena toimijoiden vuorovaikutussuhteiden piirin ilmiönä ja että se siten on keskeistä yhdistysmuodostuksessa, ainakin silloin, kun kysymys ei ole laajojen liikkeiden keskitettyyn leviämiseen liittyvästä yhdistysmuodostuksesta. Luottavaisuudesta (confidence) puolestaan on kysymys silloin, kun on kysymys uskosta yhteiskunnan alajärjestelmien toimintaan, esimerkiksi politiikkaan vaikuttaviin byrokraattisiin organisaatioihin, esimerkiksi puolueisiin (mt., 102). Kuten kansalaisyhteiskunnan ja valtion välinen rajakin, myös luottavaisuuden ja luottamuksen välinen raja kulkee yhdistyslaitoksen, useissa tapauksissa yksittäisten yhdistysten sisällä. Ne yhdistävät toiminnassaan molempia elementtejä. Luhmannilaista käsitteistöä täydentämällä (ks. Neidhart 1979; Siisiäinen 1998a) voidaan todeta, että luottamuksen merkitys vähenee ja luottavaisuuden lisääntyy, kun edetään vuorovaikutusjärjestelmistä ryhm(äjärjestelm)ien kautta organisaatioihin ja sosiaalisiin systeemeihin.

Luhmannin käsitteistö sopii hyvin myös edellä esitettyyn uusimman yhdistyslaitoksen tarkasteluun. Luhmann (1988, 104) toteaa, että luottavaisuuden puute johtaa vieraantumiskokemuksiin ja vetäytymiseen pienempiin, ”puhtaasti paikallista merkitystä” omaaviin maailmoihin, uusien ’etnogeneesin’ muotojen syntyyn, muodikkaaseen kaipuuseen riippumattomasta, vaikkakin vaatimattomasta elämästä.

Luottamus on sisäänrakennettu modernien yhteiskuntien systeemiseen kehitykseen yhdistysten hahmossa. Yhdistykset ovat se suodatin, jonka välityksellä kasvokkaiseen vuorovaikutukseen perustuvasta kansalaisyhteiskunnan kuohunnasta ja solidaarisuuksista jalostetaan kokonaissysteemin kanssa kommunikaatioon kykeneviä syötteitä. Oskar Negt ja Alexander Kluge (1976, 422) kutsuvat tätä organisaatiomallia ”porvarilliseksi ideaaliyhdistykseksi”, joka muuntaa (potentiaalisen) jäsenistön toiveet ja tahdon sellaisiksi päämääriksi, jotka ovat yhteensopivia sosiaalisen systeemin kanssa .

Kuvion 1 tarkastelu osoitti yhdistysten yleisen merkityksen modernin Suomen kehittämisessä. Tässä tarkastellaan lähemmin yhdistyslaitoksen eriytymistä ja 1990-luvun yhdistystoiminnan erityisluonnetta. Taulukko 1 esittää erityyppisten yhdistysten määrällisen ja suhteellisen osuuden mukaisen kehityksen Suomessa yhdistysrekisterilain voimaantulosta (säädettiin vuonna 1919) vuoden 1994 loppuun. Vertailu aikaisempaan kehitykseen auttaa tuomaan esille 1990-luvun yhdistysmuodostuksen erityispiirteet:

Taulukko 1. Eriytyppisten yhdistysten rekisteröinnit Suomessa vuosina 1920-1994

Yhd.tyyppi	1920-1944		1945-1964		1965-1979		1980-1989		1990-1994		1919-1994	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
Poliittinen	5965	21	11535	26	9120	27	2920	13	550	5	30090	22
Tal./ammat.	8955	31	13575	31	9465	28	4860	22	1395	14	38250	27
Sosiaaliala	1475	5	2060	5	2140	6	1567	7	870	9	8112	6
Kultt. & kasv.	1865	7	4235	10	3275	10	4070	18	2225	22	15670	11
Liikunta	2395	8	3580	8	2685	8	3686	16	2170	21	14516	10
Muut harrast.	2830	10	4360	10	4255	12	3233	14	1970	19	16648	12
Usk. & vak.	1055	4	845	2	660	2	499	2	185	2	3244	2
Sota & rauha	2695	9	1060	2	1330	4	344	2	65	1	5494	3
Kansainvälis.	30	.1	900	2	360	1	454	2	190	2	1934	1
Muut	1415	5	1670	4	1045	3	799	3	565	6	5494	3
Yhteensä	28680	100	43820	100	34335	100	22432	100	10185	100	139452	100
Yhd./vuosi	1147		2200		2300		2243		2037		1859	

Yhtenä yhdistyslaitoksen toimivuuden määrällisenä mittarina voidaan pitää sen uusiutumiskykyä, mikä ilmenee uusien yhdistysten rekisteröintinä. Vuosina 1990-1994 rekisteröitiin vuosittain keskimäärin hieman yli 2000 uutta yhdistystä, mikä on vähemmän kuin huippuvuosina, mutta enemmän kuin koko tarkasteltavan ajanjakson keskiarvo. Lisäksi on otettava huomioon yhdistyssektorin 'täyttyminen'. Kun tarkastellaan yhdistyslaitoksen sisäistä eriytymistä tarkemmin, voidaan paikallistaa taantuvia ja nousussa olevia organisoitumisalueita. Ongelmana määrällisten sarjojen esittämisessä on kuitenkin, etteivät pienet mutta tärkeät lukumäärät nouse massasta esille. Perinteisesti poliittisten yhdistysten laskevan osuuden alle jäivät tärkeät uudet tulokkaat, ennen muita Vihreän liiton nousu ja vakiintuminen ja Nuorsuomalaisen puolueen nousu ja lasku.

Muutoksen yleispiirteet tulevat kuitenkin selkeästi esille verrattaessa erilaisten yhdistystyyppien suhteellisia osuuksia 1990-luvulla aikaisempaan kehitykseen (1920-1989). Poliittiset järjestöt ovat menettäneet eniten eli 18 % suhteellista osuuttaan (23 %:sta vuosina 1920-1989 5 %:iin 1990-luvun ensipuoliskolla). Myöskin modernin teollisuuskapitalismin intressiorganisoitumisen ydinalueen, vakiintuneiden taloudellis-ammattillis-professionaalisten järjestöjen (ml. työntekijöiden, työnantajien ja maataloustuottajien järjestöt) alueen täyttyminen näkyy niihin lukeutuvien uusien organisaatioiden osuuden putoamisena 16 prosenttiyksiköllä (30 %:sta 14 %:iin).

Kun osuuksia lasketaan, putoajien lisäksi on aina myös nousijoita (osa näistä nousee myös määrällisen perustamisviikauden mukaan tarkasteltuna). Liikuntajärjestöjen osuus nousi 11 % ja oli 90-alkupuolella jo yli viidesosa kaikista, minkä vauhdin ylittivät vain kulttuuri- ja kasvatustalouden yhdis-

tykset lisäämällä osuuttaan 10:stä 22 %:iin. Kun vielä vapaa-aikaan ja harrastuksiin liittyvien yhdistysten osuus kohosi voimakkaasti (11:stä 19 %:iin), saamme yleiskuvan 1990-luvusta: (puolue)poliittisen ja taloudellis-ammattillisen alueen kyllästymispiste (ainakin vanhalla pohjalla) lienee saavutettu (ja jo ohitettu), sen sijaan vapaa-ajan harrastuksissa kansalaisten kekseliäisyyden rajat eivät ole vielä lähelläkään.

Tähän määrälliseen ja suhteelliseen karkeaan tyyppittelyyn perustuvaan tarkasteluun tulisi liittää ydinalueita koskeva sisällöllinen analyysi. Se paljastaisi yksittäisten tyyppien sisäiset erisuuntaiset tendenssit. Sekajoukkueessa sählyä pelaavan, lähiöpubin tikkakerhoon kuuluvan, ammattimaiseen jääkiekkouraan tähtäävän tai sotilaallis-itsepuolustuksellisia taitojaan ampumaseurassa kohentavan henkilön yhdistystoiminnalleen antamat merkityssisällöt lienevät hyvin erilaiset. Sama koskee harrastustoimintayhdistysten laajaa kirjoa ja muitakin järjestötyyppejä.

Muutoksien nopeutta voidaan kuvata ottamalla 1990-luvun alkupuolen kehityksen vertailukohdaksi 1980-luku ja tarkentamalla yhdistystypologiaa. Tuolloin havaitsemme, että kaikkien poliittisten yhdistysten osuus laski 1980-luvun 13 %:sta 1990-luvun alkupuolen viiteen ja taloudellis-ammattillis-professionaalisten intressijärjestöjen osuus 22 %:sta 14 %:iin. Toisaalla liikuntaseurojen osuus kohosi 16 %:sta 21 %:iin, muiden harrastus- ja vapaa-ajanyhdistysten 14 %:sta 19 %:iin, kulttuuri- ja kasvatusalan järjestöjen 18 %:sta 22 %:iin.

Tarkemmassa analyysissä tulevat näkyviin nousevien joukossa Inglehartin 'hiljaisen vallankumouksen' ydinalueet, 'luonnolliseen' tai 'sivilisoituneeseen' luontoon kiinnittyvät yhdistykset: fyysisen 'luonnon meissä' yhdistävän merkityksen kasvun puolesta puhuu liikuntaseurojen osuuden jyrkkä nousu (+12 %) sekä terveysalan organisaatioiden osuuden lisäys (+3). Luontoa kaupungissa edustavat lemmikkieläinyhdistykset (+ 2), ympäristöjärjestöt (+0.9), luontoyhdistykset (+0.7). Kulttuuriseen yhteisöllisyyteen liittyvillä yhdistyksillä on myös imua: kulttuurin tukemisen eri muotoihin keskittyneet (+2.9), koulutukseen ja oppimiseen (+2.0), taiteisiin (+1.9), eläkeläisyyteen (+1.7) ja perinteiden ylläpitämiseen/elvyttämiseen (+1.4) tai sukusiteiden tai -tutkimuksen vaalimiseen (+1) erikoistuneet yhdistykset ovat suhteellisesti voimakkaimmassa nousussa. Myös osa uusista harrastusyhdistyksistä voitaneen laskea uudenlaisen (urbaanin) yhteisöllisyyden piiriin. Esimerkiksi moottorikerhot kuuluvat nopeasti osuuttaan viime vuosina kasvattaneiden joukkoon (lisäys 2 %).

Edellä esitetyn ja muiden tutkimusten perusteella voimme päätellä, että suomalaisessa yhdistyslaitoksessa on käynnissä jonkinlainen siirtymäkausi. Sen syvyys paljastuu tulevaisuudessa ylempien systeemien tasoisten taloudellisten, poliittisten, kulttuuristen ja sosiaalisten prosessien kontekstissa (vrt. 'globalisaatio', hyvinvointivaltion/-yhteiskunnan tulevaisuus jne.). Kuiten-

kin joitakin alustavia yleistyksiä yhdistyslaitoksen ja siihen ruumiillistuvan sosiaalisen/järjestöllisen pääoman kriisistä voidaan esittää:

1. Monet maailmansotien välisenä tai toisen maailmansodan jälkeisenä aikana perustetuista ideologis-poliittisista yhdistyksistä ovat kuihtuneet ja monet kuolleet 'lopullisesti'.
2. Monet kriisissä olevista järjestöistä, esimerkiksi poliittiset 'peruspuolueet', ovat kyenneet uusiutumaan ainakin sen verran, että ne ovat pysyneet toimintakunnossa (vrt. Sundberg 1996). Niiden tulevaisuuden suuria kysymyksiä on, pystyvätkö ne rakentamaan siltoja omien kollektiivisten tulkintakehystensä ja nuorison tulkintakehysten välille. Toisaalta tämä kyvyttömyys on tehnyt tilaa uusille, nuorten ikäluokkien näkemyksille herkemmillä yrittäjillä (vihreät).
3. Puolivaltiollisten, suurten keskusjärjestöjen asema on muuttunut ambivalentilla tavalla hyvinvointivaltion purkamisen ja kolmannelta sektorista, voluntarismien merkityksestä jne. käytyjen keskustelujen ja konkreettisten toimenpiteiden johdosta. Erityisesti sosiaali- ja terveysalan järjestöjen kohdalla ongelmana tulee olemaan se, häviääkö jäsenistön luottamus järjestöjen toteuttaessa (?) ylhäältä alaspäin etenevää "hyvinvointiyhteiskunta" -suunnitelmaa ja kestääkö luottavaisuus suhteessa näihin organisaatioihin.
4. Markkinaorientoituneiden järjestöjen osuus on selvässä kasvussa. Tälläkin alueella variointi on hyvin suuri ja ulottuu (entisistä) pörssiin pääsystä ihanteenaan pitävistä urheiluseuroista erilaisia erityispalveluita tuottavien järjestöjen kautta kolmannen sektorin oma-apu- ym. organisaatioihin.
5. Työmarkkinajärjestöt, joiden toimintaa on käytetty malliesimerkkinä Mancur Olsonin mainitsemaan 'selektiivisiä insenttiäjä' hyödyntävästä toiminnasta, ovat säilyttäneet asemansa (kuuluminen järjestöön mahdollistaa sellaisten kollektiivisten hyödykkeiden nauttimisen, jotka muutoin jäisivät saamatta). Suomessa – kuten monissa muissakaan eurooppalaisen uskorporatistisen mallin maisa – ei voida puhua myöskään tämän tyyppin kriisistä. Kriisitendenssien vastapainoksi on kehittymässä – tai jo kehittynyt – nuoria ammattiyhdistysaktivistien ryhmiä. Esimerkiksi nuoret insinöörit korostavat enemmän ammattiyhdistysten merkitystä ja ovat ay-orientoituneempia kuin perinteiset työväenluokkaiset kaaderit (ks. Jokivuori & Ilmonen & Kevätsalo 1996).
6. *Gemeinschaft*-solidaarisuuden ja siteiden perustalle syntyvien rekisteröityjen ja rekisteröimättömien yhteenliittymien merkitys lienee selvässä nousussa. Tällaisiin organisaatioihin voidaan laskea niin kaupunginosa- ja asukas-yhdistykset kuin kylätoimikunnatkin, joista jälkimmäisille on tullut uusia tehtäviä mm. EU-jäsenyyden myötä. Tähän kuuluvat myös Maffesolin tarkastelemat uudet heimot vahvoine siteineen ja kasvokkaisine vuorovaikutuksineen.
7. Filantrooppisista ja kolmannen (neljännen) maailman auttamiseksi perustettujen yhdistysten muodostama sektori elää ja eriytyy muuttuvan maailman mukana. Nk. kolmannen sektorin kehittyminen on sidoksissa tähän ryhmään.
8. Osa traditionaalista yhdistysmallia noudattavista yhdistyksistä on sopeutu-

nut hyvin uuteen ekologis-globaaliin tilanteeseen. Tämän ryhmän sisällä on myös tapahtunut polarisoitumista radikaalin aktivismin ansiosta (vrt. luonnon- ja eläintensuojelujärjestöt vs. eläinoikeusaktivismi)

9. Koko ajan syntyy myös uudentyyppeisiä uskonnollisia liikkeitä, jotka eivät noudata edustuksellisen demokratian mallia toiminnassaan. Osa kuuluu yhdistyslain alaisuuteen, osa ei. Osittain tämän mallin mukaiset yhteenliittymät sisältyvät Maffesolin uusiin heimoihin.

10. Viime vuosina ovat vakiintuneet myös median kautta elävät liikkeet, kuten Greenpeace ja osittain myös Eläinten vapautusrintama.

11. 1990-luvun tulokkaita ovat ”porvarillisen ideaaliyhdistyksen” mallin torjuvat aktivistiryhmät, jotka eivät rekisteröidy vaan toimivat pieninä ryhminä, joita sitovat toiminnan sisältämien korkeiden riskienkin jo edellyttämät vahvat siteet (Eläinten vapautusrintama). Vastaavanlaista mallia noudattivat 1920- ja 30-luvulla maanalaisuuteen tuomitut äärivasemmistolaiset ryhmät (ks. Puuronen 1998).

Osa menestyksellisistä järjestöistä/ yhteenliittymistä voidaan laskea intressipolitiikan ja sitä toteuttavien formaalien organisaatioiden alueeseen, osa puolestaan liittyy arvorationaalisen toiminnan alueeseen. Sama koskee laskusuunnassa olevia yhdistyksiä. Voidaan myös olettaa, että niin luottamukseen kuin luottavaisuuteenkin perustuvia yhdistyksiä on molemmissa ryhmissä, voittajissa ja häviäjissä.

Suomalaisten yhdistysjäsenyydet kansainvälisessä vertailussa

Eri maiden yhdistyslaitosten ja yhdistysjäsenyyksien runsauden vertailussa on omat ongelmansa. Erilaiset poliittiset ja kulttuuriset tarinat saavat aikaan eroja sen määrittelyssä, millainen organisaatio käsitetään yhdistykseksi. Joissakin maissa esimerkiksi kirkkoihin kuulumiset rekisteröidään Pohjoismaista poiketen yhdistysjäsenyyksiksi. Helpoimmin jäsenyysluvut antautuvat verrattaviksi poliittisesti samankaltaisissa järjestelmissä.

Seuraavassa yhdistysjäsenyyksiä tarkastellaan bourdieulaisesti ymmärrettynä sosiaalisen pääoman, luokka-asemaa määrittävänä resurssina, joka tosin saattaa – putnamilaisen konseptin mukaan demokraattisissa yhteiskunnissa säännönmukaisesti – lisätä luottamusta (ja sitä kautta sosiaalista pääomaa) myös yhteiskunnan tasolla. Ajatus on tuttu jo de Tocquevillen demokratiaa Amerikassa koskevasta tutkimuksesta, Simmelin ryhmäjäsenyyksiä koskevista kirjoituksista ja erityisesti amerikkalaisesta pluralismiteoriasta (ks. de Tocqueville 1951; Simmel 1890, 1898a, 1898b, 1899; Lipset 1959). Makro-

tason demokratian vakaus ymmärretään niissä mikrotason vastavuoroisuuteen (ja luottamukseen) perustuvien ristikkäisten yhdistysjäsenyyksien tarkoitamattomaksi seuraukseksi (vrt. Coleman 1988). Tätä ongelmaa sivutaan artikkelin loppupuolella tarkasteltaessa yhdistysjäsenyyksien kasautumisen ja vallitsevia instituutioita kohtaan tunnetun luottamuksen välistä suhdetta.

Kansainväliset tutkimukset osoittavat, että 1960-luvulla erilaisiin yhdistyksiin kuuluvien määrän arviot vaihtelevat Yhdysvalloissa 60 ja 80 %:n välillä³. Saksan liittotasavallassa noin puolet aikuisväestöstä kuului johonkin yhdistykseen (ml. puolueet ja ammattiyhdistykset). 1980-luvun alussa noin 56-58 % 16-65 -vuotiaasta väestöstä oli yhdistysjäseniä. Itävallassa vastaava luku vaihteli 50 ja 60 %:n välillä 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa (Richter 1985; 1991). World Values Surveyn 80-luvun alun tutkimuksissa 15 tutkitusta maasta korkein yhdistysjäsenien osuus oli Yhdysvalloissa eli 73 %, minkä jälkeen tulivat Pohjois-Irlanti (67 %), Ruotsi (68 %) ja Norja (62 %). Kun kirkkojen jäsenyys poistettiin, ruotsalaiset (65 %) ja norjalaiset (60 %) sijoittuivat vertailussa kärkisijoille. Tilanne muuttuisi edelleen, jos ammattiyhdistysjäsenyydet jätettäisiin pois laskuista (ks. Curtis & Grabb & Baer 1992, 143).

Edellä esitetty ja tämän artikkeliin perustana olevat muut tiedot osoittavat, että yhdistysjäsenyyksien määrä on Pohjoismaissa vähintään samalla tasolla, todennäköisesti hieman korkeammallakin kuin muissa läntisissä demokratioissa. Varhaisemmissa pohjoismaisissa vertailututkimuksissa suomalaiset ovat osoittautuneet hieman passiivisemmiksi yhdistystoimijoiksi kuin ruotsalaiset, norjalaiset ja tanskalaiset. Erot näyttävät kuitenkin vähentyneen vuosien kuluessa. Allardtin vuonna 1972 tekemän tutkimuksen mukaan 38 %:lla suomalaisista, mutta vain 29 %:lla tanskalaisista ja 20 %:lla ruotsalaisista ei ollut yhtään yhdistysjäsenyyttä (Allardt 1976). Seuraavalta vuosikymmeneltä on käytettävissä kattavampia vertailutietoja: vuosina 1986/87 suomalaiset osallistuivat ruotsalaisia ja norjalaisia vähemmän henkilökohtaiseen yhteiskunnalliseen ja/tai poliittiseen toimintaan tanskalaisten jäädessä jälkeen suomalaisistakin (ks. Vogel 1990). Kun vuonna 1984 ruotsalaisista yli 90 % oli yhdistysjäseniä, oli vastaava luku Suomessa muutamaa vuotta myöhemmin 77 % (Blomdahl 1990). Yhdistysaktiiviteetin jatkuvuuden kannalta pulmallisimman ryhmän, nuorison, osalta Pohjoismaiden väliset erot olivat suuremmat: 15-16 -vuotiaiden ikäryhmään kuuluvista norjalaisnuorista 80%, ruotsalaisista 71 %, mutta suomalaisista 'vain' 55 % kuului yhdistykseen (mt.). Suomalaisten yhdistysaktiivisuuden nousu näkyy taulukosta 2 seuraavalla aukeamalla.

Tietyillä varauksilla voidaan päätellä, että yhdistykseen kuulumattomien osuus koko aikuisväestöstä on 1970-luvun alusta alkaen tasaisesti vähentynyt. Tältä osin suuntaus on päinvastainen Putnamin havainnoille, joiden mukaan amerikkalaisten yhdistysjäsenyyksien määrä on ollut jatkuvassa las-

kussa (ks. Putnam 1995, 67-73). Huolimatta vertailukelpoisten tietojen puutteellisuuksista, voimme todeta, että suomalainen yhdistysaktiivisuus jäsenyydellä mitattuna on noussut koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan. Esimerkiksi vuonna 1955 46 % 15-24 -vuotiaista nuorista ei kuulunut jäsenenä yhteenkään yhdistykseen, kun taas vuonna 1994 noin parikymppisen väestön ei-jäsenten osuus oli laskenut 31 %:iin (ks. Allardt & Jartti & Jyrkilä & Luttunen 1958, 21; Pohjoismaat-Baltia -tutkimusprojektin aineisto). Ero muihin Pohjoismaihin on myös kaventunut (ks. taulukko 3 seuraavalla sivulla).

1990-luvun puolivälissä suomalaiset ovat tavoittaneet norjalaisten etumatkan yhdistysjäsenyyksien määrässä: keskimääräinen jäsenyyksien määrä on Norjassa 1.9 ja Suomessa 2.0. Keskiwertoruotsalaisella⁹ on 2.7 yhdistysjäsenyyttä, mikä todennäköisesti on maailman korkein (tai yksi korkeimmista) luvuista, kun kirkolliset jäsenyydet jätetään ottamatta huomioon. Tyypillisin tapaus (moodi) Suomessa ja Norjassa on kansalainen, joka kuuluu yhteen, Ruotsissa kahteen yhdistykseen¹⁰. Ruotsissa osapuulleen 10 % ei kuulu yhteenkään, kun taas suurempi joukko (14 % kaikista) kuuluu viiteen tai useampaan yhdistykseen. Moniaktivistien osuuksien vertailussa Ruotsin johtoasema tuleekin selvästi esille: kolme tai useampia jäsenyyksiä on 43 % ruotsalaisista, mutta vain noin neljänneksellä suomalaisista ja norjalaisista. Jo 1980-luvulla tehdyssä kansainvälisessä tutkimuksessa Ruotsi oli tutkittujen 15 maan joukon kärkenä Norjan sijoituessa toiseksi, kun laskuperusteena käytettiin niiden osuutta, joilla on monia yhdistysjäsenyyksiä¹¹ (Curtis & Grabb & Baer 1992). Suomen osalta jäsenyyksien määrässä ei ole juurikaan tapahtunut muutoksia vuosien 1988-1994 välisenä aikana.

Vaikka ruotsalaisten yhdistysaktiivisuus on kärkisijalla Pohjoismaissa, erot eivät ole kovinkaan suuret. Pohjoismaalainen modernius tulee hyvin esille, kun mukaan vertailuun tuodaan vähemmän vakiintuneen moderniuuden maat, Latvia, Liettua ja Viro: Latviassa ja Liettuassa noin kaksi kolmasosaa aikuisväestöstä ei kuulu mihinkään yhdistykseen, Virossakin ei-jäseniä on yli puolet kansalaisista. Kaiken lisäksi jäsenyydet ovat laskeneet monissa yhdistystyypeissä neuvostojärjestelmän romahdettua. Ei siis ihme, että tämä modernia luottamusta ruumiillistavan organisatorisen infrastruktuurin puuttuminen – vaikka sukulaisverkostoja ja muita amoraalisen familismin muodostelmia onkin käytössä – ilmenee vaikeutena toimivien markkinoiden käynnistämässä (ks. Ruutsoo & Siisiäinen 1996, 434-439; Siisiäinen 1999).

Pohjoismaat-Baltia -tutkimusprojektin aineisto antaa myös havainnollisen kuvan jäsenyyksien määrällä mitatun järjestöpääoman ja yksilötoimijoiden resurssien eräiden muiden osatekijöiden yhteydestä. Sukupuolten erot yhdistysjäsenyyksien määrässä ovat hyvin vähäiset kaikissa Pohjoismaissa, kun taas Baltian maissa naisilla on vielä vähemmän jäsenyyksiä kuin miehillä. Suomalaisessa yhteiskunnan ikäryhmien ääripäät ovat passiivisimpia 25-

Taulukko 2. Suomalaisen aikuisväestön yhdistysjäsenyyksiä määrä (% kaikista vastaaneista) vuosina 1972, 1975, 1981, 1986 ja 1988.

Jäsenyyksien määrä	1972 ⁴ %	1975 ⁵ %	1981 ⁶ %	1986 ⁷ %	1988 ⁸ %
ei yhtään	38	27	28	25	21
yksi	37	34	39	36	35
kaksi	25	22	16	24	20
kolme	-	9	8	10	11
neljä	-	8	4	3	6
viisi	-	-	2	1	3
kuusi	-	-	2	(0.2)	2
enemmän	-	-	1	(0.1)	2
Yhteensä	100	100	100	100	100
N	994	1124	1436	2291	2008

Taulukko 3. Yhdistysjäsenyyksien lukumäärä Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa 1990-luvun puolivälissä (Pohjoismaat-Baltia -tutkimusprojekti)

Jäsenyyksien määrä	Suomi %	Norja %	Ruotsi %
ei yhtään	23	25	9
yksi	30	29	23
kaksi	21	21	25
kolme	12	12	17
neljä	7	7	12
viisi tai enemmän	8	7	14
Yhteensä	100	100	100
N	1788	1785	1607

55 -vuotiaiden johtaessa yhdistysjäsenyyksissä. Kuten aikaisemmin jo todettiin, noin kolmannes alle 25-vuotiaista on kokonaan yhdistysjäsenyyksien ulkopuolella.

Vaikka sosiaalisten eri väestöryhmien yhdistysaktiivisuuden väliset erot ovatkin lieventyneet, peruslinjat ovat pysyneet entisen kaltaisina. Akateemisen koulutuksen saaneista vain 5 %:lla ei ole laisinkaan yhdistysjäsenyyksiä, kun taas pelkän peruskoulun/kansakoulun 28 % on yhdistysjäsenyyksien

tavoittamattomissa. Edellä jo todettiin, että keskiarvosuomalaisella on amerikkalaista vastinpariaan useampia yhdistysjäsenyyksiä. Vastaava ero Suomen hyväksi löytyy myös akateemisen koulutuksen saaneiden ryhmässä: amerikkalainen college-sivistyksen saanut kansalainen kuuluu keskimäärin 2.2 yhdistykseen, kun suomalainen akateemisesti koulutettu on keskimäärin neljän yhdistyksen jäsen. Yhdysvalloissa vähemmän kuin 12 vuotta koulutetut ovat keskimäärin 1.1 yhdistyksen jäseniä, Suomessa pelkän peruskoulun käyneet 1.8 yhdistyksen (Putnam 1995, 73).

Työn suomalaisten elämää jäsentävä merkitys näkyy selvästi siinä, että työelämän ulkopuolisiin ryhmiin laskettavat – kotirouvat, eläkeläiset ja työttömät – ovat muita ammatillisia ryhmiä useimmin ilman yhdistysjäsenyyksiä. Työllisistä ryhmistä kokonaan vailla jäsenyyksiä olevia kuuluu suhteellisesti eniten maataloustyöntekijöiden/kalastajien ryhmään sekä yrittäjiin. Yrittäjäkategorian sisäistä heterogeenisyyttä kuvaa se, että siinä on myös keskimääräistä runsaammin yli neljän jäsenyyden henkilöitä. Kärkitiloja (yli neljä jäsenyyttä) pitävät hallussaan yrittäjien ohella professioammateissa työskentelevät ja maanviljelijät, joilla perinteisesti on ollut vilkas organisatorinen osakulttuuri ja korkea ammatillinen ja poliittinen järjestäytyneisyysaste (ks. esim. Blom 1981).

Yhdistysaktiivisuus on osallistumistyypeittäinkin kasautuvaa, kuten olettaa saattaakin. Henkilöillä, joilla on paljon jäsenyyksiä, on myös muita enemmän luottamus- ja johtotehtäviä järjestöissä. Niinpä 63 %:lla niistä, joilla on vähintään viisi yhdistysjäsenyyttä, on myös luottamus- tai johtotehtävä jossain järjestössä, kun vastaava osuus on vain 12 % yhden yhdistysjäsenyyden haltijoilla. Voidaan siis havaita, että edelleenkin yhdistysjäsenyydet ovat osa ajallisia ja toiminnallisia resursseja vaativaa vapaa-ajan aktiviteettien kasautumiskehää. Kuva tarkentuu edelleen, jos mukaan otetaan kulttuuriharrastukset: ne suomalaiset, joilla on yli neljän yhdistyksen jäsenkirja, ovat muita aktiivisempia teatterissa ja konserteissa kävijöitä sekä itsensä kouluttajia. Vaikka erot pienenevätkin, sellaisissakin harrastuksissa kuin pianonsoitto ja kirjojen lukeminen yhdistysaktivistit ovat muita ahkerampia. Sen sijaan kalastus ja metsästys, marjastaminen ja kyläily, ravintoloissa ja elokuvissa käyminen, käsityöt ja (uhka)pelit eivät enää erottele yhdistysaktivisteja ja muita. Itse asiassa uhkapelien harrastaminen oli ainoa Pohjoismaat-Baltia -projektin selvittämistä harrastuksista, jonka harrastaminen oli yleisempää niiden keskuudessa, joilta puuttuivat yhdistysjäsenyydet kokonaan. Kun kyseessä ovat mitä todennäköisemmin peliautomaattien ja bingohallien käyttäjät, sopii tämä harrastusten antama kuva hyvin yhteen syrjäytymisen kasautuvuuden kuvaan. Ahkerat pelaajat tulevat suhteellisesti useammin ryhmistä, joilla on vähän yhdistysjäsenyyksiä, joita taas on vähän työelämän suhteiden ulkopuolella olevilla (vrt. kotirouvat, työttömät, eläkeläiset).

Järjestöpääoman sisäistä eriytymistä voidaan tarkastella vertaamalla erityyppisten jäsenyyksien jakautumista:

Taulukko 4. Aikuisväestön jäsenyydet erilaisissa yhdistyksissä vuosina 1988 ja 1994 Suomessa sekä vuonna 1994 Norjassa ja Ruotsissa.

Yhdistystyyppi	Suomi		Norja	Ruotsi
	1994	1988	1994	1994
	%	%	%	%
Urheiluseurat	23.1	19.8	33.8	42.9
Nuorisojärjestöt	4.9	3.3	7.6	8.2
Hyväntekeväisyysjärj.	11.6	11.3	17.4	16.1
Uskonnoll. järjestöt	9.5	7.9	10.2	10.7
Opinto- ja taidepiirit	15.3	10.7	15.9	16.5
Kotiseutujärjestöt	3.5	3.4	-	-
Kulttuurijärjestöt	4.4	4.2	5.7	14.1
Osuustoiminta	22.8	22.8	-	-
- tuottajaosuust.	-	-	4.2	3.2
- kuluttajaosuust.	-	-	22.0	36.8
Luonnosuojelujärjestöt	5.9	3.1	5.6	13.2
Ystävyys-/rauhanjärjestöt	3.7	6.7	5.9	7.0
Kyläyhđ./asukastoimm.	11.1	-	8.0	21.8
Puolueet/puoluepol. järj.	7.7	10.4	14.5	12.5
Vaihtoehtoliikkeet	1.1	-	3.0	1.6
Ammattiyhdistykset ¹²	53	62	49.7	83.5
Naisjärjestöt	3.6	-	2.6	3.2
Vammaisyhdistykset	4.6	-	-	3.7
Profession. järj.	12.0	-	20.4	16.7
Muut	21.1	29.3	-	23.5
N	1788	771	1785	1607

Ruotsalaiset johtavat suomalaisiin ja norjalaisiin verrattuna erityisesti ajäsenyyksien suhteellisessa osuudessa, samoin kuluttajaosuustoimintaorganisaatioihin, asukasliikkeeseen ja liikuntaseuroihin kuulumisessa. Suomen ja Norjan väliset erot ovat suhteellisen vähäiset norjalaisten kuuluessa kuitenkin suomalaisia useammin urheilujärjestöihin, puoluepoliittisiin organisaatioihin ja professionaalsiin järjestöihin. Vertailussa Pohjoismaihin balttien jäsenyydet ovat vähäisemmät kaikilla mainituilla organisoitumisen alueilla. Siellä suosituimmat yhdistystyyppit ovat ammattiliitot, liikuntajärjes-

töt ja uskonnolliset yhdistykset.

Suomalaisista yhdistystyypeistä eniten näyttäisi vähentyneen ammattiliittoihin kuuluvien osuus. Ammattiliittojen jäsentilastot osoittavat kuitenkin jäsenmäärien pysyneen lähes ennallaan tai jopa lisääntyneen (esim. Akava, STTK). Laskun täytyy siten johtua otoksen erilaisuudesta. Luotettavansa sijaan voidaan pitää taulukon osoittamaa pudotusta poliittisten järjestöjen (10.4 %:sta 7.7 %:iin) ja rauhanjärjestöjen/ ystävyysseurojen jäsenyyksissä. Ystävyysseurojen jäsenkato johtunee suurimmaksi osaksi valtiososialistisen leirin romahduksesta 1980-1990 -luvun vaihteessa. Jäsenmääriltään romahtaneet ystävyysseurat ovat myös malliesimerkkejä yhdistyksistä, joiden järjestökulttuuri on rakentunut 1940-lukulaisten ideologisten tulkintakehysten varaan, jotka eivät ole enää yhteensopivia 1970- ja 1980-luvulla syntyneiden (tai aikaisempienkaan) sukupolvien ajatusmaailman kanssa. Poliittisten järjestöjen lasku näkyy selvästi myös neljän suurimman puolueen jäsentilastoista (jotka toki eivät aina ole olleet luotettavimpia mahdollisia tietolähteitä): vuosien 1980 ja 1995 välillä sosialidemokraattien jäsenmäärä on pudonnut 30 %:lla, keskustan 15 %:lla, Kokoomuksen 39 ja Vasemmistoliiton/SKDL:n peräti 60 %:lla (Sundberg 1996, 89).

Suomesta löytyy myös yhdistystyyppettä, jotka ovat lisänneet jäsenmääriään. Parhaiten ovat menestyneet uusien yhdistysten rekisteröinnissäkin kunnostautuneet opiskeluun ja taiteisiin keskittyneet yhdistykset (jäsenten osuuden lisäys 10.7 %:sta 15.3 %:iin koko aikuisväestöstä kuudessa vuodessa!), ympäristö-/luonnonsuojelujärjestöt, professionaaliset järjestöt ja naisliike-/yhdistykset. Suoraa vertailuaineistoa näiden järjestöjen jäsenyyksien kehityksestä muissa Pohjoismaissa ei ole käytettävissä. Baltian maista käytettävissä on survey-tutkimukseen vastanneiden oma arvio. Sen mukaan vain uskonnollisten yhdistysten ja maanviljelijäjärjestöjen jäsenosuudet ovat nousseet (ks. Ruutsoo & Siisiäinen 1996). Baltian maiden osalta on huomattava, että vasta 1990-luvun järjestötoimintaa voidaan pitää 'vapaaehtoisena' sanan länsieurooppalaisessa merkityksessä, minkä vuoksi suora vertailu 1980-lukuun on mahdotonta.

Edellä esitetyt, pohjoismaista jäsenyyksien kehitystä kuvaavat luvut vahvistavat Dekkerin ja van den Broekin esittämää käsitystä, jonka mukaan Skandinavian maat ja Alankomaat kuuluvat samaan kansalaisyhteiskunnan tyyppiin (ks. Dekker & Hart 1999). Näissä maissa sen paremmin vapaaehtoistoiminta- kuin yhdistysten jäsenyys- ja aktiviteettitiedotkaan eivät tue käsitystä järjestöihin kiteytyvän sosiaalisen pääoman eurooppalaisesta rappeutumisesta. Pikemminkin yhdistyslaitos näyttää olevan sisäisen uusiutumisen tilassa nousevine ja laskevine yhdistystyypeineen. Sen lisäksi formaalien yhdistysten ulkopuolinen vapaaehtoisten yhteenliittymien alue on käymistilassa (vrt. esim. tietoverkkopohjaiset liikkeet).

Kuva täsmentyy edelleen kun erityyppisiä yhdistysjäsenyyksiä tarkastellaan vertailemalla niiden yleisyyttä eri väestöryhmissä. Suomen työvoiman naisvaltaisuus näkyy ay-jäsenyyden yhtäläisenä yleisyytenä molempien sukupuolten keskuudessa. Miehinen yhdistysjäsenyys on liikuntaseuroihin kuuluminen, naiset puolestaan ovat suhteellisesti aktiivisemmin jäseninä opinto- ja taidejärjestöissä, uskonnollisissa yhdistyksissä, hyväntekeväisyysjärjestöissä ja osuustoiminta-/kuluttajaliikkeessä.

Aktiivisessa työiässä olevat ikäryhmät (25-54 -vuotiaat) kuuluvat muita useammin ammattiyhdistyksiin. Liikuntaseurat taas ovat ainoa yhdistystyyppi – eräiden harrastuspiirien ohella –, jonka suosio nuorten ikäryhmien keskuudessa on kasvanut 1990-luvulla. Osuustoiminnassa ja puoluepoliittisissa järjestöissä vanhempien ikäryhmien (40-50 -vuotiaat) osuus on korostunut. Tämä heijastelee myöskin vanhojen puolueiden ideologisten tulkintakehysten 'vanhoillisuutta' ja sitä kautta etäännyttä nuorimmista ikäluokista. Vanhimpien ikäryhmien jäsenosuus on suhteellisesti vankimmillaan hyväntekeväisyysjärjestöissä, nuorten aikuisten (25- 39 -vuotiaat) aluetta ovat uudentyyppiset professionaaliset organisaatiot.

Koulutus on perinteisesti ollut Suomessa keskeinen joihinkin yhdistystyyppisiin liittymisen selitystekijä. Osa yhdistyslaitoksesta itse asiassa on, Bourdieun (1986) käsittein ilmaistuna, institutionaalisen kulttuuripääoman keskeinen tyyssija. Akateemisen tutkinnon suorittaneet kuuluvat keskimäärin selvästi useammin ammattiyhdistyksiin, professionaalisiin järjestöihin, uskonnollisiin ja hyväntekeväisyysjärjestöihin, jonkin verran useammin myös poliittisiin järjestöihin ja kulttuuriyhdistyksiin kuin koko väestö. Puoluepoliittisiin järjestöihin kuulumisen on suhteellisen yleistä myös kansa- ja peruskoulututkinnon suorittaneiden keskuudessa, mikä kertoo vasemmistopuolueiden ja keskustan vankasta tukeutumisesta kyseisiin väestöryhmiin. Liikuntajärjestöt ja professionaaliset järjestöt vetoavat selvästi uusiin keskiluokkiin.

Jotain yhdistysjäsenyyksien kehityksestä kertovat myös eri tyyppisten yhdistysjäsenyyksien väliset korrelaatiokertoimet. Selvimät klusterit löytyivät erilaisiin vaihtoehtoliikkeisiin kuulumisen ja kahden osuustoimintaliikkeen jäsenyyden (+.61 ja +.46), luonnonsuojeluyhdistysten (+.45), ystävyys-/rauhanjärjestöjen (+.51) välillä. Myös hyväntekeväisyysjärjestöjen ja luonnonsuojelujärjestöjen (+.35), naisliikkeen organisaatioiden ja OTK:laisen osuustoimintaliikkeen (+.39), poliittisten järjestöjen ja kulttuuriyhdistysten (+.37) sekä poliittisten järjestöjen ja alueellista yhdistysten (+.36) jäsenyyksien väliset korrelaatiot nousevat yli .30:n. OTK:laisen liikkeen jäsenyyden korrelaatio SOK:laisen liikkeen jäsenyyden kanssa nousee .49:ään, ystävyysseurojen/rauhanjärjestöjen kanssa .56:een ja vammaisjärjestöjen kanssa .43:een.

Luottamus-luottavaisuus -problematiikan kannalta on tärkeää tarkastella jäsenyyden lisäksi yhdistysten toimintaan osallistumista. Voidaanhan ajatel-

la, että pelkkä paperijäsenyys (esimerkiksi ay-liikkeessä) voisi liittyä rationaalisen valinnan teorian esille nostamiin jäsenyysmotiiveihin: selektiiviset kiihokkeet saavat aikaan jäsenyysuhteen solmimisen sen tuomien etujen takia. Tällöin suhteen ylläpitämiseen riittää luottavaisuus ammattiliiton toiminnan ennakoitavuuteen ja edunvalvonnan tehokkuuteen. Toisaalla on myös sellaisia yhdistyksiä, joiden toiminnassa ei ole näkyviä selektiivisiä kiihokkeita eikä intressilaskelmointia (esim. vakaumus ja hyväntekeväisyys). Tällaisten yhdistysten jäsenyyden voisi olettaa nojaavan suuremmassa määrin luottamukseen ja vähäisemmässä määrin luottavaisuus-tyyppisiin motiiveihin.

Pohjoismaat-Baltia -projektissa tiedusteltiin sitä, kuinka usein jäsenet osallistuivat yhdistystensä toimintaan. Yli puolet ay-jäsenistä ei ollut osallistunut liikkeen toimintaan kertaakaan viimeisen vuoden aikana. Kun jäsenille annettiin kolme vaihtoehtoa ay-jäsenyyden syistä, 77 % vastasi sen olevan jäsenen velvollisuus, 18 % valitsi vaihtoehdon ”palkkojen nostaminen”. Kaikista vastanneistakin 66 % valitsi velvollisuus-vaihtoehdon. Mitä korkeampi ikä, sitä suurempi osa valitsi velvollisuus-vaihtoehdon palkkojen nostamis -vaihtoehdon kannatuksen laskiessa. Sukupuolten välisiä eroja ei juurikaan löytynyt. Kiinnostavaa sen sijaan on, että korkeimman ja alimman koulutuksen saaneet valitsivat muita useammin velvollisuusvaihtoehdon. Se seikka, että vanhimmat valitsevat muita useammin velvollisuus-vaihtoehdon ja nuorimmat palkkojen korotus -vaihtoehdon voisi viitata ay-liittynän yleiseen muutokseen ja sitä kautta luottamus-orientaation syrjäytymiseen luottavaisuus-suuntautuneisuuden tieltä. Nuoremmat ja korkeamman koulutuksen saaneet ay-jäsenet ovat vähemmän perinteisestä solidaarisuudesta ohjautuvia kuin vanhemmat jäsenet. Siitä huolimatta nuorilla voi olla korkea rationaalinen ay-tietoisuus ja he voivat pitää ay-jäsenyyttä hyvinkin tärkeänä (ks. Joki-vuori & Kevätsalo & Ilmonen 1996).

Ajatukselle muuttuneesta ay-sitoutumisen mallista tulee tukea verrattaessa Luokkaprojektiin vuoden 1981 aineistoa Pohjoismaat-Baltia -projektiin tuloksiin: 13 vuodessa niiden osuus, jotka pitivät ay-jäsenyyttä velvollisuutena oli pudonnut 81 %:sta 66 %:iin, mikä sekkin on vielä varsin korkea. Samaan aikaan niiden osuus, jotka pitivät ammattiyhdistysjäsenyyksiä tarpeettomina, nousi 3 %:sta 17 %:iin¹³.

Muista järjestötyypeistä ystävyys- ja rauhanjärjestöjen jäsenistä 50 % ja luonnonsuojeluyhdistysten jäsenistä lähes 50 % ei osallistunut vuodessa yhteenkään järjestönsä tilaisuuteen. Yllättävältä vaikuttaa myös se, että hyväntekeväisyysjärjestöjen jäsenistäkin varsin suuri osa oli passiivisia. Näyttäisi siltä, että Suomessakin vain rahallisia avustuksia maksavien ’postilaatikko-jäsenten’ osuus (SPR oli laskettu kuuluvaksi tähän kategoriaan) on suuri avustustoimintaa harjoittavissa organisaatioissa. Aktiivisimmat jäsenet (mittattu niiden osuudella, jotka osallistuivat järjestön toimintaan vähintään kuusi

kertaa vuodessa) oli opinto- ja taidejärjestöillä (68 % kaikista jäsenistä), uskonnollisilla yhdistyksillä (52 %), nuorisoyhdistyksillä (40 %) ja liikuntaseuroilla (39 %). Poliittiset järjestöt sijoittuvat keskivaiheille: 25 % jäsenistä ei osallistunut lainkaan, kun taas 30 % oli hyvin aktiivisia.

Yhdistysjäsenyys ja luottavaisuus

Yhdistysaktiivisuutta on pluralismiteorian hengessä (ks. Simmel mt.; Lipset mt.; de Tocqueville mt.) totuttu pitämään demokratian kulmakivenä. Yhdistysten on katsottu yhtäältä sitovan jäseniään yhteiskunnan arvomaailmaan, toisaalta kasvattavan heissä demokraattisia perusasenteita. Sosiaalisen pääoman problematiikan kannalta kiinnostava on pluralismiteorian jäsenyyksien ristikkäisyyden konseptio. Sen mukaan sellainen yhteiskunta on poliittisesti vakaa, jossa yksittäisille ihmisille kehittyy ristikkäisiä solidaarisuuksia. Näitä syntyy silloin, kun toimitaan eri yhdistyksissä eri ihmisten kanssa, mikä hajottaa yksilöiden kokonaissolidaarisuuden eri suuntiin. Tätä kautta eri jäsenyydet tavallaan neutralisoivat toisensa. Max Weber totesi vuonna 1911, että formaalit yhdistykset ovat tärkeimpiä vallitsevaan systeemin integroinnin välineitä lähes riippumatta siitä, mikä oli minkäkin yhdistyksen toiminnan erityinen tarkoitus.

Tässä tarkastellaan sitä, mikä on yhdistysjäsenyyksien yhteys erilaisia instituutioita kohtaan tunnettuun luottavaisuuteen. Vuonna 1994 asiaa selvitettiin kysymyksellä: kuinka paljon luotatte seuraaviin laitoksiin (taulukko 5 seuraavalla sivulla).

Taulukosta on helppo nähdä, että yhdistysaktiivit kuuluvat vallitsevan järjestelmän tukipilareihin, mikäli tukea mitataan instituutioita kohtaan tunnetulla luottavaisuudella. Moniin yhdistyksiin kuuluvien ja kaikkien kansalaisten välinen ero on suurimmillaan eduskuntaa ja kirkkoa (modernin porvarillisen demokratian ja kansalaisyhteiskunnan virallisen puolen keskeisen instituution) kohtaan tunnetun luottavaisuuden kohdalla. Sama luottavaisuus näkyy yhdistysaktiivien suhteessa muihinkin valtion instituutioihin: hallitukseen, vero- ja sosiaaliviranomaisiin, oikeuslaitokseen ja poliisiin. Vain sanomalehtiä, radiota ja televisiota kohtaan tunnetaan vähemmän luottavaisuutta aktivistien kuin koko väestön keskuudessa. Kysymyksessä on selvästikin Seligmanin käsitteistöllä luottavaisuus, ei luottamus (ks. Ilmonen tässä kirjassa). Suomalaiseen valtio-orientoituneeseen kollektiivisen toiminnan malliin sopii hyvin se, että suomalainen järjestöaktiivien ryhmä (ja kansalaiset yleensäkin) on hyvin luottavainen nimenomaan valtiollisia tai puolivaltiollisia instituutioita ja organisaatioita kohtaan.

Pari vuotta edellä hyödynnetyn tutkimuksen jälkeen suoritetussa euro-

Taulukko 5. Suomalaisen luottavaisuus suhteessa yhteiskunnan eri laitoksiin vuonna 1994 (niiden %-osuus, jotka vastasivat luottavansa hyvin paljon tai paljon).

Laitos	Kaikki vastaajat	Vastaajat, joilla on yli 4 yhdistysjäs.
Veroviranomaiset	28.7	39.1
Oikeuslaitos	49.4	59.0
Sosiaaliviranomaiset	23.3	32.0
Poliisi	69.2	77.1
Ammattiyhdistykset	33.2	39.9
Terveystieteiden tutkimuskeskukset	61.4	66.8
Pankit	23.5	28.5
Puolustusvoimat	62.0	66.7
Eduskunta	21.2	40.0
Kirkko	27.4	41.8
Hallitus ¹⁴	29.1	32.9
Yliopistot	44.7	66.7
Presidentti	45.4	46.7
Naistenlehdet	3.2	2.5
Radio ja televisio	39.9	33.8
Sanomalehdet	49.1	45.0

barometri-tutkimuksesta (Helsingin Sanomat 19.8.1996) kävi ilmi, että koko EU:n kansalaisista 35 % piti luonnonsuojelujärjestöjä (kuten WWF ja Greenpeace) luotettavimpina ympäristöasioita koskevien tietojen lähteenä, mutta suomalaisista vain 20 %. Suomalaiset pitivät tieteenharjoittajia luotettavimpina tietolähteinä. Yksi osaselitys luonnonsuojelujärjestöjen osakseen saamaan heikkoon luottavaisuuteen saattaa olla se, että kyselyssä tarkoitettuja Maailman luonnonsäätiötä, puhumattakaan Greenpeacestä ei Suomessa pidetä 'oikeina' järjestöinä suomalaisten rekisteröityjen (porvarillisten ideaali)yhdistysten tavoin. Greenpeace mitä todennäköisimmin yhdistetään laittomiin ja aktionistisiin toimintatapoihin, jotka eivät ole yhteensopivia suomalaisen valtiokeskeisen yhdistysmallin kanssa. Ainakin vuonna 1996, jolloin EU-jäsenyys oli vielä varsin tuore asia suomalaisille, kansainvälisiä liikkeitä ei ehkä koettu ennustettaviksi, järjestyneiksi linnakkeiksi sattumanvaraisessa maailmassa – ei ainakaan samassa mielessä kuin suomalaisia valtio-suuntautuneita järjestöjä.

Pohjoismaat-Baltia -projektissa tiedusteltiin vastaajilta myös heidän osallistumisestaan erilaiseen omakohtaiseen yhteiskunnalliseen toimintaan. Tälläkin alueella moniin yhdistyksiin kuuluvat olivat muita aktiivisempia. He olivat tukeneet rahallisesti muita useammin yhdistyksiä tai presidentin vaali-

kampanjoita, osallistuneet mielenosoituksiin, allekirjoittaneet poliittisia vetoomuksia, kirjoittaneet lehtien yleisönosastoihin. Ainoa toiminnan muoto, jossa eroja ei havaittu, oli lakkoon osallistuminen – asia, joka onkin Suomessa keskitetysti säädelty.

Edellä olevan perusteella voidaan sanoa, että yhdistysaktiivit ovat suomalaisen demokratian tukipilareita sekä sen perusteella, että he luottavat muita enemmän hallitseviin instituutioihin, että sen perusteella, että he ottavat muita ahkerammin omakohtaisesti osaa poliittiseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

Yhteenveto

Edellä esitetyt tiedot yhdistyslaitoksen viimeaikaisesta kehityksestä ja yhdistysjäsenyyksistä osoittavat, että mitään Robert Putnamin esittämää määrällisin indikaattorein osoitettavaa järjestöllisen pääoman laskutendenssiä ei Suomessa ole havaittavissa. Päinvastoin uusia yhdistyksiä on rekisteröity viime vuosina kaikkien aikojen huippuvuosien tahtiin. Sen sijaan voidaan puhua – kuten Putnam tekee (ks. 1995) – eriytyvästä kriisiytymisestä yhdistyssektorilla. Yhdistyslaitoksen ja vapaamuotoisempien yhteenliittymien kehitys viittaa siihen, että kehitystä tapahtuu ennen muuta vähemmän byrokraatisoituneen toiminnan alueella, missä yhteisöllisyystyyppinen vastavuoroisuuteen perustuva puoli on tärkeä osa yhdistystoiminnasta. Voisi olettaa, että luottamuksen aika ei ehkä olekaan ohi uusimmassa yhdistystoiminnassa. Tätä kuvaa korostavat myös tiedot yhdistysjäsenyyksien määrän kasvusta Putnamin Yhdysvalloista löytämien laskutendenssien sijasta. Laskeva suunta on ominaista nimenomaan luottavaisuus-tyyppin yhdistyksissä. Nousua oli puolestaan modernien luottamussiteisiin pohjautuvien yhdistysten jäsenyyksissä.

Oikeampaa kuin yleisestä kriisistä puhuminen, lienee sen pohtiminen, elääkö suomalainen yhdistyssektori ja sitä täydentävä ei-muodollisten yhteenliittymien ja uusien heimojen alue jonkinlaista mutaation aikaa. Ja jos, elää millainen se on. Tästä ei toistaiseksi ole kunnollista tietoa.

Ainakin toistaiseksi voidaan sanoa, että yhdistykset ovat säilyttäneet asemansa keskeisinä kollektiivisten tulkintakehysten tuottajina, mutta siinä ne joutuvat kamppailemaan kovien kilpakumppanien kanssa. Media, mainonta jne. tuottavat 'identiteettimarkkinoille' omia ehdokkaitaan. Samanaikaisesti markkinoiden, valtion ja kansalaisyhteiskunnan rajat kulkevat yksittäisten yhdistystyyppien sisällä. Se, miten hyvin yhdistykset pystyvät täyttämään tehtävänsä siirtolinjana kansalaisyhteiskunnan yhteisöllisyyden ja makrotason luottamuksen, demokraattisen arvomaailman jne. välillä, riippuu yhdistysten ruumiillistaman sosiaalisen pääoman 'laadusta'.

Viitteet

- 1 Nämä tiedot perustuvat puhelinkeskusteluun ja tarkempi kuva jää odottamaan tulevia tutkimuksia.
- 2 ”Luottamus on kompleksisessa yhteiskunnassa kompleksiteetin vähentämisen toimenpide. Yksilö ei voi suorittaa kaikkia toimintoja saavuttaakseen päämääränsä. Hän delegoi siksi määrätyt toiminnot toimintajärjestelmille ja luovuttaa näille valtuutuksen (Beitrag) joka oikeuttaa ne (veranlasst) organisoimaan muita päämäärän saavuttamiseksi: Yksilön on voitava luottaa siihen, että nämä toimintajärjestelmät, meidän tapauksessamme vapaaehtoiset yhteenliittymät (freiwilligen Vereinigungen) noudattavat tätä päämäärää” (Richter 1985, 244).
- 3 Putnamin mukaanhan yhdistysjäsenyydet ja -aktiiviteetti on noista ajoista laskenut tasaisesti muutamia sellaisia poikkeuksellisia yhdistystyyppisiä lukuunottamatta kuin feministiset ryhmät, tertiariset yhdistykset, voittoon tavoittelemattomat organisaatiot, tukiryhmät (Putnam 1993, 68-73).
- 4 Allardtin (1976, 177) tutkimuksessa vastausvaihtoehdot olivat: ei yhtään/en osaa sanoa, 1, 2 tai useampia jäsenyyksiä. Otos: 15-64 -vuotiaat (N= 994)
- 5 Pesonen & Sänkiäho 1979, 186. Otos: 16-74 vuotiaat (N=1224). Suuri vastausvaihtoehto: vähintään neljä jäsenyyttä
- 6 Lähde: Suomalainen Luokkaprojekti 1981. Otos: 18-65 -vuotiaat (N= 1436) (ks. Luokkaprojekti 1984). Lukuun sisältyvät ei-vastausta tapaukset Jos niitä ei oteta huomioon yhdistyksiin kuulumattomien osuus laskee 21.5 %:iin.
- 7 Lähde: Tilastokeskus 1986. Otos: yli 15-vuotias väestö.
- 8 Lähde: Luokkaprojekti 1988. Osuustoimintaorganisaatioiden (SOK and E-liike) jäsenet on ko. jäsen-suhteen erilaisuuden takia jätetty pois luvuista.
- 9 Osa – muttei kaikki – ruotsalaisten etumatkasta selittyy ay-jäsenyyden yleisyydellä ruotsalaisten keskuudessa.
- 10 Jäsenyyksien todellinen määrä on suurempi, sillä ihmisillä on taipumus muistaa vain tietyntyyppisiä jäsenyyksiä niitä yleisesti kysyttäessä. Näin on helppoa unohtaa sekä hyvin yleiset ja itsestäänselvät että hyvin etäiset ja harvoin aktualisoituvat yhdistystyyppit. Lomakkeessa kysyttiin lisäksi vain jäsenyyksiä yhdistystyypeissä, minkä vuoksi ko. tyyppin sisällä olevat monet jäsenyydet (esimerkiksi kuuluminen eri liikuntamuotojen seuroihin) listautuvat yhden kerän/tyyppi. Toisaalta sama koskee useimpia survey-tutkimuksia eikä näin ollen vaikuttane olennaisella tavalla kansainvälisten vertailujen tekoon (vrt. Curtis & Grabb & Baer 1992)
- 11 Suomi jouduttiin jättämään pois lopullisesta vertailusta ”puuttuvien kontrollimuuttujien takia” (Curtis & Grabb & Baer 1992, 142)
- 12 Taulukon 4 ay-jäsenyyksien lasku Suomessa selittyy suurimmaksi osaksi otosten eroilla, sillä mitään näin dramaattista pudotusta jäsenyyksissä ei ko. kuuden vuoden aikana tapahtunut.

- 13 Prosenttiosuuksien tarkastelussa on otettava huomioon ensiksikin kysymyksen muotoilu: vastaajat joutuivat valitsemaan kolmesta jäsenperusteen vaihtoehdosta (1. velvollisuus, 2. vain jos ammattiyhdistykset kykenevät saamaan jäsenilleen palkankorotuksia, 3. ei kannata olla jäsen). Voidaan olettaa, että sekä yksittäisten vaihtoehtojen merkitys että niiden kolmestaan muodostaman kokonaisuuden tulkinta ovat ratkaisevasti muuttuneet vuoden 1981 jälkeen. Lisäksi ammattiyhdistysliikkeen jäsenkentän koostumus on muuttunut painopisteen siirtyessä SAK:sta toimihenkilöliittojen suunnalle.
- 14 Kyselyn aikoihin Suomessa istui Esko Ahon johtama hallitus.

Kirjallisuus

- Allardt, Erik (1976) *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik & Jartti, Pentti & Jyrkilä, Faina & Littunen, Yrjö (1958) *Nuorison harrastukset ja yhteisön rakenne*. Porvoo: WSOY.
- Blom, R. (1981) Associations and political organization of society. Department of Sociology and Social Psychology, University of Tampere. Publications no. 43.
- Blomdahl, Ulf (1990) *Folkrörelserna och folket*. Helsingborg: Carlssons i samarbete med Institutet för Framtidsstudier.
- Coleman, James S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, vol. 94 Supplement, 95-120.
- Curtis, James E. & Grabb, Edward G & Baer, Douglas E. (1992) Voluntary association membership in fifteen countries: a comparative analysis. *American Sociological Review* Vol 57 April, 139-152.
- Dekker, Paul & Hart, Joep de (1999) Civic Engagement in the Netherlands: An Analysis of Trends and Correlates of Volunteering in a 'Putnamian' Perspective. Teoksessa Jan van Dept & Marco Maraffi & Ken Newton & Paul Whiteley (toim.): *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Jokivuori, Pertti & Kevätsalo, Kimmo & Ilmonen, Kaj (1996) *Ay-jäsenen monet kasvot. Tutkimus SAK:n STTK:n ja AKAVAN jäsenistä*. Sosiologian julkaisuja, Jyväskylän yliopisto.
- Lipset, S. (1959) *Political Man*. Garden City: Doubleday.
- Luhmann, Niklas (1978) Handlungstheorie und Systemtheorie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 30 2, 211-227.
- Luhmann, Niklas: Organisation. Teoksessa Willi Küpper & Günther Ortman (toim.): Mikropolitik,
- Luhmann, Niklas (1984) *Soziale Systeme*. Frankfurt a/M: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1991) *Soziologie des Risikos*. Berlin & New York: de Gruyter.
- Luokkaprojekti (1984) *Suomalaiset luokkakuvassa*. Tampere: Vastapaino.
- Luukka, Panu (1998) Ei ole oikeutta, on vain me. Radikaali eläinoikeusliike Suomessa. Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin pro gradu -tutkielma.

- Maffesoli, Michel (1996) *The Time of New Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage.
- Negt, Oskar & Kluge, Alexander (1976) *Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Neidhardt, Friedhelm (1979) Das Innere System sozialer Gruppen. *KZfSS* 13, 4, 639-660)
- Pesonen, Pertti & Sänkiäho, Risto (1979) *Kansalaiset ja kansanvalta. Suomalaisten käsityksiä poliittisesta toiminnasta*. Porvoo: WSOY.
- Putnam, Robert D. (1993) *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (1995) Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6, 1, 65- 78.
- Puuronen, Jorma (1998) *Liike kylässä: Työväenliikkeen organisoituminen Kolarin Venejärvellä vuosina 1925-1950*. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B.
- Richter, Rudolf (1985) Soziokulturelle dimensionen freiwilliger Vereinigungen. *Beiträge zur Kommunalwissenschaft* 19. München.
- Ruutsoo, Rein & Siisiäinen, Martti (1996): Restoring Civil Society in the Baltic States 1988-1994. Teoksessa Máté Szabó (toim.): *The Challenge of the Europeanization in the Region: East Central Europe*. Budapest: Hungarian Political Science Association and the Institute for Political Sciences.
- Seligman, Adam B. (1997) *The problem of trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Siisiäinen, M. (1987) *Organizations and the struggle about classes*. Publications of the Department of Sociology Nro 38, University of Jyväskylä.
- Siisiäinen, Martti (1986) *Intressit, yhdistyslaitos ja poliittisen järjestelmän vakaisuus*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 57. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Siisiäinen, Martti (1988): Järjestöllinen pääoma: käsite ja merkitys yhdistystutkimuksessa. *Hallinnon tutkimus* vol. 7, 3, 154-169.
- Siisiäinen, Martti (1994) Social movements, voluntary associations and the development of the welfare state in Finland. *International Review of Administrative Sciences* Vol. 60, 249-269.
- Siisiäinen, Martti (1990) *Suomalainen protesti ja yhdistykset*. Tampere: Vastapaino.
- Siisiäinen, Martti (1998a) *Voluntary Associations and the Theory of Autopoietic Systems*. Paper presented at the 14th World Congress of Sociology, WG01, Session 3 Dealing with Complexity.
- Siisiäinen, Martti (1998b) Uusien ja vanhojen liikkeiden keinovalikoimat Teoksessa Kaj Ilmonen & Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Tampere: Vastapaino, 219-243.

- Siisiäinen, Martti (1999) Voluntary Associations and Social Capital in Finland. Teoksessa Jan van Dept & Marco Maraffi & Ken Newton & Paul Whiteley (toim.): *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Simmel, Georg (1890) *Sociale Differenzierung. Sociologische und Psychologische Untersuchungen*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Simmel, Georg (1898a, 1898b) The persistence of groups 1-2. *The American Journal of Sociology* 3 (1898) 5; 3 (1898) 6.
- Simmel, Georg (1899) The persistence of groups 3. *The American Journal of Sociology* 4, 1, 35-50.
- Simmel, Georg (1968): *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (5. Aufl.). Berlin: Duncker & Humbolt.
- Sundberg, Jan (1996) *Partier och partisystem i Finland*. Jyväskylä: Schilds.
- Tenbruck, F. & Ruoff, W. (1983): Modernisierung – Vergesellschaftung – Gruppenbildung – Vereinswesen. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 25, 65-74.
- de Tocqueville, Alexis (1951) *Democracy in America I-II*. New York: Alfred A. Knopf.
- Vogel, Joachim (1990) *Leva i Norden. Levnadsnivå och ojämlikhet vid slutet av 80-talet*. Nordisk statistisk skriftserie 54. København: Nordiska Statistiska Sekretariatet.

Kaj Ilmonen

EPILOGI

Tämän kirjan artikkeleissa on ennen kaikkea pyritty saamaan selkoa sosiaalisen pääoman käsitteeseen ja antamaan sille sisältö, jota voisi soveltaa myös empiirisiin aineistoihin. Lopputulema ei kuitenkaan ole kovin lohdullinen. Sosiaalinen pääoma, niin kuin Robert Putnam, Francis Fukuyama ja Robert Coleman sen ovat ymmärtäneet, on auttamattoman moniaineksinen ja vaikeaselkoinen. Se sitoo yhteen liian monentasoisia käsitteitä, jotta siitä olisi käyttöä empiirisessä analyysissä sellaisenaan. Tämän osoittavat havainnollisesti muun muassa Robert Putnamin empiiriset erittelyt ja niiden kritiikki.

Jotta voisimme välttyä Putnamin osakseen saamalta kritiikiltä, tuntuisi olevan mahdollista edetä ainakin kolmea tietä. Yhden niistä näyttäisi tarjoavan taloustieteen nobelisti Oliver North. Hänen käsissään sosiologiassa tuttu instituution käsite tulee lähelle colemanilaista ja putnamilaista sosiaalisen pääoman käsitettä. North lähtee Peter Bergerin ja Thomas Luckmanin (1994) käsityksestä, että instituutio rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa totunnaistuneen toiminnan perustalle. Kun toiminta on totunnaistunut, sitä aletaan tyypitellä. Vuorovaikutuksen osapuolille annetaan rooleja tai vuorovaikutusasemia. Niihin kohdistetaan vakiintuvia odotuksia, ja vasta kun nämä odotukset täyttyvät, toiminta luetaan toimintatyyppiin piiriin. Tyypittäminen vakiinnuttaa toiminnan toistuviin uriinsa.

Berger ja Luckman eivät kuitenkaan vastaa kysymykseen, miksi toiminta ylimalkaan alkaa totunnaistua vuorovaikutuksessa. Northin mielestä vuorovaikutuksen kesto on ratkaisevaa. Satunnainen sosiaalinen vuorovaikutus ei tuota instituutioita. Niitä voi syntyä ja niitä voi ylläpitää vasta kun vuorovaikutus on jatkuvaa. Pysyvä vuorovaikutus on näet edellytys sille, että vuorovaikutuksen osapuolet voivat päästä yksimielisyyteen, millä perustein tyypittely voi tapahtua. Niiden seulominen edellyttää, että he oppivat tuntemaan ja samalla jakamaan toistensa *normit ja arvot*. Niiden olemassaolo on puolestaan lähtökohta vuorovaikutukseen osallistuvien keskinäiselle *sosiaaliselle vaihdolle*. Jotta taas sosiaalista vaihtoa tapahtuisi, on osapuolten välillä vallit-

tava jossakin suhteessa *epäsymmetria*. Epäsymmetria ei välttämättä tarkoita epätasaisia voimasuhteita, vaikka nekin ovat keskeisiä institutionalisointiprosesseissa. Epäsymmetrisuus merkitsee pikemminkin sitä, että *on jotakin sellaista vaihdettavaa* (kuten työtä palkkaan), *joka tyydyttää tai hyödyttää molempia osapuolia*. Institutionalisoitumisen todennäköisyys kasvaa lisäksi, kun on *vaikeata jäsentää toistuvasti esiintyvää ongelmaa* (esimerkiksi ketkä voivat mennä naimisiin) ja *esittää siihen oikeaa ratkaisua* (esimerkiksi eri sukupuolta ja todistettavasti vailla läheisiä sukulaisuussuhteita olevat). Mikäli ongelmaan haetaan aina uusia ratkaisuja, siihen käytetty aika ja energia saattavat kasvaa suhteettomiin. Northin sanoin transaktiokustannukset kohoavat. Niiden supistamiseksi on tyypittelyn osapuolille edullista luoda kanssakäymiselle sääntöjä eli instituutioita. Ne antavat vuorovaikutukselle muodon. North pukee tämän ajatuksen taloustieteen kielelle sanomalla, että *instituutio luo vaihdolle rakenteen, joka määrää transaktio- ja transformaatiokustannukset* (North 1992, 9-14, 27, 34).

Putnamilais-colemanilainen sosiaalisen pääoman käsite voitaisiin ymmärtää samalla tavoin kuin North käsittää instituution. Silloin sosiaalinen pääoma ei kuitenkaan olisi lainkaan pääomaa sanan missään mielessä. Se olisi pikemminkin sosiaalinen ajattelu- ja toimintamalli, joka ohjaa niitä muotoja, joiden varassa varsinainen pääoman kasaaminen tai sosiaalinen verkostoituminen tapahtuvat. Sosiaalinen pääoma tulisi silloin ymmärtää pikemminkin vakiintuneena vuorovaikutuksen ja ajattelun muotona. Sellaisena se ei ainoastaan tukisi taloudellisia ja poliittisia rakenteita, kuten Putnam ja Coleman esittävät, vaan se olisi myös jo itsessään rakenne. Toisin sanoen institutionalisoitunut vuorovaikutus ei yksistään nojaa olemassa oleviin sosiaalisiin verkostoihin vaan on jo itsessään sosiaalinen rakenne, jonka tarkastelussa ei voida välttää valtasuhteiden käsittelyä ja sosiaalisen verkoston hyötyjen jakautumista. Putnam vaikenee näistä tyystin. Hänellä olisi tässä viljalti oppimista esimerkiksi C. Wright Millsin (1974) valtaeliittierittelyistä, koska tämä ymmärtää nämä eliitit nimenomaan sosiaalisina verkostoina, joiden jäsenet eivät suinkaan ole tasavertaisessa suhteessa keskenään.

Jos siis lähdetään Northin viitoittamalle tielle, päädytään sosiaalisen vuorovaikutuksen institutionaaliseen analyysiin ja viime kädessä tarkastelemaan siihen kätkeytyviä valta- ja jakosuhteita. Tällöin ei kuitenkaan olisi enää mitään mieltä puhua sosiaalisesta pääomasta, ainakaan sanan vahvassa mielessä ("vahvat verkostot"), vaan pikemminkin sosiaalisista instituutioista. Siten katse ei enää välttämättä suuntautuisi sosiaalisen pääoman siunaaviin vaikutuksiin, vaan sosiaalisen vuorovaikutuksen ja verkoston sisäisiin mekanismeihin.

Toinen mahdollisuus on tarkastella sosiaalista pääomaa pääomana sanan varsinaisessa mielessä. Näin oikeastaan Maailmanpankissakin tehdään. Juuri

siksi Maailmanpankki on niin kiinnostunut asiasta, että se on palkannut mm. sosiologi Michael Woolcockin tutkimaan sitä. Maailmanpankin kohteena ei kuitenkaan ole mikä tahansa sosiaalinen verkosto tai erilaiset yhdistykset erotuksetta. Maailmanpankin mielenkiinnon kohteena on pikemminkin kehitysmaissa nykyään tavattava taloudellisen toiminnan rahoitusmalli, jossa köyhät organisoituvat pääomarenkaaksi. Sen sijaan, että köyhät yrittäisivät kitkutella vaatimattomilla ja satunnaisilla tulolähteillään, he luovuttavat tässä mallissa yhteen kerätyn omaisuutensa jonkun pääomarenkaan jäsenen yksityiseen käyttöön. Ajatuksena on kerätä tällä tavoin pääomapotti, joka on sen verran kattava, että edes yksi köyhistä voi päästä taloudelliseen alkuun ja toiminnallaan kartuttaa yhteistä pääomaa. Niin kauan kuin pääoma on hänen käytössään, hän maksaa yhteiseen pottiin käypää korkoa ja näin karttunut omaisuus voidaan siirtää seuraavalle köyhälle jne.

Pääomarengas tuo mieleen vanhan säästöpankkiaatteen, mutta niiden välillä on erojakin. Säästöpankkeihin kasautuneet säästöt muuttuivat aikanaan säästöpankin käytössä kasvottomaksi kollektiiviseksi pääomaksi, joka kartuttuaan ei ollut enää yhdenkään säästäjän, vaan pankin omaa (Kuusterä 1995). Kiertävässä pääomarenkaassa pääomalla sen sijaan on aina kasvot ja pääoma pysyy koko ajan renkaan omassa päätösvallassa. Se on siis jaettava pääomaa ja sanan varsinaisessa mielessä sosiaalista pääomaa. On erittäin kannatettavaa, että tällaista toimintaa tutkitaan ja esimerkiksi katsotaan, minkälaisissa kulttuurisissa olosuhteissa pääomarengastoiminta voi laajentua ja tarjota taloudellista turvaa jäsenilleen. Olisi tähdellistä esimerkiksi selvittää, pystytäänkö pääomarenkailla ylittämään klaani- ja uskonnollisten yhteisöjen rajoja ja siten todella ratkomaan kehitysmaiden köyhän väestön kipeitä arkisia ongelmia, vai muodostuuko pääomarengas uudeksi vahvaksi ulosulkemisen periaatteeksi, joka on omiaan vain lisäämään näitä ongelmia.

Suomessa ei ole pääomarenkaita, vaikka niitä voisi olla yhtä hyvin kuin työttömien muodostamia työvoimapankkejakin (ns. työosuuskuntia). Siksi niitä ei voi tutkia. Meilläkin kuitenkin voitaisiin jalostaa sosiaalisen pääoman käsitettä tähän suuntaan. Sillä voisi olla ilmeistä käyttöä esimerkiksi väestökatoa potevien alueiden ruokahuollossa ja lastenhoidon järjestelyssä muulle kuin julkiselle pohjalle, vain muutaman esimerkin mainitakseni.

Pääomarengas ei luonnollisestikaan toimi sosiaalisessa tyhjiössä. Sen toimivuus on ratkaisevasti sidoksissa jäsenten keskinäiseen luottamukseen eli siihen ajatukseen, ettei kukaan käytä saamaansa pääomapanosta väärin. Kuten muistetaan myös putnamilainen sosiaalisen pääoman käsite asettaa luottamuksen keskeiseen asemaan. Kolmas etenemistie, jota tässä kirjassa monet kirjoittajat ovat suosineet, olisikin virtaviivaistaa sosiaalisen pääoman käsitettä ja pelkistää se luottamuksen käsitteeseen. Sosiaalinen pääoma ymmärrettäisiin tällöin nimenomaan luottamukseksi. Mikäli näin tehtäisiin, ei luul-

tavasti poikettaisi pahasti sen paremmin Putnamin kuin Colemanin teoreettisista pyrkimyksistä, mutta vältettäisiin kuitenkin ensin mainitun poliittiset sitoumukset ja jälkimmäisen kiinnikkeet rationaalisen valinnan teoriaan.

Vaikka sosiaalinen pääoma ymmärrettäisiin luottamukseksi, ongelmat eivät lopu siihen. Luottamus on jo itsessään pulmallinen käsite. Sen voisi hyvinkin rinnastaa terveyden käsitteeseen. Niin terveys kuin luottamus toisiin ihmisiin tekevät elämästämme sujuvaa. Terveys ja luottamus ikään kuin kannattelevat elämäämme. Terveys ja luottamuksen tärkeästä tehtävästä huolimatta on silti vaikea sanoa, mitä ne ovat. Vaikeutta lisää se, että kummallakin käsitteellä on viljalti konnotaatioita. Luottamukseen kytkeytyvää käsitteekamelskaa ovat tässä kirjassa yrittäneet selkiyttää kaikki kirjoittajat. Monet heistä ovat Adam Seligmanin (sekä Niklas Luhmannin, Anthony Giddensin ja Barbara Misztalin) tavoin tehneet eron erityisesti käsitteiden ”trust” ja ”confidence” välillä. Suomessa molemmat viittaavat samaan asiaan, luottamukseen. Englanninkielisessä kirjallisuudessa on kuitenkin alkanut vakiintua se käsitys, että ”trust” on luottamusta sanan modernissa mielessä. Se liittyy tuntemattomiin ihmisiin ja vaatii valintaa (luottaako vai eikö luottaa). ”Confidence” on käännetty kirjassamme luottavaisuudeksi. Se viittaa siihen, että me emme epäile tämän tai tuon instituution sekä tämän tai tuon esineen toimivuutta. Kun asetumme auton rattiin, pidämme itsestäänselvyytenä, että auto tottelee ohjaustamme, samaten kuin uskomme pääsääntöisesti siihen, että vastaan tulijat pyrkivät pysymään omalla kaistallaan.

Seligman (1997, 79) sanoo yllä esitetyn hieman toisin. Hän kytkee luottamuksen käsitteen valinnan pakkoon sekä siten toimijuuteen (agency) ja jaettuun käsitykseen siitä, että toinen on moraalisesti kykenevä vastaamaan ratkaisuistaan. Luottavaisuus liittyy puolestaan jaettuihin vahvoihin arvostuksiin ja identiteetteihin. Ne ovat lähtökohta toisen tuttuudelle ja samalla yhdistyselämän perusta. Luottamus taas on voimavara, joka tulee käyttöön satunnaisissa oloissa. Vasta epävarmuus pakottaa luottamaan. Luottamus alkaa silloin, kun ei ole juuri muuta mahdollisuutta kuin luottaa. Kuten Sydow (1998, 35) sanoo, luottamus astuu voimaan vasta silloin, kun tietäminen päättyy. Se voi silloinkin lisätä arkisen toiminnan ennustettavuutta. Luottamuksen synty perustuu kuitenkin ainoastaan siihen, että uskomme ”toisen” sanaan tai lupaukseen. Juuri lupauksen pitäminen onkin ollut valistuksen ajan filosofisessa ja poliittisessä teoriassa keskeinen näyttö luottamuksesta, sillä se perustuu muuhun kuin sukuyhteisön sääntöihin ja niiden vahvistamaan mekaaniseen solidaarisuuteen (Seligman 1997, 14-15).

”Totuuden puhuminen” on luottamuksen keskeinen kriteeri modernissa maailmassa. Totuus sen paremmin kuin lupauksen antaminen ja sen pitäminen ei kuitenkaan ole todennäköistä ventovieraiden kesken. Tämä johtuu jo

siitä, että heillä ei ole mitään kriteereitä, joiden varassa arvioida, pitääkö toinen sanansa vai ei tai puhuuko toinen totta vai ei. Tämän vuoksi luottamus ei ulotu ventovieraisiin, vaan jää rajoitetuksi: luotetaan ainoastaan niihin, jotka kuuluvat niin sanotusti ”sisäpiiriin”, jotka ovat suvun jäseniä, asuvat samalla paikkakunnalla ja kuuluvat samaan uskonlahkoon (vrt. Uslaner 1999). Tällaista tilannetta on kutsuttu ”amoraaliseksi familismiksi” (Banfield 1958). Sen mukaan aina kannattaa ajatella ensiksi omaa ja suvun etua, koska muiden oletetaan tekevän samoin. Kun näin toimitaan, suvun sisällä vahvistetaan toki luottamusta. Samalla kuitenkin kasvatetaan suvun ulkopuolisten epäluottamusta suvun kaikkiin jäseniin. Toisin sanoen tuotetaan tilanne, jota Hobbes on kuvannut kaikkien sodaksi kaikkia vastaan ja joka näyttää vallitsevalta Venäjällä ja monessa Afrikan maassa (vrt. Inglehart 1999). Tätä ei tietävästi ole sitten Hobbesin päivien koskaan pidetty suositeltavana yhteiskunnallisena tilanteena.

Jotta ”amoraalisen familismin” uhkakuva voitaisiin välttää, on oltava a) yhteiskunnallisia käytäntöjä ja b) menetelmiä, joiden varassa luottamus voi yleistyä. Edellisiin kuuluvat ne tavat, joilla meidät tuotetaan toisiin ihmisiin luottaviksi yhteiskunnassa. Näiden tapojen tutkiminen olisi äärettömän tärkeää, jos yhdyimme presidentti Martti Ahtisaaren viimeisimmän uudenvuodenpuheen sanoihin. Hänen mukaansa ”yhteiskunnan... vahvuus riippuu sosiaalisesta pääomasta, joka koostuu ihmisten keskinäisestä luottamuksesta ja yhteistyökyyvystä”. Sivuutan yhteistyökyyvyn tässä kuitenkin ainoastaan maininnalla. Sen sijaan pohdin vielä lyhyesti niitä menetelmiä, joiden avulla luottamusta voidaan yleistää.

Niistä kenties keskeisin on Luhmannin (1979) mielestä vuoropuhelu. Toisilleen tuntemattomien osapuolten on hänen mukaansa päästävä sellaiseen keskusteluyhteyteen, jossa ne voivat vailla pakkoa neuvotella siitä, mitä sovitaan. Astetta yleisemmin ilmaisten, osapuolten tulee saada kohtuullisen hyvä käsitys toistensa kannattamista merkitysavaruuksista ja sovittaa niitä yhteen itseään tyydyttävällä tavalla. Työelämässä heidän tulee esimerkiksi olla jokseenkin samanmielisiä siitä, mihin organisaatio pyrkii ja millä keinoin. Tällainen konsensus on saavutettavissa ainoastaan keskinäisen kommunikaation tuloksena (Hardy, Phillips & Lawrence 1998, 69, 71). Se ei kuitenkaan tarkoita ristiriitojen lakaisemista maton alle. Pikemminkin kyse on niiden tunnustamisesta ja niiden ratkaisemisesta yhteisin keskusteluin.

Ei kuitenkaan ole sanottua, päädytäänkö niiden pohjalta luottamukseen vai ei. Kun luottamuksen käsite yhdistetään satunnaisuuden ”ylittämiseen”, kuten nykysociologiassa tehdään, teko sisältää riskin. Se on kahdensuuntainen. Yhtäältä emme voi tietää, onko ”toiseen” kohdistamamme odotus realistinen vai ei. Jälkimmäinen vaihtoehto voi johtaa kannaltamme hankalaan tilanteeseen. Tulemme petetyiksi. Toisaalta myös oma luopumisemme

tutusta ja turvallisesta roolista sisältää riskin.

Kumpikin luottamukseen sisältyvä riski tekee luottamuksesta hyvin hauraan voimavaran. On aina mahdollista, että olemme arvioineet toisen virheellisesti, että luottamustamme käytetään väärin. Tämän vuoksi on oletettavaa, että luottamus toimii parhaiten, kun sillä on muita sosiaalisia takeita, erityisesti institutionaalisia käytänteitä, tukena. Luottamukseen sisältyvää riskiä voi vähentää näiden sosiaalisten takeiden ja institutionaalisten käytänteiden varassa. Luottamus viriää parhaiten ja sitä voi ylläpitää siellä, missä on luottavaisuuttakin, ts. siellä missä on luottamusta tukevia sosiaalisia olosuhteita. Luottamus trust-käsitteen mielessä olisi siten luottamusta *con fide* eli luottamusta plus luottavaisuutta instituutioihin, kuten jälkimmäinen käsite yllä on ymmärretty. Korostettakoon kuitenkin, että painopiste on luottamuksessa ihmisiin institutionaalisessa yhteydessä. Optiikka ohjautuu heidän kauttaan institutionaaliseen tai organisaationaaliseen taustaan. Alamme luottaa terveydenhuoltoinstituutioon, poliisiin tai johonkin yritykseen, kun saamme hyviä kokemuksia niiden edustajista. Tätä luottamuksen ja luottavaisuuden yhdistelmää voisi kutsua giddensiläisittäin *luottamusrakenteeksi*.

Edellä esitetty luottamusrakennetta kuvaava lauseke ei kuitenkaan vielä ratkaise kaikkia käsitteellisiä ongelmiamme. On myös kysyttävä, mitä ”luottavaisuus instituutioihin” tarkoittaa, sillä on erilaisia instituutioita, eivätkä instituutiot ole aina itsestäänselvyksiä (jos olisivat, koko luottamuksen ongelma ei putkahtaisi esiin). Niitä päinvastoin kyseenalaistetaan aika ajoin. Tällöin ei tietenkään uskalleta luottaa instituutioiden pitävyyteen. Mikä pahempaa luottamuksen kannalta, niitä ei aina tulkita sen paremmin kuin noudateta samalla tavoin silloinkaan, kun ne eivät herätä vastarintaa. Miksi sitten instituutioiden pitävyyttä kohtaan tunnetaan luottavaisuutta? Yksi vastaus voisi olla se, että ne sisältävät merkitysvaruuden, jota meille tuntemattomatkin puolustavat ja tukevat (esimerkiksi kristillisen maailmankatsomuksen, ajatuksen luonnosta viime käden hyvänä). Mikäli tällainen vastaus hyväksytään, palataan kiertoteitse käsitteellisen erittelymme lähtökohtaan. Tällä kierroksella näkökulma on kuitenkin uusi: ”luottavaisuus instituutioihin” merkitsisi luottamusta niihin meille tuntemattomiin ihmisiin, jotka hyväksyvät kyseiset instituutiot. Kuten Claus Offe (1999, 67-68) toteaa, kuvaus on analoginen Max Weberin auktoriteetin käsitteelle. Sen mukaan auktoriteetin käyttö on ylivertainen vallankäyttöön verrattuna siksi, että edelliseen alistutaan vapaaehtoisesti, kun sitä pidetään legitimiinä. Vallankäyttö sen sijaan herättää vastarintaa. Vastaavasti ennestään tuntemattomiinkin ihmisiin voidaan luottaa pelkästään siksi, että he hyväksyvät samat instituutiot, jotka ovat meille tärkeitä.

Vastaus on kuitenkin vielä puutteellinen. Meidän on vielä kysyttävä, mikä instituutioiden tai organisaatioiden muodostamassa merkitysvaruudessa on sellaista, joka houkuttelee meidät luottamaan niitä tukeviin tuntemattomiin.

Offe (Offe 1999, 69-72) tarjoaa tähän elegantin vastauksen, joka muistuttaa Seligmanin ajatusta siitä, että luottamus edellyttää käsitystä toisen moraalisisesta ”täyspäisyydestä”. Offen mukaan instituutiot sisältävät moraalisia odotuksia, joita nuo meille tuntemattomat uskomustemme mukaan täyttävät. Vasta nämä moraaliset odotukset ja kuvitelmat niiden täyttämisestä alentavat luottamukseen sisältyvää riskiä ja tekevät sen mahdolliseksi. Näin ollen luottamuksen vahvistaminen työelämässä tai asuinyhteisössä edellyttää juuri tällaisten odotuksia vahvistavien ja petoksen riskiä pienentävien käytäntöjen luomista ja ylläpitämistä. Ne takaavat, että niin työnantaja- kuin työntekijäpuoli tai yhteisön asukkaat jakavat saman moraalisen merkitysvaruuden, vaikka he olisivat itse keskustelun alaisista asioista erimielisiä.

Vastaava ajatus pätee tavaramarkkinoihin. Näinä kulutusriskien kasvun aikoina yritysten on saatava kuluttajat vakuuttuneiksi siitä, että heidän tavaransa tai palvelunsa ovat luotettavia ja kuluttajille turvallisia. Tämän vuoksi valmistajat pyrkivät vetoamaan tuotteen alkuperään, sen käsittelyprosessin erinomaisuuteen ja valmistajan moraalisesti korkea-arvoiseen toimintatapaan. Onnistuessaan tässä ne luovat itselleen myyntiä edistävän maineen, joka säästää ne pakolta todistaa jatkuvasti kuluttajille omien toimintatapojensa moraalisisista lähtökohdista.

Kerran luotu yrityksen maine tai kauan sitten käyty vuoropuhelu ei kuitenkaan kannu loputtomiin. Sen vuoksi on vielä tarkennettava, mitkä ainekset vuorovaikutuksessa vahvistavat luottamusta tukevaa merkitysvaruutta. Tässä näyttäisi olevan tärkeitä kaksi edellä mainittua klassista moraalista hyvettä, *sanansa pitäminen* ja *totuuden puhuminen*. Niiden tärkeys tuli esiin myös tutkimuksessa *Luottamuksesta kiinni* (Ilmonen ym. 1998). Hyviä ja luottamukselliseksi koettuja työelämän suhteita leimasivat siinä avoin tiedotus ja usko siihen, että johto ja työntekijät sitoutuvat sopimiinsa asioihin. Näiden lisäksi on vielä mainittava *reiluuden periaate*. Amerikkalaisissa ”yrityisleikkauksia” (downsizing) käsittelevissä tutkimuksissa on havaittu, että henkilövähennyksistä saadut kustannushyödyt on menetetty nopeasti, jos jäljelle jäänyt henkilökunta on kokenut henkilöstövähennyksen tapahtuneen epäreiluin kriteerein, jos valintoja on tehty ”päristäkertoimen” mukaan ja ottamatta huomioon poispotkitun elämäntilannetta (Mayer & Allen 1997; Sennett 1998). Reiluuden periaate tarkoittaa sitä, että ihmiset kokevat tulevaisansa kohdelluksi oikeudenmukaisella tavalla. Tämän vastinparina on moraalinen imperatiivi, *solidaarisuus*, jolla tarkoitan tässä ensinnäkin sitä periaatetta, että ”heikoimmistakin yhteisön jäsenistä kannetaan huolta”. Toiseksi se viittaa siihen, että kun kerran yhdessä tehdään yrityskohtaisesti, kunnallisesti tai valtakunnallisesti ”tulosta”, tuloksen jakoperusteet eivät saa suosia jotakin ryhmää kohtuuttomasti.

Näiden neljän luottamuksen yleistymistä edistävän moraalisen hyveen

toimivuutta tuntemattomien kesken parantaa se, kun mukaan tulevat Seligmanin mainitsemat luottavaisuutta edistävät sosiaaliset piirteet: kulttuurinen ja sosiaalinen samankaltaisuus. Ne muodostavat luottamusrakenteen moraalisille hyville niitä tukevan *institutionaalisen kehyksen*, joka on syytä pitää erillään edellisestä. Kutsun sitä *luottavaisuusinstituutioksi*¹. Sen olemassaolo pienentää otaksuttavasti riskiä, että sosiaalisen kontaktin toinen osapuoli antaa pelkästään strategisesti ymmärtää pitävänsä kiinni luottamuksen taustalla olevista moraalisista periaatteista, mutta on valmis toden paikan tullen niiden pettämiseen.

Kun luottamus heikkenee tai tuhoutuu kokonaan, se ei tarkoita sitä, etteivät meille ennestään tuntemattomat tai edes tutut ansaitse luottamustamme. *Epäluottamus ei tässä mielessä ole luottamuksen vastakohta*. Epäluottamus juontaa juurensa siitä, että institutionaalinen merkitysvaruus pettää: jokin edellä luetellusta neljästä moraalisesta periaatteesta tai peräti mitkään niistä eivät ohjaakaan enää sen piirissä toimivien ryhmien käyttäytymistä tai ohjaavat sitä kovin satunnaisesti. Klaus Offe (1999, 75-76) toteaaakin, että epäluottamus ei ole luottamuksen vastakohta, vaan ilmaus tarpeesta alituisen testata juuri mainittujen moraalisten periaatteiden toimivuutta ja tehdä testien perusteella ratkaisu, luottaako vai eikö. Luottamus koostuu siitä, mitä jää jäljelle, kun epäluottamuksen syyt ovat poistuneet.

Luottamuksen ja epäluottamuksen erillisyyttä näkyy siinä, että niiden dynamiikat poikkeavat toisistaan. Jos luottamus kohenee hitaasti ja vain asteittain, se ei purkaudu vastaavalla tavalla. Luottamusta tutkineet kirjoittajat ovat huomattavan yksimielisiä siitä, että luottamuksen ja epäluottamuksen kehät eivät ole käänteisiä prosesseja. Luottamus purkautuu usein nopeasti, joskus jopa yhtäkkisesti ja kertakaikkisesti. Epäluottamuksen dynamiikka on toinen. Se on rakenne, joka syntyy nopeasti osapuolten välille, mutta se purkautuu hitaasti. Tämä johtuu siitä, että luottamuksen ja epäluottamuksen lähtökohdat ovat erilaiset. Kun luottamus perustuu nimenomaisesti sitä edistäviin tekijöihin kuten avoimeen kommunikaatioon tai pidättymiseen hyväksikäytöstä, epäluottamus kiinnittyy riskitekijöihin, minkä vuoksi se johtaa tutkimusten mukaan toiminnan turvakehikon varmistamiseen pikeminkin kuin luottamusrakenteen edistämiseen (Sako 1998, 107).

Olen edellä ylittänyt luonnostella niitä kolmea suuntaa, joihin sosiaalisen pääoman käsitettä kannattaisi laajentaa ja mahdollisesti luopua koko käsitteestä sellaisenaan. (Voin hyvin kuvitella, että muitakin vaihtoehtoja olisi olemassa). Henkilökohtaisesti näen kuitenkin, että sosiaalisen pääoman ymmärtäminen luottamukseksi avaa kiinnostavimman näkökulman yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Luottamus tulisi tosin tällöin ymmärtää ”luottamus *con fide*” -tyyppisenä kokonaisuutena, jota tukevat ”sanansa pitämisen”, ”totuuden puhumisen”, ”reiluuden” ja ”solidaarisuuden” moraaliset

hyveet. Ne ovat vanhakantaisia hyveitä, joita arvostetaan edelleen nyky-yhteiskunnassa. Niiden merkitystä toki nykyään epäillään enemmän kuin koskaan, mutta niiden toimivuuteen uskotaan silti silloin, kun ne kytkeytyvät kulttuurisen ja sosiaalisen samankaltaisuuden, tuttuuden, institutionaaliseen viitekehykseen.

Viite

- 1 Luottavaisuusinstituution merkitys on havaittu kauan sitten yritysmaailmassa. Yrityksen henkilökunnalle on pyritty rakentamaan yhteistä identiteettiä, "nokia-laisuutta" tai "stockmanilaisuutta" mm. siksi, että näin saadaan aikaan sekä yhteisyyden tunnetta että myös tuttuuden kokemus, joka on omiaan tukemaan toisilleen vieraiden henkilökunnan jäsenten keskinäistä luottamusta.

Kirjallisuus

- Banfield, E.C. (1958) *The Moral Basis of Backward Society*. New York: Free Press.
- Berger, P. & Luckman, T. (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Giddens, A. (1986) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Hardy, C., Phillips, N. & Lawrence, T. (1998) Distinguishing Trust and Power in Interorganizational Relations: Forms and Facades of Trust. Teoksessa Lane, C. & Bachmann, R. (toim.), *Trust Within and Between Organizations*. Guildford and King's Lynn: Oxford University Press.
- Ilmonen, K., Jokivuori, P., Liikanen, H., Kevätsalo K. & Juuti, P. (1998) *Luottamuksesta kiinni*. Jyväskylä: SoPhi.
- Inglehart, R. (1999) Trust, well-being and democracy. Teoksessa Warren, M. (toim.) *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuusterä, A. (1995) *Aate ja raha*. Keuruu: Otava.
- Luhman., N. (1988) Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives. Teoksessa Cambetta, D. (toim.) *Making and Breaking Cooperative Relations*. Padstow: Blackwell.
- Mayer, J. & Allen, N. (1997) *Commitment in the Workplace. Theory, Research and Application*. London: Sage.
- Mills, C. Wright (1974) *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Misztal, B. (1996) *Trust in Modern Societies: The Search for the Bases of Social Order*. Cambridge Mass.: Blackwell.

- North, O. (1992) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge Mass.: Cambridge University Press.
- Offe, C. (1999) How can we trust our fellow citizens. Teoksessa Warren, M. (toim.) *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Sako, M. (1998) *Does Trust Improve Business Performance?* Teoksessa Lane, C. & Bachmann, R. (toim.), *Trust Within and Between Organizations*. Guildford and King's Lynn: Oxford University Press.
- Seligman, A. (1997) *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Sydow, J. (1998) Understanding the Constitution of Interorganizational Relations: Forms and Facades of Trust. Teoksessa Lane, C. & Bachmann, R. (toim.), *Trust Within and Between Organizations*. Guildford and King's Lynn: Oxford University Press.
- Uslaner, E. (1999) Democracy and social capital. Teoksessa Warren, M. (toim.) *Democracy & Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

KIRJOITTAJAT

Kaj Ilmonen, VTT, professori, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Pekka Kaunismaa, YTM, tutkija, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Jussi Kotkavirta, YTT, lehtori, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Anne Kovalainen, KTT, professori, Svenska handelshögskolan

Petri Ruuskanen, YTM, tutkija, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Adam Seligman, professori, Boston University, USA

Martti Siisiäinen, YTT, professori, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Johanna Österberg, pol. mag., tutkija, sosiologian laitos, Åbo Akademi